

SPILLMANN BÁTRAN ÉS HIVEN

**SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
IFJUSÁGI KIADÁSA**

J. SPILLMANN S. J.

*

BÁTRAN ÉS HÍVEN

REGÉNY XVI. LAJOS KORÁBÓL

AZ IFJÚSÁG SZÁMÁRA ÁTDOLGOZOTT KIADÁS

BUDAPEST

A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT

KIADÁSA

Egyedül jogosított magyar kiadás.

STEPHANEUM NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R. T.
Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. — Nyomdaigazgató: Kohl Ferenc.

BÁTRAN ÉS HÍVEN.

ITT VAN hát megint előttem az *«Emlékhönyv a francia forradalom történetéhez»*, azokkal a különös metszetekkel, keresztben a nagy foliánsokon! Kedves, régi ismerősül köszöntöm és szinte félénken nézegetem a kissé megfakult lapokat, amelyeket gyermeki kezem, egy félszázaddal ezelőtt, alig mert megérinteni. Maga megboldogult nagyapám, akié volt, mutogatta azt nekem akkor s lélekben még most is látom, amint reszkető ujjával lassan, óvatosan forgatta egymásután lapjait és magyarázgatta nekem a képeket. Ugyan bele is vésődtek gyermeki képzeletembe; a Bastille ostroma, elül a pattantyúsokkal és a felhőként gomolygó lőporfüsttel, a vad utcai jelenetek, az ünneplések és ujjongó menetek, de kivált az a kép, amelyen a véres harc tömkelegében a Tuileriákat láttam! «Száz meg száz derék svájci halt meg itt dicsően, beszélte nagyapám — mert hívek maradtak a francia királynak fogadott esküjökhöz. Ellenség száz jutott mindegyikre s utoljára nem volt sem poruk, sem golyójuk. Majd mind elesetek hát bajnok módra, csak igen kevesen menekülhettek. A zugiak közül, akik ott voltak, még csak a Brunnerli él.»

Ez a Brunnerli vagy Brunner vén katona-ember volt, aki résztvett Bonaparte mindenik hadjáratában és egészen Moszkváig eljutott vele. Igen jól emlékszem még ráncos ábrázatára és bozontos szemöldöke alól mindig vígan csillogó, apró szemeire. Hanem legtöbbet pajzánkodtunk mi fiúk a «copfok» miatt, amelyekbe az öreg obsitos szürke, jól megpomádézott haját a füle mögött összebogozta. Nagyon, de nagyon szerettem volna kikérdezgetni, mi mindent tapasztalt ott a Tuileriáknál; azon-

ban akkor még egészen kis fiú voltam s az utcán nem igen mertem megszólítani a furcsa vén bácsit; ha pedig néha beszólt a kapunkon egy kis «adományért», olyankor nagyapámék nem engedtek a közelébe.

— Mégint felöntött a garatra — mondák.

Nyugossza békében a jó Isten szegényt! Egyéb rosszat senki sem mondhatott rá és halála egészen épületes vala.

Mivel tehát az öreg «Brunnerli»-nél nem sikerültek forráskutatásaim, megpróbáltam a dolgot a magam eszével. Esős napokon órák hosszat elüldögéltem a képek előtt és furcsábbnál furcsább történeteket tákoltam össze. Ez itt a Wikart bognár, ez meg Jakab Ferenc bátya — mondogattam egy-egy szomszédunk vagy rokonunk nevét. Ez most ezt cselekszi, az meg amazt — s aztán, amiket kigondoltam, elmeséltem nagyanyámnak, a vén Kathri szolgálónak és játszópajtásaimnak is, amikor meglátogattak és annyi mindenfélét összehadartam nekik; és néha ugyancsak elmulattak a rögtönzött történeteken, kivált a Kathri.

Midőn később a diákiskolába jártam s egyszer «prémi»-t¹ kaptam, megboldogult jó édesanyám jutalom fejében elvitt magával Luzernbe, hogy megnézzem a «Fritschi» híres farsangi menetét. Legelőször is elvezetett az oroszlán-émlékhez, amelyet a Tuileriákban 1792 aug. 10-én elesett svájciak dicsőségére emeltek. Az emlék őre a régi gárdaezredből való volt, annak vörös egyenruhájában. Ámde olyan marcona nézésű, hogy nem mertem vele szóba állni. Ehelyett szent borzadással szemléltem a hatalmas oroszlánt, melyet Thorwaldsen mintája szerint vágtak ki a sziklaköböl és hallgattam édesanyám magyarázatát, hogy t. i. a svájciak oroszlánként küzdöttek és a százszorta erősebb ellenségtől ugyan megölettek, de meg nem győzettek.

— Ezt jelenti a haldokló oroszlán, mely a címerpajzsot még halálában sem ereszti el — mondá. — És most, diák-ífiúr, fordítsd le nekünk a latin fölírást, ha tudod.

¹ Praemium, iskolai jutalom.

Elkezdtém tehát betűzgetni: *Helvetiorum fidei ac virtuti* és az «alsó-grammatikából»¹ szedett bölcseséggel kisütöttem: «A Helvetiusok hitének és erényének».

— Megjárja — szólt most közbe egy úriember, aki a hátunk mögött ült egy padon. — Csakhogy fides «hűséget» és virtus «vitézséget» is jelent s a «Helvetiusok» helyett is bátran mondhat szvájciakat. Nos akkor hogyan hangzik a mondás?

— A svájciak hűségének és vitézségének, — ismételtém én.

— Nagyon jól van! — felelte a nyájas idegen. — Már most fordítsd le a következő mondatot is: *Haec sunt nomina eorum, qui, ne sacramenti fidem fallerent, fortiter pugnantes ceciderunt.*

Ám itt elakadtam. A főmondatot ugyan eltaláltam:

— Ezek a nevei azoknak, akik bátran küzdve elesetek; de a mellékmondat, azzal a «ne»-vel — sehogysem ment.

— No, ez nehéz is neked, fiacskám, — szólt az idegen. — Ezt majd lefordítom én: «Hogy az esküdt hűséget meg ne szegjék.» vagy «hogy a zászlóra tett eskühöz hívek maradjanak». A mondat tehát kijelenti az okot, amiért e férfiak, akiknek nevüket ott látod, hősi halált haltak. És most olvasd el a neveket!

Tovább betűzgettem: Maillardoz, Bachmann, Reding, Erlach stb. Ekkor az úriember megajándékozott egy ujdonatú berni nagy garassal és azt mondta, csak tanuljak szépen, szorgalmasan, lesz majd belőlem valami. Ekképen a luzerni oroszlán már akkor nagy hatással volt reám, bár nem tagadom azt sem, hogy délután a víg Fritschimenetnek százszorta jobban örültem. De azért később is, valahányszor Luzernbe mentem és időm akadt, mindig megnéztem a haldokló oroszlánt, eszembe jutott a kép nagyapám «Emlékkönyvében» és megjegyeztem a mondatot: *ne sacramenti fidem fallerent.*

Igy történt, hogy a svájciak halálos tusája a Tuileriákban gyermekkorom óta nagyon foglalkoztatta lelke-

¹ Sexta.

met és hogy a francia forradalomnak éppen ezt az epizódját és a róla közzétett számos emlékirást különös szeretettel böngésztem. Midőn egy félszázad multán Párizsba kerültem, ismételten meglátogattam a kegyetlen, döntő viadal helyét. A Tuileriák főszárnyát már 1871-ben elpusztították a kommunárdok; de én újra meg újra végigvizsgáltam a kertet és az egész helyszínt és igyekeztem minél elevenebben elképzelni az 1792-iki rémes harcot. És amint 1895 húsvét hetében, egy gyönyörű tavaszi reggelen, egészen egymagam bolyongtam Versailles régi királyi kertjében, a magános utakon, egyik szökőkúttól a másikig, végig a számtalan márványszobor előtt, amelyeknek fehér vállukon és karjaikon szürke moh nőtt, azután a magaslombú park véget nem érő fasorai és tévesztő-útjai, a mesterséges víztartók és tavak mentén s végre odaértem a bájos kis majorhoz, amelyet Mária Antoinette boldogsága utolsó éveiben építtetett — ismét elfogott ifjúkori, régi kedvtöltésem, a regélés vágya! A park magános útjai megnépesedtek lellem előtt tarka alakokkal, aminők egy századdal előbb sűrögtek rajtuk: hajporzott férfiak és barokkfrizurás hölgyek sétálnak az árnyas lombfolyosók alatt; piros katonakabátban feszes svájci gárdisták lépnek őrzőül a kapuk elé; a széles utakon aranyos hintók gurulnak fel a palotába; a vasrácsokon keresztül rongyos csöcselék fürkészi kaján szemmel az udvari pompát; és Trianon bizalmas majorjában egy magas delnő játszik gyermekeivel s úgy látszik, nem is sejti a rettenetes orkánt, amely dübörögve vonul fejük fölé. Ilyen és hasonló képek röpködtek lellem előtt és csaltak-csábítottak, hogy megragadjam s egy elbeszélésbe szőjjem őket, amely elmondja az ősi királyi dícsőség rombadőlét és a svájciak halálát, akiknek hűsége és vitézsége hasztalan igyekezett támogatni a korhadtt trónt. Ámde még csüggesztett a feladat nehézsége.

Ekkor, az elmúlt ősszel, midőn ismét hazámban utazgattam, megláttam néhány férfiú arcképét, akik szintén résztvettek e harcban, köztük Reding Rudolfét s a frauensteini Keyserét. Rámáikból olyan komolysággal te-

kintettek le reám, mintha megszólítani akarnának, hogy elmondjam a rettenetes napokat, amelyekben részük vala. És ime a nyájas véletlen újra kezembe juttatá nagyapámnak azt az Emlékkönyvét, melynek képei hajdan, már mint gyermeket, mesélésre csábítottak. Egyszerre határoztam. Most itt van előttem kinyitva a könyv; még egyszer megkísérlem, hogy képeit sorban megfejtsem s amit felőlük azóta olvastam és hallottam, egy egész rajzá egybeolvasszam, amelynek jeligéje a luzerni orosz-lánemlék fölírása:

HELVETIORUM FIDEI AC VIRTUTI.

A SVÁJCIAK HITÉNEK S ERÉNYÉNEK.

Aki valamikor a kedves Zug városkában járt, bizonyosan ismeri a szép, sugár tornyú Szent Oszvald-templomot. Ennek egyik oldalhajójában van a nemes Zurlauben-nemzetség sírboltja. Fölötte az én gyermekkoromban egy epitaphium függött a leghíresebb Zurlaubenek számos képével. Ma már átvitték a közeli temetői kápolnába, ahol a pompás, jellegzetes fők nagy parókáikkal, a csillogó mellvérték, a lobogó kardkötők és a marsallbotok jobban láthatók, mint fenn a magasban, a gót templom homályos, hálós boltozata alatt. Még nagyon jól emlékszem, hogy egyszer délután, midőn Isten házában egyedül valánk, nagyapámmal ott álltam ez epitaphium előtt s ugyan erőlködtem, hogy a sok-sok nevet az egyes képek alján végigolvassam. Miután pedig nagyapám kissé még imádkozott, én meg nem minden borzongás nélkül nézegettem a diadalív fölött az utolsó stélet és a pokol rémes ábrázolását,¹ eltávoztunk a szent helyről s a vár előtt el, az ú. n. kapucska felé haladtunk.

Nagyapám pedig mesélt nekem a Zurlaubenek nagy hísről és dicsőségéről, hiszen az utolsót ő még ismerte, — és hogy immár mind elhaltak. És mert épen a két öreg Muos² kisasszony háza előtt mentünk el, hozzátette:

¹ Most egy tökéletesebb pótolja, Deschwandentől.

² A szó egytagúnak ejtendő.

— Néhány esztendő múlva a Muos-nemzetség is ki fog halni. Egyik Muos festette körülbelül 200 éve az utolsó ítéletet, melyet ép az imént olyan ijedten szemlélgettél. Odaát a gyalogút mellett, abban a kis házikóban lakik a két utolsó Muos, két nőtestvér, akiket mindenkor különösen szépen kell köszöntened. Igen-igen jámbor és jó kisasszonyok. Egyetlen fitestvérük, bizonyos Muos Damján, akiben nagyon reménykedtek, gyermektelenül halt meg. Azt mondják, mint tiszt ő is ott harcolt a Tuileriákban s erről föl is irogatott egyetmást; ha ez igaz, akkor keresztapjának, az utolsó Zurlaubennek sok könyveivel és írásaival az is külföldre került. De íme, a Muos kisasszonyok itt vannak a kertben, vedd le a sapkád, gyerek s mondj nekik szép jóestét!

Ekképen cselekedtem tehát, a két öreg kisasszony pedig bókkolt nagyapámnak és megkérdezték, járok-e már iskolába. Ám nekem nagyon szomorúnak tetszett, amit nagyapám a Muos-nemzetség kihalásáról mondott s ezért mindegyre bizonyos fájdalommal nézegettem a nyájas házikót és a virágcserepeket ablakaiban és a két öreg kisasszonyt.

Ugyanakkor elvezetett nagyapám tovább, keresztül a kapucskán, amelyet csak a legutóbbi években bontottak le. Elhaladtunk a hatalmas kőkockákból emelt puska-porostorony mellett s a puha pázsiton néhány perc alatt eljutottunk a Zurlaubenek kastélyához, a Zurlauben-udvarhoz és nagyapám még sokat mesélt nekem az utolsó Zurlaubenről és azokról a viszontagságokról, amelyekbe őt a francia forradalom döntötte.

— Én még egészen jól emlékszem Zurlauben generálisra, — mondá. — Úrnapján mindig egyenruhában, teljes díszben jelent meg, a Lajos-rend nagykeresztjével. Amúgy is szép, derék természetű úriember volt, egészen legutolsó néhány évéig, mikor az öregség és a gondok megtörték. Mily nagy tisztelettel néztünk föl reá mi, iskolásfiúk, valahányszor spanyolnád sétabotjával közeledni láttuk! Alig lehetett idősebb nálad, midőn atyja halála után Placidus Ferenc nevű nagybátyjához került Párizsba, ahol

az iskolákban mindig kitüntette magát. Tizenötéves korában már a svájci gárda zászlóshadnagya volt és azután fokról-fokra emelkedett. Résztvett az osztrák örökösödési háborúban; Fontenay mellett elesett századának fele. Ő azután ezredes és végre altábornagy lett és mint ilyen tért meg szép nyugdíjjal hazájába. Ekkoregészen a tudományoknak élt; ugyanis még nagyobb volt tudósna, mint katonának. Sok ezer kötetből álló értékes könyvtárt szedett össze és a svájciak történetére vonatkozó legritkább okiratokat. Ebben a dologban messze földön őt ismerték a legtudósabbnak.

S ekkor még nagyapám sokat mesélt a könyvgyűjtésről, ami engem akkoriban ugyan kevésbé érdekelt és hogy az egészen elnyelte a Zurlauben vagyonát. Én szívesebben hallgattam volna az ő vitézi tetteit és a fontenayi csatát. Ámde eközben elértük az udvart, amint a Zurlauben-kastélyt rövidebben nevezték és beléptünk a kis kápolnába.

A négyszögletes várlakon alig van építési dísz; csakis a keleti oldalon kiemelkedő torony és az ormósfedelő várkápolna, mely szerényen huzódik meg az úrilak árnyékában, adnak neki ma is nagyúri színezetet. Egyik udvari oldalán nyílt csarnok van kőbalusztráddal . . . A skapuláréünnepen minden évben itt mondják a prédikációt és nagyon jól emlékszem, hogy megboldogult nagyanyám mint kis fiút kézenfogva vezetett el az udvarba, hogy az úriház falugasából meghallgassuk a prédikációt s azután a várkápolnában reám adassa a szent skapulárét. Sajnos, meg kell vallanom, hogy a prédikáció alatt édes jó nagyanyámnak nem igen a kedve szerint, szorgalmasan kacsintgattam le jobbra a szép várkertbe, ahol egy szökőkút játéka jobban lebilincsel, mint a prédikálónak szent buzgálkodása.

— Nézze csak, milyen magasra ugrik! — súgtam nagyanyámnak, — ámde a jámbor öregasszonytól nagyon igazságosan és méltányosan, olyan megintés jutott osztályrészemül, hogy szinte az én szemem is szökőkúttá lett.

Eszembe is jutott ez, midőn az elmúlt évben ismét

meglátogattam az udvart. Az épület külseje keveset változott. Megmaradt őszerű köntösében a nagy Zurlauben-terem is sajátos fal- és mennyezetképeivel, valamint Zurlaubennek drága fatáblázattal ékes dolgozószobája is. Csakhogy az utóbbit most viaszgyertyák helyett villamos fénnel világítják ; épen a kert alján pedig még az idén fog tüszkölve kirobogni az alagútból a Gotthardvasút, megkerülve a kicsiny várost.

Azonban eleget beszéltem magamról és ifjúkori emlékeimről, amelyek ez elbeszélés személyeire és helyeire vonatkoznak. Ideje elővennünk Muos Damján írásait.

ELSŐ KÖNYV.
A ZURLAUBEN-UDVAR.

ELSŐ FEJEZET.

Az író.

EHÁT az én jó keresztapám, Zurlauben altábornagy, azt akarja, hogy amiket 1789—1792-ig Párizsban tapasztaltam, szépen írásba foglaljam, és ez az írás folytatása legyen az ő nyolckötetes, «*Histoire militaire des Suisses aux services de la France*» című könyvének, amellyel magának megérdemelt hírnevet szerzett. Valóban, a mi gárda-ezredünk halálos küzdelme nagyon méltó arra, hogy zárólapja és koronája legyen a Franciaországban szolgált svájciak katonáskodása történetének. Erőlködtem is, hogy a feladatot, amelyet keresztapám rámbizott, minden részében jó francia nyelven kidolgozzam. De bizony nem sikerült úgy, ahogyan ő kívánta.

Meghiszem azt! Ahhoz, hogy olyan igazi történetíró lehessek, amilyen Zurlauben báró, majdnem minden föltétel hiányzik bennem, és így természetes, hogy az ő katonai történetének folytatásával nem boldogulhattam. Jó keresztapámnak nem is kellett volna oly hosszasan beszélnie, hogy elhiggyem itéletét: *Oleum et operam perdidisti*; vagyis: «Időt és fáradságot, tintát és papírost hiába vesztegetél».

Miután történetírói erőlködésemmre ezt a halálos ítéletet kimondta, fölszólított, hogy legalább a *Mémoire*-ok könnyebb formájában irogassam össze azt, amit átéltem. Ez mégis emlékezetes és nem is haszontalan olvasmányuk lenne a gyermekeknek és unokáknak. Ilyen munkákkal valamikor talán mégis megszerzem a képességet, hogy rendes történetíróvá legyek és az ő művét befejezzem.

Jóságos keresztapám tehát mindenképen Klio érc íróvesszejét akarja a kezembe szorítani. Én bizony szívesebben nyúltam volna ismét a kardhoz és legszívesebben az ecsethez és palettához. Hiába, ha nem vagyok olyan, mint Zurlauban, akiben dicsőségesen végzett hadipályája dacára több maradt a tudósból, mint a katonából, és aki, midőn élte alkonyán letette a kardot, igazi kedvteléssel temetkezett könyvei és kézirat-gyűjteményei közé.

Mégis megpróbálom még egyszer, de most anyanyelvemen. Megírom úgy, amint a lelkemből fakad, hogy mi minden történt velem Párizsban s hogy mily bátran és híven megálltuk helyünket az utolsó emberig.

Hadd ülök tehát az asztalhoz, keresztapám kicsiny, nyájas dolgozószobájában. Ma is egészen olyan még, mint volt azon az estén, amelyen keresztapám fölszólított, hogy mint tiszt Párizsba menjek. A falak mellett köröskörül ott állnak a sötétbarna tölgyfából szépen faragott szekrények és a kaszettás tetőzetről váltakozva csillognak le a Bourbonok liliumai és a Zurlaubének hárslombja. Akkor persze még büszkén és biztatón csillogtak. Ah, az ő aranyos fényükön még ma sem látszik, hogy az orkán a liliumokat és a hárslombot egyaránt letörte, eltiporta!

De mielőtt Zurlauben akkor este e szobácskába hívott, más eseményben voltam részes és ezt mondom el legelőbb.

MÁSODIK FEJEZET.

Frauensteinban.

FERHÉTSZÁZNYOLCVANKILENC márciusában történt, az Oculi hetében. Mivelhogy korán enyhe tavaszi időnk lett, alkonyatkor vállamra vettem az új puskát és átmentem az erdőszélen, amely a zugi hegy alatt huzódik tova. Mert itt vígan csapongtak a szalonkák. És sikerült is közülköt hatot elejtenem. Igen jókedvűen indultam tehát hazafelé és útközben a vén körtefa alatt,

amelyet rég ismertem, egy kis bokrétát kötöttem édes-
illatú ibolyákból. — «Ez a Veronkái — mondtam magam-
ban, — az öreg néni számára meg néhány szalonkát adok
a konyhába!»

Egy kis kerülőutat tettem a Frauenstein felé, amely
uradalom határos a mi Zurlauben-udvarunkkal. Birtokosai
a frauensteini Keyserék, igen tekintélyes nemzetség, akik-
nek a városka főterén is van egy pompás házuk. A család
feje, Keyser Márk Fidé, akkor, mint a gárdaezred fő-
hadbírája, Párizsban időzött és Ferenc Károly nevű fia
is már tiszt volt francia szolgálatban. Veronka leánykája
csak nemrég jött haza Zugba Freiburgból, a Visitatio-
ról nevezett kolostorból és most «Marianne nénivel» itt
lakott Frauensteinban.

Itt mindjárt megvallom, hogy Keyser Veronkának
gyermekkorom óta kedves játszópajtása voltam. Ameddig
fitestvére, Ferenc Károly is otthon volt, alig múlt el nap,
hogy vagy ő el nem jött kis hugával hozzánk a Zurlauben-
udvarba, vagy én át nem szaladtam hozzájuk Frauen-
steinba. Később a fiú mint kadét atyjaurához ment Pá-
rizsba, Veronkát pedig elvitték a Visitatio-apácákhoz. Mikor
aztán néhány hónappal ezelőtt hazajött és én régi játszó-
pajtásomat, finom frizurájával és hajporozottan, először
megláttam, szépségétől szinte megijedtem és már nem
mertem «te»-nek szólítani. Ő pedig nagy kék szemével
eleinte csodálkozva nézett reám, azután csintalanul neve-
tett. — Bohó fiú, te! — szólt. — Hát valami hercegnő
vagyok-e én és nem Veronka, a te régi játszótársad?

Pedig nem voltunk már gyermekek, mivel Veronka
csak az imént ülte meg tizennyolcadik születésnapját, én
pedig még húsvét előtt megérem a huszadikat. De bizony
nem tettem kifogást, hanem az illendőség kedvéért meg-
állapodtunk, hogy magunk közt majd tegezzük egymást,
ellenben társaságban «önök» leszünk. Persze, most már
nem hajszolódhattunk együtt a kertben és mezőn, mint
ezelőtt öt évvel. Ehelyett szép ildomosan, egymás mellett,
hat lépésnyire előttük haladva, sétálgattunk keresztmű-
leimmel. Rossz időben pedig Frauensteinban volt majd

minden este közös francia olvasásunk, melyen természetesen mindig jelen volt a néni és rendszerint az öreg Zurlauben is. Valahányszor az öreg úr is résztvett az ilyen séance-ban, miként ő nevezé, természetesen a *Histoire militaire* valamelyik fejezetét kellett fölolvasnunk, de ha nem jöhetett, akkor a néni mindig Maistre de Sacy *Lettres spirituelles* című könyvéből kívánt valamit hallani, amelyet egy port-royali apáca tett közzé, vagy pedig más ájtatossági könyvből. Eközben ő rendszerint csakhamar elaludt s mihelyt mi ezt észrevettük, titokban valamely mulatságosabb könyvecskét vettünk elő, pl. a «Pál és Virginia» megható történetét, melyet épen akkor kaptam Párisból, Veronka fitestvérétől, a hadnagytól.

Midőn zsákmánnyal Frauensteinba értem, már besötétedett. Csengetés helyett a kopogtatóval dörömböztem, mert ez volt a Veronkának szóló jel. Az ajtó csakugyan igen hamar kinyílt és én rohantam be a sötét folyosóra, azt hívén, ő maga az.

— Ime, Veronka — kiáltám s feléje nyújtottam a bokkrétát. — Úgy-e, milyen édes illatú ibolyák.

— Az a', egészen jól szagulnak — felelte kissé morogva a vén szolgáló, a ki véletlenül kinn állt a pitvarban. — De nem a Veronka van ám itt, csak a vén, csúf Kathri.

— Kathri! — kiáltám. — Jó, hogy itt van. Hoztam valamit magának is. Nézze csak, néhány snepfet. Mikor ezek a serpenyőben sisteregnek, jobb a szaguk, mint az ibolyának.

— Sneffek! Az úrfi lőtte őket? — kiáltotta oly hangosan, hogy odafenn meghallották, s azért csakhamar megszólalt Veronka is a lépcső felől, hogy ki az, s midőn megismert, lesietett a világossággal. Én tehát átadtam neki az ibolyabokkrétát s biztattam, válassza ki a két leg-súlyosabb madarat. Ekkor hirtelen azt mondta, adjak még kettőt; ő majd megkéri a nénit, hogy Laetare vasárnapján hívja meg keresztapámat és engem uzsonnára; mert ami e madarakban a legjobb, az úgysem neki való meg a néninek, s végül «pfuj»-t mondott és összerázkódott.

Az öreg Kathri nem állhatta meg nevetés nélkül s azt mondta Veronának, hogy nem is tudja, mi a jó.

Még beszélgettünk s nevetgeltünk, midőn újonnan megnyílt a házajtó s belépett Marianne néni.

— Ah, te itt vagy, Damján, — fordult hozzám. Letette a csuklyás, fekete templomjáró köpenyt s meglátszott a fehér, fodros fejkötő, mely nyájas öreg arcát köríté. Aztán kezet adott nekem, megcsodálta és megsajnálta a szalonkákat és huga biztatására mindjárt készséggel monda, hogy keresztapámat és engem is szívesen meghí a jövő vasárnapra. Végül megkért, menjek föl én is a szobába s olvassak elő még egy épületes szakaszt de Sacy *Lettres spirituelles*-jéből.

Aznap ugyan nem volt olvasó-esténk, de világos, hogy mégis örömmel teljesítettem a kérést, amely egy kedélyes órácskát ígért. Veronka és én csakhamar egymás mellett ültünk az asztal túlsó oldalán, a lámpa alatt, a jó öreg néni pedig, kötéssel a kezében, leült a kényelmes karosszékbe. Nem olvastunk még egy egész oldalt s a jó nénike orra mindegyre mélyebben bókolt, s még nem végeztük be a második oldalt, a kötés kiesett kezéből s ő maga olvasásunkat nem ugyan hangos, de kétségtelen hortyogással kísérte.

Veronka könyökével gyöngén meglökött, s miközben ő kissé még olvasott, elővettem a «Pál és Virginiá»-t. Majdnem a végére értünk már s most épen a szomorú fejezetnél voltunk, amelyben a szegény Virginia a hajótörés alkalmával oly szánalmasan elpusztul. Bernardin de Saint-Pierre igen meghatóan rajzolja a kedves leányzó sorsát. S így történt, hogy olvasás közben a nyugodt hanghordozásból valószínűleg érzelmesebbe estem és Veronka is, akit a dolog megindított, elmulasztotta, hogy a nénire figyeljen. Akaratlanul hangosan sóhajtott, midőn a hullámok Virginiát elnyelték, s midőn föltekintettem, néhány könnyet láttam leperegni arcán. Figyelmeztetni akartam, hogy szemmel tartsa a nénit, de már elkéstem!

— Hát ti mit olvastok? — kiáltott ránk hirtelen. — Miféle szent ez a Virginia és benne van a *Lettres spiri-*

tuellesben ez a történet, melyet én bizony még sohasem hallottam?

Megpróbáltam, hogy egy kis kénytelen hazugsággal szabaduljunk a hinárból, hanem ezzel csak rontottam a helyzetünkön.

A néni gyorsan az asztalhoz lépett.

— Mit dugtál a kötényed alá? — kérdezte.

S olyan erős fogással, amilyent reszkető kezéről sohasem hittem volna, megragadta Veronka kezét és kicsavarta belőle a könyvet. Aztán kinyitotta a kötetecskeit s elolvasta a címet: *Paul et Virginie . . . Paris 1788*, egy pillantást vetett a rézmetszetre, mely a szerető ifjú párt pálmafák és banánok alatt ábrázolja és a jó öregasszony egészen elsápadt a fölindulástól.

— Ezt kellett veled megérnem! Ekként csalogod meg a te öreg nénédet, sőt magadat és a jószágos Istent! Te haszontalan, szemérmetlen jószág te!

Veronka a kötényébe takarta arcát és sírt szégyenében. Védekezni akart és azt állította, hogy ez épen nem gonosz szeretkezési történet, hanem a legártatlanabb és legmegindítóbb elbeszélés a világon. Ezt én is bizonyítottam.

De ezzel egészen elrontottam mindent. A néni most már felém fordult és hallgatást parancsolt, hogy első hazugságomat ne szaporítsam új hazudozással és istenkáromló beszédekkel:

— Hogy mertél a hátam mögött ilyen könyvet csempészni Veronka kezébe? Csak valld meg mindjárt, hogy ez nem is az első! Isten tudja, miféle erkölcstelen francia regényeket adtál már titkon neki! Te lélekgyilkoló! Effajta szerelmi históriákkal megmérgezted az ártatlanságát ennek a gyermeknek, akit hűséges őrzésem alatt olyan biztonságban hittem! És micsoda vakmerőség a saját fülem hallatára követni el ily hitvány csalást és égbekiáltó bűnt! De most aztán elég! Többet át ne lépd a házam küszöbét! El innen!

Az utolsó szavakat olyan élesen kiáltotta, hogy a vén Kathri is, pedig kissé süket volt, futva jött elő a konyhából. Mikor látta, hogy Veronka sír, én meg

szörnyű zavarban vagyok, a néni pedig lángol haragjában, bámészkodva állt meg s egy szót sem tudott szólni, ami pedig nem egykönnyen esett meg rajta.

— Jó, hogy jössz, Kathri, — mondá a néni. — Világíts az ifiúrnak le a lépcsőn és vigyázz, hogy jól elreteszeld mögötte az ajtót. Megtiltom, hogy valamikor megint kinyisd neki!

Én ugyan még mindig akartam valami mentséget mondani, Veronka hallgatást intett s azt mondta, majd belátja a néni holnap, hogy most igazságtalan; menjek hát Isten nevében.

Hogy miképen jutottam haza, azt most sem tudom.

Suter, Zurlauben öreg inasa, aki az ajtót kinyitotta, bámulva kutatta, hogy hát hol van a puskám, meg a vadásztarisznyám; mert hogy snepfeket nem hoztam, az nem olyan csuda. Ekkor a homlokomra ütöttem és mondtam: «Biz' én lőttem snepfet, egy féltucatot! És a puskával meg a tarisznyával együtt ott feledtem Frauensteinban».

— Ej, ej — nevetett az öreg. — Frauensteinban! A keresztmamánál vagy a kisasszonynál? Tán csak nem a 'kosár' volt olyan nehéz, hogy a tarisznyát ott kellett hagynia?

Bosszúsan szóltam rá, hogy hallgasson. Ámde az öreg visszatartott.

— Csak ne olyan hevesen; nem akarok én rosszat kegyelmednek — mondá. — De most menjen rögtön a generális úrhoz. Ma este leveleket kapott Párisból, de nem igen örült nekik. Kabinetjében várja az úrfi.

Suter segítségével hamarosan rendbeszedtem frizurámat, sőt kissé be is hajporoztattam s vadászruhám helyett gyorsan világoskék kabátot öltöttem magamra. Azután fölmentem keresztapámhoz.

HARMADIK FEJEZET.

A Zurlauben-udvarban.

SZOBA fényesen meg volt világítva. A sötét tölgyfadeszkákkal táblázott falakon, ezüst karosgyertyatartókban legalább féltucat viaszgyertya égett és a hátuk mögé illesztett tükrök egész fényözönt árasztottak. Keresztapám egy támlászekben ült és hatalmas fejét gondolkodva támasztotta kezébe.

— Végre megkerültél! — kezdte a beszédet. De hát micsoda hanyag állás ez megint? Ki a mellet! Egyenest állj! No, elég nagyra nőttél, hogy gránátos hadnagy lehess. Eddig ugyan tudósnak akartalak nevelni, de ehhez nincs sem szorgalmad, sem kitartásod. A festéshez vagy rézmetszéshez talán inkább volna tehetséged, ez a véredben van apádtól és nagyapádtól. Azonban ők is csak középszerű művészek lettek. Te is aligha vinnéd többre. Így hát nincs más hátra, mint hogy Párisba küldjünk és gárda-tisztté tegyünk. Te ugyan azt hiszed, hogy kenyérkeresetre nem szorulsz, mivel, ha jól viselkedel, fiamnak és örökösömnek fogadlak. De elmondom, himezés-hamozás nélkül, hogyan állok ma.

Aranyszelencéjéből kivett egy csipet burnótot és erős szemöldökét magasan felhúzva homlokára, kissé köhécselve, így szólt: — A Zurlaubenok vagyona sohasem volt igen nagy és nem is gazdálkodtunk valami különös ügyességgel. Legfőbb bevételeink a nyugdíjpénzek voltak, melyeket szolgálatainkért a versaillesi udvar fizetett. Tehát nem is kell fukarkodnom, sem háztartásomban, sem a *Monumenta Historica* gyűjtésében. Az *Acta Helvetica* és a *Res Zugienses* 400-nál több folióköteté bizony szép pénzbe került! Aztán a svájci városok és várak képei! A történettudomány és hát mondjuk, a saját magam kedvéért, rászánhattam e csomó pénzt mindaddig, míg Franciaország rendesen fizette 11,000 livre penziómat. Ha-

nem ez most veszedelemben forog. Régi jó barátom, d'Hervilly, marsall azt írja, hogy a penziók kifizetése igen-igen nehéz dolog. XIV. Lajos háborúi, XV. Lajos pazarlása és szégyenletes maitresse-gazdálkodása szörnyűségesen megviselték az állampénztárt. Turgot nem *tudta*, az «előkelők gyűlése» nem *akarta* a bajt orvosolni. Necker hát rábeszélte a királyt, hívja egybe a rendeket, hogy ezek akadályozzák meg az ország vagyoni bukását. Ám d'Hervilly azt hiszi, hogy ezek előbb majd a nemesek privilegiumait szüntetik meg és nevezetesen törlik a sok millióra menő nyugdíjpénzeket, amelyekkel a király ezideig hűséges szolgálát jutalmazta. Sőt d'Hervilly attól tart, hogy halomra döntik az egész régi kormányrendszert, de tán a trónt is. Ámde én azt hiszem, d'Hervilly túlságos sötétnek látja a dolgot. A francia nép még jó keresztény és nem egykönnyen adja oda vallását. Hanem a filozófusok, Voltaire és Rousseau követői, akikkel, sajnos, a nemeseknek nagy része egyetért, lehet, hogy mégis próbálnak valamely csínyt. A ledér orléansi herceg a vezetőjük, és d'Hervillynek igaza van, midőn azt kívánja, hogy a svájci gárda-ezred lehetőleg teljes legyen, mert a francia csapatok hűségében nem lehet egészen megbízni. Ha csak tíz évvel fiatalabb volnék, magam is Franciaországba sietnék, hogy még egyszer kardot rántsak a nemes és jószágos XVI. Lajosért!

A báró hirtelen felállt. — Ha egy csepp katonavér volna benned, — kiáltott reám, már régen könyörögtél volna, hogy a svájci gárdába léphess.

— Ha kegyelmed kívánja, készségesen megyek, habár a hadiszolgálatért idegen zászlók alatt nem igen lelkesülök.

— Micsoda idegen zászlók alatt? szólt közbe haragosan. Hát mi francia szolgálatban is nem a saját zászlóink alatt s nem Svájc híréért és dicsőségeért harcoltunk?

— Jó, jó, keresztapám, tudom. Svájc már sok millió livret kapott a francia királyoktól fiai véreért. Hanem az országnak kevés haszna volt belőle.

Bizony nagyon oktanul cselekedtem, hogy így be-

széltem az én atyai jótevőmhöz, aki maga is, miként ősei, vagyonát, nemességét és nagy katonai dicsőségét a francia szolgálatban végbevitt hőstetteinek köszönhetette. Alig röppentek el e szavak ajkamról, a generális halántékán iszonyúan megdagadtak az erek és szeme villámokat szórt reám. Mégis elfojtotta fölindulását és szinte gúnyosan felelte:

— Csodálkozom, hogy olyan nagy és okos politikust fedezek föl benned, aki a Svájc két utolsó századi kormányzóinak bölcsességét egyszerre elhomályosítja! Valószínűleg te is úgy gondolkodol, hogy egészen jó lenne, ha Franciaország Rousseau eszeveszett és istentelen tanítása szerint átalakíttatnék?

— Nos, keresztapám, hogy Franciaországban sok égbekiáltó visszásságot meg kellene változtatni, azt kegyelmed sem vonhatja kétségbe. Hasonlóan nálunk, a szabad Svájcban is, bizony kissé több szabadság és egyenlőség...

— Szabadság, egyenlőség! — fakadt ki erre a báró. Most már torkig vagyok! Ezek azok a hóbortos és fölforgató eszmék, amelyeket a genfi örült világgá kürtölt. A mióta nemrég Emiljének olvasásán rajtakaptalak, látom, hogy megfogott a mérge. De azt kijelentem neked, hogy politikai őrzöngöt és fölforgatót soha el nem ismerek fiamnak! Ezt jól megfontold holnapig. És most el a szobádba!

Néma meghajlással, megrémülve hagytam el a szobát.

A lépcsőn az öreg Suter várakozott reám és átadta a puskát, meg a vadásztarisznyát. — A Káthri hozta haza a hat szalonkával együtt, — mondá. — Az ifiúr alighanem tyúkszemére hágott a kincstárosné-asszonynak. No, no, ne vegye kegyelmed úgy a lelkére! Asszonyszeszéy — áprilisi szél! majd jóvá lesz minden. De a vadászaton ugyan szerencsés volt — hat snepf, az sok!

— Igen, — mondám magamban, sok — és tetejébe ugyanazon az estén keresztapám és keresztanyám szeretét elveszteni, szintén sok.

NEGYEDIK FEJEZET.

Az elhatározás.

MIKOR fölébredtem és hálósobám ablakát kitártam, a berni fensík jégcsúcsai, amelyek a szép unterwaldeni hegyek fölött látszanak, a hajnalpír vöröses fényében csodásan megdicsőülve tekintettek reám. A Pilátus megszakadozott szirtjeit és a Rigi csúcsát, amelyekről még nem olvadt le a tél hava, már szintén cirógatták a nap első sugarai. De a zugi hegy, meg a tó és a nyugati dombláncolat még mindig szürkülő homályban pihentek.

Sokkal nyugodtabbnak éreztem magamat, mint a megelőző estén. És elhatároztam, hogy a kerten és a réten keresztül fölsétálok a közeli Szent Mihály plébániatemplomhoz. A temetőben, amely útamba esett, elimádkoztam egy Miatyánkot édes apám sírján s elmentem a szomszédos apácateplomba s meghallgattam a szentmisét. Amint a kis templomból kiléptem, találok a kapucinusatyával, aki az imént misézett.

Ez pedig P. Secundus volt. Megszólított és mondá, hogy a gvárdiánnal együtt még ma látogatóba megy a Zurlauben-udvarba. Ugyanis ő van kiszemelve arra, hogy mint a svájci ezred alamizsnása vagyis katona-pátére legközelebb a francia Babylonba menjen.

A jó öreg páttert szívemből szerettem. Útközben elmondtam neki esetemet. Ő mindent nyugodtan meghallgatott. Őszinte lélekkel állithattam, hogy Veronkával soha még egy szócskát sem váltottunk egymással szerelemről vagy efféléről, jóllehet szívből szeretjük egymást. És megkérdeztem, vajjon bűn-e, ha csakugyan hitvesekké óhajtánánk lenni?

— Magában véve bizonyára nem — válaszolt — mivelhogy a házasságot Isten rendelte és anyaszentegyházában kegyelmes szentséggé tette. De veszedelmes és

tilos dolog olyan szeretkezést kezdeni, amelyből hamarosan nem lehet házasság. Veronka bizony még nagyon fiatal, sőt én magam sem vagyok még olyan korban és helyzetben, hogy keresztényi háztartást kezdhessenek. Keresztanyámnak tehát igaza van, hogy ilyenén enyelgésekről most még tudni sem akar. — Legjobb lenne, — folytatá aztán — ha kegyelmed néhány évre elmenne Zugból. Ha a Keyser leányzó vagy öt-hat esztendővel öregebb lesz és eközben kegyelmed is bölcseségben és korban meggyarapodott s talán már rangot és tekintélyt is szerzett, akkor a kincstárosné-asszonynak és a főbíró úrnak sem lesz ellenükre, hogy a leánykát keresztényi házassággal kegyelmednek adják. A jó kincstárosné-asszonyt majd megbékítem búcsúlátogatásom alkalmával; Sacy könyvét is elveszem tőle s a tűzbe dobom. Hiszen ez főföjansenista! Hanem persze, mert apáca neve van a címben, a jó kincstárosné-asszony mindjárt bizonyosra veszi, hogy az szent könyv. Ami pedig a báró úrral való összekoccanást illeti, kegyelmednek tulajdonkép némely dolgokban igaza van. Igaz ugyan, hogy a külföldi hadiszolgálatok hírt és dicsőséget szereztek Svájcnak, egyébként azonban nem sok haszna van ebből. A francia pénzzel együtt a francia ledérség és istentelenség is betolakodott bérceink közé. De Zurlauben báró dicséretes kivétel! Azért tanácsolom, fogadja meg szavát. Mert olyanok a körülmények, hogy a francia király védelme az anyaszentegyháznak is védelme lesz.

Ezzel nyájasan megrázta kezemet és nevetve arra kért, hogy a kastélybeli konyhában jó erős feketekávét rendeljek a gvárdiánnak és neki. A jó kapucinus-anya beszéde egészen megnyugtató; mindent világosan láttam és nem is sok tünődés után elhatároztam, hogy megfogadom tanácsát.

Édes jó anyám, az öreg Vronek (Veronika) szolgálóval ott lakott régi házunkban a szép Szt.-Oszvald templom táján, a patak hídjá mellett. Egy idő óta ágybanfekvő volt, mert lábait alig bírta. De azért sohasem láttam szomorúnak. — Ahogy a jó Isten akarja! mondta

mindig. — Ágyát a nyájas kis szobában akként állíttatá föl, hogy egyenesen a Szt.-Oszvald szentélyének ablakára látott.

Kedves, bágyadt szemein megláttam, hogy ismét rossz éjszakája volt. Mégis vidáman nyujtotta felém elsoványodott kezét és mondá: — Szép tőled, Damján, hogy meglátogatsz. Zurlauben talán vakációs napot engedett, hogy ily korán átjöttél?

— Nos, kedves anyám, nemsokára állandó vakációt kapok keresztapámtól! — felelém. — Azt akarja, hogy gárdatiszt legyek, gárda-tiszt Párisban!

Anyám nagy szeretettel tekintett reám és így szólt:

— P. Secundusnak igaza van. Jobb, ha néhány évre távozol innen. Páris ugyan fiatal embereknek igen veszedelmes hely, de te — hála Istennek — ezideig olyan jó fiú maradtál, hogy kegyelmével továbbra is jónak maradsz. Szent őrzőangyalod kísérni fog. Vigasztal az is, hogy a jó P. Secundus szintén veled megy. Isten nevében tehát tégy keresztatyád kívánsága szerint. Mi nagy hálával tartozunk neki. Tehát a háladatosság is parancsolja, hogy őt mint atyádat tiszteld és kívánságait teljesítsd.

— És téged ilyen egyedül hagyjalak, anyám?

— Én, fiam, sohasem vagyok egyedül, Isten mindig itt van mellettem és egészen jól elmulatok vele. Aztán itt van az öreg, hűséges Vronek, aki sok mindent mesélget és a maga módja szerint meg-megvidámít. Ha pedig valamikor rosszul menne dolgod, ha lelki vagy testi veszedelembe jutnál, csak ez legyen a gondolatod: édes jó anyám imádkozik otthon értem.

Keresztapámat a kertben találtam, még pedig igen jó kedvében. Ennek egyik oka épen az a könnyelmű csínytevés volt, mellyel Veronka és én a megelőző este nénénket megréztünk. Neki ugyanis, a mint hallottam, midőn reggel a Szt.-Oszvald-templomból, ahol keresztapám mindennap szt. misét hallgatott, együtt hazafelé mentek, nem volt sietősebb dolga, mint elmondani, hogy az ifjú Muost kitiltotta a házból s azt is, hogy miért.

Ám a generális a helyett, hogy — miként várta — e hír miatt fölindult volna, jót nevetett a fiataloknak nem is olyan ügyetlen ötletén és sehogysem tudta megtalálni benne azt a nagy bűnt, mely Marianne nénit annyira fölháborította.

Igy hát egészen neheztelés nélkül fogadott. Midőn kijelentettem, hogy megfontoltam s anyámmal is megbeszéltem kívánságát és eltökéltem, hogy a svájci gárdába belépek, csillogott a szeme örömeiben. Megölelt és azt mondta, hogy jó szívemtől nem is várt egyebet és ha majdan kapitányi vagy őrnagyi, avagy talán még magasabb ranggal Franciaországból megjövök, örömmel fog elismerni derék fiának s a Zurlauben-név méltó hordozójának.

Ekkor azután egy levelet vett elő zsebéből; ennek a tartalma volt második oka keresztapám jókedvének. E levelet szintén d'Hervilly írta néhány nappal később s egészen más hangon, mint azt a rossz híreket hozót, amely keresztapámat annyira elkedvetleníté.

Leginkább Mária Antoinette királynéről beszélt, hogy miképen igyekszik kedves Trianonja falusi örömei közt elfeledni a sok rágalmazást, amelyeknek kivált a hírhedt nyakékszer-esete miatt, ártatlanul céltáblája lőn. Épen akkoriban készült el majorja sajtos-házzal és számos kedves kis kunyhóval, és ő most Erzsébettel, a király testvérével, Polignac asszony s még néhány megbízható udvari hölgy társaságában, ott mulatozik, sőt a pásztorkunyhóban sajátkezüleg készíti a vaját és túrót a királyi asztalra. Néhány freiburgi tiszt ajándékozott is neki egy kifogástalan szép svájci tehenet. Ez a tudósítás olyanforma célzással végződött, vajjon Zurlauben nem küldhetne-e néhány különösen szép kecskét? Ő legkevésbé sem kételkedik, hogy a zugi kecskék szíves fogadtatásra lelnek Trianonban.

— Kecskéket Franciaország királynéjának! — kiáltottam nevetve.

— Hiszen tudod — felelt Zurlauben, hogy Gessner és a többi poéták mennyire megkedveltették a pásztorkéteket.

Én magam is láttam, már versaillesi tartózkodásom idejében, hogy a legnagyobb urak egész komolysággal játszottak ilyenén idilleket, nemcsak a színházban, hanem világos nappal is és szabad ég alatt. Nem, nem, d'Herilly nem tréfál.

— Akkor hát tudok két olyan szép kecskét, a melyeket másutt seholsem láttam! — kiáltám s elmondtam, hogy nemrég vadászás közben egy erdőkörnyezte magányos szálláson egy pár nagy, tejfehér kecskét s két kis gödölyét láttam. Zurlauben erre rögtön meghagyta, hogy vegyem meg az állatokat. Még aznap délután meg is tettem.

A hegybeli pár gyermekei sírtak, midőn atyjuk a szép kecskéket eladta; ő maga azonban vígan pislogott, mikor a fényes korona-tallérokat asztalára olvastam.

Ugyanazon azobában, ahol megalkudtunk, dolgozott «szakmányban» Wysz Klaus csizmadia-mester s mellette inasként Brunner Hans Jerg, egy 15 éves fiú. Mikor említettem, hogy a kecskéket a francia királynénak vásároltam, Klaus mester fölkapta hosszú orrát a lábbeli-ről, amelyet foltozott és kérdezte, miképen viszem azokat az állatokat Párizsba. Meg kellett vallanom, hogy biz én még erre nem is gondoltam. Ekkor a Brunnerli fölkiáltott: «Oh, Muos úr, majd elhajtom én őket Párizsig! Vigyen engem magával! Wysz mester úgyis mindennap százszor elmondja, hogy soh'se lesz belőlem jóra való csizmadia, legjobb lesz tehát, ha Isten nevében katonának állok.»

— Ugyis van, lurkó, — szólalt meg a mester. — Hanem amilyen tökmag semmiházi vagy, még katonáéknál sem veszik majd hasznodat!

— De igen, igen! jó leszek dobosnak, annak tíz éves fiúkat is bevesznek.

— No, egyelőre legalább egy régi garas borra valóért lehajthatnád a kecskéket Zugba s azután majd meglátjuk, hogy csakugyan elvihetünk-e királyi kecskepásztornak Párizsba s végül a gárdába, — mondtam nevetve, — ha tudniillik Klaus mester valóban elereszt.

— El én — kiáltá a csizmadia. — Inkább ma, mint holnap.

Hej, milyen nagyot ugrott a Brunnerli örömében! Szurkos kötényt egy perc alatt odavágta a sarokba.

Kiugrott a szobából s levágott egy mogyoró vesszőt, hogy a kecskéket útnak indítsa.

Még alkonyodás előtt elértük a Zurlauben-udvart. Keresztapámnak tetszettek a kecskék s mikor hajtójuk történetét elbeszéltem, mindjárt késznek nyilatkozott, hogy kívánsága teljesedésében megsegíti.

— Az állatokat majd betesszük egy ketrecbe s aztán a jövődöbeli dobossal és gránátossal együtt föl a berni szekér hátúljára. A kocsiba beülsz te és P. Secundus. Legjobb lesz, ha Isten nevében a legközelebbi hétfőn mindannyian elindultok. Így még virágvasárnap előtt kényelmesen ott lehettek Párisban.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Búcsuzás.

BLÚCSUZTAM a városcában minden rokonomtól és ismerősömtől. De Veronkával nem beszélhettem, mint hön óhajtottam volna, négyszem között! Akármily buzgósággal settenkedtem a kert körül, sohasem akadt kedvező alkalom. Egyszer megláttam az ablakban kisírt szemmel; jeladással meg akartam vele értesíteni, hogy jöjjön le a nyári házikóba. Ámde egyszerre megjelent keresztanyám fehér fejkötője és megszalasztott.

Végre megírt a vasárnap. Reggel, kedves anyám intése szerint, elvégeztem ájtatosságomat a kapucinusoknál. Midőn az istentisztelet után bazamentem, keresztapám behítt dolgozószobájába. Megmutatta végrendeletét, melyben engem rendelt örökösének, és így szólt:

— Ugy viselkedjél, hogy ne kelljen ezt az írást megsemmisítenem. *«Bátran és hiven»* volt az én jelszavam s ez legyen a tied is. Ne hagyd magad elámíttatni szép frázisokkal; mihelyt a hűség ellenére követelnek valamit,

mondj háfározottan nem-et. Inkább a halál, mint hitszegés!

Kezet fogtunk és én megfogadtam neki, hogy atyai intését soha el nem feledem.

Közben elérkezett az ebéd ideje s a meghívott vendégek gyülekeztek. Csakhamar együtt voltak vendégei: a város tudós plebánosa, Bossard, Keyser praefektus, a páter gvárdián, P. Secundus, Kolin tartományi elüljáró, Landwing, a sóhivatalok kormányzója, Hediger kincstáros és sok férfi- meg nőrokon. S már épen az asztalhoz akartunk ülni, midőn Suter jelentette, hogy Keyserné kincstárosné-asszony odakünn van a fiúgával s a báró úrral meg velem egyedül szeretne beszélni.

Zurlauben, aki — mint később halottam — P. Secundus közbenjárásával vette rá keresztanyámat ez engesztelő lépésre, elmosolyodott és kivezetett hozzá töredelmes bűnösként. Keresztanyám kérdőleg nézett reám s azt felelte, hogy megbánásom tökéletes voltáról még nincs egészen meggyőződve. Megbocsátani azonban keresztényi cselekedet és kötelességének tartja, hogy nekem, kivált elutazásom előestéjén, békejobbot nyújtson.

Zurlauben karját nyújtá neki s bevezette a szobába. Én meg karonfogtam Veronkát, aki némi zavarral állt nagynénje mellett.

A vendégek bevonultak az ebédlőbe s elfoglalták kijelölt helyüket. Keresztanyám, ki a plébános és a gvárdián közé az asztalfőre került, nagyon kevésé ügyelhetett Veronkára és reám, kik egészen lenn kaptunk helyet. Mi tehát szép halkan zavartalanul cseveghettünk és nagy örömmel hallottam Veronka panaszát, mért utazom a veszedelmes Párisba. Értem való aggódása elárulta, mennyire szeret. Iparkodtam tehát megvigasztalni azzal az erős reménységemmel, hogy néhány év múlva majd tekintélyes férfiúként jövök haza.

— Csak egytől félek — mondtam halkan. — Győzi-e türelemmel olyan sokáig s hajlandó lesz-e Muos kapitányné lenni?

Ekkor megszorította kezemet és suttogva mondá:

— Én hű maradok hozzád, Damján, csak te is hűv maradj abban a gonosz Párizsban, hol a nők sokkal szebbek és szellemesebbek, mint a szegény Keyser Veronka.

— De egy sincs, akinek olyan kedves és jó szíve volna és a ki gyermekkoromtól oly drága nekem, mint te, — válaszoltam szinte fennhangon.

Kért, hogy minél gyakrabban írjak — természetesen a néninek. Hanem csak igen-igen apró betűket vessek; ilyképen először is több fér a levélbe, azután meg keresztanyám az apró írást még pápaszemmél is csak nehezen tudja kibetűzni. Így majd neki kell a leveleket fölolvasnia. S ha ilyenkor esetleg találna egy-egy szócskát, mely nem a néninek, hanem neki szól, majd azt ügyesen átugorja.

Hogy mit beszéltek egyébként a többiek az asztalnál, arra csak homályosan emlékszem; a Veronkával váltott szavak minden iránt közömbössé tettek.

Az estét azután egészen kedves jó anyámnak szántam. Mindjárt vecsernye után átmentem hozzá. Ott ült az édes napfényben, a körfalhoz támaszkodó padkán, amelyet később majd beárnyal az orgonafa.

Midőn a nap leszállt, karjaimba vettem jó anyámat s bevitettem a házba, hogy az est hűvössége meg ne ártson neki. S azután mi ketten, meg az öreg Vronek egy kis falatozáshoz ültünk. Mindahárman úgy iparkodtunk, hogy vidámak és jókedvűek legyünk; de mennél tovább próbáltuk, annál kevésbbé sikerült.

Végre megszólalt az anyám:

— Fiam, miért nehezítsük meg búcsúzásunkat? Jer, hadd adjak egy csókot ajkadra, egy keresztvetést homlokodra, azután menj! Ne hagyd el az Istent és ő sem fog elhagyni téged! Ime, vidd el magaddal emlékül olvasómat! Egy katona sem szégyelheti magát miatta; nagy hadvezérek mindennap elimádkozták. A viszontlátásra, Damján!

— Viszontlátásra, anyám! — rebegettem és sírva tántorogtam ki a házból.

Másnap, korán reggel, P. Secundus társaságában megváltam a kedves Zugtól. Keresztapám lekísért a tó-

partig. Midőn a Frauenstein előtt elhaladtunk, kinyílt Veronka ablaka és szívből fakadó: «Isten veled, Damján!» hangzott felém és leesett egy kis bokréta is ibolyákból és aranyos kökörcsinekből. Elkaptam és a megszáradt virágot emlékkönyvemben még most is őrzöm.

Könnyek toluultak a szemembe, mikor visszapillantottam kedves szülővárosomra és a Frauensteinra. P. Secundus elővette Breviáriumát s hangosan imádkozta az Itinerarium-ot (úti imádság). Midőn elhajóztunk a Chiemen orra előtt, mely messze benyúlik a tóba, így szólt: «Most nézzen vissza még egyszer, ha végső búcsút akar inteni a városkának. Még épen megláthatja a körfalat, a Szt.-Oszvald- és Szt.-Mihály-templom karcsú sisakját, és ha jó szeme vagyon, a kapucinus-templom tornyát».

Ezt még tisztán láttam, de a Frauensteint már nem: a fák eltakarták. S még én kendőmmel búcsút intettem, az egész gyönyörű kép eltűnt a Chiemen kinyuló, erdős csúcsa mögött.

HATODIK FEJEZET.

Párizs felé.

LUZERNBEN a Hattyúnál megtaláltuk Brunnerlit, akit a berni-szekérrel és a kecskékkal előreküldtünk. Elmondta nekünk, hogy Reding kapitány Schwyzből, aki szintén Párisba utazik, ugyanebbe az istállóba költötte a lovát. Kérdezősködtünk tehát felőle és tisztelegtünk nála.

Reding Rudolf, a híres bibereggi Reding-nemzetség egyik sarja, még egészen fiatal úriember volt, közel a harminchoz. Midőn magamat, mint Zurlauben rokonát és pártfogoltját bemutatam és szándékomat is, hogy a gárdaezredben akarok szolgálni, késznek nyilatkozott, hogy bevesz zászlósnak a saját századába.

Még aznap délután elindultunk Luzernből. Reding jó paripát szerzett nekem s így ügettünk majd előtte,

majd mellette a kis szekérnek, melyen a kapucinus-atya utazott Brunnerlival (hátról fenn pedig a ketrec a kecskékkel). Örömmel tapasztaltam, amint beszélt, hogy el-lensége a léha vallásgúnyolóknak, de máskülönben úgy vettem észre, hogy túlságosan mereven ragaszkodik a régi állapothoz. Volt is útközben egy-egy kis perlekedésünk s bosszantott, hogy P. Secundus nagyobbára neki adott igazat. Túlságosan arisztokratának találtam és nem is tekintve a rangbeli különbséget, nem illettünk amúgy sem egészen össze barátokul.

Brunnerli sokféle pajkos tréfával rövidítette meg utunkat.

De mikor már a Vogézeken keresztül nemsokára mélyebben bejutottunk Franciaországba, abbahagyta mókáit, már csak azon egyszerű ok miatt is, mert semmit sem tudott franciául.

Nancyban ekkor a svájci Châteaueux-ezred állomásozott. Meg akartuk látogatni Veronka bátyját, aki ebben az ezredben volt tiszt, de megtudtuk, hogy szabadságon van atyjánál, a főhadbírónál Párizsban. Lotharingia szép fővárosában nem hallottunk jót az ottani hely-örség szelleméről. A tisztek panaszkodtak, hogy már a svájci ezredekben is napról-napra csökken a katonai engedelmesség és fegyelem. E hírre Reding komolyan összeráncolta homlokát és az tanácsolta, hogy a legelső esetben példásan kell büntetni a vétkeket. Mindenki vállalt és azt mondták, hogy párizsi emisszáriusok izgatják, azoknak meg igen befolyásos ótalmazók vannak s bizalmasan az orléansi herceg nevét is megemlítették.

Reding sóhajtott és mondá:

— Egészen, mint Párizsban. Nagy vihar közeledik, mely erős próbára teszi a svájciak régi hűségét és csapataink vitézségét. Jó, hogy nekünk Párizsban egy Bachmann őrnagy a parancsnokunk. Érette tűzbe megy minden tisztje, mindegyik közlegénye.

Sok időbe telt, míg Reding hangulata jobbra változott.

— Katonai engedelmesség és fegyelem a lelke minden hadseregnek, — mondá nekem. — A dőre szabadság-ideák,

amelyek most a levegőben nyüzsögnek, bomlasztó méreg a csapatokban!

— Ugy van, az engedelmesség föltétlenül szükséges — bizonyította P. Secundus. — Ezt megtanulhatják tőlünk kapucinusoktól. Mi vagyunk a legnagyobb demokraták a világon és káptalani gyűlésben választjuk minden elöljárónkat a provinciálistól kezdve. De mihelyt a választás véget ért, jaj annak, aki nem engedelmeskednék!

— Természetes, hogy rendnek kell lenni — szoltam közbe, — de zsarnokságnak nem! Erre a katonáknál sincs szükség. Elvégre az ember mégis csak szabadnak születik.

— Szabadnak születik! — szolt viszont P. Secundus. — Ez is olyan új szólás-mondás, mely hasonló az egész zsák polyvába tévedt egy szem maghoz. Talán az volna a jelentése, hogy az ember a maga urának születik? Akkor alapjában véve hamis: mert az ember Isten szolgájának és szülei gyermekének és a társadalom polgárának születik és mindezek iránt egész sereg kötelességgel és engedelmisséggel és alárendeltséggel tartozik, ha meg akar felelni rendeltetésének, amelyet a Teremtő eléje szabott.

Ilyen majd komoly, majd vidám beszélgetések közt folytattuk utazásunkat és virágvasárnap szombatján végre elértük a nagy Párizst. Nagyon csodálkoztam, hogy sem bástyát, sem sáncot, sem körfalakat vagy tornyokat nem látok. Ehelyett a St. Martin-kapu római diadalív módjára volt építve és háborús diadaljelvényekkel ékesítve. Reding megmagyarázta, hogy XIV. Lajos lerontatta a régi falakat, betöltette a sáncokat és helyükre széles, négyszeres fasorokkal beültetett utakat — boulevardokat — készíttetett; a várkapuk helyett pedig ezeket a diadalíveket emeltette.

A boulevardon az esti órában annyira tolongtak a kocsik és gyalogosok, hogy sokáig kellett várunk, míg keresztül surranhattunk. Ilyen élénkséget én a mi csendes városkánkban lehetőknek sem hittem. Az a lárma! A kocsisok örökös kiáltozása, a mindenféle hirdetőik rikoltozása és dalolása! Ehhez a nyafogó hegedűk, visító klarinétok, meg egy egész tucat kintornának zagyva melódiái!

S a tarka tömeg tolongása, csevetelése, nevetése; piperés hölgyek szinte hegymagasságú furcsa frizurákkal, az urak, nem kevésbé tarka öltözetben, háromszegletes kalappal a hónuk alatt, nádpálcával a kezükben; mellettük koldusok, savoyard-fiúk marmotáikkal, auvergneiek, szolgák aranyhímzéstől duzzadó libériákban, finom festésű, aranyos gyaloghintókkal. S aztán a megszámlálhatatlan fogatok, amelyeket Reding nekem sorban megnevezett! Ki tudná mind a nevüket? Egyik csodásabb a másiknál, hogy ne is említsem a pékek, mészárosok, serfőzők, borkereskedők kordéit, teherkocsijait és szekereit. Szédült a fejem. Nem csoda, hogy a szegény emberek ilyen zajban és zürzavarban sem Istenre, sem halhatatlan lelkükre gondolni nem tudnak.

Végre keresztülvergődtünk a boulevardon és csakhamar elértük a Sainte Apolline-utcát, ahol Keyser Márk Fidél főhadbíró, az én kedves Veronkám atyja, egy kis házat s kellemes kertet bírt bérben. Már vártak bennünket. Futva jött elénk Keyser Feri, Veronka bátyja s először katonásan üdvözölte Reding kapitányt, azután meg hangos örömmel a kedves zugiat. A tornácon öreges, jól megtermett asszonyság állott, a főhadbíró gazda-asszonya. Nyájas mosolygással köszöntött, Reding kapitányt, a kit már ismert, egészen könnyed, a kapucinust pedig nagyon tisztelettudó bókkal, és odakiáltott egy embernek, ki az udvarban tűzifát aprított, hogy vegye gondozásba a lovakat.

A főhadbíró úr is kijött üdvözlésünkre, kissé ünneplésesen és formásan. Finom, kissé halvány arca megöregedett, mióta utolszor láttam; de egész megjelenése, most, hogy Veronka atyját láttam benne, még félénkebb tiszteletre készített, mint mikor kisfiú-koromban nézegettem az előkelő, tekintélyes férfiút. A főhadbíró egy világos kertterembe vezetett bennünket, ahol már meg volt terítve. Midőn épen az estebédhez akartunk ülni, belépett a gazdasszony és azt kérdezte, mitévő legyen a szép kecskékkal, meg a fiúval, ki azokat őrzi. A főbíró csodálkozva nézett reánk, mert a kecskékről és az ifjú Brun-

nerről semmit sem mondtunk neki s néhány percre az állatokról is, pásztorukról is egészen megfigyeztünk. Kipótoltam tehát a mulasztást s elbeszéltem d'Hervilly marsall levelét és Zurlauben megbízását.

— Nem rossz. Hm — mondá Keyser úr —, talán ez lehetne az óhajtott alkalom, amelyet már régen lesek, hogy a királyné útján egy igen fontos ügyet terjeszthessek őfelsége elé. Majd beszélünk még erről később, ha eljön Bachmann őrnagy úr, aki egy pohár borra ide ígérkezett.

Ezután tanakodott Rozália gazdasszonnyal, hogy hol helyezték el a kecskéket. Végre így szólt a gazdasszony:

— Ott van Faubourg Saint-Martinban a vőm s annak a házacskaiban és kertecskéjében nagyon szépen ellehetnek az állatok, meg a fiatal legény, aki franciául sem tud. A vőm maga is svájci s így hát beszélhet majd a legénykével, a leányom pedig, aki zöltséggel kereskedik, jól tarthatja hulladékkal az állatokat.

Ilyenképen rendbe jött Brunner dolga.

Most hát az asztalhoz ülhattünk. Ámde a jó P. Secundust nem vehettük rá, hogy velünk tartson. Im már legfőbb ideje, mondá, hogy még az éj beállta előtt kolostorába menjen. Így tehát, miután egy kis erősítőt mégis elfogadott, Keyser hadnagy atyja intésére elkísérte őt a kapucinusok nagy kolostoráig, amely akkor még a Madeleine-templom közelében állott.

MÁSODIK KÖNYV.
VERSAILLES ÉS TRIANON.

HETEDIK FEJEZET.

Az első est Párizsban.

IDŐN a közeli Szent Márton-templom harangja nyolc órát ütött, pontosan, mint az óraütés, megjelent Bachmann őrnagy. Az őrnagy magas, vállas férfiú volt, feszes, katonás tartású. Bizony nem látszott meg rajta, hogy már hatvanas és már teljes negyven éve szolgálja a francia zászlót. Erős, férfiasan szép vonásaiban bátorság és nyíltság, de egy kis katonai nyersség is mutatkozott.

Mikor bemutattak, erősen a szemembe nézett, éreztem, hogy elpirulok; ő azonban, úgy látszik, meg volt elégedve a próbával.

— Még jól vagyunk — szólt — még nem kapituláltunk az ifjúság legveszélyesebb ellensége előtt. Másként azt mondanám, rögtön el Párizsból!

Azután egy lépést tett hátrafelé s vizsgálva szemlélte termetemet.

— Elég jó — mondá — szinte hat láb magas s meglehetősen vállas. Jelentkezzék nálam holnap 10 órakor, Hotel Chatoulet, Rue de Cléry. Egyelőre mint önkéntes Reding századába léphet, amíg majd leteszi a tisztvi vizsgálatot. Most pedig ürítsünk egy poharat a mi kedves új földink jóvoltára!

Miután leültünk, a főbíró mindjárt megemléstette a kecskéket, melyeket Zurlauben Trianonba szánt. Bachmann nevetett és mondá:

— A freiburgiak babérja nem hagyja nyugodni a zugiakat!

— Azt mondják, a királyné igen kegyesen fogadta azt az ajándékot — szólta Keyser.

— Tudom, tudom! — bölintott az őrnagy. Mária Antoinetteben csakugyan megvan ez a bizonynyal ártatlan kedvtelés az ő igazán kies Trianonja avagy e Kisbécs iránt, ahogyan gonosz nyelvek nevezik a bájos falucskát, melyet ott magának építtetett. Általában égbekiáltó dolog, mennyire iparkodnak megkeseríteni a királyné minden örömét és mindent, amit tesz vagy nem tesz, vétkeül felróni. Most már ez az ártatlan játék is esztelen pazarlás. Nevetséges! És kivált az orléansi herceg, az ő monceauxi parkjával, szibarita dőzsöléseivel, éjjeli orgiáival... Pfuj!... Ő különösen hallgathatna!

A főbíró helybenhagyólag bölintott.

— Egészen helyes — mondá — az orléansi herceg. De mögötte ott állnak a páholytestvérek, akiknek a Palais Royal a gyülekezési helyük. A királyné vádolása csak ürügy, hogy felizgassák a néptömeget, amely a királyt még kedveli. Trónt és oltárt akarnak felforgatni. Azt akarják, hogy Voltaire és Rousseau tanai uralkodjanak Franciaországban. Ez a páholynak a terve; megvannak rá a bizonyosságaink.

— Keresztatyámtól, Zurlaubentől hallottam — merészeltem közbeszólni —, hogy Lavater azt mondta neki, a páholyoknak egyedüli céljuk: fölvilágosodást terjesztetni és jótéteményeket osztogatni.

— Fölvilágosodást terjesztetni! — kiáltott az őrnagy és szikrázott a szeme. — Igen, igen!... Voltaire felfogása szerint, aki e felvilágosodással a világ igazi világosságát, Jézus Krisztust és az ő anyaszentegyházát akarja kiirtani! Écrasez l'infame! Jótéteményeket osztogatni! Pirókfogó lépes vessző! Paulai szent Vince és a keresztény szeretet százezer hőse Krisztus erejével egészen más jótettekkel halmozzák el a szenvedő emberiséget. A jótékonyság meséjének kopott leplével takargatják igazi céljukat. Ily módon kerítették hálójukba vérbeli hercegeket és hercegnőket. Hiszen Lamballe hercegnő a nőpáholy nagymester-asszonya. Hogy ezek a kőművesek valósággal mit akarnak

lerombolni és mit fölépíteni, arról persze Lamballe hercegnőnek halvány fogalma sincs. Az orléansi herceg, a francia páholyok nagymestere, alighanem többet tud, De hogy a legtitkosabb terveket tudja-e? — Nehezen. A bujkáló intézők árulása díjául a királyi koronával hitegetik s ő eléggé gonosz, hogy kezét kinyujtsa érte. Erre bizonyságaim vannak.

— Hiszen ez nyílt felségárulás — mondá Reding. — Akkor cselekednünk kellene, míg időnk van reá!

— Hogy megmutassam önöknek, mennyire fontos dolog, hogy idejekorán cselekedjünk — folytatta az őrnagy Redinghez fordulva — elmondom röviden az összeesküvők tervét. Hasznára lesz, ha félévi szabadságidejéből megjövén, mindenről lehetőleg jól értesül és a helyzet világos ismerete ezt a mi fiatal földinket is meg fogja óvni a botlásoktól. A legbizonyosabban tudom, hogy egész Franciaországot körül fogja a páholyok hálója s hogy ezek pontosan teljesítenek minden utasítást, amelyet a párisi főpáholytól kapnak. Világos tehát, hogy a rendi követek megválasztásánál a nagy többség az ő részükön lesz.

— A harmadik rend többsége bizonyosan — szólt közbe Reding. — De a nemesség és a klérus többsége semmi esetre.

Az őrnagy megcsóválta a fejét és így felelt:

— Csakhogy nem rendek szerint fognak szavazni, mint eddig, hanem fejenként és ez esetben többségük bizonyos. Necker nem hiába eszközölte ki, hogy a harmadik rendnek éppen annyi követe legyen, mint a másik kettőnek együttvéve. És a nemességből, valamint a klérusból is, melynek sajnos, sok jansenista és elzúllott tagja van, többen szavaznak majd a harmadik renddel. Sièyes abbé, a «Huszonkettősök» páholyának alapítója, már kinyomatott egy gyújtó felhívást, amely a harmadik rendnek követeli a döntő szavazatot. S ezt kierőszakolják, ha kell, népcsődülettel, mert számítanak a király jó szívére, hogy nem enged a csöcselék közé lövetni.

— Tehát így vagyunk itt! — mondá Reding. — Sejtettem. Hiszen ezek a rendek, a voltairiánusok biztos

többségével, minden isteni és emberi jogot fenekestől fölforgatnának és Franciaországot rettenetes romlásba döntenék. A királynak szét kell oszlatnia őket!

— Nem hagyják ám szétosztatni magukat — folytatta az őrnagy. — Dacolni fognak a királlyal. A rengeteg államadósságot, amelyet a két utolsó király háborúi és pazarlása összehalmoztak, csak az ő segítségükkel lehet kiegyenlíteni. Ezt ők tudják. Egyébiránt nagyon kockázatos dolog volna a követeket erőszakkal hazaküldeni; ezzel csak a forradalom lángját terjesztenék szét egész Franciaországban.

— Ha pedig nem oszlatják szét őket, olyan alkotmányt adnak majd Franciaországnak, amelyet keresztény király el nem fogadhat, — mondá Reding.

— S akkor majd elteszik az útból, talán lemondatják vagy orozva meggyilkoltatják vagy ismétlődni fog Franciaországban az a színjáték, amelyet I. Károly és Cromwell idejében játszottak Angolországban; — szólt a főhadbíró.

— A jóságos és kegyes XVI. Lajos a vérpadon! — kiáltott Reding hitetlenül. — Ilyen szörnyű gondolat még álmomban sem jutott az eszembe.

— És a hadsereg? — kérdeztem én.

— Említettem már, hogy nehéz dolog lesz a szelíd XVI. Lajost rábírni, hogy a követek vagy a nép ellen katonaságot használjon. Sajnos! XVI. Lajos nem XIV. Lajos. És napról-napra kétségesebb lesz, mennyiben számíthatunk a csapatok hűségére. Nekünk, svájciaknak készen kell lennünk, hogy zászlónkhoz híven meghalunk. «Bátran és híven» mindhalálig, ez a mi jelszavunk.

— «Bátran és híven» a jelszó, amellyel keresztapám is útnak eresztett — feleltem én megindultsággal.

— Bravo! Kezet rá! — És az őrnagy svájcias erővel szorítá meg kezemet.

— De hát a külföldi hatalmak — szólt ismét közbe Reding. — Lipót császár büntetlenül fogja eltűrni, hogy sógora fejéről letépjék a koronát?

Az őrnagy vállat vont és felelé:

— Bécsben sohasem sietnek valami nagyon. A segítséget nyilván halasztgatni fogják, míg majd késő lesz.

— De hát az Isten szerelméért, nincs semmi menekülés ez iszonyú helyzetből? — szólt Reding.

— Erről a főhadbíró úr és én már sokat tanácskoztunk — felelte Bachmann. — Mi csak egy utat látunk: A királynak Orléans herceget és főcinkosait el kell fogatnia és perbe fognia, még mielőtt a rendek egybegyűlnek. Kötelezem magamat, hogy ezredem egy századával mind megkerítém őket, csak a király elfogatási parancsa legyen kezemben!

— Legjobb volna az országgyűlés megnyitását megelőző éjjel — mondá a főbíró. — A király ez esetben a fölfedezett összeesküvés hírével meglephetné a követeket és cinkosokat a vezérek elfogásával üdvösen megrémítené.

— A terv merész — mondá Reding. — Megvan a főcinkosok névjegyzéke?

— Összeírtam őket — válaszolta Bachmann s elővette irat-tárcáját. Meglehetősen sok nevet olvasott fel. Köztük voltak Fülöp orléansi herceg; a «Kilenc Testvér» főpáholyból Bailly, Desmoulins Camille, Condorcet, Danton, Pétion, gondolom Robespierre is, de nem tudom egész bizonyossággal, nem ismertem még őket s nem jegyezhettem meg annyi nevet. Köztük volt Lafayette is, akinek nevét már én is hallottam.

— Igen sokan vannak! — mondá Reding. — És köztük nagyon kedvelt nevek. Lafayettet az észak-amerikai háború óta bálványozzák a párizsiak. Ezt a király nem engedné. Dantont, Desmoulinst, Brissot-t meg ezeket az ügyvédek nem igen bánná.

— Nos, ha a király megengedi, hogy ezeket és Sièyes abbét és mindenekelőtt Orléans herceget a Bastilleba szállítsam, nem bánom, Lafayette most az egyszer hadd meneküljön.

— De kételkedem, hogy ő felségét rá lehet-e ilyen lépésre venni. Meg kell próbálnunk, mert a terv legalább némi reménnyel biztat. Nem tettek még kísérletet, hogy a királyt e szükségességről meggyőzzék?

— Hogy miképen juttassuk e tervet a király elé? Ez a nehézség, amellyel eddig nem boldogultunk — felelte Keyser. — Magánkihallgatáson? Már az ilyenkor szűkre szabott idő miatt is legfőljebb valami emlékiratban hívhatnók fel a király figyelmét, azonban az emlékiratot kiadnák javaslattétel végett a minisztertanácsnak, amelyben bizonyosan nem egy páholytestvér ül, aki a tervet meghiusítaná. Ugyanígy járnánk, ha a rendes úton adnánk be valamely írást azzal a különbséggel, hogy az egyáltalában nem kerülne a király elé.

— Igaza van. Így nem lehet — felelt Reding. — De hát a királyné útján?

— Gondoltunk mi is erre — hagyta helyben a főbíró — királyné útján! Ámde hozzájutni époly nehéz, mint a királyhoz. Ma azonban, igaz, egész váratlanul megnyílt előttünk egy út, melyről mindjárt beszélgetésünk elején akartam szólni. Az ajándék, amelyet Zurlauben Trianonba szánt, módot ad arra, hogy a királynéval fel-tűnés nélkül közölhessük intésünket. Fiatall barátunk átadja ajánlólevelét d'Hervillynek, aki a királyné udvarához tartozik és tőle könnyen kaphat titkos utasítást, mikor hozza a kecskéket Trianonba, hogy a királynéval — véletlenül — találkozzék. Akkor azután az ő ügyességétől függ, hogy az emlékiratot, amely készen fekszik fiókom-ban, átadja, megkérve ő felségét, hogy azt mielőbb és tanuk nélkül elolvassa.

— Helyes! kitűnő! Üdvözlöm Keyser barátomat e diplomatikus tervéért — kiáltott az őrnagy. — És ön, fiatal barátom, megalapíthatja szerencsáját.

Mindez nagyon hízelgő volt rám nézve. De azért elég okos voltam, hogy e kényes és nagy felelősséggel járó dologra nem vállalkoztam egymagam, hanem kértem, hogy mellém, mint tapasztalatlan ifjú mellé, adjanak valakit kísérőül. Miután meghányták-vetették a dolgot, elhatározták, hogy Reding és Keyser Feri kísérjenek el Trianonba és egy utolsó pohár borral, melyet az őrnagy vállalkozásunk sikerére köszöntött, elváltunk egymástól.

Épen mikor elbúcsúztunk, érkezett haza Keyser Feri.

Az ő szomszédságában nyitottak egy nyájas szobácskát, amelynek ablakaiból a kert fölött a közeli boulevardra láthattam. Még sokáig elcsevegtünk. Természetesen az ő kedves hugáról, Veronkáról is beszélgettünk. Persze hamar elárultam azt is, hogy hányadán vagyok véle. Ámde ő ezt nem vette komolyan s akként vélekedett, hogy majd gondolok én még mást is. Végül az ő «sógorát in spe» nevetve aludni küldte, mivelhogy a magamfajta gyereke ember számára már a párizsi óra szerint is itt az alvás ideje.

Azután még soká tartott, míg a szokatlan zajban, mely a boulevard felől még egyre áthangzott, el tudtam aludni.

NYOLCADIK FEJEZET.

A Notre-Dame tornyában.

MIKOR másnap reggel végre fölébredtem, már későre járt. Siettem hát az öltözködéssel. Hanem mikor Feri szomszédomhoz bekopogtattam, őt még az ágyban találtam. Kinevetett és azt mondta, Párizsban nem szokás ilyen korán kelni és tanácsolta, hogy feküdjem le újra. De ehelyett lementem és az öreg gazdasszonnyal kezdtem szorosabb barátkozást.

Még egyre csevegtünk, midőn a leánya, igen fürge, eleven szemű asszonyka, egy kosár zöldséggel beállított. Amint meghallotta, hogy én vagyok a svájci ifiúr, akié az a két kecske, megkérdezett, hogy a kecsketejet odaadhatja-e az ő kis Lottikájának, amit természetesen nyomban megengedtem. Azután meg nagyon szerette volna tudni, hogy az állatok csakugyan a királynénak vannak-e szánya, miként az ifjú pásztor tegnap az urának mesélte. Én bizonyítottam, hogy Brunner ez egyszer igazat mondott, mire a menyecske fölkiáltott: — Bizony nem hittem volna, hogy egy királyné kecskékkal is bibelődjön! Hanem azt majd titokban tartjuk, mert ha szomszédaink meg-

tudnák, darabokra tépnék őket, — annyira gyűlölik az osztrák asszonyt!

— De hát mit vétett ő a népének? — kérdeztem elcsodálkozva.

— Azt mondják, nincs szíve Franciaországhoz; hogy kész elárulni hazánkat Ausztriának; jó királyunk szívét el akarja idegeníteni a néptől; égbekiáltó pazarlásával máris egészen szegénnyé tette őt, úgy hogy most az adókkal a nép utolsó csepp vérének is kipréselik.

— Hagyd már abba, Lisette! — kiáltott rá anyja és befogta a fülét. — Hogyan is ismételheted ezeket az undok rágalmakat? A mi királynénk jó királyné és szereti a népet. Megtiltom, hogy az ilyen káromlásokat meghallgasd! És ha előtted ilyesmit mondanak, mondd vissza, hogy az szemenszedett hazugság. Az anyád, Blanchet Rozália mondta ezt, ő pedig tudja!

A gazdasszony e szavai közben ugyancsak csípőre szorította kezeit és komoly haraggal nézett a leányára. Ez azonban nevetve válaszolta: — Biz' én nagyon őrizkedni fogok, hogy a királyné prókátora legyek! Azt hiszem, senki sem vásárolna több zöldséget a kertünkéből. És kegyelmed, ifiúr, ne restelje hamarosan meglátogatni gyönyörű kecskéit, az uramat, ki amúgy is svájci és engem — Faubourg Saint-Martin 214. szám.

Ezzel kecsesen bókkolt előttem és gyorsan elillant.

A főhadbíró éppen lejött a lépcsőn, nyájasan ura-öccsének köszöntött és elvezetett a ház mögött fekvő kicsiny, jól ápolt kertbe, amelyet ő maga gondozott. Figyelmeztetett, gyakoroljam magamat a francia nyelvben. Jóllehet, nem rossz a kiejtésem, azért hallott tőlem tegnap egy-két hibát. Nyíltan megmondtam, hogy a jobb szövejtést az ő leánykájának köszönöm. Kis szünet mulva hirtelen megállt és nyugodtan elmondta, hogy testvére leveléből megtudta, miféle hiábavalóságokkal beszéltem tele a leánykája fejét. Szívesen megbocsátja nekem, de kereken kijelenti, hogy a leánya kezét csak rangbéli férfiúnak adja oda, akinek amellet elégséges jövedelme is lesz.

E józan szavak meglehetősen bosszantottak. Azt feleltem, hogy nem is szándékoztam Veronkát megkérni addig, míg olyan tisztességes állást és jövedelmet nem biztosíthatok neki, amelyet maga a főhadbíró úr is elfogadhatónak fog mondani. Ekkor ismét megindultunk és csak annyit válaszolt: Így már helyesen van, megértettük egymást.

Rozália épen reggelizni hítt. A főbíró azután a közeli Saint-Martin-templomba ment istentiszteletre; a fia és én a Notre-Dameban akartunk résztvenni az ünnepi ájtatosságban.

Mennyire elcsodálkoztam, midőn a nagyszerű székesegyház elé értünk s megláttam annak pompás homlokzatát és két hatalmas tornyát. Szent borzongás fogott el, midőn csarnokaiba léptem, amelyekbe az ószerű, festett ablakokon át csak gyengén derengő világosság hatolt és játszadozott a tömör oszlopok körül és a magas boltozaton. Az érsek számos papja segédkezésével már megkezdte a barkaszentelést és körülöttem egyre fecsegtek és nevetgéltek, úgy hogy meg nem állhattam, hogy félig hangosan egy megjegyzést ne tegyek, amiért kísérom oldalba bökött, egyik szomszédom pedig falusi helóta névvel tisztelt meg.

Az istentisztelet után Keyser Ferivel fölmentünk a Notre-Dame egyik tornyába. Itt egyszerre kitarult szemem előtt a nagy Páris körképe. Egész tenger háztető és kémény; mennyi temérdek torony és kupola, templom és palota!

Társam megmagyarázta a nagyszerű kép egyes, főbb részeit.

— Mi itt a tulajdonképeni régi Párizsban, szent Lajos szigetvárosában állunk — mondá. — A legközelebbi tetők fölött emelkedik ki az ő régi palotája, vagyis az a nagy négyszögletes vártorony és a két gömbölyű torony, amelyek az ő idejéből valók. Az a hegyes tornyocska mellettük a Szent kápolnáé, amelyet a töviskoronának szintén ő építtetett. Amott a Szajna balpartján a Saint-Germain-des-Prés három román tornyát láthatod s még meszebb balra a szent Genováva újabb székesegyházát. Az

a másik nagy épület ott a híres Sorbonne és mellette köröskörül egész sereg kollégium és iskola — ez az úgynevezett latin negyed, a diákok városa.

— Most pedig fordulj a Szajna jobbpartja felé. Ott terül el a kereskedelem és az ipar városa. Amott fenn látszik a Bastille komor vára tömör falazatával és tornyaival. Mögötte van a Saint-Antoine külváros, nyomorúságos és szegény munkásnegyed, amelyben nagy a forrongás és háborgás. Félek, hogy ezekkel az emberekkel nekünk is lesz dolgunk. Itt, majdnem a lábunknál van a Gréve-tér és a városháza. Túl rajta látszanak a Temple, a templomos lovagok régi várkastélyának tornyai. Ettől kissé balra van a Porte-Saint-Martin, az a kapu, amelyen tegnap Párisba jöttél. Még tovább nyugat felé meglátod a montmartrei szőlőmalmokat.

— És most a fényűzés és mulatságok városa következik. Látod azt a gyönyörű palotát szorosan a Szajna jobbpartján? Az a Louvre. Odább jobbra látszik annak a palotaóriásnak, a Palais Royalnak a tetőzete, amelyet Orléansherceg építtetett.

— Azt mondják, ebben össze van halmozva Páris minden kincse és fényűzése.

— Ugy van. A Palais Royal Franciaország fővárosának a fővárosa. Ezt meg kell majd néznünk, mielőtt az odamenetelt megtiltanák. Bachmann őrnagy már ki akarta hirdetni e tilalmat az összes tiszteknek és az egész gárdaezrednek, hanem d’Affry, aki Orléansnak barátja, megtagadta jóváhagyását. Azért atyámnak sem szabad megemlítenünk, ha majd a Palais Royalba ellátogatunk. Azt hiszem, kiűzne a házból, mert ő halálos ellensége mindennek, amin az új eszmék illata érzik és ebben nem lehet vele tréfálni.

— Óh jaj, akkor aligha maradunk jóbarátok, pedig ugyancsak arra nagy szükségem volna! — mondtam sópánkodva.

— Aha, a sógor in spe! — nevetett társam.

— És az a rengeteg palotaépítmény a Louvre mögött, úgy-e, a Tuileriák?

— Igen. A Szajna partján. A Szajna hosszában pedig pompás kertjei terülnek el egészen a forgóhídig, amely azokat XV. Lajos terével összeköti s e mögött a Champs-Elysées.

— Földik! — Hangzott egyszerre a hátunk mögött.

Megfordultunk és egy karcsú fiatalembert pillantottam meg, egyenruhában, kapitányi vállbojttal. E férfiúnak halavány, katonalétére szinte nagyon is finom arca volt. Nagy szemeknek valami sajátságosan álmodozó ragyogása arcának különösen jellemző kifejezést adott.

— Ó — Salis úr! — kiáltotta társam, — Ön természetesen már nem emlékezik reám. Én még kadét voltam, mikor atyámat, Keyser főhadbíróát meglátogatta.

— Frauensteini Keyser! — kiáltott az idegen — de emlékszem. Igaz ugyan, hogy akkor nem igen barátságosan váltam el atyjaurától, de ez nem ok arra, hogy a fiát ne szeressem. És ki ez az ifjú, akinek szeméből a hűséges svájci lélek sugárzik?

— Kedves atyánkfia Zugból, Muos úr, a híres Zurlauben pártfogoltja, ki épen abban jár itt, hogy gárdeezredünkbe lépjen — mutatott be Keyser —, nekem pedig azt mondta, hogy Salis-Seewis Gaudenc kapitány a Salis-Samaden-ezredben,

— Ah, a hírneves költő! — kiáltottam én. — Szerzője annak a szomorú dalnak: «Mély és nyugodt a sír»? Nekem természetesen jobban tetszik az a gyönyörű őszi dal: «Tarkul már az erdő»; mivel nem végződik olyan szörnyű bánatosan.

— No lám, bámulót is, kritikust is találtunk egyszerre — nevetett Salis és nyájasan megszorongatta kezemet.

— Nekünk jobban meg kell barátkoznunk. El kell majd jönnie lakásomra, a Rue Vaugirardba, de mert ön a főhadbírónál úrnál lakik, — bocsánat. — nekem, sajnos, le kell mondanom arról, hogy látogatását viszonzzam. Ezredem most Passyban van. Tehát a viszontlátásra, úgy-e bár?

Keyser hazamenet elbeszélte, hogy Salis miért nem

barátkozik az ő atyjával és azt tanácsolta, hogy én se kössek vele szoros barátságot. Mert hát Salis poéta és a poéták félig-meddig mind hóbortosak. Ő is egyre ábrándozik szabadságról, testvériségről, népboldogításról. Aztán emlegeti a nemzetek közelgő tavaszát és az új időt, amely majd minden régi visszaélést, kiváltságokat, osztálykülönbséget eltöröl. Atyámnak mindez nagyon borsos volt. Megmondta Salis úrnak a véleményét és ellenségekként váltak el. Kevéssel utóbb meghalt Salis nagybátyja, aki a gárdaezred egyik századának parancsnoka volt. Salis azt hitte, hogy e kapitányi állást most ő igényelheti. A rangot azonban egyik rokona, Salis-Zizers kapta meg. Hogy a jobb állástól elesett, ezt atyámnak és Bachmann őrnagynak tulajdonítja, talán nem egészen igazságtalanul.

Első párizsi tapasztalásaimat egy hosszú levélben megírtam keresztapámnak és a végén megkértem őt, hogy azt kedves keresztanyámnak is megmutassa, — Persze ekkor Veronkára gondoltam, mert az én apró írásomat keresztanyám úgy sem tudja elolvasni, tehát kénytelen lesz a levelet Veronkával előolvastatni,

Hétfőn jelentkeztem a Rue de Cléryben az őrnagynál, aki mindjárt fölvelt zászlóshadnagynak. A kis Brunner is, a kinek a kertészcsaládnál egészen jól ment dolga, bevették dobosnak; mihelyt a kecskéket Trianonban átadjuk, ő is beáll az ezredbe.

Ismételten meglátogattam s közben megismerkedtem gazdasszonyunk vejével és ennek öreg atyjával is. Ez bizonyos Huwiler, szomszédos földi és zugi alattvaló. Fia, akit ritkán láttam, hét évet szolgált a gárdában, ez idő alatt szép kis pénzecskét gyűjtött és végre Keyser segítségével a St.-Martin külvárosban házat és kertet bérelt, amelyben szorgalmasan termelte a különböző főzelékfajtákat. Atyja ekkor hozzá költözött Párizsba.

Csak többszöri látogatás után, miután apró ajándékokkal és nyájasságommal unokái szeretetét láthatóan megnyertem, lett az öreg kissé közelékenyebb s végre megmondta vélekedését, hogy az udvar és az arisztokraták ideje Franciaországban lejárt.

— Minden megrothadt és megkorhadt odafenn — mondá. — Ha valamelyik fáról tudom, hogy a törzse ennyire jutott, akkor azt is tudom, hogy a legelső vihar ledönti és pedig annál bizonyosabban, minél magasabbra és nagyobbra nőtt a koronája. Így lesz ez itt is. Higyje meg nekem! Azt tanácsolom, menjen inkább haza Zugba, mint hogy most belép a gárdaezredbe.

Ez volt a leghosszabb beszéd, amelyet valaha az öreg szófukar Huwiler szájából hallottam. Természetesen, elhatározásomat nem ingatta meg.

Redinget Párizsba érkezésem óta keveset láttam; szolgálata Versailleshoz kötötte, ahová a nagyhét elején a fiatal Keysert is kirendelték. Így hát nagyon óhajtottam, hogy egyenruhámat valahára megkapjam és szintén ki-mehessek Versaillesba ezredemhez.

Nagyhét szerdáján végre meghozta a szabó. Ah, milyen büszke érzéssel öltöttem magamra! A csatos cipő, a vakítóan fehér, ezüstgombos nadrág, a szintén fehér mellény rövid derékszabással és rajta körül az aranyhímes kardkötő, a piros katonakabát, mintha mind rám öntötték volna!

A legjobb kedvvel csatoltam föl kardomat s jól meghajporozott fejemre föltettem az ezüstpaszományos háromszögletű kalapot. Azután megcsodáltam magamat a tükörben és a jó öreg Rozáliával is megbámultattam pompámat. Közben az is eszembe jutott: Vajha Veronka és édesanyám szintén láthatnának!

Rozália még nem csodálkozhatta ki magát egészen, midőn belépett a főbíró egy levéllel és mondá:

— Ah, jó, hogy készen van kegyelmed! D'Hervillytől jött! A jövő hétre várják Trianonban. A napot és órát majd közölni fogják.

KILENCEDIK FEJEZET.

Versailles.

MÉG ugyanaznap délután társaskocsin kimentem a királyi rezidenciába. Amint Versaillesba érkeztem, rögtön megkerestem Bachmann őrnagyot és Reding kapitányt. Ők még aznap este bemutattak a legtöbb tisztnek. Mindenki igen szívesen látott.

Csak egy valaki fogadott olyanformán, hogy fölforrt a vérem és mindjárt első este majdnem nyílt civakodásba keveredtem vele; — egy közelebbi földim, sőt volt iskola-társam! Nem is mondom meg tisztességes családi nevét, hanem csak a gúnynevét, amelyet pöffeszkedésével már az iskolában szerzett. Mi ugyanis csak «tökkolopnak» híttuk. Igaz ugyan, hogy családja gazdagabb és előkelőbb, mint mi, de azért nem kellett volna új társaim előtt szegénységünket felhánytorgatnia, mikor én ellenszenvenmet legyőzve, nyájas köszöntéssel nyujtottam neki kezét. Reding azonban rögtön úgy megleckéztette, hogy bele-sápadt és gyűlölséges pillantással eloldalgott,

Másnap reggel, nagycsütörtökön, olyan ünnepséget láttam, amelyet soha el nem felejték. A király, miután előbb hitvesével a várkápolnában a húsvéti áldozáshoz járult, megmosta tizenkét aggastyánnak lábát. Reding úgy intézte a dolgot, hogy bejutottam a díszörségbe.

Mennyire elbámultam, midőn a Place d'Armes-ra érkeztünk és a roppant kastély a reggeli nap ragyogó fényében szemünk elé tárult! Soha fejedelem nagyobb pompával nem épített, mint amilyennel XIV. Lajos ezt az igazán királyi palotát. Homlokzatainak óriási kiterjedése, a patkóalakú rengeteg középépítmény, északon és délen a szinte végtelenbe nyúló kettős szárnyával, a gazdag és díszes oszlopok és pillérek, az ablakóriások kettős sorozata között föl egészen a márvány-balusztrádokig, mindez már csodás erővel hatott a lelkemre. S mikor azután beléptünk a palotába, egészen elkábitott a pompa és ragyogás.

Minket a terem egyik oldalán állítottak sorba; a másik oldalon a francia gárda állt a maga kék egyenruhájában, a hátulso fal mentén pedig az udvarhoz tartozó urak aranytól duzzadozó öltözetükben. Előttük 12 egyszerű szék volt sorba állítva, ezekben csakhamar elhelyezkedtek az egészen új, fekete ruhába öltözött aggastyánok. Királyi szolgák segítségével levetették saruikat s amint ez megtörtént, a király nagy kísérettel kijött termeiből. A királynak kerek, kissé halvány az arca és komoly, de nyájas a tekintete. Udvari káplánja előolvasta a lábmosási evangéliumot és annak magasztos tanítása a keresztény alázatosságról engem még soha annyira meg nem hatott, mint most. Midőn az evangélium elhangzott, a király két fitestvérével, Provence és Artois grófjaival, az aggastyánokhoz ment. A provencei gróf pompás arany edényből a lábukra vizet öntött, amelyet egy kamarás fogott fel nagy arany medencében; Artois gróf nyújtotta a királynak a törülközőt, ő pedig letérdelve a párnára, amelyet egyik apród helyezett oda, sajátkezűleg törülte meg az odanyújtott lábat. Még ugyanazon estén mindezt megírtam édes jó anyámnak; mert tudom, hogy ilyenén jámbor dolognak szerfölött örvend.

A következő napokban elég dolgom akad, hogy szolgálatbéli kötelességeimbe kissé beletanuljak. Húsvétkor megindultak a parkban a pompás víziművek, a legnagyobbak a világon, melyeket XIV. Lajos millió és millió livre költséggel készíttetett.

Csak este, naplemente után lettem ismét szabad és ekkor a Neptun tavától fölsétáltam a szép fensíkra, honnan a víz-piramis, másként a «pezsgő fazék» (pot-bouillant) szórja alá bugyogó, habzó vizét az öt emeletet alkotó márványcsészékbe. Most fölértem a palota magaslatára, a parkba messze kinyúló középső épület elé. Még egyre a nagy-szerű építményt csodáltam, midőn valaki nevemen szólított és egészen váratlanul Salis-Seewist láttam magam előtt.

Passyból jött át, hogy sétát tegyen a parkban és kíséremül ajánlkozott. — Itt délnek van a nagy narancsos, — magyarázta — és azon túl a svájciak tava, amelyet a

svájci gárda egy éjszaka ásott meg egykor, midőn XIV. Lajos véletlenül azt gondolta és mondta, hogy itt tónak kellene lennie. De menjünk nyugat felé, ott van a tulajdonképeni nagy park.

Hátat fordítottunk tehát a palotának és két hosszan elnyúló vízmedence között, amelyeknek partjain Tritonok és más vízi istenek tanyáznak, a széles lépcső felé indulunk, amely a várkert magas-fensíkjáról a terjedelmes, gyönyörű szálfaterdővel beültetett parkba visz alá. Ebben Le Notre számtalan utat és fasort létesített, rajtuk szüntelen váltakozó barlangokhoz és kioszkokhoz, vízi művekhez, lugasokhoz és szobrokhoz juthatni.

— Ne a lépcsőn menjünk le, — mondá Salis — hanem a lejtős úton, hadd lássuk a pompás márványszobrokat, amelyek két oldalt, le egészen a nagy tóig állnak az erdőszélen.

— Görögország és Róma összes istenei és istennői, Homér és Virgil valamennyi hőse állt ott az erdőt szegélyező sötét puszpángfal előtt.

— De hát nincsenek Franciaország történetének oly hősei és királyai, akik e pogány régiségeket pótolhatnák? — kérdeztem vezetőmet. — Avagy egy szent Genovéa és szent Lajos, egy szent Márton és Oraniai Vilmos nem épen úgy megérdemelnék, hogy alakjukat márványba vessük, mint az elavult sokistenítés mesés lényeit?

— E gondolat igaz és becsületére válik, ifjú barátom, — felelte Salis — hanem vigyázzon, hogy mások előtt ki ne mondja! Ártatlanságát és naivságát bizony kigúnyolnák. Itt már egy évszázad óta minden természetlen és üres cifrázkodás; a kereszténység egészen kihalt; egy földi Olympus, amelyen az uralkodó Zeus apánk módjára kívánt élni — ez volt Versailles a mostani király trónraléptéig. És amit elődei megrontottak, XVI. Lajos nem javíthatja meg. Minden korhadtt körülötte, minden halomra dől.

— No, de ezt a pompás parkot még sem engedem ócsárolni. Csodálatos egyesítése ez a művészetnek és természetnek; csak a művészet ne bánna oly igen erőszakkal a természettel.

— Épen ez az! — kiáltotta Salis. — A természettel mindenütt erőszakosan bántak. A hajporozás, a felborzolt parókák, az arckendőzés, a feszes derékszorítók és a nevetséges abroncsszoknyák, mind természetellenesek, akár e cikornyás puszpángfigurák! És nincs más mód, mint a visszatérés az egyszerűséghez, a természetességhez, a szabadsághoz. Ó barátom, én hiszem, hogy ezeknek a napja csakhamar földerül! A király jó. Ő belátja, hogy csak a szabadság égi adománya teheti boldoggá népét. A királyi uradalmakban mind felszabadította a jobbágyokat. Hanem a főnemesség nagy része még makacsul ragaszkodik szerfölött igazságtalan kiváltságaihoz; harc nélkül nem mond le róluk.

Eközben elértük a Latona kútja alatt azt a nevezetes pontot, ahonnan a park különböző részei legszebben láthatók. Visszatekintve, az óriási lépcsőzet fölött egész pompájában láttuk a palota középső épületét; ahol a pompás fasorok találkoznak s az erdő mélyén át játszadozó szökőkutakat láttatnak. Ekkor, egészen közel, megszólalt az első fülemüle, melyet valaha hallottam; nálunk Zugban ugyanis nem tanyáznak. S majd itt, majd amott felelgetett a másik s míg őket figyeltük, azon az estén Salis is, én is elfeledtük, hogy tovább beszélgessünk a szabadságról.

TIZEDIK FEJEZET.

Trianon.

QTHON egy levélkét találtam d'Hervillytől, melyben értesít, hogy kíséretemmel együtt csütörtökön reggel 9 és 10 óra közt várnak Kis-Trianonban. Mivel Brunnert a kecskékkal már úgyszólván előbb elhozattuk Versaillesba, tehát készen valánk.

A meghatározott napon Reding, Keyser és én korán elindultunk Versaillesból és a parkon keresztül vettük útunkat.

A reggel csodálatosan szép volt. Az ébredő tavasz

enyhe szellővel ringatta a fák koronáit, amelyeken épen feslettek a bimbók, játszva susogott a már leveles bokrokban és enyelgett a virágágyak tarka díszével.

Megérkeztünk Kis-Trianonba! A királyné háza csakugyan nem volt nagyobb, mint egy közönséges falusi ház, az olasz villák stíljében.

Midőn jelentkeztünk, mindjárt elvezettek az angol-kertbe, amelyet Mária Antoinette az utolsó években készíttetett. Az egyenes fasorok és csatornák helyén sziklák, barlangok, vízesések, kavicsokon szökdelő patakok, tó, erdő és csalit, festői facsoportozatok, erdővel szegélyezett rétek keletkeztek és a «major» (le hameau) teljessé tette a királyné költői szépségű alkotását.

Egy szolga bokrok között, egy mellékösvényen vezetett bennünket a park kapujához, amely a majorház közelében van. Kívül már hallottuk a kecskék mekegését és a Brunnerli hangját; tehát idejében megérkeztek. A kapuőrző, egy öreg, zsémbes rokkant, épen kinyitotta a rácsot és a pórház felől futva jött Valy, a freiburgi pásztor és két unokája, t. i. Jeannetton, egy csinos viruló leányka és Vendel, a kis pásztorfiú, hogy a kecskéket átvegyék.

— Ehol vannak! — ujjongott Vendel. — Nézd a nagyapó, milyen nagyok és mekkora a szarvuk! Nézd a, ennek meg milyen tőgye van! és a bakocskák és a gödölyécskék hogyan ugrál! Oszd' öklelős-e a bak?

— Próbáld meg! — kiáltotta Brunnerli apró földijének.

Mielőtt megakadályozhattuk volna, Vendel lecsapta fejét a bak felé, amit ez nyilván kihívásnak vett s a fiút nem igen gyengéden leterítette a gyepre. Jeannetton kacagva sietett segítségére, Brunnerli pedig megkapta az állat szarvát és visszatartotta a további tülekedéstől.

A kapuőrzőnek, ki eközben ismét becsukta a vasrácsot, sehogyan sem tetszett a vad játék. Hohó! — kiáltotta — nem közönséges parasztudvarban vagyunk ám itt, hanem Őfelsége kertjeiben. Szépen, rendesen az utakon kell maradni. Aki csak egyet is letör e jácintokból, amelyeket a királyné saját legkegyesebb kezével

ültetett, mindjárt a fejével lakol vagy legalább is egész életére a Bastilleba kerül!

— Jó, hogy csak őrző kegyelmed és nem bíró is, hűséges, öreg Bercym — szólalt meg egy hölgy, ki észrevétlenül előlépett az erdőcskéből, amely a farm és a major többi épületei között húzódik.

A hölgy öltözete igen egyszerű, fehér perkál ruha volt; nyakára és vállára, mellén keresztbe kötött, széles csipkekendő simult, szőke fűrteit pedig egyszerű, széles karimájú szalmakalap fődte. Kicsiny, mintegy négyéves fiúcskát vezetett kezén, aki az idegen emberek láttára félénken simult a hölgy ruhájához és mégis nagy kíváncsisággal nézte a kecskéket s víg ugrándozásuknak és hangos csengőiknek láthatóan örült. A hölgy másik oldalán egy tízévesnek látszó, angyali szépségű leánya állott, épen oly egyszerű ruhában, mint anyja.

Midőn a hölgy a kapuőrzt megszólította, ő és mi valamennyien hátrafordultunk és Reding félhangosan kiáltotta:

— A királyné!

Mindenki mélyen meghajolt.

— D'Hervilly úr, — fordult a királyné egy kíséretében levő öreg úriemberhez — úgy-e, ön szólt nekem régi barátja, Zurlauben generálisnak szeretetreméltó tervéről, hogy farmom számára néhány különösen szép kecskét akar küldeni. Ha nem csalódom, ez a terv valósult meg ime szemünk előtt. S ezek az urak bizonyára Zurlauben ifjú barátai, akiket nekem említett?

— Úgy van, felséged emlékezete olyan hűséges, mint az én szívem, — válaszolt d'Hervilly, — bemutatván bennünket.

A királyné kegyesen csókra nyujtá nekünk kezét és így szólt:

— Meg vagyok győződve arról, hogy önök a királyhoz, gyermekeimhez és hozzám való ragaszkodásukat még egészen más bizonyságokkal is meg fogják mutatni, mint e kedves ajándékkal, melyet számomra szép hazájukból hoztak.

— Életünket és vérünket a királyért, akinek hűséget esküdtünk! — kiáltotta lelkesen Reding.

— Életünket és vérünket a királynéért! — tette hozzá Keyser.

— És felséges gyermekeikért! — mondtam én is hévvel.

Mária Antoinette látható tetszéssel tekintett reánk és fejezte ki köszönetét hűségnyilatkozatunkért.

Ezután a kecskéket környező csoporthoz fordult. Valy kis unokája már magához tért ijedtségéből és az anyakecskének s a két kis gödölyének nevetve kínált néhány maroknyi friss fűvet, a bak azonban még mindig kötekedőnek látszott s Brunner és Kristóf még egyre fogták a szarvát.

— Jeannetton, — kiáltotta a királyné — hozd ide hozzánk a kedves kis állatokat, meg az anyjukat. Nézd, fiam, — mondá a kis normandi hercegnek — nézd e szép, hófehér gödölyéket, amelyeket e nyájas tiszt úr hozott neked hazájából, Svájcból.

A fiúcska tapsolt kis kezével, megcirógatta a fölélékesített állatokat és kérdezve szólt:

— Mama, elvigyük bátyámnak, a dauphinnek?!

— Szép tőled, fiam, hogy beteg bátyádra gondolsz. Hanem a kis gödölyéket nem szakíthatjuk el anyjuktól.

— Nem veszem el hát őket tőled, — felelt a fiú, az anyakecske felé fordulva — majd Jeannetton téged is elvisz velük a bátyámhoz és ha a tejed meggyógyítja őt, a leg szebb virágokkal foglak etetni.

Mária Antoinette mosolyogva megsimogatta gyermeke szőke fűrtös fejét és így szólt:

— Virágaid aligha ízlenének neki. De amit a tejről mondtál, nem is oly együgyű dolog; már többször hallottam, hogy a kövér kecsketej igen tápláló.

— És méltó a királyi gyermekhez, — szólt közbe egész komolysággal d'Hervilly; — a régiek ugyanis bizonyítják, hogy Amalthéa magát Jupitert kecskének a tejével táplálta.

— Ime, a római költőkben járatos d'Hervillynk, —

nevetett a királyné. — Tehát nevezzük el e gyönyörű kecskét is Amaltheának.

Eközben a kecskebak is, noha Brunner még mindig fogta a szarvát, közelebb jött párjához és a gödöllyékhez, amelyeket a királyi gyermekek egyre simogattak, Ekkor az állat szőréről egyszerre különös illat ütötte meg az orromat és megkérdeztem a fiút németül, hogy ugyan mit csinált vele.

— Ej, — felelte ő — megpomádéztam egy kicsinyég, meg egy félgaras ára rózsavizet öntöttem rá. Kissé nagyon erős volt a szaga.

Keyser hangos kacajra fakadt. Mária Antoinette, ezt a pásztorgyerek jóízű naivságának vette s kísérő hölgyeit mindjárt előszólította, hogy a mulatságos ötletet nekik megmagyarázza. Lett is azután hangos nevetgélés és én bizonyosra veszem, hogy a mi «pomádés bakkecskénk» az udvarnál még sok-sok beszédre és nevetésre adott okot.

A királyné most egyenesén Brunnerlihez fordult.

Megkérdezte, nem lenne-e Trianonban az ő kecskepásztora; de ő azt felelte, hogy gránátos szeretne lenni és egyelőre dobos. Erre a királyné nyájasan bölintott s egyik szolgával egy louisdor borraivalót adatott neki.

A királyné most könnyed nőhajtással távozni készült. Ekkor Reding fülembe súgta, hogy itt a kedvező pillanat, amikor Keyser emlékiratát átadhatom. Izgatottságomban csakugyan megfeledeztem erről. Most tehát odaléptem a királynéhez és bizony elég ügyetlenül általadtam a terjedelmes írást, miközben félhangosan és németül arra kértem, hogy azt lehetőleg mielőbb és egészen egyedül elolvasni kegyeskedjék, mert tartalma a királyra és Franciaországra nézve igen fontos. Meghökken és megütődve nézett reám; hanem azután elvette az írást és becsúsztatta a keblén átkötött csipkekendőbe. Végre utasította d'Hervillyt, hogy mutassa meg nekünk Trianon szépségeit és gyermekeivel és kíséretével egyik erdei úton eltávozott.

Az öreg marsall először is a közeli majorházba

vezetett minket. Ez, a kapuőrző és a kertész házikójával és a hozzájuk tartozó kicsiny istállókkal és félszerekkel, igen kedves csoportozat. Jóllehet, csak ekkor készültek el, az ember megesküdött volna, hogy már egy évszázad óta állnak. A nádtetők időrongáltaknak látszottak és sűrű, zöld mohával voltak ellepve; az ó divatú, ólmos ablakokat vadrózsa fonta körül. Ekként igyekeztek a kicsiny hajlékokat mesterségesen ódonnak feltüntetni.

Azután az istállóba mentünk és megcsodáltuk a szép freiburgi tehenet. Jeannetton megmutatta a baromfiudvart.

— Azok a fekete tyúkok amott spanyolok, ezek a barnák pedig, a hosszú, bozontos lábtollakkal, kínaiak, — magyarázta. — Ezek majdnem akkora tojásokat tojnak, mint a ludak. Madame Royale majd mindennap eljön, a tyukokat etetni. És mégis azt mondják, a királyné kevély!

A fürge leányka azután elvezetett bennünket a réten túl néhány lépésnyire levő pásztorkunyhóba, vagy tejeskamrába. A szalmafedeles kunyhónak, mely a föléje hajló bükkfakombok alatt oly szegényesen és mégis oly festőileg simul a tó partjára, belseje olyan volt, hogy bizony nem illett külső köntöséhez. Padlóját és falait márványlapok fedték; nyitott márványcsatornában hűsítő víz folydogált. Drága sevresi porcelláncsészékben állt a lefőlözésre szánt tej és Jeannetton elmondta, hogy ezt a királyné gyakran sajátkezűleg végzi és hogy tegnap is szinte egy negyedóra hosszat köpült.

Elbúcsúztunk Jeannettontól és fölmentünk a Marlborough tornyára, amely szorosan a tejeskamra mellett áll a tóparton. Fantasztikus egy építmény, a külső falán van a csigalépcső. Innen láthatjuk be legjobban Mária Antoinette kicsiny tündérorságát, mondta D'Hervilly.

— Láttak önök kicsinyben kedvesebb tavat, mint ez a sok öblű víztükrő, amelyben a föléje hajló fák gyönyörködnek? De az egész majornak gyöngye, aminthogy illik, mégis a «királyné háza», odalenn a tónál. Másként Maire (községháza) a neve. Lehet-e bűbájosabb valamit képzelni, mint ez az idilli egyszerűségében is annyira

ékes hajlék, a maga falépcsőivel és nagy nyitott galériájával?

Igazat adtunk d'Hervillynek s én csak azt sajnáltam, miért nem volt papír és fró vessző a kezem ügyében, hogy mindjárt lerajzolhassam a festői képet. Épen amikor lejöttünk a toronyból, elénk jött egy királyi szolga és a svájci tiszteket a királynéhoz rendelte. Ekkor a marsall meghajolt előttünk és mondá:

— Gratulálok az uraknak e példátlan kitüntetéshez. Teljesen az udvari szokás ellen van, hogy a királyné ilyen titkos audienciát ad és kérem önöket, hogy e nagy megtiszteltetést senkinek el ne árulják. Én majd odaát az „Ámor templománál” várom önöket.

Követtük a szolgát és elmenőben láttuk a gömbölyű kis templom márványoszlopait kicsillámlani a bokrok közül. Emberünk egy csinos, nyolcszegletes épületre mutatott, amely koronaként állt e vízzel körített földdarab legmagasabb pontján.

— Ott a Belvedere-ben találják majd őfelségét — mondá s megállt a hídon.

Reding ment elől, Keyser és én követtük. A királynét a világos kertiteremben találtuk; magányosan ült egy asztalnál, előtte a főbíró emlékirata feküdt.

Szép feje bólintásával köszöntött bennünket és három ékesen faragott és aranyozott székre mutatott, amelyeket odakészítettek nekünk. Azután igen komolyan, de nyugodtan kezdett beszélni a dologról. Miután szíves köszönetet mondott az írás szerzőinek és átadóinak, kijelentette, hogy Orléans hercegéről bizony már sejtett ilyenfélét; de azt, hogy ennyire elterjedt összeesküvésnek a frigyestársa és hogy a páholyok, amelyeket előtte egészen ártatlanoknak rajzoltak, ilyen általános felforgatást terveznek, sohasem gondolta. De ha valósággal meggyőződik, hogy Bachmann őrnagy nem csalódott, akkor majd meglátja, mire kell rábeszélnie a királyt, hogy a veszedelmet önmagáról és Franciaországról elhárítsa.

Ezeket elmondván, háladatossága ígéretével kegyesen el akart bennünket bocsátani. Ámde Reding hathatós

szavakkal beszélt a szívére, hogy más tanácsadókat mellőzve, egészen titokban és teljes határozottsággal intézkedjenek, mielőtt a rendek összegyűlnek.

A királyné megcsóválta fejét és felelé;

— Őfelsége ilyen fontos dologban tanácsosai megkérdezése nélkül sohasem fog cselekedni. Gondolja meg ön, mit kíván: egy olyan befolyásos férfi elfogatását, mint az orléansi herceg és a felségárulás vádját!

— A bizonyságok kétségtelenek, — merészelte folytatni Reding. — És miként a legalázatosabban előterjesztett emlékirat kifejti, a menekülésnek nincs más útja, mint az erélyes cselekvés. Felséged rábírja erre a királyt és megmenti őt és Franciaországot. A véghezvitelt bízza hűségese svájci csapataira. Ha szabad lesz elszántsággal közbelépniünk, erőszakra nem is lesz szükség. A csöcselék szanaszét fog hullani, mihelyt elfogják a vezetőket. De ha elszalasztjuk a kellő pillanatot, bizonyos, hogy vér fog folyni és pedig annál több és nemesebb, amennyivel inkább kímélték a bűnösöket.

Reding teljes tisztelettel, de nagy meggyőződéssel is beszélt. A királyné nyugodtan hallgatta végig. Azután így szólt:

— Nem kételkedem odaadásában. Szeretném, ha a király is hallotta volna szavait. Talán jó a tanácsa. Ámde alig hiszem, hogy megvalósítható. De bármint történjék, szívből köszönetet mondok önöknek és számítok kipróbált hűségükre.

— Azután egy írótablácskára följegyezte nevünket és kegyes főhajtással elbocsátott. Csak én voltam még anyyira tolakodó és kértem, engedje meg, hogy festői majorjáról vázlatokat készíthessek, aminek örülni látszott és megadta az engedélyt.

Ámor templománál megtaláltuk d'Hervillyt, aki elhalmozott kíváncsi kérdéseivel. Reding azonban olyan ügyesen felelgetett neki, hogy a marsall még csak nem is sejtette audienciánk igazi célját.

A marsall még megkérdezett bennünket, nem akarjuk-e megnézni a közeli narancsligetet és a Le Notre ültette

francia kertet, amire köszönettel ugyan, de tagadólag feleltünk. Így hát más úton visszavezetett bennünket a rácsoskapuhoz. Jeannetton atyja háza előtt a kis kertben foglalatoskodott. Én megszólítottam, hogy adna-e nekünk egy szál virágot trianoni emlék gyanánt.

Fürge keze pár perc alatt összeszedett néhány kis bokrétát s elosztogatta köztünk.

— Nemde, Jeannetton, eljöhetek ismét, hogy a kecskékről hirt halljak? — kérdeztem.

— A kecskékről? Minden bizonnyal, valahányszor kedve tartja és az öreg Bercy beereszti paradicsomunk kapuján — felelte a leány s besurrant a házba.

Bercy eközben kinyitotta a kaput s mi elbúcsúztunk d'Hervillytől. Amint a gyönyörű kettős fasorban, mely egyenesen Versaillesnak vezet, tova haladtunk, Reding kifakadt.

— Én azt mondom, mindennek vége! A királyné nem fogja kieszközölni az elfogatási parancsot. Kiolvas-tam ezt szomorú arcából, midőn a gyors cselekvést sürgettem.

— Rudolf, te túlságosan sötétnek látsz mindent, — felelte Keyser — én pedig megemlítettem a római költő mondását, hogy Carpe diem!

— Mi haszna bibelődnénk töprengéssel? Örüljünk a fényes napvilágnak, amíg a jó Isten látnunk engedi. Hanem siessünk! Az áprilisi nap, mely oly szépen kezdődött, alighanem zivatarral fog végződni.

Csak nagynehezen értünk az orkán kitörése előtt szállásunkra s ott találtuk Bachmann őrnagyot. Miután Reding tudósítását meghallgatta, elmondta nekünk, hogy tegnap a Saint Antoine-külvárosban kitört a csöcselék lázadása, de a Salis-Samaden ezred leverte.

— Ez az esemény talán meggyőzi a királyt, hogy a herceget el kell fogatnia, — tette hozzá: — mert a napnál világosabb, hogy e söpredéknépet ő toborzotta össze.

Másnap reggel az ifjú Keysert értesítették, hogy a Châteaux-vieux ezred, melyhez ő is tartozott, néhány nap

mulva Saint-Germainbe vonul. Mint a többi svájci ezredeket, ezt is Páris közelébe rendelték.

Hanem az elfogatási parancsot hiába vártuk. Így érkezett el május 4-ike s ezzel az országgyűlés megnyitásának az ideje. Keyser hadnagynak azonban már előbb el kellett mennie Saint-Germainbe. Az elválás tőle igen nehezemre esett. A szakadó eső dacára elkísértem Marlyig.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A nagy körmenet.

ARIANONI látogatásunkra borús, esős idő következett. De május 4-én, az országgyűlés megnyitása napján, derült napfény csillogott. Erre az alkalomra még öreg ezredesünk, d'Affry gróf is megjött Párisból, hogy személyesen vezessen bennünket. A napi parancs fölolvasása után váratlanul hozzám lépett és átadta a hadnagyi iratot.

— Muos úr, önnek e néhány nap alatt igen erős protekciót kellett szereznie, — mondá szinte gúnyosan. — Nagyon jól teszi majd, ha elmegy köszönetet mondani d'Hervilly marsall úrnak. Hanem mindegy, gratulálok!

Örömöm határtalan volt.

De alig jutott időm, hogy az epaulettet hamar bal vállamra erősítsem és bajtársaim üdvözlését meghallgassam, mert az ezred harsogó zenével és lobogó zászlókkal rögtön kivonult a kaszárnya kapuján. Engem Reding csapatahoz rendelték.

Midőn a Place d'Armes-ra érkeztünk, a nagy tért már majdnem egészen ellepte az óriási embertömeg.

Hogy hullámozott és tolongott ember ember hátán, az udvari istállóktól egészen a kastély első udvarának magas vasrácsozatáig! A tömeg nem volt oly engedelmes, mint rendesen; a csöcselék, mely a francia gárdával kedveskedett, velünk svájciakkal itt-ott torzszalkodni kezdett, és a gúnyos *betteraves* (cékla, vörösrépa) szóval köszön-

tött. Végre mégis sikerült a népet szép szerével visszazsorítanunk és a széles utcát a palotától a Notre-Dame templomig elrekeszteni. A mi századunk eközben a Notre-Dame templom elé jutott, a hová a követek gyülekeztek, hogy onnan a legméltóságosabb Oltáriszentséggel Szt.-Lajos templomába vonuljanak, a hol az országgyűlést ünnepélyes istenitisztelet nyitja meg.

A tömeg a nemességet többnyire hidegen vagy gúnyolódva fogadta, valamint nagyrészt a papságot is; a polgári rend tagjait azonban újjongva köszöntötte.

— Ezek a férfiak azok, akik majd véget vetnek a kormány garázdálkodásának, — mondá egy férfi hátam mögött.

— Igen, ezek a férfiak azok kik a boldog Franciaországot megteremtik, — válaszolta egy visszataszítóan rút ember. — Gyermekeink szabad férfiak lesznek. A király azt hiszi, hogy a követek csak azért jöttek Versaillesba, hogy kifizessék az adósságát, amelyet az az átk... osztrákasszony csinált. Négy száz millió felül! Ez annyi, hogyha minden francia, az újonszülött pólyás gyerektől a legvénebb koldusig, aki az éhenhalással küzd, egyenként 20 livrét fizetne. Érti kegyelmed? És ha ezt az adót meg nem fizeti kegyelmed, besétál a börtönbe, s mire kiszabadul, a felesége meg a gyermekei tízszer meghalhatnak éhen!

Megkérdeztem Redinget, aki mellettem állt, ne fogjuk-e el ezt az embert bujtogató beszédje miatt. Ő azt felelte, minek égetném meg az újjamat? D'Affry határozottan nyugodtságot és mérsékletet parancsolt és ha én minden párisit elfogatnék, aki nagy szavakkal dobálózik, nem sokára egész Páris a Bastilleban ülne. Hallgattam tehát a beszélgetést tovább.

Marat — ezen a néven szólították az én emberemet — folytatta rágalmazó nótáját a királyné ellen.

— Már a királyunkkal való házassága is ősi ellenségünk, Ausztria győzelme volt fölöttünk. Sőt azt mondják, hogy anyja, Mária Terézia, esküt vett tőle, hogy Franciaországot örült pazarlásával tönkreteszi.

— Már, uram, ezzel felültették önt, — kiáltott közbe bátran egy üde leányhang, amelyet rögtön megismertem.

Jeannetton volt, aki egészen fölháborodva rontott Maratnak. — A királyné éppen nem pazarló.

— Micsoda, nem pazarló? Hát az a híres nyaklánc-história?

— A nyaklánc-históriához a királynénak semmi köze. Hiszen a bíróság előtt bebizonyosodott, hogy ő egy betűt sem tudott az egész csalásról! — Viszonzá Jeannetton.

— Szépséges leányzó, ne pattogjon hiába az osztrák asszony miatt. Bizony van igazság abban, amit ez az ember mondott. — Szólalt meg egy tagbaszakadt fickó elrongyolt munkás-zubbonyban és ugyanakkor durván megragadta Jeannettont.

Most már nem bírtam magammal. Előugrottam, jobb kezemmel megkaptam a zubbonyos embert, a ballal Marat-t és felszólítottam őket, hogy aljas beszédüket rögtön szívják vissza, különben elfogatom és mint a királyné rágalmozót, törvényszék elé vitetem őket. Tolongás, kiabálás támadt, hogy gyilkolják a népet. Reding kapitány is hamar ott termett és elkiáltotta magát:

— Csend, nyugalom, emberek! Nem lesz semmi bántódástok! Mi történt?

— Ezredes úr, — szólt dadogva a fő rágalmozó — hát nem látja, hogy emberei megtámadják és fojtogatják a francia népet?

— No, te még nem vagy a «francia nép» és fojtogatásról sincs még szó, — mondtam én. — Kapitány úr, ez az ember aljas rágalmakkal izgat a királyné ellen.

— A francia népet hívom bizonyoságnak, hogy én csak föltételesen beszéltem, — rikácsolta Marat.

— Nos, maga miatt az ünnepséget meg nem zavarjuk. Vonja vissza, amit a királyné ellen meggondolatlanul fecsegett, másként biztosra veheti a nyilvános megvesszőtetést! — mondá a kapitány.

— Igen, generális úr, visszavonok, — minden meggondolatlant, — hebegte halásápadtan a gyáva.

— Jól van. És most kérlelje meg e derék kisasszonyt, aki a királynét oly bátran védelmezte, s aztán Isten nevében el innen!

Ezt nem kellett az arcátlannak kétszer mondanunk, s mint a csík surrant keresztül a tömegben. A zubbonyos ember is dörögött valami mentegetőzést és elillant. Jeannetton hálálkodva nyujtott nekem kezét, és sötét szeme olyan melegséggel tekintett rám, hogy szinte megijedtem. Reding is meglátta e pillantást és bosszúsan mondá:

— Ugyan érdemes volt Jeannetton szép szeméért majdnem népcsődülést okoznia! Megfontolatlan viselkedéséről kénytelen leszek jelentést tenni.

Ezzel ott hagyott a faképnél. Éreztem, hogy a vér fejembe szökkent és valószínűleg hevesen válaszoltam volna, de ebben a pillanatban a nép tolongása és hullámlása egész figyelmemet igénybe vette. A követek számosabb csapatokban érkeztek, és katonáinknak ugyancsak volt dolguk, hogy a sorfal áttörését megakadályozzák. Épen, midőn Reding a meg nem érdemelt korholással illetett, valóságos viharral tört ki a köszöntő rivalgás:

— Mirabeau! Itt megy Mirabeau! Éljen Mirabeau! És magasan lengtették a kalapokat. Magas, vállas ember volt, hatalmas fejjel, melyet hosszú haja sörényként körített. Szellem sugárzott a szeméből, ámde a leggonoszabb szenvedélyektől megbélyegzett, ragyás arcának vonásai ijesztően rútak valának.

Ekkor egy egészen másfajta arc tűnt a szemembe. Karcsú, gondos öltözetű, simára borotvált és bőven hajporozott férfi lépdelt végig a soron, sajtósárga macskatekintettel.

— Itt jön Robespierre! — hallatszott a hátam mögött. — Ez már Orléans embere. Kitünő ügyvéd, ritka okos fő! És az a nagyszemű, a háta mögött, az Danton, a nép barátja. Ez tud aztán borsos lenni és mennydörögni! — Éljen Danton! Éljen Robespierre! — kiáltozott a csöcselék.

Egyszerre hangos kiáltozás ragadta meg a nép figyelmét a templom másik oldaláról, hol a nemességnak volt a bejárója.

— Mit kiabálnak ott? Ah, Lafayette!

— Éljen Lafayette, Amerika szabadságának előharcosa! — Csakhamar még eszeveszettebb zajongás hangzott.

— Orléáns! halljátok, megjött Orléáns, az osztrák-asszony halálos ellensége, a nép barátja. Éljen Orléáns herceg!

Tízet ütött az óra. A toronyból ünnepélyes harangszó halatszott. A dobok peregtek, a távolban harci riadók hangzottak; vezényszavak repültek végig a sorok mentén és megzörrent a tisztelgő sorsfalak fegyvere. A kövezeten már hallatszott a lovak dobogása és az udvari hintók robogása. Fullajtárok nyitották meg a menetet; lovászmesterek, apródok, mind fényes öltözetben és gazdagon felkantározott lovakon. Azután jött a király nyolcas fogatú aranyos hintója. Egész sor hatos fogatú kocsi, a vérbeli hercegekkel és hercegnőkkel, és egy szakasz lovas testőr zárta be a menetet. A királyt csak nagyon gyér éljenkiáltás üdvözölte, a királynét sértő hallgatás fogadta.

Végre mindenki leszállt, és a király kíséretével együtt a templomba lépett. Innen az egész gyülekezetnek ünnepélyes körmenetben kellett az imádandó Oltáriszentséget Szent-Lajos templomába kísérnie, ahol az egyházi megnyitó ünnepet prédikáció és istenitisztelet fejezi be.

Mindjárt a király megérkezte után megindult a nagy-szerű menet. A polgári rend követei nyitották meg hosszú, kettős sorban. Utánuk a nemesség haladt. Az orléansi herceget, ki nem a vérbeli fejedelmek, hanem a követek közé sorakozott és egészen arcátlanul kacérkodott a néppel, a tömeg most is ujjongó kiáltozással üdvözölte, bármennyire illetlen volt az a körmenetben, mely a legméltóságosabb szentséget kísérte. Közvetlenül a Szentség előtt haladtak a preláthusok; egyházi díszbe öltözött bíbornokok és püspökök környezték a mennyezetet, amelynek aranybojtjait a király két fitestvére, Provence és Artois grófjai, továbbá Angoulême és Berry hercegek tartották. A mennyezet alatt a párisi érsek vitte az arany szentségmutatót. A mennyezet után ment a király. Mellette lépdelt a királyné, pompás öltözetben, de halvány, búterhelt arccal.

Midőn a király és a fényes menet elhaladt, századunk parancsot kapott, hogy hozzá csatlakozzék és a Szent-Lajos templomához elkísérje. De mert a templomba be nem mehettünk, nem mondhatom el szemtanuként, amik az istenitisztelet közben történtek. A párisi érsek mondta a nágyimisét és De la Fare, Nancy ékes beszédű püspöke, a prédikációt. Megbotránkozással hallottuk odakinn, hogy olykor hangosan, sőt viharosan tapsoltak neki.

— Hát színjátszók háza a templom? — szólalt meg bosszúsan a luzerni Dürler kapitány.

— Ezek a férfiak, akiktől Franciaország üdvösségét várja, így viselkednek a monstrancia előtt! — mondá Bachmann őrnagy. — Nagyon félek, hogy a komédia, melyet a király és az Uristen színe előtt játszanak, igen hamar véres tragédiává fog változni.

Az istenitisztelet után a király és az udvar, a St.-Cyr magaslatán felállított ágyúk mennydörgése között, visszavert a palotába. Harsogó zeneszóval mi is hazamentünk kaszárnyánkba.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

A meudoni erdőcskében.

Május utólján a gyönyörű idő korán reggel kicsalt Trianonba. Vázlatkönyvemmel már napfölkelte előtt kinn voltam Mária Antoinette «major»-jában és a malmot rajzolgattam. Egyszer csak valaki a hátam mögé lépett és megszólított:

— Már ilyen korán a munka mellett! Nem akarom zavarni, csak megköszönni bátor segedelmét a versaillesi ünnepen. Ah, minő szép! És van még több kép is e könyvben? Megnézhetem?

Természetesen Jeannetton volt. Akarva nem akarva meg kellett engednem, hogy vázlatkönyvemet végiglapozza. Talált benne néhány vízfestésű képet Zug városáról és környékéről. Meg is kellett magyaráznom a képeket, és

a leányka, kivált a tarkábbakat, alig győzte nézegetni s mindegyre hangosan csodálkozott.

Ekkor egyszerre a magas rhododendron-bokor mögül, mely előtt a pad, a hol rajzoltam, állott, két nő lépett elő.

— Ah, a királyné és Polignac hercegnő! — súgta hirtelen Jeannetton s el akart osonni.

Amde a királyné nyájasan rászólt:

— Csak maradj, gyermekem, maradj! Már messziről hallottuk, hogy egészen el vagy ragadtatva a képektől, melyek a hadnagy úr vázlatkönyvében vannak. Muos úr — ügyebár, ez a neve? — nemde megengedi barát-nőmnek, Polignac hercegnőnek, és nekem is ezt az élvezetet?

Megzavarodva hebegtem valamit, s még az sem jutott eszembe, hogy megköszönjem a hadnagyi vállbojtot, melyet pedig az ő kegyességének köszönhettem. Ő azonban jóságosan kisegített zavaromból és kísérijével együtt leült a padra, hogy kényelmesen lapozhassa végig vázlatkönyvemet. Több magyarázatot kért a vázlatokhoz s némelyiket, úgy tetszett, kedvteléssel nézegette.

— De milyen szép az ön hazája, Muos úr! — mondá, midőn a Rigit és a Pilátust s a köztük nyíló kilátásban a berni felföld jégmezőit szemlélgette. Elmondatta velem röviden ifjúságom történetét, és pedig németül, mert csakhamar észrevette, hogy a franciával még küzködöm kissé.

A királyné lapozgatás közben megtalálta anyám képeinek egy vázlatát.

— Így üldögél szép nyári napokon a kis kertben — magyaráztam én. — Amde a szeretetet és jóságot, amely szeméből sugárzik, képtelen voltam csak valamennyire is kifejezni.

— Bizony az anyai szeretetet a legnagyobb művész sem tudja méltóképen megfesteni! — mondá a királyné. — És ez itt, kié ez a csinos fő? Egyik testvére talán?

— N—nem! — válaszoltam és éreztem, hogy elpirok. Azután kipattant belőlem:

— Ez a frauensteini Keyser Veronka.

— Arája?

— Még nem; de remélem, az lesz, mihelyt biztos, nyugodt életet ajánlhatok neki.

— És hogyan akarja ezt elérni?

— A hogyan száz más földim, felséged szolgálatában.

A királyné megcsóválta fejét s egy ideig hallgatott. Azután így szólt:

— Félek, végére jár az idő, hogy mi hűséges szolgálóinkat méltóképen megjutalmazhassuk. Nem volna kedve más, talán biztosabb úton megpróbálni szerencsáját? Úgy látom, szeret festeni és tehetsége is van hozzá. Nem adná ide néhány napra vázlatkönyvét? Szeretném megmutatni udvari festőmnek, Robertnek. D'Hervillyvel majd visszaküldöm önnek. Ha Robert is úgy vélekedik tehetségéről mint én, megkérem, vegye önt pártfogásába. Beleegyezik?

— Hogy beleegyezem-e? Az öröm csak úgy sugárzott arcomon, és nem találtam szavakat, hogy hálámat kifejezhessem.

— Nos jó, tehát áll az alku, — mondá a királyné és fölkel. — Tehát néhány nap múlva megkapja d'Hervilly-től a könyvet és a választ.

Nyájasan köszöntve elindult a pásztorkunyhóhoz. En egyszerre csupa rózsásnak láttam a világot. Ilyen szerencsés ember nincs több a földkereken! Katonatiszt és művész egyszerre! És a királyné az óalmazom!

Lakásomon ott találtam Salist, aki meghítt, hogy menjek vele, megnézni a híres sèvres-i porcellángyárat. Szívesen elfogadtam a meghívást. Elindultunk egy gyalogösvényen a meudoni erdőn keresztül. Gyakran meg-megálltunk és hallgattuk és édes dalolást. Salis szelíd ábrándozással beszélgetett hazánkról és eszményeiről. Megkértem, énekelje el nekem valamelyik dalát.

Elkezdte tehát halk hangon, édes melódiával «Pór-ember dala az idegenben» című költeményét.

Csendes elmélkedéssel énekelte meg vonásról-vonásra falujának gyönyörű, kedves képét, s bejezte ezzel a végső kívánsággal:

Őseimnek szép hazája,
Temetőd szent mezején,
Bár korábban vagy sokára,
Oh csak ott pihenjek én!

Az egyszerű dal mélyen meghatott. Szinte honvágy fogta el a szívemet. És beszéltem neki szerelmemről a főhadbíró leánya iránt, és reményemről, hogy őt atyja ellenére is el fogom nyerni, mivel néhány órával ezelőtt maga Mária Antoinette biztatott fényes jövővel.

— Damján, te boldogabb vagy nálam, — felelte Salis fájdalmas mosollyal. — Pestalozzi Ursina, akit szép szőke hajáért elneveztem Berenice-nek, a legérzelmesebb és legkedvesebb hajadon. Ámde atyám azt akarja, hogy gazdagabb és előkelőbb menyasszonyt keressek. Oh csak e szomorú rangkülönbség megszűnnék valahára!

Sèvresben Salis megmutatta nekem a híres porcellán-égetőt és bemutatott Hettlinger felügyelő úrnak, aki Winterthurból származott ide. Mindketten vettünk egy-egy kis virágtartót, beégetett virágokkal, Salis az ő Sinájának nefelejcsket választott, én meg Veronkának rózsákat. Egészen boldogan váltunk el egymástól és én nem is sejtettem, hogy még ugyanaz napon a saját hibám milyen keserű órákat szerez majd nekem.

A legrózsásabb kedvvel indultam a meudoni erdőcskén keresztül haza Versaillesba.

Midőn az erdei ösvényről a szélesebb kocsútra tértem le dalolva, egyszerre néhány társamat láttam magam előtt. Az a szerencsétlen «tökkolop» szintén köztük volt és mindjárt a leggaládabb megjegyzésekkel állt elő. Mondjam meg neki, ki lelkesített e dalra, vajjon a trianoni mamzell-e, vagy tán épen a főhadbíró kedves leánykája, miként azt félfüllel hallotta, — kérdé nagyon is sértő hangon.

A vér a fejembe szökött, és szemtelennek mondtam ezt a kérdést.

Társaink közbe akartak lépni, mert látták, hogy alig bírok haragommal. A «tökkolop» azonban tovább ingerelt. Folytatta otromba csipkedését, mondván, hogy a főbíró leánykája ugyan «messzebb» lévő, mint az én trianoni

kincsecském; mégis okosságomhoz illőbb, ha a csinos tehenes-leánynak zengem dalomat.

Mikor ezt hallottam, erőt vett rajtam a harag. Reárohantam és mielőtt a többiek megakadályozhattak volna, csattanó ütéssel vágtam arcúl.

— Ezt a meggyalázást vérével fogja lemosni, — lihegett.

— Természetesen, lovagias módon kell elintézni az ügyet — szólt Gibelin hadnagy ellenfelemhez. Azután nyájasan karonfogott engem és mondá: «Jöjjön, menjünk együtt Versaillesba!»

Üdvözöltem a többi tiszteket és a jókedvű solothurnival visszatértem Versaillesba.

— Nos tehát, — szólt Cibelin lakásom ajtajánál, — legyen elkészülve a kihívásra, melyet, ha tiszt akar maradni, vissza nem utasíthat. Én férfiúnak tartom önt és fölajánlom segítségemet. A viszontlátásra!

Szobámban egy levélcsomagot találtam Zugból.

Volt benne egy igen nagy levél Zurlaubentől, egy kisebb édes jó anyám reszkető kezeírásával, sőt néhány sor keresztanyámtól is, de a legparányibb írás sem Veronától! Pedig egészen bizonyosra vettem, hogy írni fog!

Legelőször édes anyám kedves levélkéjét olvastam el, az ő jóságos intéseit és bizonykodásait, hogy éjjel-nappal imádkozik értem.

Keblem összeszorult és forró könnyek tolultak szemembe.

— Mit fog érezni, ha meghallja, hogy párviadalban estem el? Ez a hír halála lesz! Ámde, tehetek-e róla — becsületem, tisztí állásom van a kockán!

Hogy lecsillapítsam lelkiismeretemet, és gondolataimat másfelé tereljem, elővettem keresztanyám hosszú és száraz levelét. Végnélküli politikai kifakadások és jövendölések; csodálkozás, hogy hátralékos nyugdíjpénzét, a főbíróhoz és d'Hervilly marsallhoz írt levelei dacára, még most sem fizették ki, és ilyenképen öreg napjaira jut majd pénzzavarba. Ilyesfélével volt tele nyolc egész oldal.

Keresztanyám levélkéje igen rövid volt. Megköszönte az én leveletem, panaszkodott szeme gyöngesége miatt,

írni sem tud s azért kénytelen a hugával iratni maga helyett.

Tehát Veronka mégis írt! De hol van a levele? Az jutott eszembe, hogy a főbíró talán elsikkasztotta. És lelkem komor hangulatában ehhez a gyanúhoz mindjárt odafűződött a másik: a főbíró a te ellenségednek akarja adni leánya kezét. Ez tehát az a jó házasság, amelyet Keyser a gyermekének szánt. Hiszen a gazdagság, családi büszkeség az ilyeneknél mindig előbbrevaló, mint gyermekük boldogsága!

— Bizonyosan féltékenykedésből sértett meg az a kamasz, megtudta valamiképen Keyser Feritől vagy az öreg gazdasszonytól, hogy Veronka vonzódik hozzám. Arra akar tehát kényszeríteni, hogy gyáva módra távozzak az ezredből, vagy párviadalban akar eltenni láb alól! Vigyázz, barátocskám!

Mindenképen ki kell tehát állnom a harcra. Igaz, hogy az okok, melyek a párviadalt égbekiáltó gonoszságnak nyilvánítják, mind eszembe jutottak. Tudtam, hogy kigúnyolása az Isten parancsolatának «Ne ölj»; tudtam, hogy azonfelül az egyház is eltiltotta a kiközösítés legnagyobb büntetésével. De talán mégis megbocsát majd nekem az Isten, biztattam magamat.

Gibelin és egy bajtársa meghozták a kihívást. Az ügy békés elintézése lehetetlen, mert ellenfelemet tanuk előtt és tetteleg bántalmaztam.

Gibelin ajánlkozott egyik segédemnek és megkérdezte, pisztolyt vagy kardot választok-e? Én azt feleltem, nekem mindegy.

— Jól van, tehát kard! — kiáltotta. — A florett határozottan gavallérosabb. Legyen készen holnap reggel 6 órára. Pompás helyecskét tudok a meudoni erdőben, ahol már száz ilyen bagatell dolgot intéztek el. Tehát viszontlátásra holnap reggel!

Még egyszer elolvastam jó anyám levelét. Gyermekként sírtam a magam és az ő szerencsétlensége miatt; mert hogy a párviadalnak én leszek az áldozata, azt elhatározásom után majdnem bizonyosra vettem. Azután

letültem és írtam Zurlaubennek, hogy halálomat ő közölje anyámmal.

Épen lepecsételtem a levelet és megírtam a címet, midőn belépett Brunner. Az egyenruha ma volt először rajta s meg akarta magát mutatni nékem. A fickó nyilvánvalóan kapatos volt kissé s meg is vallotta, hogy Chaulet nagydobossal, a Melsből való nyurga Kristóffal s még néhány pajtásával az Arany Hordóban fölszentelték az uniformist.

— Igazi burgundival, saperlot! — kiáltotta. — Rá is ment néhány livre a királyné louisdorjaiból, mivelhogy az egész társaságot meg kellett traktálnia. De hogy a nagydobos még egyszer így rá ne szedje, a megmaradt pénzt inkább rám bízza.

Megköszöntem a fiú bizalmát s azt tanácsoltam neki, vigye pénzét inkább Reding kapitányhoz, mert hiszen nem tudhatom, vajjon a holnap estét megérem-e.

Brunner rám meresztette a szemét s először azt hitte, tréfálok. De mikor megértette, hogy nagyon is komolyan beszélek, egyszerre rátalált a helyes nyomra; megzavarodottan szomorúan búcsúzott el tőlem.

Azéjtszakát ugyan nyomorúságosan töltöttem. Csak reggel felé szundítottam el, midőn az ébresztő dobpergés riasztott fel. Szokásom szerint rövid reggeli imádságot akartam mondani, de sehogysem boldogultam vele. Már a Miatyánkban torkomon akadt a kérés: «Bocsásd meg a mi vétkeinket, miképen mi is megbocsátunk az ellenünk vétetteknek».

Alighogy felöltöztem, már értem jött Gibelin. Áadtam neki a levelet s megkértem, hogyha bajom esnék, juttassa kézhez.

— Pah, — felelte ő, — ilyen búsan vagyunk? Ez nem igen gavalléros. Csak vigan, mintha bálba menne!

Egy bérkocsi gyors ügetéssel vitt bennünket a meudoni erdőbe. Hat óra lehetett, midőn a kijelölt helyre értünk. Ellenfelem és segédje már ott voltak.

A segédek kivették egy tokból a csillogó florettkardokat és összemérték. Azután szembeállítottak egymásnak és kezünkbe adták a fegyvert. Miután ők maguk is helyreálltak, megadták a jelt, és kardjaink rögtön

egymáson villogtak. Ellenfelem heves szúrással kezdte a tusát, melyet, elhatározásomhoz híven, félrecsaptam a nélkül, hogy fedetlen állását fölhasználtam és visszaszúr-
tam volna. Gibelin rám kiáltott:

— Ripostez, ripostez donc! Már kétszer kezében volt a diadal!

Hagytam, hogy kiáltozzon és vártam a harmadik támadást, mellyel ellenfelem kissé késlekedett; kezdte gyanítani, hogy nem kicsinylendő ellenséggel van dolga.

— Előre! — kiáltotta Gibelin, és ellenfelem gonosz tekintettel harmadszor mérte rám kardját. Fegyvereink ismét összecsörrentek.

— Megállj — a király nevében! — kiáltotta mögöttünk egy lovas, aki habzó paripán vágatva ért a tisztásra.

— Reding! — kiáltottam én, pedig mázsányi teher esett le a lelkemről.

— Reding kapitány — no lám! Csak nem zavarja meg ezt a kis mérközést, mely eddig egészen gavallérosan történt? — mondá Gibelin.

— Igen, határozottan ez a szándékom, és hála Istennek, úgy látom, elég jókor jöttem. A király nevében felszólítom önöket, hogy rögtön tegyék le a fegyvert és foglyokként kövessenek Versaillesba. A hadi törvényszék majd elvégzi a többi!

Követtük Redinget a kaszárnyába és megtudtam, hogy a szerencsétlen párbaj félbeszakítását csakis Brunnernek köszönhetjük. Mihelyt megtudta, hogy valakivel megvívni szándékozom, elment Redinghez, hogy neki megjelentsen és így Reding még jókor ért a hely színére.

Először is szobafogságot szabtak ki ránk. Azután néhány nap múlva a hadi törvényszék elé állítottak. A főhadbíró borsos, de megérdemelt korholásban részesített mindkettőnket. Csakis a két segéd vallomásának, hogy ellenfelemet szándékosan kíméltem, köszönhettem az enyhébb büntetést, mely kéthónapi katonai börtönre ítélte. Ellenfelem kétszer annyit kapott s azonkívül tisztte való előléptetését megint elhalasztották, amiért utóbb más ezredhez tétette át magát.

HARMADIK KÖNYV.
A BASTILLE ÉS VALDOULEUR.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

A katonai börtönben.

EN TEHÁT még aznap besétáltam az apátsági katonai börtönbe. A szép nyári időben és a várható fontos események napjaiban zár és lakat mögött hűsölni, kivált fiatal, élni és cselekedni vágyó emberre nézve, nem csekély dolog. És még súlyosabban nehezült lelkemre a tudat, hogy saját hibám szinte végképen lehetlenné tette legforróbb vágyam teljesülését, Veronka kezének elnyerését. A főhadbíró semmit sem gyűlölt annyira, mint a verekedő embert. Mindjárt fogságom legelső napján levelet kaptam tőle, amelyben értesít, hogy nem óhajt többé a házában látni; tehát mielőbb tudassam gazdasszonyával, hová küldje a ládámat. Egyúttal Veronka végzetes levelét, amely miatt aggódtam, szintén megküldte s amint meggyőződtem, felbontatlanul. Veronka édes szavai szinte a könnyezésig meghatottak. Szerelemről, epedésről nem sokat beszélt; de mind az apró vonásokban és rajzocskákban, amelyet a nénjéről, Kathiról, keresztapámról és édesanyámról levelébe szőtt, — mindenben kedves, hűséges, jámbor lényege ragyogott élém. E levél most gyötrő vádolóm volt, mely hangosan kiáltotta: Te, a te heveskedésed tönkretette az ő és a magad élete üdvét!

A magányosság lassan-lassan mégis lecsillapított és néhány nap mulva ismét nekibátorodtam. Nagy része volt ebben P. Secundusnak, aki véletlenül tudta meg sorsomat s fölkeresett. Midőn elmeséltem neki a dolgot és panaszkodtam szerencsétlenségem miatt, kijelentette, hogy nem illet szemrehányással, mivel azt már kétségtelenül meg-

tettem én magam. A következményeket, amelyek bizony ezerszerre szomorúbbak is lehettek volna, viseljem vezeklő lélekkel igazságos és irgalmas büntetés gyanánt; és hogy ez halhatatlan lelkemnek is hasznára legyen, azt tanácsolta, hogy minél előbb, annál jobb, igyekezzem töreldelmes gyónással ismét a kegyelem állapotába jutni. Megígérte, hogy igyekezni fog kibékíteni a főhadbíróval és anyámnak is ír, hogy e hóbortos csínyem miatt túlságosan ne epekedjék. Ebben megnyugodtam.

Ugyanaznap meglátogatott Blanchet Rozália, a főhadbíró gazdasszonya is. A főhadbíró úr fel van háborodva, ilyen állapotban még sohasem látta. Azután sopánkodni kezdett:

— Bizony nehéz dolog!

Végül megmondta, hogy a holmimat egyelőre leányánál a Faubourg Saint-Martinban helyezte el. Azután nagy sírással elbúcsúzott.

Alighogy elment, Salis kapitány lépett be hozzám. Ezredét e napokban Páris közelébe, Passyba vitték. Salistól tudtam meg a legújabb politikai eseményeket is. A rendek gyűlekezetében mindjárt a követek igazolásánál kitört a civakodás, vajjon különválva rendenként, avagy egyesülve fejenként szavazzanak-e. Mirabeau, aki hatalmas szónoknak bizonyult, a «békeesség istene nevében» fölszólította a klérust, hogy a harmadik rendhez csatlakozzék. A papság hajlandó volt erre, a nemesség vonakodott. Ekkor Sièyes azt javasolta, hogy a harmadik rend egymaga kezdje meg a tárgyalásokat. Erre a papságnak majdnem fele a harmadik rendhez csatlakozott és az ekként szövetekezettek az *Assemblée nationale* (nemzetgyűlés) nevét adták maguknak és Bailly csillagvizsgálót megválasztották elnöknek.

— Ez nyílt hadizenet volt az abszolút monarchia ellen — folytatta Salis. — A királynak tehát ezt a forradalmi gyűlekezetet rögtön szét kellett volna ugrasztania. Nem volt elég bátorsága rá s ehelyett csak az üléstermet záratta el valami ürüggyel. Erre az Assemblél nem a palotában, hanem a városban, az úgynevezett Labdajátzó-

házban gyűlt egybe és a követek megesküdték, hogy addig szét nem oszlanak, míg Franciaország új alkotmányt nem kap. A király ráállott, hogy az engedetlenekkel alkudozzék; megadja a jogegyenlőséget, a nemzetgyűlésnek az adó-kivetés jogát. Ez engedményekért viszont a harmadik rendnek el kellett volna fogadnia, hogy a rendek különválva tárgyaljanak. Ámde ismét dacoltak a királlyal. Midőn a főszertartásmester, De Brézé-márki felszólította őket, hogy oszoljanak szét, Mirabeau mennydörögve válaszolta neki: «Csak a szuronyoknak engedünk!» Minden órában vártuk a parancsot, hogy egész erővel kivonuljunk a nemzetgyűlés ellen. Ámde a király semmit sem merészelt; francia csapatainak viselkedése megijesztette. Meghajolt a harmadik rend akarata előtt. Így tehát, miként Bailly az ülés végén diadalmasan kikiáltotta, a forradalom véget ért anélkül, hogy csak egy csepp vér is ömlött volna.

Salis nagy lelkesedéssel beszélt; ő ugyanis rajongott a szabadság és az új eszmék diadaláért. Ábrándozó szeme szent tűzzel lángolt, és különben halovány arca kipirult, miközben ezeket elmondta.

Szavai az én könnyen hajlítható lelkemben élénk visszhangot keltettek. Hiszen én is mindig rajongtam a régi alkotmány nyilvánvaló visszásságainak és jogtalanságainak megszüntetéseért.

— Tulajdonképen már a király ajánlata magában foglalta a legkiáltóbb visszásságok eltörlését — mondtam én. — Igazságos adóelosztás, a jobbság megszüntetése, egyenlőség a törvény előtt — hiszen ez majdnem minden, amit kívánhatunk. Csak aztán Orléans és a pártja tovább ne menjenek, és a trón és oltár ellen ne kezdjenek háborút.

— Ettől nincs mit tartanunk — mondá Salis. — Igaz, hogy vannak Voltaire-pártiak, akik ezt is megtennék; de a nép józan esze útjukat állja. Nem; most, hogy a király szövetkezett a nemzetgyűléssel, nincs mitől félnie. Trónja most szilárdabban áll, mint elődeié.

Igyen beszélgettünk még sokáig, míg a börtönőr be nem szólt, hogy a fogház kapuját becsukják. Salis búcsú-

zás közben megígérte, hogy majd küld könyveket, hogy azok fogságom utolsó két hetét megrövidítsék.

Egyik napon a jó Keyser Feri is meglátogatott. Ezrede még mindig Saint-Germainben tanyázott, de nem átalította a messze utat. Részletesen el kellett neki mondanom az áldatlan civódást, amely a börtönbe juttatott. A «tökkolop» viselkedése miatt rendkívül fölháborodott. Megígérte, hogy alkalomadtán szól atyjának érdekében és vigasztalt, hogy épenséggel ne gondoljam, hogy ellenfelem a főhadbíróval valamiképen behálózhatta. Az ő atyját semmiféle hitbizomány rá nem bírhatja, hogy Veronkát ilyen léha embernek adja. Azt is megígérte, hogy még meglátogat; de szolgálata e háborgó napokban nem engedte, hogy Saint-Germainből másodszor is átjöhessen.

Midőn Salis Gaudenc nemsokára ismét meglátogatott, megkérdezett, vajjon a szabadság magasztos eszméinek megvalósításában nem működném e szintén közre?

— Szíves-örömet! — kiáltottam — ha megengedett eszközökkel küzdünk.

— Nos tehát tudd meg: van egy óriási, a világot körülölelő szövetség, melynek célja, hogy az összes leigázottaknak megadja a szabadságot, az összes polgároknak az egyenlőséget és az összes népeknek az örökös békét. Lépj be te is a szövetkezésbe!

— S ez a szövetség, amelyről beszélsz, nem az úgynevezett Páholy? — kérdeztem én.

— Igen, és én tagja vagyok. Ha kívánod, beajánlak. Három éve fogadtak be a «Jótekonyság» nevű páholyba. Azóta a világ minden részében vannak testvéreim. Legutóbbi utazásom közben, Belgiumban és Hollandiában, Weimarban és Jenában tapasztaltam a testvérek segítségét. Vannak bizonyos jeleink és meghatározott szavaink. Szent eskü köt mindnyájunkat, hogy ezeket s egyáltalában a szövetség titkát avatatlanoknak el nem áruljuk. Föl nem szólítnálak, ha e három év alatt bármit is tapasztaltam volna, amit megengedettnek, tisztának és nemesnek nem tarthatnék.

És igazán elhittem Salisnak, hogy erről teljes meggyő-

zódéssel és jóhiszeműséggel tesz bizonyosságot. De eszembe jutott, hogy a szabadkőmívesek alsóbb rendű társaikat épen nem avatják be a szövetség tulajdonképeni és végső céljaiba. Ezt megmondtam neki és ő bevallotta, hogy csakugyan vannak magasabb fokozatok, amelyekre megpróbáltatás után juthat az ember.

— De hát micsoda különös célok azok, amelyeket az alsóbb fokozatok elől titkolnak?

— Lehetnek azok a célhoz vezető utak is. Meg az alsóbb fokozatokba könnyen lopózhatnának árulók vagy olyan emberek, akik a szövetség céljait tudatlanságból idő előtt fölfedeznék.

— Ezt nem értem. Hadd fedezzenek föl mindent, ha úgyis csak jót és dicséretet akartok. Ez a titkolódzás nekem sehogysem tetszik. No és mi az a «tökéletesebb megértése» a célnak? Ti meg akarjátok szabadítani a népet a zsarnokságtól. Annyit tesz ez, hogy egy általános köztársaságot akartok létesíteni s meg akartok szüntetni minden rangkülönbséget?

— Bizonyára lassan-lassan el akarjuk érni, hogy az egész világon ugyanolyan állapot legyen, mint a mi szövetségünkben. A Páholyban valamennyien «testvérek». Testvéreink tehát, ha a szövetség majd az egész világot meghódította, önként fognak lemondani kiváltságaikról. A királyok önként teszik le koronáikat és én örömmel leszek egyszerű polgár, aminő te vagy.

— Ez mind igen szép. De ha valamelyik király, pl. Franciaország királya nem akarja önként letenni koronáját — kényszeríteni fogják?

— Valószínűleg.

— Ámde mi hűséget esküdtünk az ő zászlajának! Tegyük föl, a Páholy azt kívánná tőled, hogy a király megbuktatásábn támogatd, — mit tennél akkor?

— A szentebb esküt teljesíteném azzal a meggyőződéssel, hogy az az eskü, mely tőlem valami jogtalanságot kíván, nem eskü.

Én úgy értettem a feleletet, hogy Salis a zászlóra tett esküt tartaná meg s azért megnyugodtam benne.

Erről tehát nem beszéltem tovább, hanem azt kérdeztem:

— És mit tart a Páholy a vallásról?

— Mi a világ nagy Építőmesterét tiszteljük — felelte Salis. — Az általános testvéri szeretet vallását akarjuk diadalra juttatni, hiszen ezt prédikálta Krisztus és szent János is.

— Ez tehát más vallás lenne, mint amelyet Krisztus kinyilatkoztatott? — kérdeztem megdöbbenve.

— Nos, mondhatjuk, hogy ugyanaz a vallás, de megtisztítva minden salaktól.

Most már megelégetem.

— Gaudenc — mondtam —, én katolikus vagyok és mint ilyen hiszem, hogy Jézus Krisztus vallását az egyház, melyet ő, az Istenember alapított, teljesen és tisztán megőrizte. Ha a Páholy a katolikus vallást egy más, megtisztultabb, fölvilágosodottabb, filozófusabbal akarja pótolni, ahhoz sohasem csatlakozom.

— Most már látom, miért nem volt szabad eredetileg katolikus embert befogadni szövetségünkbe! Téged, Damján, sohasem tartottalak ennyire fanatikusnak. Természetesen, így te épenséggel nem vagy a mi szövetségünkbe való. Remélem, idővel magadtól is meglátod majd a jobbat és szakítasz fanatikus gyermekhiteddel.

— Én meg félek: nemes szíved mély fájdalommal tapasztalja majd, hogy szövetségtek, bármily jó szándékkal vagy te és annak sok más tagja, szabadság helyett láncokat és testvéri szeretet helyett vérengző gyűlölködést fog szülni.

Szegény Salis! Milyen gyakran eszembe jutott e komoly beszélgetés! Milyen keserűen kellett csalódnod!

Miután távozott, ismét elővettem könyveimet és olvastam, amíg a napvilág engedte. De egy váratlan esemény hamar megzavart az olvasásban. Ugyanaznap, mint később hallottam, a francia gárdából egy csapat katonát hoztak engedetlenség miatt börtönünkbe és büntetésül az egész ezrednek tilos volt a kaszárnyából távoznia. Ámde a lázadók kigúnyolták e tilalmat és este, élükön az altisztekkel, sza-

badsgdalokat énekelve, a csöcselék ujjongó üdvözlése közt, hosszú sorokban vonultak a Palais Royalba. Ott az orléansi herceg költségére özönnel folyt a bor s a részek csakhamar elhatározták, hogy megostromolják a börtönt és társaikat kiszabadítják. A nép ezrei csatlakoztak a menethez.

A sokaság ordítozása a tetők fölött cellámig hatolt. Ezer torokból hallottam egyszerre:

— Nyissátok ki! Nyissátok ki! A nép nevében!

És nyomban fejsze- és kalapácsütések döngették a külső börtönkaput. Be is szakadt nagy ropogással és hallottam, miként özönlött az áradat a boltozatos csarnokba és a börtön udvarába. Láttam a berohanó részeg csöcseléket és láttam a szemközt levő ablakok rácsából kinyúló kezeket is, hallottam a fogoly katonák ujjongó üdvözlését.

Még sok nehéz, megvasalt tölgyajtót és rácsokat kellett szétrombolniok, hogy a felső emeletekre utat nyissanak. Már az enyém is engedett és egy tátongó résen keresztül éles fáklyafényben láttam a vad ostromlókat.

— Barátom, miért vagy itt tulajdonképen? — kiáltott egy szabólegény.

— Mert egy kihirdetett parancs ellenére...

— Elég! elég! — kiáltotta több katona. — Ő is elleneszegült a zsarnoknak! Testvér, megszabadítunk!

Mielőtt magamhoz térhettem volna, a zendülők kezébe jutottam, akik, mint valamennyi foglyot, diadalmasan vállukon vittek le a lépcsőn és ki az utcára.

Az utat le egészen a Szajnáig és fölfelé, ameddig a szem ellátott, óriási embertömeg lepte el. Minden foglyot tomboló ujjongással üdvözöltek. Egy perc alatt valóságos diadalmenet képződött és fáklyafény mellett vittek bennünket a Faubourg St.-Germain előkelő utcáin végig, a Pont-Neuf-ön a Louvre mellett el, a Palais Royalba, ahol igazi bacchanalia kezdődött.

Örült zűrzavar volt körülöttem. A rengeteg palota tágas udvarában, amelynek három oldala oszlopcsarnokos, hosszúkás négyszöget határol, lobogó tűz égett és ennek

vörös fényében táncolt a csöcselék a fák lomb-ívezete alatt. Engem is kényszeríteni akartak a táncolásra.

— Ezt ismerem! — kiáltotta hirtelen egy férfi. — Ismerem a zsarnok pribékjét!

Én is megismertem abban a percben. A mérges Marat volt, akinek gyűlöletére az országgyűlés megnyitása alkalmával ugyancsak rászolgáltam.

— Hogy kerülsz te ide, a szabad és erényes nép közé? — faggatott tovább.

— A szabad és erényes nép hozott ide.

— Békesség, barátság és te-te-testvériség — dadogott mellettem egy részeg tizedes, nyakába esett a dühögőnek és befogta a száját csókjaival. — Ez az ember itt egy svá-svájci; a vitéz svá-svájciak a mi te-testvéreink; ők nem fognak a fra-franciákra löni! Jer te-testvér, igyál velem egy po-pohár bort!

És a tizedes boros jókedvében ismét Marat nyakába borult. Én felhasználtam e pillanatot és sikerült az ittas tömegből a St.-Honoré-utca felé elmenekülnöm.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

Adjutáns!

KARD és kalap nélkül, gonoszul szétmarcangolt egyenruhában, ahogyan a börtönből erőszakkal kiragadtak, rögtön útnak eredtem és épen jókor érkeztem Versaillesba. A katonai zendülés híre megelőzött. Azonnal jelentkeztem Bachmann őrnagynál. Midőn elmondtam az elmúlt éj eseményeit, kezet nyújtott és azt mondta, kötelességet teljesítettem. Ő majd javasolni fogja, hogy fogságom hátralevő részét elengedjék. Egyelőre becsületszóval ígérjem meg, hogy a kaszárnnyából el nem távozom.

Kissé kedvetlenül mentem szobámba, ahol a fáradtság és nyári hőség hamarosan elaltatott. Csak estefelé ébred-

tem föl, midőn valaki megkopogtatta ajtómat. Reding lépett be és felhítt saját szobájába.

Ott találtam Keyser Ferit, aki átjött Szt.-Germainből. Megtárgyaltuk a pillanatnyi helyzetet. A király mintegy 30.000 embert vont össze Versailles körül és e csapatok fővezérségét az öreg Broglie hercegre bízta.

— De hát mit akarnának még a királytól kiereszokolni? — kérdeztem én.

— Nem akarnak többé királyt Isten kegyelméből, hanem legfőlebb királyt a nép kegyelméből. Rousseau tanítását, hogy a király csupán a nép mandatáriusa, hogy minden hatalmát a néptől bírja, akarják most megvalósítani. Hogy a király-e még az úr vagy a nemzetgyűlés, ennek kell most eldőlnie. Ha a király védekezés nélkül megengedi, hogy Mirabeau és Sièyes, meg Bailly és Barnave tovább garázdálkodhassanak, ő maga teszi saját nyakára a kötelet és azonfelül az egyházat kiszolgáltatja leggaládabb ellenségei fegyverének.

Bachmann őrnagy másnap értesített, hogy fogságom megszűnt. Ugyanakkor kinevezett egyik adjutánsának.

Egy vasárnap reggel Reding azzal a hírral jött a palotából, hogy a király Neckert elbocsátotta és más miniszteriumot hívott egybe, amelynek Broglie lett a hadügyminisztere.

— Ez hadüzenet a forradalom elleni — mondá örvendő izgatottsággal. — A király végre megemberelte magát.

Nyomban utána megjött az őrnagy. Tíz perc múlva az ezred kész sorokban állt a kaszárnya udvarán. Bachmann rövid, de gyújtó beszédet mondott a király jószágáról és a követek arcátlan dacoskodásáról. Szavait ekként végezte:

— A mi kötelességünk világos. Mi a királynak esküdünk hűséget; csak neki és nem ennek a ledér Mirabeaunak s az ő társainak tartozunk katonai engedelmességgel. Jelszavunk maradjon mindig a régi: «Bátran és híven! «Éljen a király!»

— Éljen a király! — hangzott a katonák lelkes válasz-

adása. Azután megperdültek a dobok és az ezred felvonult a palota udvarára. Majd két zászlóalj parancsot kapott, hogy Sèvres és Meudon felé előnyomuljon és az összeköttetést Páris és Versailles közt elzárja. Ugyanekkor kihirdették a király akaratát, hogy a népet kiméljük; a fegyvereket csak külön, határozott parancsra szabad használnunk.

Nekem azonnal parancsokat kellett vinnem a Boulogneban és Passyban állomásozó két svájci ezredhez s midőn még az utóbbi helyen időztem, megjött Párisból a hír, hogy Necker elbocsátása általános ingerültséget keltett. A derék katonák rögtön előnyomultak.

Midőn a Champs-Élysées-n keresztül gyorslépésben XV. Lajos terére érkeztünk, azt már nagy emberáradat lepte el. A Rue Royale-ból, a Vendome-tér felől, épen akkor közeledett egy lármázó és ordító menet, legelőül két fiatalember, fejükön Orléans és Necker mellszobrával és mindnyájan kiáltották: «Éljen a mi királyunk, Orléans!! Éljen az ő minisztere, Necker!» Lambesc herceg egy osztály dragonyossal előugratott és az ordítóknak hallgatást parancsolt. Kő- és cserépzápor volt a felelet. Ekkor megparancsolta lovasainak, hogy löjjék ki pisztolyaikat a tömeg feje fölé. A sortűz elhangzott és a csöcselék egy pillanatra hangos jajgatással és dühkiáltásokkal kezdett menekülni. De mert senkisémet sebesült meg, hirtelen visszafordultak s a tömeg egy része nekirohant a hídnak. Ekkor a herceg, csapatját megelőzve, a hídra ugratott s a legarcátlanabbak egyikét, aki a lova zablájához kapott, kardjával megsebesítette a karján. Ugyanekkor letiportak egy öreg embert és elesett az a fickó is, aki Orléans mellszobrát vitte.

Ezek voltak a forradalom első áldozatai. Elegendő volt arra, hogy a csöcselékhadat széttriassza. A menet, a sebesültet magával vivén, visszahúzódott a Palais Royalba, ahonnan jött. Lambesc hercegtől megtudtuk, hogy egy fiatal, hevesvérű ügyvéd, Desmoulins Camille, egyike az összeesküvőknek, akiket Bachmann névszerint megemlített, aki nyílt lázadásra ingerelte a népet.

Körül kellett volna rögtön zárunk a Palais Royalt és elfognunk az egész összeesküvő bandát. De a herceg, nem lévén erre utasítása, nem merte megtenni, csak arra volt hajlandó, hogy Versaillesba jelentést küldjenek.

Hírvivőnek engem választottak.

Mihelyt Versaillesba érkeztem, azon porosan, ahogy voltam, siettem a palotába és bejelentettem magamat Artois grófnál. Az őrség tisztje megmondta ezt a királyi szolgának, a szolga a kamarásnak, a kamarás a szertartásmesternek, a szertartásmester a főszertartásmesternek. Ezután, t. i. De Brézé márki, bebocsátott végre az Oeil de Boeuf nevezetű nagy előszobába, amely a király és királyné termei között van. Itt kellett várnom a grófra, aki épen a királyi párral ebédelt s azután a királynét kíséri át e termen.

Végre-valahára megnyílt a szárnyas ajtó és két udvari vadász állt meg két oldalt, a szertartásmester, hivatalos botjával előlépve, kiáltotta: «Helyet a királynénak!»

Mihelyt Artois grófot megpillantottam, minden etiquette ellenére, merészen rögtöni meghallgatást kértem tőle. A mellette haladó királyné csodálkozva nézett reám; azután megismert és mondá:

— Lám, Zurlauben ifjú barátja! Bizonynal a király szolgálatában jár ily szokatlan órában.

— Másként sohasem merészeltem volna porlepetten belépni e helyre. Igen, felség, jelentést hoztam és nem épen örvendeteset Párisból és nagyon sajnálom, hogy azt csak most adhatom elő Artois grófnak.

— Tehát várokoztatták anélkül, hogy ittlétét nekünk hírül adták volna? — kérdezte a királyné De Brézé márkira tekintve.

— Felség — az etiquette...

— Ah, mit — épen e napokban! Talán az etiquette kívánta késlekedés miatt elpusztuljon a trón és az ország! Azután így szólt Artois grófhhoz: — Monsieur, rendelkezésére adom kabinetemet, hogy e tisztnek jelentését haladéktalanul meghallgassa.

Nekem pedig meghagyta, hogy kövessem őket. Egyik

könyves-szobájában egyedül akart hagyni Artois gróffal; ez azonban sürgette, hogy a királyné is meghallgassa híreimet.

Elmondtam tehát, ami Párisban történt és végül Lambesc szavait idéztem: «Ha ma estig nem intézkedünk, holnap Páris reánk nézve elveszett.» Hozzátettem, amit Bachmann őrnagy mondott, hogy a hűséges svájci ezredek vállalkoznak a lázadás leverésére.

A királyné szólt először: — Azt kiabálták, éljen a mi királyunk Orleáns! Éljen az ő minisztere, Necker! Monsieur, e kiáltás rámutat a lázadás okozójára és céljára. — Nem merészelhetnők legalább most, hogy ezt a fő hazaárulót és cinkostársait a Bastilleba dobassuk? Midőn e szerencsétlen gyűlés megnyitása előtt ugyanezt kértem, azt mondták, hogy e lépést lázadás követné. Most már úgyis itt a lázadás.

— Teljesen igaz, felség, — hangzott Artois gróf válasza. — Azt a boldogtalan Orléanst, aki még nagy veszedelmet hoz majd egész házunkra, már régen a Bastilleba kellett volna zárunk. De ma már nem tehetünk semmit. A dolgot előbb haditanácsban kell tárgyalnunk. Így talán holnap este vagy legkésőbb kedden megküldhetjük a parancsokat csapatainknak.

— Csak holnap este vagy talán kedden! És ön hallotta, amit Lambesc herceg e tiszttel izent: Ha ma nem intézkedünk, holnapra Páris elveszett? Még e percben elmegyek őfelségéhez, hogy a svájciaknak a kívánt parancsot megadja.

— Felséged erre királyi bátyámat, megelőző haditanács nélkül, soha rá nem veszi. A haditanácsot pedig még ma este egybehívni lehetetlen. Egyébiránt nincs ok az izgatottságra, felség. Páris oly hamar el nem vész, még ha valamennyi polgár föllázadna is a király ellen. Nem olyan sürgős a dolog! — Engem ma estére Lamballe hercegnő és udvarunknak még néhány csillaga meghívtak egy kis esti sétára a parkba és csónakkirándulásra Trianonba, holdvilágnál. Számíthatunk felséged nagy kegyességére, hogy kis társaságunkat jelenléte varázsával boldogítani fogja?

— Köszönöm ! Ilyen hírek után nincs kedvem a mulatozásra. Ezzel meghajtotta magát s én követtem Artois grófot az Oeil de Boeuf-be. Ott, nem igen nyájasan, bocsátott el szállásomra, azzal az utasítással, hogy másnap reggel 10 órától kezdve ismét az Oeil de Boeuf-teremben várom küldetésemet. Amint a lépcsőn lefelé haladtam, az forgott a fejemben, amit Mirabeau valamivel később ilyen szavakba foglalt: «A királyné az egyetlen férfi az udvarban».

És miközben Artois gróf és a szép Lamballe hercegnő és a többi hercegek és hercegnők víg nevetgéléssel siklottak végig a holdfényes tó színén, nem is sejtették a vad harci zűrzavart, amely ugyanabban az órában Páris utcáin tombolt.

A Palais Royalból szélvészgyorsasággal száguldott Páris legmesszebb szállásaiba is a hír, hogy gyilkolják a népet, hogy XV. Lajos-terén száz meg száz békés polgárt lelőttek, hogy a nemzetgyűlést bezárták, tagjait bilincsekbe verték; hogy itt az idő meghalni a szabadságért. Dobszó hangzott az utcákon; mindenki fegyverért kiabált; fölszakították a kövezetet és a köveket fölhordták az emeletekbe, hogy onnan majd Artois csapataira dobják, amelyeket minden percben vártak; a város összes kovácműhelyeiben lándzsákat kovácsoltak. Másnap megostromoltak minden fegyveresböltöt, azután a királyi fegyvertárt. A csőcselék fékentartására, amely fegyverkeresés ürügyével magánházakban is fosztogatni kezdett, a polgárság saját tagjaiból hirtelen polgárőrséget szervezett. A francia gárda 3000 embere, útegeivel együtt, elpártolt a királytól és szintén a városi tanácsnak ajánlotta föl szolgálatát.

Midőn másnap a megjelölt időre az Oeil de Boeufben megjelentem, jó néhány órát kellett még várnom, míg Artois gróf egy semmitmondó izenettel elbocsátott. A királyt nem vehették rá, hogy megengedje az erélyes cselekvést a lázadók ellen; ehelyett össze-vissza fecsegték, hogy mivel lehetne a fölizgatott tömeget lecsillapítani.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

A Bastilleba.

CSAK KÉSŐN este érkeztem jelentésemmel Sèvresbe. Bachmann őrnagy időközben kilovagolt Passyba és Boulogneba, hogy az őrállásokat megvizsgálja, s éjfél elmúlt, mire visszaérkezett. A semmitmondó izenetre, melyet Artois gróf részéről jelentettem, türelmetlenül vonogatta a vállát és mondá:

— Páris forr, mint egy boszorkányüst és ilyen seide-seoda parancsokat adnak! Pedig Artois gróf már ott olvashatja nevét a proskribáltak névsorában. Nemsokára talán engem is megtisztelnek vele!

Virradatkor elküldött Artois parancsaival a Salis-Samaden ezredhez, mely még a XV. Lajos terén állott és Besenval ezredeshez, kinek csapatai a Mars-mezőt szállották meg.

Miután a Salis-Samaden ezrednél elvégeztem küldetésemet, kérdezősködtem, hogyan juthatok legbiztosabban Besenvalhoz a Mars-mezőre és fedezetül erős őrzésként adtak mellém. XVI. Lajos épülőfélben levő hídján, amely XV. Lajos teréről nyúlik a Szajrán át, nem minden veszedelem nélkül végig másztunk amásik partra és kerülő-utakon eljutottunk a Mars-mezőre. Az invalidusok palotája előtt óriási embertömeg kiáltozott és tombolt. Ha észrevettek volna, végünk van. Mint később hallottam, a tömeg a rokkantaktól támogatva, kierőszakolta a kapuk kinyitását és 28.000 lőfegyvert ejtett zsákmányul anélkül, hogy e fegyverkészlet megvédésére csak egyetlen lövés is történt volna.

Besenval bárót, mivel tudták róla, hogy a királynak egyik legjobb híve s az új eszméknek ellensége, elkeseredetten gyűlölték s neve a legelsők közt került a proskribáltak jegyzékébe. Midőn jelentésemet előadtam, az öreg úr így szólt:

— Védelmezzük a középületeket, lehetőleg vérontás nélkül, csak ha megtámadnak, szabad az erőszakot erőszakkal visszavernünk. Épen hallom, hogy a Bastille ellen készülnek. Ismerem a parancsnokot; derék, bátor ember; de félek, nem tudja majd rászanni magát, hogy a népre tüzeltesse, ha csak frásban meg nem parancsoljuk neki. Őn hallotta Artois szavait. Szeretném tehát, ha őn vinné meg neki a parancsot.

Én rögtön készségesnek nyilatkoztam. Ekkor egy cédulát adott a következő szavakkal:

— Önnek csak támadás esetén szabad lövetnie, de meghagyása van, hogy a Bastillet további utasításig megvédelmezze és az erőszakot erőszakkal visszaverje. Artois gróf nevében. B. báró.

Ez alkalommal messzebb lenn, csónakon keltünk át a Szajrán; mert az újjongó tömeg a zsákmányul ejtett puskákkal és ágyúkkal a déli parton vonult fölfelé, a hidakon át a városházának; itt tehát keresztül nem juthattunk volna. Bachmann alezredessel közölvén Besenval utasítását, Flüe Lajos vezetése alatt harminc önként jelentkező legényt küldött a Bastille őrségének támogatására.

A Madeleine-templomnál, ahol a boulevard kezdődik, egy csapat lándzsával fegyverzett fickóra akadtunk, akik utunkat akarták állni. Ámde mi oly merev tartással haladtunk és fegyvereink használására olyan elszántaknak mutatkoztunk, hogy szanaszét rebbentek és csak bőséges szitkokat és néhány követ röpítettek utánunk. A boulevard, amelyen máskor szoronganak a kocsik és gyalogjárók, ma üres volt. Akadály nélkül elértük a Porte St.-Martint. A kert falán át önkéntelenül betekintettem Keyser főbíró háza felé és íme — mintha zajt és félig elfojtott segítségkiáltást hallottam volna.

— Megálljunk — szóltam de Flüe hadnagynak. — Mi baj lehet abban a házban?

— Ugyanaz, ami ezer más házban is történt — felelte a hadnagy. — Valószínűleg egy csapat söpredék rabol. Nem érünk rá ilyen csetepatékba elegyedni!

— De az a ház a mi földünk, Keyser főhadbíró lakása és gárdaezredünk levéltára is ott van, — szóltam vissza.

— Az már más. — Akkor természetesen segítenünk kell.

Gyorsan intézkedtünk. A szálás de Flüe könnyen keresztülugrotta a kertfalat s csapatjának egyik része követte őt, én pedig a többieket a Ste-Apolline-utcán át a házajtóhoz vezettem. Egypár rongyos fickót leteperve, fölrohantam a lépcsőn, egyenesen a főbíró szobájába. Midőn az ajtót betaszítottam, iszonyú látvány tárult elém. Az öreg Blanchet eszméletlen feküdt a földön. Egy fél-tucat suhanc már megkötözte Keyser, hogy válogatott kínzással kicsikarják belőle, hová rejtette pénzét.

Az erősakarátú férfi homlokán a rémület verejtéke gyöngyözött és hangosan kiáltozott segítségért. A gazok a tűzhelyen lobogó lánghoz akarták vonszolni, hogy lábát pörkölve, kivallassák. Rájuk rontottam. Az egyik fejjel repült a tűzbe, melyből fájdalmasan bögve, megperzselődve és megvakulva, alig tudott kikapaszkodni; a másikat mellen ütöttem, úgy hogy hiába kapkodta a levegőt s a földre rogyott. Az ajtóban már megcsillant a katonák szuronya.

A gyáva fickók ekkor térdre borultak és kegyemért könyörögtek. Eközben kardommal szétvágtam a köteleket, melyekkel a főbíró megkötözték és a jó öreg Rozáliát egyik katona segítségével ágyba fektettem. A derék Keyser annyira meg volt törve, hogy szinte eszméletlenül rogyott össze, mégis hálásan megszorongatta kezemet.

De Flüe hadnagy ezalatt a kert felől szintén a házba hatolt.

— Kár, hogy az ostromállapotot még ki nem hirdették, — mondá — mikor hamarjában elmondtam az esetet, akkor egyszerűen agyonlövetném ezeket az akasztófáralókat. Hanem elillanni sem hagyhatjuk őket.

— Egyelőre kötözzük meg őket és dobjuk le a szenes pincébe, — ajánlottam én. — A főhadbíró úr később majd átadja őket a hatóságnak.

És így történt. Öt perc múlva valamennyien odalenn heverték a szenespince alján. A kulcsot átadtam a főhad-

bírónak, aki megindultan mondott köszönetet megmentéseért.

Most már futólépésben haladtunk a boulevardon végig. Csakhamar meg is láttuk Párizs régi várának komor falait és fenyegető tornyait. Kettős falak és árkok környezték; oldalai 100 lábnyi magasságig ablaktalanok; csak e fölött nyílnak az erkélyformán kiugró párkánkoszorúban lőrések és ágyúk számára.

A Bastille előtti téren már nagy tömeg csöcselék tanyázott a közeli St.-Antoine külvárosból, asszonyok, gyermekek, nyomorékok, félig fölserdült suhancok, teherhordók és utcaseprők. Füttyökkel és ordítással fogadtak bennünket és el akarták állni utunkat. De midőn az első sor legénység nyugodtan szuronyt szegezett, a csöcselék-had átkozódva tért ki a «céklások» elől s elértük az első felvonóhidat.

A híd kiáltásunkra lassan leereszkedett s a boltozatos kapun keresztül bejutottunk a külső udvarra. Az őrség fenyegetésekkel volt kénytelen visszaszorítani a tolakodó népséget, amely velünk együtt akart az erősségbe nyomulni. A második felvonóhíd előtt fogadott bennünket De Launay, a Bastille parancsnoka.

Átadtam neki Besenval írását és előszóval elmondtam, amit Artois gróf a király akarataként kinyilvánított.

— Hm — mondá De Launay — szeretném, ha ön a király parancsát írásban hozta volna meg.

— De én bizonyítom önnek, hogy Besenval adta nekem e cédulát és Artois a királynak ilyen akaratát kinyilvánította, hogy erőszakra erőszakkal kell felelni.

— De nem bízhatom meg az őrségben.

— Hát bocsássa el őket! — mondtam. — Mi svájciak egymagunk is megvédjük az erősséget.

— Ámde nincs eleségünk! Kétszáz mázsa puskaport küldtek, az igaz. Azonban két zsák liszt és valamelyes rizs az egész élelmi készlet és a vizünket is könnyen elzárhatják.

— Ez bőségesen elég, hogy az erősséget legalább holnapig, holnaputánig megtarthassuk.

Ekkor leeresztették a belső hidat és De Flüe hadnagy bevonult kicsiny csapatával. Elvégezvén feladatomat, el akartam búcsúzni. Ám De Launay és a többi tiszt egyaránt erősítgette, hogy ez egy volna az öngyilkossággal; egy magános svájci most száz lépést sem mehet anélkül, hogy a csöcselék föl ne koncolja. Még mindig ezt tárgyaltuk, midőn az őr a városháza egy küldöttjét jelentette. Ez először is azt követelte, hogy a parancsnok négy altisztet adjon kezesül érte, mielőtt az erősségbe lép és De Launay nagy csodálkozásomra teljesítette e föltételt.

A követ Thuriot de la Rozière volt, a párisi parlament egyik ügyvédje. Sietve mondá:

— Én a nemzet nevében jövök. Én a népjog ótalma alatt állok. Ha egyetlen hajamszála meggyörbül, biztos a haláluk!

De Launay megmagyarázta a követnek, hogy teljes biztonságban van és a városi tanács izenetét egészen nyugodtan közölheti.

Mindenekelőtt az ágyúk eltávolítását követelte.

De Launay azt felelte, hogy hiszen ezek az ágyúk századok óta csak üdvözlő lövéseket tettek nyilvános ünnepeken. Hogyan félhet hát okos ember e régi, rozsdás jószágoktól?

— Ez nem elég a francia népnek, — válaszolta a követ. — A francia nép azt kívánja, hogy az ágyúk a bástyákról azonnal levéssenek. Továbbá azt kívánja a francia nép, hogy az erősség kapui megnyitassanak s azokat ezután a mostani őrséggel közösen, ugyanolyan számban, a mi polgári őrségünk védelmezze. Ezeket a preto-riánusokat (már mint a svájciakat) pedig el kell távolítani. Ezt kívánja a francia nép.

— De hogyan bízhatta meg önt a francia nép ezzel a követeléssel? — kérdeztem vakmerően. — A francia nép még nem is tudhatta ittlétünket, midőn önt utasításaival a Bastilleba küldte.

Azt hittem, hogy megfűllad emberünk, annyira megkékült az arca. Ugyancsak kapkodta a levegőt. Azután rám rivalt:

— Ön sokkal mélyebben áll alattam, semhogy üres ellenvetésének megcáfolására leereszkedném. Argumentum futile, ridiculum, absurdum! Érti ezt kegyelmed?

Válaszolni akartam neki, ámde ő nagy szuszogás és és krákogás közt háttal fordult nekem, De Launay, pedig hallgatást intett. Úgy látszik, nagyon szerette volna, hogy a városházi követ jó barátja maradjon. Ezokért kívánsága szerint mindjárt bevezette az erősség belső udvarára, ahol az egész őrség, körülbelül 80 hadastyán és a mi 32 svájcink, fegyverben állott. Itt hangzatos beszéddel tüzelte a katonákat, amelyben azt bizonyíttatta, hogy fegyvereiket csakis Franciaország ellenségei ellen szabad használniok és soha annak békés polgárai ellen. Esküdjetek meg tehát, hogy nem löttök az erényes népre.

— Mi a patvar! — kiáltotta egy öreg őrmester. — Hiszen nekünk sohasem jut eszünkbe, hogy az erényes népre löjünk, ameddig az is békében hágy minket. De ha az erényes nép miránk löne, nem látom át, miért ne védekeznénk. Hiszen tán mi is a francia néphez tartozunk és a mi vérünk is épen annyit ér, mint azoké!

Szavai tetszettek; a hadastyánok mind helybenhagyták. De Flüe pedig azt mondta, hogy a svájciaknak határozottan tilos a támadás. A követnek ezzel be kellett érnie.

Ezután kívánta, hogy a parancsnok és a tisztek menjenek föl vele a falakra.

Midőn a meredek, kőből való csigalépcsőkön a falak ormára fölmásztunk, félemlítő látvány tárult elénk. Ezernyi lándzsa, puska, szurony, buzogány, nyárs és mindenféle fegyver csillogott a forró júliusi napfényben. A dobok zörgését túlharsogva, ezer meg ezer hang üvöltötte: «à la Bastille! à la Bastille!» Teherhordók vonszolták a dübörgő ágyúkat és löporos szekereket, amelyeknek bakján asszonyok ültek — mint egy kavargó, zúgó áradat, hullám hullám hátán, mely a tágas térséget köröskörül megtöltötte és bennünket mindenfelől bekerített.

De Launay elsápadt, midőn e számtalan és dühöngő néptömeget meglátta.

— Árulás! — kiáltotta. — Ön követi címmel azért

jött ide, hogy éberségünket megcsalja. Igazság szerint a sáncokba kellene dobatom!

— Ha egy hajamszála meggörbül, az ön négy kezese halálfia. Követelem, hogy azonnal kibocsássanak az erősből! — mondá reszketve De la Rozière.

De Launay kénytelen volt e kívánságát teljesíteni.

TIZENHATODIK FEJEZET.

Az ostrom.

NAGY BAJJAL tudtuk felhúzni a külső hidat, midőn Thuriot de la Rozière kinn s a mi kezeseink ismét benn voltak. Dühödt ordítás keletkezett, mikor a csikorgó láncokat felvontuk.

— Akarjuk a Bastillet! — kiáltotta ezer hang.

— Csak bömböljete! — gondoltam, miközben De Launay mellett állva, a belső kaputorony egy keskeny nyílásából végignéztam a tolongásat.

— De már komolyan kezdik! — mondá a parancsnok. — Nézze csak, amott ácsok kapaszkodnak az őrház fedelére, hogy a felvonóhid láncait szétpattantsák.

Csakugyan, a közeli ácstelepek vakmerő legényei gerendákon átkúsztak az árok fölött és felmásztak a kapubejárathoz ragasztott őrház alacsony fedelére, ahonnan hatalmas ütésekkel törték a láncokat.

— Le onnan vagy rátok lövetek! — kiáltott rájuk De Launay.

Ámde az egyik lánc már csörömpölve szakadt ketté és a másik magától elpattant, mert a nagy terhet egymaga el nem bírta; mennydörgő robajjal zuhant le a kapu. Csak nagy nehezen vonhattuk be a belső várba azokat, akik a bejáratot védelmezték, ekkor a két kapuszárny kiszakadt sarkából és a tömeg ellepte a külső udvart, hogy a második hidat és a belső kaput is megostromolja.

Itt azonban a felvonóhid akként volt szerkesztve, hogy kívülről lehetetlen volt a láncokhoz férni. A hadas-

tyánok, parancsot nem is várva, kilöttek az ostromlókra. Néhányan megsebesülve lerogytak; dühödt üvöltés volt a felelet és a kiáltás: «Árulás! Gyilkolják a népet!» egész Párizsban elterjedt. A támadók egy percre meghök-
kentek; ámde Hulin, egy szájas vezető, ordította: — «Előre! Én beviszlek titeket a Bastilleba!» és az őrjön-
gők újra támadtak. Sebtében elővonszoltunk három ágyút.

Midőn Hulin a tömeget ismét előbbre vezette és az ostromlók készülődtek, hogy gerendákat toljanak keresztül az árkon, kartácstűzzel fogadtuk őket. Az eredmény irtó-
zatos volt. Midőn a lőporfüst eloszlott, száznál több halottat és sebesültet láttunk a külső udvarban, amelynek
kőtalaját gyorsan pirosra festé az elesettek vére.

Az ostromlók most hosszabb ideig nem merészkedtek közelünkbe. Azonban az ágyúdörgés, a kiáltás, hogy gyil-
kolják a népet és a holtak és sebesültek, akiket saroglyá-
kon vittek az utcákon végig, egyre új csapatokat csábít-
ottak a Bastille terére és ezek szaporították a támadókat.

Négy órája tartott már a harc. A városháza három-
szor követelte az erősség átadását. Ekkor rendes katonaság, a királyné ezrede, mely megszegte a zászlóra fogadott
esküt, vonult ki ellenünk Elie nevű tiszte vezetése alatt. Nagymennyiségű fát és szalmát hordtak össze, hogy azt
meggyújtva, fullasztó füsttel üzzenek ki bennünket.

Parancsnokunk elvesztette a fejét.

— Kapitulálnunk kell! — kiáltja. — Egész Párizs ellen-
ünk van! Ugyan, nézze e beláthatatlan tömeget!

— Micsoda nekünk mind ez a sok asszony és gyer-
mek és az egész gyűlevész nép! — felelte Flüe. — Én
csak azt az esküszegő gárdát látom, a királytól ellopott
ágyúival. Adjunk nekik ízlelőül még egy kartácstöltelék.

— Nem! Megtiltom! Egy lövést se többet! — Ezzel
kiragadta a pattantyús kezéből az égő kanócot és vadul
forgó szemekkel elrohant a vár belsejébe.

— Mi lehet a szándéka? — kérdeztem Bequard
altisztól.

— Az erősséget a levegőbe röpíteni és minket és
ostromlóinkat és fél Párizst a romokba temetni.

— Ennek nem szabad megtörténnie! — kiáltottam. — Rajta! mutassátok meg nekem az utat — utána!

Homályos, szűk folyosókon végig, lépcsőn fel, lépcsőn le, majd ismét meredek, síkos csigalépcsőkön lefelé, eljutottunk egy sötét folyosóba.

Hallottam De Launay lépteit és gyöngye tűzfényt láttam csillogó bogárként. — A parancsnok kanóca! — nyögtem ijedten. — Ha eléri a löporos kamrát, a Bastille a levegőbe repül és mi —! Ekkor egyszerre eltűnt a tűzfény és egy ajtó csapódását hallottam.

— Előre! — szólt most társam — vagy elkéstünk!

— A boltozatban van már? — kérdeztem.

— Nem tudom pontosan, hol vagyunk — felelte az altiszt. — De azt hiszem, a folyosó itt valahol jobbra fordul.

Alig, hogy ezt kimondta, kezem beleütközött a tompaszög alatt meghajló falba és jobbra tekintve, néhány lépésnyire megláttam az égő kanócot. A parancsnok a gyenge világításban épen a kulcslyukat kereste az alacsony ajtón.

— Parancsnok úr! — kiáltottam rá — ha meg kell halnunk, érjen becsületes katonahalál, viadalközben. De hiszen még semmi sincs elveszve.

— Én már elvesztem. Tegyenek, amit akarnak.

Egészen megtörve tűrte, hogy visszavezessük. Midőn ismét kijutottunk a napvilágra és odaléptünk a hadastyánok közé, egy szempillantással láttuk, hogy a dolog rosszra fordult. Kapitulálni kívántak. De Flüe és én és az őrség egy öreg tisztje, hiába erőlködünk, hogy ez embereket felbátorítsuk.

— Hát legalább tisztességesen kapituláljunk — kiáltott De Flüe. — Szabad kivonulást követelünk, katonai tisztelegéssel.

Ebben megnyugodtak és egy dobost küldtünk a kiugró fedélsíkra jeladás végett, hogy alkudozni akarunk.

Észrevették jeladásunkat; az ágyúdörgés elnémult és Elie hadnagy a királyné ezredéből, a vad Hulin és még néhányan közeledtek kapunkhoz.

— Rögtön eresszétek le a hidat és nyissatok kaput!
— kiáltotta Hulin.

— Mihelyt becsületszóra megígértek a szabad kivonulást teljes fegyverzettel és katonai tiszteletadással — hangzott a válasz.

— A nép gyilkosainak, kik testvéreink vérért özönnel ontották? Soha! — felelte Hulin.

— Tehát kardélre hányassuk magunkat? — kiáltotta De Launay. — Mihelyt erőszakkal benyomultok, levegőbe röpítjük a Bastillet magunkkal és veletek együtt.

— Megadjuk magunkat, ha meghagyjátok életünket!
— kiáltott ekkor több hang a hadastyánok csapatából.

A katonák visszakiajtottak:

— Becsületszavunkra! Mi nem bántunk benneteket!

Ekkor a hadastyánok, parancsot nem várva, lebocsátották a hidat és megnyitották a kaput. Végtelen diadalordítás tölti meg a levegőt és a sokaság feje fölött elszáll végig a városon:

— Diadal! diadal! A Bastille kapitulál!

És a hídon át és a boltozott kapubejárón keresztül hömpölygött a győzelemittas és bosszúszomjas áradat és egy perc alatt megtelt az udvar és minket mindenünnen körülfogott az örjögő nép. Mindenütt fenyegető öklök, a legvadabb szenvedélytől eltorzult arcok, bosszúsóvár tekintetek, villogó kések, fejszék és lándzsák. S a férfiaknál még jobban örjögtek az asszonyok, akár a poklok furiái. Ők kezdték el a mészárlást.

Ma is rejtély előttem, hogy mi svájciak, kettő kivételével, mind megmenekültünk, míg a hadastyánok legnagyobb része iszonyú halált szenvedett. Igaz, katonáink közül többen kiáltozták, hogy ők nem lőttek a népre; de ugyanazt erősítgette sok hadastyán is, akik mégis vezérük sorsára jutottak. Én Isten különös ótalmának tulajdonítom szabadulásomat és később nem is mulasztottam el, hogy fogadásomat az einsiedelni Szűzanyának beváltsam.

A Gréve-téren De Launayt feldühödt asszonyok szemem láttára valósággal szétvagdalták és darabokra tépték. Az ő feje volt az első, melyet lándzsára szúrtak és Páris

utcáin diadalmenettel végighordoztak. Minket fogolyként a Châteletbe cipeltek.

A börtönben sem éreztük magunkat biztonságban. Az utcákról egész éjjel hangzott az őrjöngő tömeg lár-mája. A kövezetet feltépték, torlaszokat építettek, a Montmartre magaslataira ágyúkat vonszoltak, az utcákon a polgárőrség csapatai jártak-keltek. Éjféltől dühös ordítás riasztott fel bennünket. A Pont au Change felől egy részeg csapatot láttunk vonulni, legalább egy tucat szerencsétlen bajtársunk levágott fejét hordozták magas póznákon és a vörös fáklyafény éles világosságában fölmuto-gatták ablakunkba.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

Portyázás a vidéken.

MI A BASTILLE bevétele után következett, ismeretes. A király kétségbeesett, hogy a forradalmat erőhatalommal kell majd levernie, késznek nyilatkozott, hogy a csapatokat, amelyeket összevont, Párizs közeléből eltávolítja, Neckert visszahívja és a nemzetgyűlés akaratával egyetért. Annyira ment, hogy nagy személyes bátorsággal megjelent Párizsban a városházán, csak hogy a népet békés és engesztelőkeny lelkületéről meggyőzze. Nagy pompával fogadták; sőt a városi tanács, mely éppen akkor választotta meg Baillyt Párizs mairejének és Lafayettet a nemzetőrség parancsnokának, elhatározta, hogy a Bastille helyén, amelyet lerombolnak, szobrot emel a királynak, mint «a szabadság megalapítójának», «az üdv visszaállítójának», «a francia nép atyjának».

Igy hát természetes volt, hogy nekünk is «megkegyelmeztek». Július 17-én este, éppen midőn a király a nép ujjongása közben Párizsból eltávozott, megnyílt börtönünk.

Keyser főhadbíró a kapubolt alatt várt bennünket és meghívta Flüe hadnagyot és engem, hogy ez éjjelre ven-

dégei legyünk. Midőn azonban a derék unterwaldeni meghallotta, hogy ezrede valószínűleg már másnap reggel Normandiába indul, embereivel együtt rögtön elbúcsúzott.

Én követtem Keysert a Sainte-Apolline-utcába, ahol fiával is találkoztam és tőle megtudtam, hogy ezredünk a courbevoie-i és rue-i kaszárnyákba vonul s ezután, a nemzetőrséggel közösen csak a királyi kerteket és épületeket fogja őrizni Versaillesben, St.-Clouban és Párizsban.

— A király egészen föláldozta magát és a saját ügyét — mondá a főbíró szomorúan. — Most majd be kell érnie azzal, amit a nemzetgyűlés még meghagy neki királyi jogaiból és dicsőségéből.

Nehezemre esett az elválás Keyser Feritől, akinek ezrede már másnap visszatért régi állomáshelyére, Nancyba. A Salis-Samaden-ezred is parancsot kapott, hogy Arrasba és Rouenbe vonuljon és a többi svájci ezredeket is mind eltávolították Párizsból. Keyser Feri nagyon tanácsolta, hogy erősen csatlakozzak Redinghez, akinek szilárd és nemes jellemét nem győzte dicsérni.

Az öreg Blanchet a kiállott halálos ijedtségtől még egészen odavolt és betegen feküdt. Saint-Martin külvárosbeli leánya ápolta s ő vitte s kis háztartást is. Midőn a jó öregasszonyt meglátogattam, sírt örömeiben. Megsúgta, hogy a főbíró úr nem fogja elfelejteni élete megmentőjét s hogy én leszek a veje, az olyan bizonyos, mint hogy őt Blanchet Rozáliának hívják.

Egyelőre ez volt a vigasztalásom. Mert a Zugból időközben érkezett levelek elég szomorúak voltak. Zurloubennek a párviadal ellen magában véve nem sok kifogása volt; efféle csetepaték az ő idejében épen nem voltak szokatlanok; írta. «Ámde földik és ismerősök ilyenmű verekedése kettős borzalmasság s ezért magadvisedele miatt nagy elégedetlenségemet nyilvánítom. Kijelentem azt is, hogy kitagadlak az örökségből, mihelyt effajta dolog még egyszer ismétlődne; azonban remélem, hogy ezt a ballépésedet a jövőben szolgálatbeli buzgósággal és ha alkalom kínálkozik, az ellenség előtt bátor viselkedéssel kellőképen helyre fogod hozni.»

Egészen másként írt az én édes, jó anyám. Azt mégsem hitte volna rólam, hogy a lelkem üdvösségével ilyen könnyen játszom és Isten szent törvénye ellen ennyire vétkezem! Annyira minden keresztény embernek uralkodnia kell fellobbanó haragján, hogy ilyenféle gonosz-tettektől tartózkodjék stb. Az utóiratban még tudtomra adta, hogy Keyser Veronát, aki őt betegségében gyakran meglátogatja, párbajom híre épen úgy megszorította, mint őt. Veronka már meg is kérte: tudassa velem, hogy házassági frigyünkről többé szó sem lehet. Ekkor érkezett meg a jó kapucinus-atyá levele, aki megírta őszinte bánkódásomat és e szavakkal végezte sorait: «Isten megbocsátott neki; tehát mi is bocsássunk meg». — P. Secundus e felszólítását mindketten örömet teljesítik, végződött a levél, azonban megjavulásomtól függ, hogy a bocsánat a Veronkához való régi szíves viszonyt is helyreállítja-e.

Másnap korán reggel megkerestem ezredünket és Bachmann őrnagyot. Végre megtaláltam őt Reding kapitánnyal és több más tiszttel Courbevoieban. Az őrnagy megdicsérte a Bastille ótalmazásában való viselkedésünket.

Azután elmondta nekem, hogy a vidékről mindenhonnan tudósítások jönnek, hogy a parasztok fellázadnak a birtokos nemesek ellen és rettenetes módon gyújtogatnak és gyilkolnak. De mit tehetnénk ellenük? Rendes viszonyok között a király vagy Artois gróf döntenék el a dolgot. — Most erre nem gondolhatunk. A királyt most már Lafayette és az új nemzetőrség ótalmazzák. A mi szolgálatunkat nem igényli. Ahelyett, hogy tétlenül vesztegelnénk itt a kaszárnyákban, nem szolgálhatjuk jobban őt és a királyságot, mintha alattvalóinak javát és birtokát védelmezzük. Azt javasoltam tehát, hogy önként jelentkező tisztek vezetésével néhány önkéntes csapatot küldjünk azokra a vidékekre, melyekben legnagyobb a veszély. Ezek a tisztsurak helyeslik szándékomat, D’Affrynak sincs szava ellene.

Én is lelkesen pártoltam a tervet s rögtön késznek nyilatkoztam, hogy valamelyik csapathoz szegődöm. Az ör-

nagy Reding szakaszába rendelt s jól felszerelve, 50 emberrel már másnap reggel elindultunk Chartres felé. Dobosnak Brunnert adták hozzánk.

A nép, melyet a párisi események felizgattak, mindenütt ellenséges indulattal fogadott.

A chevreusi plébános, egy őszhajú, tiszteletreméltó aggastyán, kinél aznap este megszálltunk, ezeket mondá: «Az én híveim mintha ittasak volnának; nem ismerek rájuk. Az új eszmék a szabadságról és egyenlőségről egészen elcsavarták a fejüket. És mindenkit, aki a nemesség javára csak egy szót szól, ellenségüknek tekintenek. Nos, a nemesség jórészt úgy arat, ahogyan vetett! Milyen oktalannul kinevették a vallást és megmérgezték az ártatlanságot! Előbbi királyunk adta erre a legszégyenletesebb példát. Igaz, hogy voltak kivételek; de az ártatlanok most együtt bűnhődnek a vétkesekkel».

A plébános úr még beszélt, midőn gazdasszonya a község elüljárójával berohant a szobába, ahol egy pohár bor mellett pihentünk és kiáltva mondá: — Plébános úr! tűz van! Rochefort táján vérvörös az égbolt. Nézzék csak!

A nyitott ablakhoz ugrottunk és láttuk a vörösséget.

— Ez a várkastély! — kiáltotta a maire.

— Mennyire lehet ide? — kérdezte Reding.

— Jó három óra járás — mondá a plébános.

— Mi a szándéka, uram? Mire odaérnek, mindent fölemésztene a lángok; — tette hozzá az elüljáró.

— De legalább elfoghatnánk néhány gyilkost és átadhatnók őket a büntető igazságosságnak; — kiáltottam én.

— Az igazságosságnak! — felelte a maire. — Hát van még ilyesmi Franciaországban?

— Akkor hát rögtönítélettel agyonlövetjük e gyilkosokat és gyújtogatókat — mondá Reding. — Ha néhány példát mutatunk, megjavul a helyzet. Verjen a dobos rögtön riadót. S ön, maire uram, adjon nekünk vezetőt.

— Én magam megyek önökkel; — felelte a maire.

Öt perc múlva, nagy fáradságunk dacára, elindultunk. Csak éjfél után értünk a tűzvész helyére. A várkastély, park és erdő közepette, magányosan állt egy dombon és

lobogó lánggal égett. Az úrilak teteje már beomlott; ámde a magas rokokó-ablakok széles, cikornyás kőkere-téből még ki-kicsaptak a lángok.

— Hol vannak a gonosztevők? — kérdeztük.

Egy csoport földmíves ember a várdomb aljában zsebre dugott kézzel bámészkodott az égő kastélyra. Midőn a gyujtogatókról kérdezősködtünk, megszólalt egy facipős pár:

— A király parancsára ég. Meghagyták nekik, hogy minden várkastélyt fölperzseljenek, mivelhogy az urak el akarják kergetni ami jó királyunkat, mert meg akar bennünket szabadítani a jobbágyságtól és az átkozott robottól!

Ilyen hazugságokat szórtak szét Párizsból egész Franciaországba.

— A király küldöttei, akik a kastélyt fölgyújtották — mondták tovább az emberek — elmentek Epernon és Maintenon felé, hogy ott is felszabadítsák a pórokat és fölegessék a várakat. Még kérdezősködtünk a rablócsapat számáról és erejéről, midőn egyik legényünk odakiáltott, hogy a pincékben, úgy látszik, vannak még emberek. Való-ban, az egyik pinceablakból rekedt kiáltozást hallottunk.

A szökőkutakban megnedvesítettük ruhánkat és egy külső pincelépcsőn lefelé nyomultunk; néhány hiábavaló kísérlet után sikerült az ajtót kifeszítenünk. Minő látvány tárult a szemünk elé! A nagy hordók, amelyek hosszú sorban feküdtek a boltozott üreg két oldalán, darabokra törve és a bor térdmagasságig ellepte a padlókövet. És a romok közt a borözönben mintegy féltucat, baromi módra megrészegedett fickó fetrengett, akik közül néhánynak még volt annyi esze, hogy belátták a halálos veszedelmet, amelybe jutottak s ezért torkuk szakadtából kiáltoztak segítségért. A legközelebb esőket nagy bajjal föl vittük a lépcsőn a szabadba. Többeket ott kellett hagynunk sor-sukra, mert a leomló gerendák és kövek eltorlaszolhatták volna utunkat.

Félig elkábulva rogytunk le a park fái alatt. Jóideig tartott, míg csak annyira is magunkhoz tértünk, hogy két

megmentett suhancot némi vallatás-félébe vehettünk. Az egyik még fiatal legényt a halálos ijedelem meglehetősen kijózanította; térdenállva hálálkodott, hogy kiszabadítottuk a pokolból. Tőle megtudtuk, hogy őket egy elzúllott nemesember, bizonyos Saint-Huruge márki, Orléans herceg zsoldosa bízta meg, hogy a «szabadság gyújtó fáklyáját» Franciaországban végighordozzák. Megtudtuk még, hogy a rablóbanda legközelebb Valdouleur várát támadja meg Etampes mellett és pedig a következő éjszakán.

Reding és én tehát tanácskoztunk a chevreusi polgármesterrel. Etampes mintegy 4—5 órányira volt kelet felé s így az éj beállta előtt még kényelmesen elérhettük. A maire megigérte, hogy erdei utakon úgy elvezet a fenyegetett vár közelébe, hogy a gyujtogatók meg sem sejtik üldöztetésüket.

TIZENNYOLCADIK FEJEZET.

Valdouleur.

NÉLKÜL, hogy a gyujtogatók észrevettek volna bennünket, már kora délután elértük az erdőkoszorúzza magaslatokat, amelyek a kedves Etampes völgyet nyugat felől határolják. Megállóhelyüinktől jobbra, a kis folyó mentén feljebb, megláttuk Etampes városát falaival és tornyaival és a nagy főtemplommal.

— Az ott Valdouleur — mondá az erdőkerülő, akit a maire vezetőkül adott, a réteken túl emelkedő tornyos kastélyra mutatva. — Most csak egy öreg, beteges nemesember és a két leánya laknak benne. Az idősebbet, Márta kisasszonyt, ismerik jószágáról és a szegények csak a «valdouleuri angyalnak» hívják. A környékbeliek nem is mernék e kastélyt megtámadni. Idegenek azok, akik fel akarják gyujtani.

Reding és én elhatároztuk, hogy embereinket Kristóf őrmester vezetése alatt az erdős dombon hagyjuk és

Valdouleur lakóit meglátogatjuk. Utasításul meghagytuk, hogy lehetőleg rejtekben maradjanak és ittlétünket idő előtt el ne árulják. Nappal egy fehér kendő, éjjel pedig világosság a jobboldali torony felső ablakából lesz a jeladás, hogy rögtön a kastélyba siessenek.

Kerülő utakon a várkastély kapujáig lopóztunk és előadtuk, hogy Valdouleur márkival óhajtunk beszélni.

A kapuőrző ugyan kimeresztette a szemét, midőn egyenruhánkat meglátta és kijelentette, hogy a márkí úr hetek óta köszvényes beteg és nem fogadhat minket; hanem majd bejelent Márta kisasszonynak.

Kissé várakoztunk a csarnokban, azután bevezetett egy régi divat szerint sötét bőrkárpitokkal borított terembe. Itt találtuk a két leghájosabb leányt, aminőket valaha Franciaországban láttunk. Az idősebbnek haja sötétbarna, szeme fekete és komoly, az ifjabbik szőkefürtű és kékszemű volt. Mindaketten igen szépek voltak, de annyira különbözők, hogy mindjárt gyanakodtam, vajjon nem féltestvérek-e. S valóban nem egy anyának voltak gyermekei.

Előadtam néhány szóval látogatásunk célját. Az ifjabbik testvér megjedtt és fölkiáltott:

— Ah, Márta, mi lesz ebből?

Nénje rögtön kellemes hangon válaszolta, hogy alig hiheti, amit elmondtunk; ők az egész világgal békességben élnek és nem képes elgondolni, hogy valakinek haragját is mivel kelthették volna magukra.

Ekkor Reding mondta el röviden, mit tapasztaltunk az elmúlt éjjel s hogy idegen martalócok a kastély megtámadására sietnek.

Kértük őket, mutassák meg nekünk a házat, mert intézkedni szeretnénk, hogy ne csak megvédelmezzük a kastélyt, hanem a támadókat is megsemmisíthessük. Szívesen beleegyeztek, de viszont azt kérték, hogy előbb atyjukkal beszélhessenek.

Az idősebbik fölvezetett bennünket egy lépcsőn s ott találtuk az öreg márkí nagy karosszékében, párnákkal szorgosan körülámogatva. Háta mögött kínos zavarban

állt a fiatalabb testvér. A márki nem épen nyájasan nézett reánk és olyan gyanakvó szemmel méregetett tetőtől-talpig, hogy a vér fejembe tódult.

— Hol az úti parancsuk? — kérdezte nyersen. — Egy szakasz katonasággal nem járhatunk-kelhetünk az országban írásos parancs és igazolás nélkül.

Reding odaadta az írást.

— Hm — csak egy őrnagy írta alá. Miért nem az ezredes és a hadügyminiszter is? Uraim, önök gyanúsak előttem.

— Márki úr, ön nagyon messze megy! — kiáltotta Reding.

Közbevágtam.

— Reding, távozzunk! Ha a támadás ma éjjel elkövetkezik, majd cselekedettel bizonyítjuk be Valdouleur úrnak, hogy vitéz katonákat és becsületes svájciakat sértegetett.

— Atyám! — kiáltotta elpirulva az idősebbik leány. — Hogyan gyanúsíthat sz így tiszteket, akiknek a szemökből kisugárzik becsületes szívük?

— Parole d'honneur! — felelte atyja. — Leány, igazad van! Kezüket, uraim! és bocsánatukat! Márta, hozass hamar legjobb borunkból. Kieszélünk olyan haditervet, hogy a nagy Condénak is becsületére vált volna. Irónt és papirost, Izabella! (ez ifjabbik leányának szólt). Így. Nézzék, uraim, ez a várkastély. — S néhány vonással elkészítette az alaprajzot. — Ezen a három oldalon a gazemberek nem egykönnyen támadhatnak; az árkok szélesek és ingoványosak, aki beléjük merészkedik, elpusztul. Hanem ezen az oldalon csak az a magas fal véd bennünket, amely az istállókkal és félszerekkel a várudvart határolja.

— Pompás! — mondá Reding. — Ebbe az udvarba csaljuk majd őket. Mihelyt belépnek, kelepcebe jutottak. Embereink egy része elállja majd a külső kaput s elzárja az útjukat visszafelé.

— És így két tűz közé fogjuk őket! — kiáltotta a márki. — Karosszékemet odavitetem a zöld szobába,

szorosan az ablak mellé s derekasan közéjük szórok e gazfickóknak. Márta, te majd töltögeted a puskákat!

— Ezt hadd végezze Izabella, atyám — mondá a bátor kisasszony. — Én meg Jean és Georges a földszintet fogjuk védelmezni!

— Bravo! Ereidben van néhány csepp az én véreimből; Izabella inkább az anyjára ütött. Jean tartsa készen az istállólámpát s ha majd megkezdődik a tánc, tüzze ki egy rúdon a felső toronyablakból, hogy a fickókat jól megláthassuk és célba vehessük.

Reding ezután meghagyta nekem, hogy míg ő a védekezést előkészíti, csapatunkból tizenkét embert lehetőleg titkon küldjek be a várba. A többivel pedig, mihelyt a lámpa fenn a toronyablakban megjelen, a megbeszélt módon támadjam hátba a rablókat.

Az estszürkület már leszállt, midőn a kastélyból távoztam. Sikerült észrevétlenül eljutnom embereinkhez és egy erdei ösvényen a kastély közelébe vezettem őket. Kristóf őrmester mellé adtam a tizenkét legjobb lövőt. Szerencsésen bementek a kastélyba; a kapu nyitva maradt mögöttük, hogy a gyujtogatóknak könnyű legyen bejárásuk a kelepcébe. Azután egy fenyőcsoportba rejtőzve vártuk a megbeszélt jeladást.

Soká vártunk hiába. A félig tele hold alábukkant. A tornyos várkastélynak már csak sötét árnyékvonalait láthattuk.

— Csitt — mi volt ez? — Mintha lépteket és halk hangokat hallottam volna. S most megint — csendesen! — jönnek.

Valóban, nem csalódtunk. Egy csapat, 40—50 emberre becsültem, haladt el előttünk s a várkastélynak vette útját. Mindjárt ezután a láncos eb csaholni kezdett; erős ugatása hirtelen nyöszörgéssé változott és elnémult.

— Agyonszúrták a gazemberek, — mondá Meienberg tizedes.

Ebben a percben kigyúladt a fény a toronyban és lövések hallatszottak.

— Meienberg, maga itt marad embereivel tartalék-

ban; a többiek mind előre! — vezényeltem. Rohanó lépéssel futottunk keresztül a réten s egy perc alatt elértük a kaput. Épen jókor; mert a banda, amelyet váratlanul egy egész sor ablakból jól irányozott golyók köszöntöttek, a legnagyobb sietséggel igyekezett kereket oldani, midőn zárt sorban megvillantak előttük szuronyaink. Ekkor néhány puskát és pisztolyt sütöttek el reánk és három legényem megsebesült. Mirè én az első sor legénység válla fölött, akik szuronyszegezve állottak, az egész második sorral belelővettem az embergomolyba. Egyetlen golyó sem hibázott s egy tucatsnál több lator fetrengett a saját vérében. Kétségbeesett kiáltozás keletkezett. Ahol a mi golyóink rájuk nem akadtak, elérték őket a kastélybeliek lövései és a haramiabandának mintegy fele holtan vagy sebesülten hevert már az udvaron.

Ezalatt néhány kétségbeesett gazfickó betörte az egyik istálló ajtaját és felkapaszkodott a padlásra, amely tele volt szénával és szalmával. Egyszerre a szalma tüzet fogott és nyomban lángoszlop lövelt ki a padlás ablakain. A szél, mely időközben orkánszerűvé változott, egyenesen a kastélyra úzta a lángokat.

Hangos kiáltozás hallatszott a kastély belsejéből. Ki akarták nyitni a két ajtót, melyek egyike a várudvarra, másika a kerti terrasszra nyílt. Ámde asztalokkal, gerendákkal és kövekkel annyira el voltak torlaszolva, hogy a zűrzavarban eltartott egy negyedóráig, míg fölnyithatták s e közben a lángoktól az összes emeleteken szinte egyszerre meggyúltak a lépcsők. Végre az ostromlottak a főajtón keresztül a várudvarra jutottak. Amint a megszabadultakon végigtekinthettünk, rémülten kiáltottam:

— Hol vannak a kisasszonyok és a báró?

Reding összeresztett.

— Az Istenért! Hiszen Márta kisasszony mindvégig mellettem volt.

Csakhogy midőn a tűz kigyulladt és Reding és legényei egész erővel azon fáradoztak, hogy az elrekesztett főajtót kinyissák, Márta fölszaladt a lépcsőn, hogy atyján

és testvérén segítsen, s most a legfelső emelet ablakaiból hallottuk panaszos segélykérését.

Rohantunk föl Redinggel, velünk a nyurga Kristóf, Meienberg tizedes, ki a tűz láttára természetesen szintén elősietett legényeivel, azután Brunner és egy hűséges szolgáló. Zsebkendőnkét szemünkre fogva siettünk a nagy lépcsőhöz. De ott sűrű füst gomolygott elénk és láttuk, hogy a felső lépcsőfokok már égnek.

— Lehetetlen! erre lehetetlen! — kiáltottam.

Volt még egy másik, keskeny csigalépcső, melyet a cselédek használtak és most a szolgáló megmutatta. Ámde ekkor vettük észre, hogy a főajtónál volt gerendákat, asztalokat és székeket a nagy sietségben szerencsétlenül éppen e csigalépcső bejárása elé dobálták.

Megkísérlettük, hogy keresztülmászunk a lim-lomon és kinyitjuk a lépcső ajtaját; hiába, az kifelé nyílt. Rá kellett szánunk magunkat, hogy a holmit darabonként hordjuk el.

Végre elértük a lépcsőt. Felrohantunk és a fullasztó füstben tapogatózva eljutottunk a zöld szobába, ahol a báró két leányával tartózkodott.

Valdouleur úr gyámoltalan helyzetében az izgatottságtól szinte megőrült; hiába kérte leányait, hogy meneküljenek és őt Isten nevében hagyják a sorsára. Izabella, félig elaléltan, atyja mellett térdelt.

Örömkialtással köszöntettek. Valdouleurt kiemeltem a székből és gyermekként a karomra vettem. Sikoltozott fájdalomában, de azzal keveset törődtem.

— Előre! — hangoztattam — egy percet sem veszíthetünk. — És megindultam az ajtó felé.

Reding utánam jött Izabellával, akit szintén majdnem vinni kellett; Márta felkapott egy kézikosarat, melybe, intésünk szerint, még az este berakták készpénzüket és ékszerüket, és legvégül követett bennünket. Épen midőn lábamat tapogatózva az első lépcsőfokra helyeztem, mögöttünk is fölcsapott a láng.

Nagynehezen leértünk a földszintre.

— Hol van Márta? — kérde itt jajveszékelve Izabella.

— Testvére? Azt hittem, nyomon követ bennünket — kiáltotta Reding s már ismét rohant föl a lépcsőn. Néhány aggasztó perc múlt el, míg karjain Márta kisasszonnyal és kezében a kosárral visszajött hozzánk. A kisasszony fején egy sebből, melyet a leomló gerendák ütöttek rajta, vér szivárgott.

Szerencsére, embereink eközben kinyitották a kerti terrasz ajtaját és néhány perc múlva kijutottunk az égő kastélyból.

Egy szökőkút mellett megállapodtunk. Köszvényes betegemet letettem egy padra, Reding pedig átadta a kisasszonyt hugának és a jajgató cselédleánynak. Locsolgatni kezdtek hideg kútvízzel és az elalélt, mindnyájunk vigasztalódására, csakhamar magához tért.

Reding nyakamba borult és fogadkozott, hogy sohasem felejtí el bátor segítségemet.

Mintha az ő megszabadításáról lett volna szó, nem a Valdouleur-családról!

TIZENKILENCEDIK FEJEZET.

Az «emberi jogok».

TAMPESBAN már jóideje kongott a vészharang és a sötét, esős éjszakában számos polgár sietett a kastély felé. Eljött a maire is, aki szabadelvű férfiú volt s akit mégis nem sokkal utóbb a lázongó tömeg hivatalos működése közben meggyilkolt. Elmondtuk neki jelentésünket s általadtuk a foglyokat, majdnem mind megsebesülten. Valdouleuréket egyelőre a maire fogadta vendégül a házába. Minket is meghítt, és a két napra, melyet túlságosan elfáradt legényeinknek pihenésre okvetetlenül adunk kellett, örömetst elfogadtuk ajánlatát. Azután pedig, hat megsebesült legényünket jó ápolásban hagyva, elindultunk Chartresbe.

Búcsúzás közben észrevettem, hogy Reding teljes szívvel vonzódik Márta kisasszonyhoz, kinek a sebe hamar

gyógyult és hogy szerelme viszonzásra lelt. Én szerencsét kívántam neki; mert a bátor leányt kiválóan illőnek tartottam komoly barátomhoz. Izabella kisasszony szintén nagy megindultsággal nyújtott nekem búcsuzásra kezet és lelkes szeme olyan melegen tekintett reám, hogy valósággal megijedtem; de azután mégis pusztá háladatos-ságnak magyaráztam a dolgot és meghatottan váltam el tőle.

Eközben mindenfelől gyilkolást, gyujtogatást jelentettek. A Franche-Comté-ban, Mâconnaisban és Beaujolaisban néhány nap alatt 150 várkastélyt égettek porrá; a Champagnet, Dauphinét és Elsaszt rablóbandák özönlöttek el. Minden jog, minden birtok veszedelemben forgott. Az eredmény, amelyet a forradalom párizsi intézői talán akartak is, az lett, hogy országszerte gyorsan haladt a nemzetőrség szervezése és fölfegyverzése. Minket azonban Bachmann őrnagy csakhamar visszarendelt.

A rendelettel együtt levelem érkezett Veronkától. A jó gyermek ilyenképen írt:

«Kedves Damján!

Mivel édesapa megírta nekünk, hogyan mentetted meg az életét és hogy a Bastille védelmezésében is milyen bátran viselkedtél, első szándékomat, hogy többé nem írok Neked, elfeledem. Pedig annyira haragudtam Reád, hogy a miniatűr-képecskét, mely szép uniformisodban ábrázol és a rózsás virágtartót, melyet Sèvresből küldtél, szekrényem legalsó fiókjába dugtam, hogy ne is lássam. Most a Damján megint régi helyén függ az én szobámban, úgy hogy minden reggel és este — néha napközben is — látom, a sèvres-i csodaszép rózsák pedig ott állnak az einsiedelni Szűzanya képe alatt, hogy Ő is megemlékezzék Rólad.

Ah, Damján! Nem lenne-e jobb, ha eljönnél a hadseregből és festő lennél, miután a francia királyné az udvari festőjét úgyis felajánlotta mesterednek? Mégse lennél annyi veszedelemben! De talán azt hiszed, atyám sohasem egyeznék bele, hogy egy festő legyen a férjem?

Én remélem, hogy mégis beleegyezését adná s nekem egészen mindegy, festőné vagy kapitányné lesz-e a nevem. Gondold meg jól! Olyan iszonyú, amiket mostanában Párizsból hallunk vagy az újságból olvasunk. Szörnyűség!

Kedves anyád a legédesebb üdvözléseket küldi. Most nyáron eléggé jól van és majdnem mindennap kinn ül néhány órát a körfal árnyékában, ahol a nénivel szorgalmasan meglátogatjuk s aztán együtt kötögetünk és beszélgetünk.

És most Isten megáldjon és ótalmazzon és ne feledd a Te hűség

Keyser Veronádat».

Veronka bocsánatával vígan mentem haza Párizsba. A nemzetgyűlésben ezalatt nagy dolog történt. Ama híres augusztus 4-iki éjszakán a nemesség lemondott összes hűbérjogairól, a papság a tizedről; a céheket eltörölték, a hivatalok árusítását megtiltották, kimondták mindenkinek arányos megadóztatását vagyona szerint és minden hivatalra való jogosítását. Augusztus 27-én azután az úgynevezett «emberi jogok» kinyilvánítása következett, melyekre az alkotmányt alapítani akarták.

Olyan örvendezés lett Párizsban, mintha az aranykor szak újult volna meg. Egyébként egészen okos emberek nyílt utcán örömkönnyekkel borultak egymás nyakába.

Nem lettem volna melegszívű ifjú, ha az általános lelkesedés engem is el nem ragadt volna, mikor körülöttem annyi komoly és megfontolt férfiú lángra gyulladt. Amiről álmodtam, amit Salisszal beszéltem, most mégis megvalósulni látszott.

Courbevoiei kaszárnyánkból Keyser főhadbíróhoz indultam; de útközben néhány tisztársam rábeszélte, menjek el velük a palais-royalbeli «Grotte Flamande»-ba s ürítsünk egy üveg bort a népek szabadságára és boldogulására.

A párizsi élvezetek összeségének e középpontjában amaz éjjel óta, midőn akaratom ellenére odahurcoltak, sohasem voltam. Akkor a rengeteg udvar, amelyet három oldalán az óriási palota szárnyai és árkádjai környeztek,

durva népjelenetnek volt a színhelye; most számtalan piperés hölgy és divatosan öltözött úriember illendőséggel sürgött a palota oszlopcsarnokaiban és a nagy fák lombjai alatt, melyek az udvar közepén álló cirkuszt környezték. Mindenütt világos színek, miként a divat kívánta. És mindnyájuk ajkán csak e szavak hangzottak: szabadság, egyenlőség, testvériség, alkotmány, emberi jogok. Mig keresztülmentem e díszbe öltözött, örömtől izgatott tömegben, valósággal mámorossá lettem.

Elhaladván a sok kirakat előtt, amelyekben az arany-mívesek kincsei, a divat remekei, a francia szakácstudomány legfinomabb nyalánkságai, a külföldi növények és virágok egész erdei s a legcsábítóbb déligyümölcsök egész halmai váltakoztak, végre lejutottunk a Grotte Flammante tündérpalotájába. Falak, oszlopok, boltozat — mind fantasztikusan alakított cseppkőből; közben csillám- és kristálydarabok, melyek a függőlámpák és sok száz gyertya fényében tündököltek. Itt is, amott is márványasztalok mellett csoportosan ült a vendég és jóidőbe telt, míg egy félreeső barlangban kedvünkre való helyet találtunk.

Alig beszélünk még majd német, majd francia nyelven, midőn egyik szomszéd asztalnál egy szellemesarcú, középkorú férfi ügyelni kezdett reánk és udvarias köszönéssel csakhamar hozzánk közeledett.

— Bocsássanak meg — mondá —, de egyenruhájukról és nyelvükből kedves földiket sejtek és a lelkes szavak, melyeket ajkaik a szabadságról és népboldogításról ejtenek, elárulják, hogy drága rokonlelkekre akadtam. Megengedik, hogy asztalukhoz ülhessek?

Kérését szívesen teljesítettük s ekkor megmondta az idegen, hogy a neve: Rouillé és a Waadtföldről való. Ugy tetszett, hallottam már e nevet, még pedig mint egy buzgó politikai agitátorét, aki másokkal szövetségben a Waadtföldet iparkodott felszabadítani a berni uralom alól. Mindegy! A svájci Vogt-rendszer úgysem volt kedvemre való és Zurlauben keresztapámmal gyakran vitáztunk emiatt; Rouillé pedig rendkívül megnyerő, rokon-

szenves embernek látszott. Hamar megbarátkoztunk. Lángoló szavakkal rajzolta előttem a kemény, elviselhetetlen igát, melyet a berni arisztokraták földjeire erőszakoltak.

— A szabadság, mely most itt Franciaországban daldamaskodik, a Svájcban is kivívja majd a leigázott és meghódított vidékeknek az egyenlő jogokat, — mondtam végezetül.

Ekkor megölelt, testvérének nevezett és azt mondta, hogy nemsokára több más jóbaráttal és testvérrel is meg fog ismertetni. Karöltve távoztunk a Palais Royalból és csak a Montmartre-utcában váltunk el egymástól.

Onnan már a főhadbíró lakása sem volt messze. Az öreg Blanchet nyitotta ki az ajtót.

— Ó, a Damján úr! — kiáltotta. — Valahára ismét Párizsban! Hanem ugyancsak piros az arca!

— Kissé gyorsan jöttem, Rozália — feleltem. — Hol a főbíró úr?

— A főbíró úr a kerti házikóban ül a kapucinus-atyával.

Rohantam a kert felé, hol a két férfit komoly beszélgetésben találtam. Kissé megütődve néztek reám; mert minden ceremonia nélkül egyszerűen leültem közéjük s mindjárt teleszájjal kezdtem lelkesedni az osztálykülönbségek eltörlésén és az emberi jogok kikiáltásán.

Egyideig némán hallgatták beszédemet. Azután P. Secundus ismételten köhintett és igyekezett az asztal alatt szelíd lábtiprással is figyelmeztetni. A főbíró arca egyre komorabb lett és homlokán a ránc fenyegetőbb. Végre a szavamba vágott és jéghidegen mondá:

— Hadnagy úr, ön föl van hevülve. Nem kívánczik talán a szobájába? Holnap, ha kialudta magát, tovább tárgyalhatjuk e kérdést és nagyon sajnálnám, ha akkor is ugyanezen nézetek mellett kardoskodnék.

— Természetes, hogy mellettük fogok kardoskodni — kiáltottam és nagyot ütöttem az asztalra. — Talán azt hiszi, be vagyok rúgva? Pedig az új eszmék győznek! Éljen a szabadság!

— Ez már mégis sok, — mondá a főbíró. — Hát

már elfelejtette kegyelmed, hogy ez az új szabadság milyen nagy boldogsággal fenyegette — csak egy hajszálon mult — a Bastille ostrománál? Nem látta a póznákra tűzött fejeket, hogyan hordozták az utcákon? És a várkastélyok égése, amelyet levelében szemtanuként rajzol — ez mind nyomtalanul elröppent könnyelmű lelkéből?

— Eh mit! — kiáltottam ismét. — Ez mind sajnálatos kihágás, ami minden forradalomban megtörténik. Midőn apáink a svájci szövetséget megteremtették, az sem esett meg a tartományi elöljárók halála és váraik megostromlása nélkül.

— Hallgasson! Látom, hogy ittas. Egy szót se akarok hallani többé!

— No, no, főbíró úr, ne indulatoskodjék néhány frázis miatt; azoknak most igen nagy a keletük — csillapította a haragvót P. Secundus. — Nem politizálunk tovább. Muos hadnagy úr, meséljen inkább valamit Etampesről, vagy hogyan is hívják azt a helyet, meg a kalandjairól.

Ámde a mód, mellyel a főbíró az imént nekem támadt, még inkább a fejembe kergette a vért. Elneveztem pedánskodónak és szidtam tovább s svájci viszonyokat, melyek szabadállamhoz semmiképen nem illők. Eközben egyszerre kiszalasztottam a Rouillé nevét.

— Rouillé! — kiáltotta a főbíró. — Rouillé, a waadt-földi néplázító! Ismeri ezt az embert?

— Néplázító! Igen, hadd mondják annak a berni arisztokraták! Rouillé nemeslelkű férfiú! Épen az imént ismerkedtem meg vele a Palais Royalban és testvéri szövetséget kötöttünk...

— Most már elég! — pattant föl Keyser és szeme szikrázott a haragtól. — Hadszázados úr, igaz, hogy néhány hete az életemet mentette meg; de ez sem kötelezhet arra, hogy jövőben a kötélrevaló Rouillé demagógnak a barátjával személyesen érintkezzem, sőt, mi több, őt a leányom kezével biztassam. Kérnem kell önt, hogy keretéből és házamból azonnal távozzék.

A jó kapucinus hiába próbálta meg újra a közben-

járást. Fölkelt tehát, elbúcsúzott a főbíró úrtól és engem is elcippelt magával.

A boulevardon azt kérdezte P. Secundus, hová szándékozom, miután a főbíró házába nem térhetek vissza. Én vállat vontam és azt feleltem, mindegy; legelőbb egy kis friss levegőt szívok a Monceaux-parkban; azután talán elmegyek Redinghez a Hôtel de Malte-ba. Ő hát nyájasan jóéjtszakát kívánt és meghítt, hogy másnap látogassam meg.

Bementem tehát a Monceaux-parkba, amelyet Orléans herceg ültetett a Rue de Chartres mentén. A sétálóktól hemzsegő utakat, a kínai kapuzat mellett, elkerültem és végre meghúzódtam egy magános kínai pavillonban, hogy ott nyugodtan elolvashassam a hazámból érkezett leveleket. Ámde annyira kedvetlen voltam, hogy még az anyám kedves sorainak sem örültem úgy mint másszor. Veronka levele meg épen keserűséggel töltött el.

«Kedves Damján! Leveled, amelyben olyan élénken leírtad a Valdouleur-kastély égését és az öreg köszvényes nemesúr és két leányának szerencsés megmentését, mindnyájunknak rettegést is, örömet is szerzett, így kezdődött levél. A néni egyre-másra fölsíkkoltott aggodásában, míg előlvastam és én valósággal reszkettem. Elvittem leveledet a Te jó édesanyádhoz és a Zurlauben-udvarba és azután kézről-kézre járt a fél városban. Büszke lettem Reád, hogy Reding báróval olyan derekasan viselkedtetek.

Néhány emigráns már ide mihozzánk, Zugba is eljutott és természetesen a Zurlauben-udvarba szállt. Itt senkisem szívelheti őket valami nagyon, a plebános úr legkevésbé. A templomban sohasem mutatkoznak; ahelyett azonban minden tisztességes leánynak nyakra-főre udvarolnak, úgy hogy ma holnap a kertünkbe sem mehetek. De ne félj, hogy e sok ,comte' vagy ,marquis' avagy ,duc' népség valamelyike elrabolhatná szívemet. Arany láncocskával van az lebilincselve és a láncocska kulcsa Tenálad van. El ne veszítsd!

Édes jó anyád csak megvan valahogy. Az időjárás miatt azonban hetek óta alig jöhetett ki a kis kertbe.

Mind, mind üdvözölnek, legtöbbször a Te hűséges Veronkád.

P. S. Salis-Seewis költő barátodról régen nem írtál. Azt mondják róla, hogy egészen a forradalom embere. Én ezt olyan nemeslelkű emberről alig hihetem. De ha Tőled valami elválaszthat, az csak a hitüinktől való ilyen elpártolás lenne. De téged nem féltelek. Te mindig jó és jámbor voltál».

Ekként írt Veronka! És én csak az imént hasonlítottam meg atyjával.

— Most igazán eljátszottam Veronka kezét — mondtam magamban. — Mennyire másként hangzik majd legközelebbi levele, ha megtudja atyjától, hogy én is a 'felvilágosodottak', a 'forradalmárok' közé álltam! Magamra és atyjára való haragomban szinte sírtam.

A tele hold már magasan járt az égen, midőn végre eljutottam a Hôtel de Malte-ba. Reding nem volt ott. Kinyitattam egy szobát és e napot, boldog jövőmről kétségbeesve, mondhatatlan szomorúsággal végeztem.

HUSZADIK FEJEZET.

Jóslások.

MÁSNAP átköltöztem Salis lakásába, melyet ő a Rue Szent Honoré egyik csinos házában bérelt, a Tuileriákhoz közel. Midőn júliusban Párizsból hirtelen távoznia kellett, megkért, hogy foglaljam el helyette a lakást. A kapusnak meghagytam, hogy holmimat a Ste-Apolline-utcából elhozassa és a hálószobát elrendezze; azután a kapucinusokhoz mentem.

P. Secundust a kolostor szép és nagy zöldséges kertjében találtam. Terebélyes fa árnyékában ült és egy hatalmas, pergament bekötött foliánsból a száz Ludolph-nak «Jézus élete» című könyvét olvasta. Nyájasan megkínált, hogy üljek le mellé és elkezdte:

— Egészen, amint gondoltam! Tegnap csapongó

örömben és ma bánatos melancholiában! — No de azt hiszem, talán megint nyélbe üthetjük a dolgot s én szívesen ajánlkozom, hogy közbenjárók a főbíró úrnál, ha kívánja.

Megköszöntem a jóakarátát és szomorúan mondtam, hogy aligha lesz valami belőle, mert épenséggel nem vagyok hajlandó az ő elavult és fonák eszméit elfogadni.

— És arra sem, hogy szakítson ezzel a Rouilléval, akit valóban veszedelmes demagógnak mondanak? — kérdezte P. Secundus és a pápaszeme fölött erősen rám nézett.

— Arra sem, — felelém. — Jellemtelenség volna, ha egy férfiúnak efféle — azt mondják — szeszély miatt felmondanám a barátságot.

— De Rouillé maga nyíltan megvallja, hogy a Waadt-földön a mostani jogos rendet akarja nyílt erőszakkal megdönteni.

— Jogos rendet? — szóltam közbe. — Bizonyosan tényleges rendet akart mondani kegyelmed. Lehet-e jogos rend az olyan, mely vét az emberi jogok ellen?

— Az emberi jogok! — kiáltotta P. Secundus, — Isten az ő szent tizparancsolatát nyilatkoztatta ki a jogrend alapjául. És szent Pál kinyilatkoztatott igazságként hirdette: «Engedelmeskedjete a felsőbbbségnek; mivel-hogy hatalma az Istentől vagyon»! — Ezekről az emberi jogokról pedig semmi sincs sem az ó-, sem az újszövetség szent könyveiben. Ezeket Voltaire, Rousseau, d'Alembert és Diderot műveiből tákolta össze néhány hitetlen ügyvéd és rabulista és azok mind hamisak. Vegyünk csak egyet: Törvény a nép akarata legyen — mekkora esztelenség! Majd meglátják még, hogy a nép milyen bölcs, szelíd és igazságos törvényhozó lesz.

P. Secundus végül azt hangsúlyozta, hogy a waadt-földinek lázító vállalkozása az egész Svájc szabadságát és önállóságát veszedelembe döntheti. Vagy az a célja, hogy a Waadtföldet és a francia Svájcot Franciaországgal egyesíti, mihelyt ez szabad állammá lesz, vagy, hogy Bern a francia kormány kényszerítésére lemondjon a Waadtföld

birtokáról. És hogy a Svájc fennállására nézve mindakettő veszedelmes, az világosabb a napnál. Erre meghökkentem és elhatároztam, hogy Rouillét erre nézve kikémlelem. Azzal az ígérettel, hogy ha a waadtföldi ennyire vetemednék, szakítok vele, — elbúcsúztam.

P. Secundus megszorongatta kezemet és azt mondta, több nyakasság lakozik bennem, mint amennyit temperamentumom szerint gondolt; de azért megmarad atyai jó barátomnak mindaddig, amíg szent hitünkhöz és a keresztény erkölcsökhöz ezután is oly derekasan ragaszkodom, mint eddig. Ami az emberi jogokat és a többi szépséges frázisokat illeti, a kegyelmed heves vérmérséklete és kissé poétatermészete megmagyarázza és menti a dolgot. Hiszen koros és különben értelmes férfiak, még papi állásbeliek is, épen ilyen bolondok — pardon — senkit sem akarok megsérteni! Hadd lássuk csak, mennyire viszik ez új titánok és meddig fog megállni az építmény, amelyet ilyen alapra emelnek. Én azt mondom: Rettenetes lesz romlásuk, és az egész történelem a fejükre szakad, tíz év sem telik el addig.

Hányszor eszembe jutottak később e szavak!

Néhány hétig egyhangú szolgálattétel következett, miközben majd a courbevoiei kaszárnnyában, majd új lakásomon, a St.-Honoré-utcában, töltöttem napjaimat. Ebbe az időbe esett a most már kiképzett párizsi nemzetőrségi ezredek zászlóinak megszentelése, amit a párizsi érsek szeptember 12-én a Notre-Dame székesegyházban nagy pompával végzett.

— Mi bizony nemsokára fölöslegesek leszünk itt Franciaországban; — mondtam Redingnek, amint együtt mentünk vissza Courbevoieba.

— Ellenkezőleg — felelte. — A királynak sohasem volt reánk nagyobb szüksége, mint most. Avagy nem vetted észre, hogy a bizalmatlankodás az udvar és a nemzetgyűlés, a király és a nép közt napról-napra növekszik? Azt mondják, hogy a király a flandriai ezredet Versaillesba rendelte, mert a nemzetőrségben esküje dacára sem bízik.

— De hát bennünket miért hagy Rueilben és Courbevoieban?

— Nagyon helytelen politika lenne, ha minket szólítana Versaillesba. Ugyancsak hallhatnád a kiabálást a «pretoriánusok» ellen! Rueilben és Courbevoieban elég közel leszünk, ha szüksége lesz reánk.

— Lehet, hogy jót akar — mondám. — De ha minket hív majd segítségül a nemzetőrség ellen, mit tehet akkor néhány száz ember a százazrek ellen?!

— Legalább hűséggel halunk meg zászlónk alatt, — felelte Reding komolyan. És ekkor — közben lakására értünk és a sötétedő szoba félhomályában üldögéltünk — elmondott nekem egy különös történetet, amelyen akkor nevetni akartam, de azóta sokszor megborzongatott.

— Tavaly télen, egyik este — mondá — én, Erlach gróf, Maillardoz és ezredünknek még néhány tisztje egy előkelő és szellemes úriemberhez voltunk hivatalosak vacsorára. Volt a társaságban minden rendű és rangú ember: bírák, tisztek, akademikusok, írók, művészek és hölgyek. Amint a tüzes csemegeborok megoldották a nyelveket, a tisztesség összes korlátait félredobták. A frivol Champfort felolvasta egyik épen oly istentelen, mint határozottan szemérmetlen elbeszélését. A jelen volt hölgyek nemhogy pirultak volna, hanem vihogtak és tapsoltak. Szerettem volna leköpní őket!

Azután a papokra és a vallásra mondott frivol élcek özöne következett. Idéztek szemtelen verseket «Pucelle»-ből és sok egyebet. Beszéltek a nagyszerű átalakulásról, amelyet Voltaire az összes művelt emberek szellemi életében előidézett, amennyiben ő volt az, aki a keresztény babonának az ő «Esprit»-je győzhetetlen fegyverével megadta a halálos döfést. Sőt a köznépet is széles körökben megszabadította a hittől. Ennek bizonyosságául a jelenlevők egyike elmondta mit hallott az imént borbélyától.

— Lássá, uram — mondá az — én csak egy ügyefogyott, szegény ember vagyok; hanem vallásom nekem sincs több, mint az ön kutyájának!

Megtapsolták érte és abból, hogy a filozófia elvei

mindig mélyebben beszivárognak a nép közé, azt következtették, hogy a forradalomnak és a babona és fanatizmus fölött való győzelmének aranykora nem lehet már messze. Néhányan az öregebbek közül csupán azon sopánkodtak, hogy a bölcséleti forradalom ez aranykorát már aligha érik meg.

Ekkor fölemelkedett Cazotte, egy szeretetreméltó, de kissé rajongó aggastyán, odafordult az öregekhez és komolyan mondá:

— Nyugodjanak meg, uraim; szívük óhajtása beteljesedik: látni fogják e nagy forradalmat. Amint tudják, én kissé belelátok a jövőbe és megjósolom önöknek e forradalom menetét és azt is, hogy minő sorsot érnek benne.

Az istentagadó Condorcet, ki szemközt ült vele, szenteskedő arcot vágott és az égre fordítván szemét, fölkiáltott:

— Milyen nagy öröm a filozófusnak, ha prófétával találkozik.

Cazotte igen komolyan folytatta;

— Ön, Condorcet úr, életét valamelyik börtön fenekén fogja méreggel bevégezni. Az idők olyan boldogfókká alakulnak, hogy kénytelenségből mindig magával hordja majd a mérget.

E jóslat eleinte mindenkit megdöbbenített, azután jóízű nevetés támadt.

— A bölcsélet diadala és az ész uralma idején?!

— Igen, mikor egész Franciaországban csak az észnek lesznek templomai, kergetik bele az öngyilkosságba. És ön, Champfort úr, borotvával fogja elvágni a nyakát.

És ezután Cazotte a jelenlevők egész sorának megjövendölte, hogy a vérpadon hálnak meg; köztük voltak Bailly, Malesherbes, Roucher és mások. Mondhatom, borsódzott a hátam.

— És mikor történik meg mindez? — kérdezték.

— Nem múlik el teljes hat esztendő és amit megjövendöltem, mind megvalósul, — hangzott határozottan a felelet.

Ekkor Grammont hercegné mondá:

— Milyen boldogok vagyunk mi, asszonyok, hogy a forradalmakba bele nem szólhatunk. Természetesen, minket nem mernek majd bántani!

— Téved, asszonyom — felelte Cazotte. — Egészen úgy bánnak majd önökkel, mint a férfiakkal. Kegyedet, hercegné, a vérpadra fogják hurcolni és kegyeddel sok más hölgyet! Sőt sokkal előkelőbb hölgyeket is!

— Talán vérbeli hercegnőket!

— Még sokkal előkelőbb hölgyeket, — felelte Cazotte.

Most már mindenki nyugtalankodni kezdett; ugyanis a tréfa, mert Cazotte egész jósolgatását még mindig annak vették, nagyon is merésznek látszott. Hiszen most már csak a királynét érthette.

A házigazda gyorsan fölkel s vele mindnyájan. El sem mondhatom, hogy e jelenet milyen borzasztóan hatott reám. És a tekintet, mellyel Cazotte engem fürkészett, most is gyakran üldöz álmaimban.

Iparkodtam megvigasztalni barátomat, pedig éreztem, hogy amit elmondott, engem is mélyen megrendített.

NEGYEDIK KÖNYV.
COURBEVOIE.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

Vérmes remények.

OKTÓBER ELEJÉN volt néhány szabad napom és elhatároztam, hogy ezt az időt májusban megkezdett trianoni vázlataim befejezésére használom. Rajzos könyvemet, amelyet már elveszettnek gondoltam, néhány nappal előbb küldte meg d'Hervilly.

Az öreg kapuőrző, mint mindig, most is dörögve nyitott ajtót és én a tavacska túlsó oldalán azt a helyet kerestem, ahonnan a malmot, Marlborough tornyát, a fákkal szegélyezett vizet s a háttérben a királyné házát láthattam. Az igező tájkép most, az őszi tarka színezésében, még sokkal szebb volt. A nyírfák világossárga, a bükkfák piros és barna színe, köztük a még sötétzöld tölgyek és feketés fenyők, fölöttük a szürkés fellegek s a kék mennybolt egy-egy csíkja és azután a víztükör mindezen színek visszaverődésével; — igen, meg akartam próbálni egy színes vázlatot és serényen rajzoltam a körvonalakat, midőn megzavartak.

Jeannetton volt. Köszöntöttem és ő megkérdezte, miért nem jöttem el az egész nyáron? És most is elmentem a ház előtt s még csak «jó napot» sem mondtam. Vajjon tegnap este ott voltam-e a nagy ünnepségen, amelyet a Gardes-du-Corps tagjai rendeztek a flandriai ezred tisztjeinek? És azután elmesélte, milyen nagyszerű volt ez az ünnep az operaházban. Egyszerre megjelent a király és a királyné is és nagy éljenzés és örömjongás keletkezett és szólt a zene és mind énekelték: *O Richard, o mon roi!* — De miért Richárd?

Megmagyaráztam neki, hogy a Richárd királyról való ének mit jelent, t. i. a királyhoz való hűség kinyilvánítását, és nem is álmodtam, hogy ez ártatlan tüntetésnek milyen következményei lesznek. Végre megszabadultam Jeannettontól. De pár perc múlva futott vissza és jelentette, hogy a királyné kinn van a majorban és beszélni akar velem.

Természetes, hogy menten otthagytam mindent és siettem a királyné házába. A falépcső alján ugyanaz az inas állott, aki egykor a Belvedere hídján várt minket. Fölvezetett az emeletre egy előszobafélébe; azután elment. Nem sokáig kellett várnom, megnyílt a szomszédos ajtó és egy öreges úr betessékelt a királyné szobájába.

A királyné egy asztal mellett állt, amelyen Franciaország térképe volt kiterítve. Nyájasan tekintett reám és kézcsókra nyújtotta jobbját. Azután az öreges úrhoz fordult:

— Ez az a fiatal tiszt, kiről önnek beszéltem. Tanácskozzék vele tervünkről.

— Hadnagy úr, — szólított meg azután engem — magántitkárom majd közöl önnel egy tervet, amelynek megvalósítására talán kénytelenek leszünk. Önre, vagyis jobban mondva, először az ön idősebb barátjára, Reding báróra gondoltam, hogy segítségünkre lehetnének. Ezért hívtam mindjárt magamhoz, midőn a parkban megláttam.

E szavakkal szép fejét könnyedén meghajtván, még egyszer köszöntött és eltávozott.

A titkár, Augeard, okostekintetű, ildomos ember, közölte velem, hogy öfelsége, tekintettel a mindig bizonytalanabbá váló helyzetre, kénytelen gondoskodni, hogy kincseit az országon kívül helyezze biztonságba. Szerezzen tehát egy jó és kényelmes utazókocsit és négy lovat; az okosság ugyanis nem tanácsolja, hogy ily célra udvari kocsit és lovakat használjanak. A kocsinak és lovaknak a legközelebbi szombathoz egy hétre minden percben készen kellene lenniök, hogy a trianoni kert kapuja elé álljanak és a kincset átvegyék.

— Hogy a dolgot kissé kendőzzük — magyarázta

Augeard úr tovább — egy igen kedves kis regényt találtunk ki. Szöktetést rendezünk; a megszöktetett a kis Jeannetton lesz, akinek a királyné az utolsó percben fogja megmondani, mi a teendője, a szöktető pedig ön vagy a barátja. Legjobb lenne, ha ön vállalná ezt a szerepet, minthogy a majorban már ismerik. Természetesen, ha sikerül — és sikerülnie kell! — ön a királynénak és a királynak legteljesebb köszönetére számíthat és egy csapással megalapítja élete boldogságát.

Természetes, hogy tűz és láng lettem. Az a gondolat, hogy a királyné ilyen vállalkozásra szemelt ki, hogyne hevített volna! Ugyanekkor az is eszembe jutott: ha a királyné kincseit megmented, Veronka keze bizonyosan a tied; ily érdemes cselekedetet nagyra fog venni a főbíró és ő lát majd megtisztelést abban, hogy vejének fogadhat.

— Lesz gondom rá — folytatta Augeard — hogy önök a királynak pecsétjével ellátott szabadságlevelet kapjanak az elutazás percében; úgyszintén útleveleket, privilégiumokat a határvámok őrzői ellen, mindent a «király nevében».

Eszembe jutott, hogy az erszényem egy utazókocsi meg négyesfogat megszerzésére aligha futja. De a királyné magántitkára előtt szégyeltem szegénységemet megvallani. És azt is gondoltam, hogy Reding majd megtalálja az utat és módot. Azt mondtam tehát, ha a szabadságlevél meglesz, mindenre kész vagyok. Augeard azt felelte, hogy őfelsége várta is ezt tőlem. Azután a térképen, amely az asztalon volt, megmutatta az utat Marlyból St.-Germainen, Argenteuilon és St.-Denisen át északra, Párizst megkerülve, egészen a határig.

— Ha saját lovaik kidőlnének, postalovakkal kellene haladék nélkül tovább utazniok — mondá Augeard úr. Egyiküknek tehát előre kell majd vágtatnia és a lovakat megrendelnie. És most rajta, fiatal barátom! Mihelyt a kocsi és a lovak megvannak, jelentse nekem — aláírás nélkül — ez egy szóval: «Parat».

Midőn a fagallérián végig és a külső lépcsőn lefelé

haladtam, mintha csak egy malomkő forgott volna a fejemben. Gyorsan összeraktam a festékes ládámat. A majorság udvarában találkoztam Jeannettonnal. Eszembe jutott a titkár figyelmeztetése s egy percre megálltam a leányka előtt és egy kis bokrétát kértem a kertjéből.

Amint megfordultam, a közelben egy divatosan öltözött fiatalembert láttam, aki sötét arccal nézett bennünket. Kérdésemre, hogy ki az, Jeanneton bosszusan felelte:

— Ez a golyhó! Augeard úr unokaöccse; valósággal üldöz a házassági ajánlataival, pedig már néhányszor elég világosan kikoszaroztam.

Olyan hangosan beszélt, hogy azt hiszem, akit illetett, minden szavát megértette. Annyi bizonyos, hogy hirtelen megfordult és fenyegető kézmozdulattal eltűnt.

A korcsmában, ahol a lovamat hagytam, nyüzsgött a vendég, leginkább polgárok és nemzetőrök, mind a legnagyobb izgatottságban. Beszéltek, kiabáltak, handabandáztak. Mikor engem megláttak, hirtelen csend keletkezett. Végre a korcsmárosné megkérdezett, hogy talán a flandriai regimenthez tartozom?

— Nem; hát nem ismerik az egyenruhámat? én svájci gárdatiszt vagyok.

— Mindjárt mondtam — felelte az asszonyság. — A maguk uniformisa itt nagyon ismeretes, hanem a flandriai regimentét nem ismerem annyira, s azt mondják, hasonlít a magukéhoz. Eh bien, ha a flandriai ezred tisztje volna, megkérném, hogy tisztességes korcsmámból azonnal távozzék. Mert itt nem tűrjük az olyan vendégeket, akik a francia nemzet becsületét meggyalázzák — szavalta az asszony csípőre szorított ököllel; — itt nem tűrjük meg az olyan tisztet, aki a háromszínű kokárdát, a szabadság dicső jelvényét lábbal tiporja s helyette a fehér kokárdát, a zsarnokság gyalázatos színét, tűzi a kalapjához, miként azt tegnap a flandriai ezred és a Gardes-du-Corps tisztjei tették.

Örültem, hogy az «Arany Hordó» hazafias úrnőjének szóözönétől megmenekedtem; felugrottam pejkömmre és gyors ügetéssel indultam Courbevoieba.

Épen mikor le akartam ugrani a nyeregből, Bachmann őrnagy sietve jött hozzám.

— Maradjon! — kiáltotta. — Nyargaljon rögtön vissza Rueilbe és vigye meg a parancsot, hogy az összes legénységet a kaszárnyákba rendeljék. Hire jár, hogy az Orleáns-párt csínyt tervez a királyi család ellen.

A parancsnak persze engedelmeskednem kellett, jóllehet szerettem volna beszélni Redinggel. Odakiáltottam neki, hogy várjon meg a lakásán, mert még ma fontos dolgokat kell megbeszélnem vele. Azután Isten nevében elváltattam.

Rueilből Passyn keresztül a városba lovagoltam. Midőn a nagy boulevardra értem, rögtön láttam, hogy a lakosság szerfölött izgatott. Nagy bajjal és csak lépésben haladhattam, utoljára is nagy kerülőt kellett tennem kevésbé népes utcákba. Így aztán csak késő éjjel és halálra fáradtan kerültem vissza Courbevoieba.

Reding, miként ablaka világosságán láttam, még mindig várt. S azért mihelyt lenyergeltem, siettem hozzá. Midőn szinte lihegő kapkodással elmondtam, hogy mit beszéltem a királynéval és titkárával, tágra nyitotta a szemét és hallgatott.

Azután homlokát dörzsölgetve, néhányszor végig ment a szobán, majd pedig szorosan megállott előttem és az egész esetről még egyszer összevissza kérdezett.

Reding végül így szólt:

— A titkár úr alig mondta meg neked a fele igazságot. Vagy igazán olyan együgyű vagy s elhiszed neki, hogy a királyné *«kincsenek»* az elszállítására négylovas, kényelmes utazókocsi szükséges?

— Nem, annyira ostoba nem vagyok, jóllehet zugi vagyok — válaszoltam. — Csakhogy te megfeledkezel a pompás kis cselről, Jeannetton megszöktetéséről. Ehhez kell az utazókocsi.

— Erre a célra valamely könnyű fogat jobb lenne, mint egy négylovas, kényelmes hintó. Nem, Damján, a titkár úr egészen más dologban kívánja szolgálatunkat.

Reding a fülemhez hajolt és súgva mondá:

— A kincs, amelyet a négylovas, kényelmes hintóban a külföldre kell megmentenünk, nem más, mint — a királyné maga!

— Rudolf! — kiáltottam felugorva — elment az eszed?

— A királyné és a dauphin — sőt talán a király is!

És ekkor elmondta a királyi családnak szerfölött veszedelmes helyzetét. Kétségtelen, hogy az Orléans-párt a király meggyilkolását tervezi. És ugyan micsoda biztonsága van most a királynak Versaillesban? A néhány száz Gardes-du-Corps komoly támadást nem képes visszaverni. A nemzetőrök megbízhatatlanok. A flandriai ezredet, a közvélemény nyomására, valószínűleg hamarosan eltávolítják. Emellett a királynét annyira gyűlölik, hogy életéről sohasem lehet biztos.

— Igen, igen — végezte szavait, — nagyon el tudom gondolni, hogy a királynénak az itt tartózkodás elviselhetetlenné válik s hogy azért Artois példáját követve, bátyjánál, a császárnál akar oltalmat keresni. Gyermekeitől természetesen nem akar elszakadni, tehát magával viszi őket. Hidd el nekem, így lesz a dolog! A királyné kincseiről szóló mese tulajdonképpen kissé ügyetlen találmanya a jó Augeard úrnak.

Igazat kellett neki adnom és valóságos kábulat fogta el agyvelőmet. Örvendő izgatottságomban magamon kívül borultam Reding nyakába és újjongva mondtam:

— Mi vagyunk a világ két legboldogabb emberei! Mint a királyné megmentői, halhatatlanná tesszük nevünket. Veronkának boldog életet kínálhatok, te meg Valdouleur büszke kisasszonyának dicsőséget és kincseket tehetsz a lába elé!

— Igen — ha sikerül! De ha nem sikerül, könnyen a fejünkkel fizethetünk érte.

— Már csakugyan javíthatatlan vagy. Szinte azt hiszem, hogy az örjöngő Cazotte jövődölésére gondolsz!

— Ne beszélj nekem e Cazotteról, — felelte ő és sötéten összeráncolta homlokát. — Tanácskozzunk inkább az eszközökről, amelyek tervünk megvalósításához szükségesek. Én először is két nehézséget látok. Egy az, hogy semmiképen sem tetszik a szabadságlevelünk dolga.

— Hiszen Augeard megígérte, hogy összes papirjainkat kifogástalan rendben által fogja adni, ha majd a kocsival a trianoni park kapuja elé állunk.

— Jobban szeretném, ha magaddal hoztad volna kész aláírással. Legalább kértél volna engedelmet arra, hogy őrnagyunkat is beleavassuk a titokba. Ő a királynénak testtel-lélekkel híve és ugyanő a második nagy nehézségből — a pénzkérdésből is kiránthatna bennünket. Miért nem kértél a titkártól néhány száz louisdor előleget?

— Őszintén megvallom, Rudolf, szégyeltem — felelém. Azt gondoltam, te majd könnyen megveheted a kocsit és lovakat, mert az én erszényem bizony nagyon sovány!

— Az enyém sem sokkal különb. Hm, a kiadások pedig sokra rúgnak! Négy ló! Legalább 50 louis az áruk. És a kényelmes útihintó! Természetesen ez sem lehet holmi ódon bárka. Hogy mennyibe kerül, ebben a percben magam sem sejtem. 400—500 louisdor bizonyosan lesz a költség.

— Ötszáz louisdor! — kiáltottam ijedten. — Hiszen ez egész vagyon. Ennyi költségre igazán nem gondoltam.

— Egészen mint a grand seigneur-ök! Sajnos, hogy nem vagyunk azok. Így tehát akarva, nem akarva, a titkár urat kell megkérned, hogy vagy előlegezzon 500 louist, vagy engedje meg, hogy őrnagyunkat a dologba beleavassuk. Ő könnyen előteremthetné ez összeget; reánk nézve egyébként is minden tekintetben jobb volna, ha a dologról ő is tudna.

Igazat kellett neki adnom. Azután tanakodtunk, vajjon e nehézségeket Augeard úrral írásban közöljem-e, a rendelkezésemre adott címen, avagy jobb lesz, ha megkeresem Versaillesban és élőszóval tanácskozom vele. Az utóbbit határoztuk el. S ezzel éjfél után elváltunk.

Az álom sokáig elkerülte szememet s midőn a fáradtság végre mégis elaltatott, nyugtalan álmok gyötörtek.

Levegőt kapkodva riadtam föl álmomból. Világos nappal volt és Reding ott állt az ágyam előtt és nevetve mondá:

— Micsoda bohó álmod volt? A Marlborough-dalt énekelted és a nevedet kiáltottad.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

A versaillesi veszedelem.

OKTÓBER 3-án és 4-én esett. Már ezért sem kérhettem szabadságot azzal az ürüggyel, hogy a trianoni parkban fessek. Azonfelül a párizsi hírek olyanképen hangzottak, hogy az indulási parancsot minden percben várhattuk. A nép zendülésre készül, ezt híresztelték; az Orléans-párt ismét mesterséges éhínséget támasztott.

Október 5-én elmentem Bachmann őrnagyhoz és szabadságot kértem. Épen bosszús volt egy ellenrendelet miatt.

— Menjen énmiattam — fakadt ki — ahová akar! Nemsokára az egész ezredet szabadságolom. Torkig vagyok ezzel a fejetlen gazdálkodással.

Hamarosan csinos, de nem feltűnő polgári ruhába öltöztem, körülbelül olyanba, mint a fiatal ügyvédek viseltek.

Midőn Versailles közelében arra a helyre érkeztem, ahonnan végig lehet tekinteni a sèvres-i úton, dobpergést és iszonyú kiabálást hallottam. Tíz-tizenkét dobos ment egy csapat ugyanolyan férfi előtt, amilyeneket a Bastille ostromlásakor láttam: lompos, bozontos, részeg fickók. És utánuk egész sereg asszony, rongyos, az út sarától szennyes ruhában, vállukon vasvillákkal, lándzsákkal, rozsdás puskákkal s folyton üvöltöztek: «Föl Versaillesba! Kenyeret és szabadságot!»

Undokabb valamit, mint ez az asszonymentet volt, sohasem láttam! Ez volt Párizsnak a söpredéke.

Az asszonyok első csapatai majdnem velem együtt értek a Place d'Armes-ra. A flandriai ezred ott volt felállítva a külső rácsozat előtt; a belső rács mentén, mely a miniszterek udvarát a király udvarától elválasztja, megpillantottam a Gardes-du-Corps csapatát. Már azt hittem, nem jutnak be a kastélyba; s ekkor láttam, hogy egy asszony, szemtelen amazon-öltözetben, kit a «szép

lüttichi nőnek» neveztek, magához hasonló szörnyetegek élén, lóháton ugrat a katonák sorai közé. Pénz és szép szavak megvesztegették őket; a rácsoskapuk rögtön megnyitlak és a csőcselék néhány perc alatt elárasztotta a külső udvart.

Világosan láttam, hogy itt be nem juthatok a palotába. Megkerültem tehát a déli szárnyat. A narancsoskertenél álló őr akadékoskodott kissé; de midőn megmondtam neki, hogy polgári ruhába öltözött katonatiszt vagyok és titkos jelentést hozok, bebocsátott. Szerencsére a narancsosban egy kertészre akadtam, aki látott májusban, mikor Trianonban rajzoltam; legott megismert és fölvezetett egy második rácshoz, amellyel a kastély kerti terrasszának bejárója záródott. A kertész egy oldalajtónál beajánlott egy inasnak és ily módon bejutottam a kastélyba.

Az épületrészt, amelybe léptem, egyáltalában nem ismertem. Vég nélküli folyosók, egyik oldalukon a belső udvarokra nyíló ablakokkal, a másikon megszámlálhatatlan ajtókkal. Egész sereg inastól kérdeztem sorban a királyné magántitkárának kabinetjét. Az egyik az északi, a másik a középső épületrészbe, a harmadik a miniszteriumokba utasított, amelyek a külső kastélyudvar két oldalán a főépülettől elkülönített két szárnyban voltak elhelyezve. Oda azonban most semmiképen sem mehettem, mert a párizsi csőcseléknép elárasztotta a kastély udvarát.

Végre fáradtan leültem egy ablakfülkébe, honnan kiláthattam az udvarra. Ekkor két úr haladt el előttem, akik hevesen vitatkoztak egymással.

Az udvar felől sokszoros rikácsoló kiáltás hallatszott: «Éljen Orléans! a mi apánk! a mi királyunk!»

— És a király nem akarja megengedni, hogy ezt az embert kézrekerítsük! — mondá az egyik, akit a hercegi megszólítás illetett. Mint később hallottam, a luxemburgi herceg volt.

Eltökéltem, hogy követem a két urat s némi távol-ságban utánuk is mentem. Ekkor egészen váratlanul az a fiatalember akadt a utamba, akit néhány napja a trianoni major kertecskéjében láttam s akit Jeannetton a magán-

titkár egyik unokaöccsének mondott. Polgári öltözetem dacára ő szintén azonnal megismert.

— Lám, lám — a trianoni majorosleány udvarlója! — kiáltotta. — Hogyan kerül kegyelmed ide és hozzá álruhában? Talán itt a kastélyban is van egy gerlicéje?

A megszólítás olyanképen hangzott, hogy más körülmények között meglakolt volna érte. Így azonban elég okos maradtam, lenyeltem haragomat és egészen nyájasan mondtam:

— Örülök, hogy önt itt találom. Egy rövidke izenetet kellene átadnom bátyjaurának, a titkárnak s ön bizonyára szívesen megmutatja majd nekem az ő írószobáját.

A magántitkár unokaöccse olyan kaján képpel tekintett reám, hogy az okosság bizalmatlankodást tanácsolt volna vele szemben; ámde én mindenkor nagyon hiszékeny voltam.

— Kövessen hát, — mondta olyan tekintettel, mint a törzsúrás, úgy hogy tűnődni kezdtem, mi szándéka lehet? S mentünk lépcsőkön föl-le; végre az egyik félemeleten kinyitott kulcsával egy ajtót s felszólított, lépjek be a kicsiny szobába.

— Így, — monda — ez a nagybátyám dolgozó-kabinetjének előszobája. Ő ugyan e percben nincsen itt, de csakhamar megjön. Addig is, kedves uram, csendes béketűrést kívánok.

Ezzel, mielőtt erre csak gondolhattam volna, kiosont az ajtón és a kulcsot megfordította a zárban.

Én természetesen az ajtónak rohantam és kiáltottam:

— Hej, hej! mit cselekszik? Csak nem zárja rám az ajtót!

— Saját biztonságaért meg kell engednie, hogy eként cselekedjem — gúnyolódott. — Annyi csöcselék van most a kastélyban s kegyelmed, mint szép ifjú, nagy veszedelemben forogna. Adieu, uram! Jó mulatást!

Miután hiába feszegettem a zárt, megvizsgáltam a mellékszoba ajtaját. Az is be volt csukva. Az ablakhoz rohantam. Mélyen alattam a márványudvar (Cour de mabre) csillogott tükörsima lapjaival, amit rögtön megis-

mertem. Tehát a kastély középső szárnyában voltam. Az ablakon kiugranom, le a márványlapokra, egyszerű öngyilkosság lett volna. Segítségért kiáltottam a Gardes-du-Corps felé, hasztalan; a csöcselék lármája, melyhez közelebb is voltak, túlharsogta szavamat.

Be kellett nyugodnom sorsomba és Isten nevében várakoznom. Tehát végre is leültem egy pamlagfélére és valamivel nyugodtabban kezdtem elmélkedni kalandomon. Hogy a titkár úr öccse féltékenységből tette meg velem e csínyt, az kétségtelen; látta, mikor Jeannettonnal tréfáltam és nagyon jól emlékeztem mérges arcára.

Végre is mit tegyek? Végignyújtóztam a pamlagon és vártam órákhozott. Eközben végre a kiáltozás dacára, mely a külső udvarból még mindegyre áthallatszott, elaludtam.

Meddig aludtam, nem tudom. Lövések ébresztettek föl. Piros tűzfény lepte el szobámat és vad üvöltés hatolt a fülembe. Most már a belső udvarok, sőt a márványudvar is, tele voltak asszonyokkal és katonákkal. Ott heverték és ittak és táncoltak az udvaron gyújtott tüzek körül. Vadállatként ordították és üvöltötték: «Halál a királynéra! Az osztrák asszony feje kell nekünk!» Mások, lándzsákkal és lovassági pisztolyokkal fölfegyverkezve, ahhoz a kapuhoz tódultak, amely a királyné lépcsőjére nyílik. Ott erős őrség állott; nemzetőrök, azelőtt, miként rögtön láttam, valószínűleg francia gárdisták, kik a király iránt való hűtlenségükkel különösen kitűntek. Ahelyett, hogy az őrző tömeget feltartóztatták volna, félreálltak és egy egész áradat hőmpölygött az előcsarnokba és a pompás márványlépcsőre, amely Mária Antoinette termeibe vezetett. Ott, a lépcsőn, vagy talán már az előszobában, folyt a harc; ott estek a lövések, amelyek engem fölébresztettek.

Mint később hallottam, Lafayette 30.000 ember élén megjött Párizsból, hogy a királyi család életét ótaimazza, de egyúttal bizonyosan azért is, hogy a királytól az «emberi jogok» aláírását és az ő átvitelét Párizsba, a Tuileriákba, kicsikarja. Midőn megérkezett, csinált némi rendet, az őrhelyekre saját embereit állította, de aztán

ahelyett, hogy a kastélyban maradt volna, elment a városban levő lakására és lefeküdt. Ámde eközben a hűtlen volt gárdisták a gyilkosokat bebocsátották a kastélyba és megkezdődött a királyné életét védő testőrök lemészárlása.

A kapuzat alatt épen megjelent egy óriás fickó hosszú, téglavörös szakállal és arcán igazi vadállati kifejezéssel. Vérrel befecskendett két karja két levágott főt emelt a magasba és a hiénák ez iszonyú látványt ezzel a kiáltással üdvözölték: «Éljen Jourdan, a fejlemetsző (Coupetête)!» Csakhamar egy tucát, sőt még több főt láttam a tűz körül lándzsákon. A lépcsőkön, a folyosókon lövés lövés után dördült el, kiáltozás, halálhörgés hangzott rémítően.

Ekkor aggodás lepett meg, hogy nekem is végem. Ez emberfölötti erőt adott és hatalmas rugással felpattantottam a zárt az ajtón. Egy perc múlva, csak egy asztallábbal fölfegyverkezve, kinn termettem a legközelebbi lépcsőn s leütöttem az egyik gyilkost, aki épen d'Hervillyt készült halálos csapással lesújtani. Az öreg marsall egy kis csapat testőrrel és néhány hűséges szolgával a palota ama részének a bejáráját védelmezte, ahol a király lakott. A túlnyomó erő azonban lépéstől-lépésre lefelé szorított bennünket egy hosszú folyosón, míg végre egy magas, kétszárnyú ajtó előtt megállapodtunk.

— Ez itt a király szobája, — mondá d'Hervilly. — Itt halunk meg! Csak a holttestünkön át mehetnek be ezen az ajtón!

Már azt hittük, mindennek vége. Ekkor a közeli lépcsőn erős, szabályos léptek hallatszottak és egy csapat hű gránátos élén, magasra emelt szablyával, egy tábornoki egyenruhába öltözött férfi rohant a fogadóterembe, amelyben küzködtünk. Lafayette volt. Támadóink megfutamodtak. Lafayette kinyitotta a szoba ajtaját s egy pillanat múlva a királyi család előtt álltunk.

Sohasem feledem el, amit ekkor láttam. A királyság legmélyebb megaláztatása épen abban a teremben ment végbe, melyet XIV. Lajos minden kigondolható pompával fölékesített. Ott állt sápadtan és könnyes szemmel, de el-

szántan Mária Antoinette, a síró dauphinet testével iparkodván fedezni. Ugyanis egy golyó épen akkor vetette lába elé az ablak üvegcserepeit és befűrödött a szemközt levő falba.

— A népet csak azzal lehet lecsillapítani, ha a királyi család Párizsba megy lakni, — mondá Lafayette.

A király rögtön kilépett az erkélyre. A bátorság megvolt benne, de nem a határozottság, A tömeg ordított: «Párizsba! Párizsba!» A király beleegyezést intett, erre felhangzott: «Éljen a király!» Azután meg kiáltoztak: «A királynét! A királynét!» Mária Antoinette bátran előrelépett az erkély mellvédjéig, egyedül. Ez a bátorság a nép dühét, legalább erre az órára, lelkesedéssé változtatta: «Bravo! Éljen a királyné!» — zúgott ezer hang. Egy pillanatra meg volt kötve a béke. Rögtön előparancsolták a kocsit, amely a királyt a Tuileriákba vigye. Mindenben megtette a nép akaratát; s ez háladatosságból börtönbe — ugyan egyelőre fényes börtönbe hurcolta.

E zűrzavarban hiába kerestem volna a királyné titkárát. Ki tudja, gondoltam magamban, vajjon e mai nap nem hiúsította-e meg úgyis az egész tervet? A dolgot előbb mindenesetre újonnan meg kell beszélnem Redinggel.

Lovamat, nagy bosszúságomra, nem találtam a fogadóban, ahol bekötöttem.

— Ellopták! — mondta a korcsmáros. Ezek a párizsiak majdnem az egész házamat elpusztították, az éléskamrát és a pincémet tisztára kifosztották. Örüljön kegyelmed, hogy az élete megmaradt.

Gyalog kellett tehát megtennem a hosszú utat vissza Courbevoieba. Midőn arra a helyre érkeztem, ahol tegnap az asszonyok menetét láttam, ugyanott most szemtanuja lettem a király megalázó útjának Párizsba. Dobszóval haladtak végtelen sorokban a nemzetőrök. Az asszonyok karonfogva mentek velök. Fel-felkapaszkodtak a király kocsijának felhágójára s a legdurvább sértéseket vágták a király és a királyné arcába. Szívem összefacsarodott s haraggal, bosszúsággal telve indultam Courbevoie felé.

Reding, kivel még ugyanazon az estén hosszasan

tanácskoztam, úgy gondolta, hogy a mai nap még inkább megszilárdítja a királynét tervében s így nekünk haladéktalanul hozzá kell látnunk az előkészüléshez.

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

Saját szakállamra.

REDING és én másnap reggel Párizsba akartunk menni, hogy megpróbáljuk, miként lehetne a kocsit és lovakat megszerezni. Mindketten polgári ruhába öltöztünk, mert nem volt tanácsos, hogy egyes svájci tisztek egyenruhában mutatkozzanak az utcákon. Redingnek, épen mikor a kaszárnyából távozni akartunk, egy levelet hoztak. Gyorsan végigfutott rajta és elpirult.

— Damján — mondá — nem mehetek veled a városba. Etampesbeli barátainkkal, úgy látszik, valami rendkívüli dolog történt. Sürgősen kívánják odamenetelemet igen fontos ügyben, amelyet nyilvánvalóan nem mertek a papirosra bízni. Ime, nézd! Magától érthető, hogy kérésüket teljesítenem kell.

Ez gonosz dolog volt. Reding segítségétől s kivált nyugodt megfontoltságától a kocsi- és lóvásárlás, de még inkább a pénz előteremtése ügyében nagyon sokat reméltem. Gondolkoztam egy pillanatig. Azután azt ajánlottam neki, hogy majd én nyargalok el helyette Etampesba, ő maga pedig végezze el Párizsban a dolgainkat, amelyek nyilvánvalóan fontosabbak.

Ámde erről hallani sem akart.

— Nem, Damján, ez lehetetlen! A levél nekem szól, tehát nekem kell odamennem. Megvallom, nagyon rosszkor jött. Azonban bizonyosra veszem, hogy holnapután este már itthon leszek, vagy legalább hírt hallasz felőlem. Minden lehető esetre itt hagyok neked egy váltót 500 louisdorrról, Frey nevezetű bankárom címével.

Ezzel kiszakított bankkönyvecskéjéből egy titkos írásjegyekkel ellátott bélyeges lapot és ráírta az utalványt.

Majdnem agyongyalogoltam magamat Párizsban. A Poissonniére-utcában, nem messze egyik kaszárnnyáinktól volt egy nagy kocsikereskedés, egészen a királyi istállók közelében. Elvezettek a kocsiszínekbe; temérdek kocsi állt ott; minden fajtájú. Egész sor erős és kényelmes utazókocsit is láttam.

— Bizonnyal uram — magyarázták — van itt minden fajta, amilyent csak kíván. A Sieurs Arignac és Barignac üzlete a legdúsabb választékú. A Sieurs Arignac és Barignac üzlete kiváló szerncséjének tartja, ha uraságodnak egészen kedve szerint való kocsival szolgálhat, próbára is (a szokásos biztosíték letévésevel). Legelőnyösebben ismert üzletünk csakis a legjobb gyártmányokat szállítja. Áraink pedig föltétlenül reálisak.

Ezeket hallottam és a hajam szála mind az égnek meredt! A legszerényebb utazókocsi, melyet még valamennyire «kényelmesnek» lehetett mondani, 80 louis, 100 louis. Néhány óra gondolkodási időt kértem, mert az árakat közölnöm kell előbb uraságommal.

— Ah, az úr tehát nem saját magának vásárol! — mondá az Arignac és Barignac-cég segédje. — Talán egy hercegi háznak? Eh bien, a Sieurs Arignac és Barignac épen nem kíváncsiak. Hanem az intendáns uraknak mindig a legmagasabb percenteket juttatják nagy fáradságukért. A 80 louis helyett, melyről ezért a kocsiért számlát adunk, önnek csak 75-öt kell fizetnie. Ha pedig inkább 100 louisért a selyempárnás kocsit választja, 10 louis vándorol az ön erszényébe. — Az intendáns úr mégis óhajt pár óra gondolkodási időt? Helyes. De kérem, gondolja meg, hogy az árak azalatt emelkedhetnek. A nemesség a tegnapi események után még jobban fog sietni a kivándorlással és ez esetben az utazó-kocsik ára természetesen emelkedik.

— Öt-tíz louis nyereségem bizonyosan lesz abból a jó ötletből, hogy intendánsként szerepelek. Hiszen valósággal úgyis a magántitkár számlájára vásárolok. Most azonban siessünk Grandinhoz! Ott talán olcsóbban kapok megfelelő kocsit.

A Poissonnière-utcától jó messze esik a Grandin és Fiai háza. Itt is egy tágas belső udvarba utasítottak, ahol még több kocsit láttam, mint Arignac és Barignacnál.

— Szertelen módon keresik az utazókocsikat! — beszélte a segéd, aki vezetgetett. — Ma már a tizediket adtam el, ép az imént. Önnek tehát a tizenegyedikkel lesz szerencsénk szolgálni.

Ezzel bevezetett a színbe, ahol az utazókocsik álltak s ahol csakúgyan egész sor kocsin rajta volt a jelzés «eladva». Az egyik kocsi nagyon megtetszett, nem igen nehézkes, tengelyei és rugói erősek és eléggé tágas. De az ára szörnyű. S miközben még alkudtam, új vevők jöttek és a kocsik ára rögtön emelkedett.

Tehát vissza Arignac és Barignachoz! De ők már eladták a 80 louisdoros kocsit 120 és a 100 louisdoros kocsit 150 louisdorért. Most már csak 200 louisdorosat ajánlhattak, amelyet három órával előbb 100 louisdorért megkaphattam volna! A kipróbálásról most már Arignac és Barignac sem akartak hallani s be kellett érnem azzal, hogy a kocsit 40 louis foglalóval s azzal az ígérettel, hogy a többi három nap alatt megfizetem, végképen megvehettem.

Ezután kimentem a lóvásárra. Midőn odaértem, csakhamar észrevettem, hogy kivált a hámos lovak ára itt is fülem hallatára emelkedik. Megkérdeztem egy héber lócsiszárt, mi az oka a nagy árnövekedésnek és ő felelé:

— Kedves uram, mi lehet más ok, mint hogy az arisztokraták százával és ezrével menekülik magukat a külföldre, mert féltik az övék fejüket? Ah, az Úristen megverte engemet vaksággal, eladtam húsz kocsiló, 40 vagy 50 louis egy, hol most megérvénnek 60 vagy 70 s holnap talán 80 vagy pláne 100 louis mindegyik. — De hogyha a szemem világa nem csalja, én már láttam az ifiúrt előbb is egyszer, igen szép uniformisban. Igen, igen, a kapitány úr Redinggel láttam ott a nagy hídon, melyet úgy nevezik, hogy Pont-neuf.

Megkérdeztem a zsidót, hogy ismeri-e csakugyan Redinget. Mire így válaszolt:

— Hogy én ne ismerjek a báró úrt, mikor mindig én liferáltam nékie a hátsalovakat?

Úgy gondoltam, hogy e lócsiszárban, Frankfurter Baruchban, akivel Reding összeköttetésben állott, annyira legalább is megbízhatom, mint egy idegenben s elmondtam neki, hogy szándékom Reding megbízásából néhány hámos lovat venni s hogy lássa, hogy csakugyan Redingnek vásárolok, megmutattam neki a váltót.

— De édes-kedves, legjobb ifiúr, uraságod akarja venni hámos lovakat és itt állja és várakozza, mikor az árak minden órában 5 louisdorral szállják magukat feljebb s mikor holnap dupláját fog megfizetni a mainak és holnapután drága pénzen sem fogja kapni egyetlen négylábú hámos lót sem?

— Hé, Lévi, Lévi öcsém! — kiáltotta aztán. — Ez az úr, ki van egy jóbarát az enyém gseftbaráttul, a báró úr Redingtől, akarja venni pár hámos lót az övé hintójába. Hány is tetszik?

— Négy!

— Jól van! Hallottálsz, Lévi?

Ezzel bejutottam a vásár közepébe. Lévi menten elővezetett négy feketét, melyek elég mutatósak voltak. Befogták őket. Kifogástalanul mentek.

— Össze vannak szoktatva és bárányszelídek — erősítette Lévi.

Azután kifogták őket és egyenként megvizsgáltuk: a fogukat, szügyüket, lábszárukat, patáikat, csülökcsontjukat, mindent. Csakugyan erős és egészséges állatok voltak.

És most következett az alku! Így együtt 400 louis az áruk és egy livre sem kevesebb, úgy rúgja agyon őt a legelső ménló, amelyet megvesz, kiáltotta Lévi. A bátyja, Baruch, fejét csóváltgatta és azt mondta, hogy a piaci árak szerint ez nem sok; de hát az öccse, Lévi, meggondolhatná, hogy az «övé gseftbarájátul, a báró úr Redingtől egy jó barátrul van itt szó s a báró úrral ők még sok geseftet csinálhatnak,» mondjon 300 louist. Így ment ez jó egy órahosszat kölcsönös fogadkozással, hogy ők nem engednek egy louist sem. Végre ott akartam hagyni a

vásárt. Baruch utánam szaladt és azt mondta, 10 louis provizió fejében biztosít, hogy egyenkint 90 louisdorért «egészen különös barátságbul» megszerzi nekem a lovakat. Ebbe végtére beleegyeztem azzal a föltétellel, hogy a vételért négy nap alatt kell megfizetnem. Itt is 40 louis foglalót kellett adnom s ezzel a készpénzem teljesen elfogyott.

Megvolt hát a kocsi és ló és erősen hittem, hogy Reding meg lesz elégedve vásárlásommal.

Megelégedetten indultunk tehát vissza Courbevoieba. Amint a Tuileriák előtt elhaladtam, észrevettem, hogy az őrhelyeken a mi embereink állnak. A solothurni Glutz hadnagy elmondta, hogy a palotában ezentúl a nemzet-őrséggel közösen teszünk szolgálatot. Kérdezte, hol van Reding kapitány? Úgylátszik, ma reggel engedély nélkül lóra kapott és eltűnt, amiről az őrnagy nem valami kegyesen nyilatkozott. Nevetve mondtam, hogy ilyen vétség miatt csak nem kerül még a haditörvényszék elé; úgy tudom, sürgős ügyben kellett hirtelen távoznia.

A Bois de Boulogneban elővettem jegyzőkönyvem és számolni kezdtem: 190 louis a kocsi a provizió nélkül, 360 louis a lovakért, 10 louis Baruchnak, ehhez még bizonyosan 30—40 louis a szerszám; azonkívül kocsist kell fogadnom, istállópenzt és abrakot fizetnem: summa, saját készpénzem és az 500 louisdoros váltó minderre nem futja! De hiszen Reding holnapután bizonyosan hazajön s majd ad nagyobb összegű váltót. És ha, valamely véletlen miatt, meg nem jöhetne? Pedig egy nappal utóbb fizetnem kell vagy elveszítem a 80 louis foglalót! De meg kell jönnie!

Egyszerre eszembe jutott, hogy hiszen még nagyobb becsület lenne reám nézve, ha egymagam menteném meg a királynét! Üldözött ez a gondolat és majdnem azt kívántam velem, bárcsak megakadályozná valami Redinget, hogy idejekorán vissza ne térhessen. Erre az esetre eltökéltem, hogy a vállalkozást saját szakállamra is halasztás nélkül megkísérlem.

Igy érkeztem, aranyos álmoktól hemzsegő fejjel, este-

féle Courbevoieba. Az őrnagy nem igen kegyesen fogadott. Azt mondta, Reding és én az utóbbi időben minduntalan szabadulni igyekszünk a szolgálatból. Úgy sejti, valami szeretkezés lappang itt is, miként a fiatal tiszteknél általában. Ő már hallott holmi suttogást egy bizonyos Jeannettonról. Igaz, hogy neki, mint őrnagynak semmi köze a dologhoz; de mint atyai barátom, tartozott ezzel az intéssel. Különben holnapra a Tuileriákba rendel az őrséghez.

Ezzel Bachmann őrnagy sarkon fordult és ott hagyott.

Szobámban levelet találtam Veronkától, amelyben egészen kifogástalanul megleckéztet politikai elvváltoztatásom miatt.

«Kedves Damján!

Először esik nehezemre ideírni, hogy «kedves». Tulajdonképen azt kellett volna írnom «gonosz». Mert ha igazán szeretnél, ilyen fájdalmat sohasem okoznál nekem.

Ah, Damján, hogyan is tehetted azt, hogy odapártoltál a felforgatókhoz, dicséred és újjongva magasztalod azokat a szerencsétlen «emberi jogokat», amelyek pedig kivétel nélkül a francia szabadgondolkodók és istentagadók irataiból vannak véve és pláne, hogy odacsatolódtál ahhoz a Rouilléhoz és gyönyörűséges cimboráihoz, akik a Svájcban is fenekestül föl akarják forgatni a régi rendet, ahogyan Franciaországban történt! Nem akartam hinni a szememnek, mikor édesapa legutolsó levelében ezeket olvastam Rólad. Ah, mennyit sírtam! De igazsága van! S ha a szívem szakad is meg, igazat kell neki adnom. És én sem akarok hallani felőled, ameddig ezekkel az emberekkel érintkezel, akik, miként apám mondja, minden isteni és emberi jogot felforgatni akarnak. Máshoz ugyan nem megyek; de inkább apáca leszek, mint ilyen felforgató embernek a felesége.

Fontold meg tehát a dolgot és tégy választást hiú, elvakító ábrándod és annak a szeretete és boldogsága között, ki még mindig a Te hűséges

Keyser Veronád.»

Kedves gyermek! Csak várd meg az én legközelebbi híradásomat és szíved jogos büszkeséggel telik meg a te

Damjánod miatt! föltéve, hogy minden jól sikerül. Így szóltam magamban és a korholó prédikációt mosolyogva tettem el Veronka levelei közé.

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.

A váltó.

MÁSNAP tehát a kirendelt őrségen voltam a nagy vasrácsnál. Ennek kapuja a Pavillon de l'Horloge előtt van, a királyi palota középső épületrésztében s a város felől ez a főbejáró; volt tehát elég dolgom. Mert, mint az őrség tisztjének, nekem kellett minden pillanatban határoznom, hogy ki mehet be és ki nem. Így tehát Reding elutazása után csak másnap este mehettem vissza Courbevoieba. Most már minden percben türelmetlenebbül vártam megérkezését. De csak nem jött.

Különös nyugtalanság fogott el. Holnap, mondtam magamban, vagyis inkább ma (mert éjfél elmúlt) fizetnem kell és az 500 louisdoros váltó nem elegendő! Ha pedig nem fizetek, a kocsigyáros is, a lócsiszár is vígan elteszik a borsos foglalót és a vásárból semmi sem lesz. Tehát fizetnem kell mindenáron. Még pedig ma!

De hogyan? Arra, hogy a főhadbírótól kérjek 200 louis kölcsönt, nem is gondolhattam. Még ha kibékültem volna is vele, akkor sem előlegezne ily nagy összeget, ha nem tudja mire. Nem marad más mód: Frankfurter Baruchtól kell kölcsön kérnem.

Miközben így tűnődtem, önkéntelenül magam elé tettem Reding váltóját és bosszankodva néztem az 500 louisdorra, mivelhogy nem elég. Ha Reding tudta volna hogy az árak ennyire emelkednek, bizonynyal 1000 vagy legalább 800 louist ír oda!

Ekkor hirtelen egy gondolat villant meg fejemben: Hogyan, ha én azt az 5-öst 8-asra változtatnám?! Ezt annál könnyebben megtehetném, mert Reding a számot sietségében nem írta ki szóval, miként különben az óva-

tosság megkívánja. Ekkor eszembe jutott ugyan, hogy ez mégis olyan hamisítás-féle; ámde így szóltam magamban: Egészen Reding szándéka szerint cselekszel. Hiszen ő úgyis olyan nyílt váltó-félét akart nekem adni és tökéletesen helyeselni fogja, hogy így tettem.

Ebben a gondolatban megnyugodtam. A tintába mártottam tollamat és az 500 louis-t egy határozott vonással 800-ra változtattam. Azután nyugodtan lefeküdtem a pam-lagra és aludtam reggelig.

Frankfurter Baruchot 1 órára rendeltem a Rue Cas-sette-ben levő német váltóházba, hogy ott átadjam neki a lovak árát Lévi öccse számára, akinek üzlettársa volt. Tehát legkésőbb 11 órakor el kellett mennem Courbevoie-ból. Az órát magam elé tettem és az utolsó pillanatig vártam Redinget; de ő nem jött és végre is el kellett indulnom Párizsba.

Baruch már várt. Együtt mentünk a Frey-féle bankba és ő szorosan a hátam mögé állt, mikor a rácsozaton benyújtottam a váltót.

A tisztviselő erősen megnézett és éreztem, hogy meg-zavarodtam.

— Ön az a Muos Damján úr, akire a váltó szól? — kérdezte.

Igent válaszoltam.

— Van önnél valami, amivel magát igazolhatja?

Semmi sem volt nálam, amivel magamat igazolhattam volna. A pénztáros sajnálkozott, hogy a bankház szabá-lyai miatt a kifizetést nem teljesítheti; s ezzel visszaadta a váltót.

Frankfurter Baruch, úgy látszott, nem is várt egye-bet. Ámde mosolygott örömében s így szólt hozzám:

— Adjon csak ide ezt a papiroskát csak egy huszadrész perczig!

Megtettem. Ő az ablakhoz ment vele és pontosan megvizsgálta. Végre így szólt:

— Kérem, adjon nekem e papiroskát; én elfogadok azt fizetség fejében a Lévi öcsém pompás négyeséért.

— De hiszen az csak 360 louis s a többi meg kell

nekem más költségekre, melyeket szintén még ma kell kiegyenlítenem — feleltem én.

— No kérem, csak nem fogok a többit visszatartani öntől! 360 louis a Lévi öcsémnek, a 10 louis provízió és 1 procent ágió a váltóért, melyiket akceptálok — ez összesen 378 louis, marad hátra 422 louis.

Csakugyan ideadta ezt az összeget és én siettem a Poissonnière-utcába és kifizettem a kocsit. Ugyanott megvettem a szerszámot is négy lóra s most már rendben volt minden. Miután még megfogadtam egy kocsist, akit Frankfurter ajánlott és meghagytam neki, hogy a kocsi-val és a lovakkal további intézkedésig menjen egy fogadóba Neuillybe, visszatértem a kaszárnyába.

Reding még nem érkezett meg. Levelet sem írt, amit pedig hosszabb elmaradása esetére megígért. Mit jelenthet ez?

Másnap reggel is hiába vártam Redinget. Hogy elűzzem az aggodást, mely most már valósággal szorongatta szívemet, átmentem a Szajnán Neuillybe, hogy megpróbáljam a kocsit és a lovakat.

Clichy felé indítottam a kocsit. Midőn kiértem a tágas útra, erősebb hajtást próbáltam és a suhogót megpattantottam a lovak fölött. Egy negyedórát szaladtak is tűrhetően. Ekkor azonban a gyeplős botlani kezdett, a rudas pedig sántikált a hátsó ballábára. Gyanakodás támadt lelkemben s épen ekkor szembe találkoztam Gibelinne és Liebeggel, akik reggeli lovaglásból jöttek együtt Saint-Denis felől.

— Hallo! — kiáltotta Gibelin. — Muos négyesfogattal! És parole d'honneur! igazán gavallérosan ül a bakon.

— Csak a lovak is kissé gavallérosabbak volnának — nevetett Liebegg hadnagy. — De hát igazán, bajtárs? a szép Jeannettont akarja megszöktetni? Ilyen csínyt sohasem képzeltem volna önről.

Én magam igyekeztem, hogy a trianoni majorosleánnyal való szeretkezésem híre tisztársaim közt elterjedjen. Így hát csak mosolyogva hunyorgattam Liebegg

megjegyzésére és azt mondtam, hogy a kocsi rendeltetése egyelőre még titok.

— Amit azonban a feketéimről mond, az megerősít gyanakodásomban. Én bizony a paripákat gavallérosan megfizettem, 90 louis darabjáért.

— 90 louis ezekért a gebékért! — kiáltotta Liebegg és leugrott a nyeregből. — Akkor közelebbről megnézzük őket.

A gyeplőssel kezdtük a vizsgálódást. Megnéztük a fogait és Gibelin monda:

— Kora meg nem állapítható!

Én bizonyosan tudtam, hogy a vásárbeli gyeplős nem volt nyolc évesnél öregebb. Az ostorhegyes pókos volt; a nyerges kehesnek látszott s a rudas meg sántikált.

— No, bajtárs, önt rémségesen rászedték!

Elképzelhető, milyen düh fogott el. Tanácskoztunk, hogy mit tegyünk. Kérdezték, volt-e tanum a vételnél.

— Igen, az eladónak egy atyafia, valami Frankfurter Baruch, aki Reding kapitánnyal való ismeretségére hivatkozott.

Mindaketten kacagni kezdtek.

— A Frankfurter! Egyik leggonoszabb uzsorás zsidó és zsebmetsző, aki tavaly Redinget is megcsalta egy almás-szürkével! Rögtön elmegyünk önnel a zsidóhoz és megpróbáljuk, hogy együttes fenyegetéssel mit lehet a gazokból kipréselnünk.

Visszamentünk tehát együtt Neuillybe, hogy először lehetőleg kivallassuk a kocsist. Egy csöbör hideg víz, melyet Gibelin a fejére öntött, magához térítette annyira, hogy meg tudta mondani Lévi istállóját és a Frankfurter lakását. Ekkor magam mellé ültettem a bakra, a két tiszt beleült a kocsiba s amilyen gyorsan bírták a gebék, behajtottunk Párizsba.

A szűk és piszkos sikátorok útvesztőjébe, a Rue de la Monnaie és a Chatelet között, ahol az uzsorás zsidó lakott, még a legkönnyebb kocsi sem férközhetett be, annál kevésbbé egy négylovas hintó. Otthagytuk tehát a Samaritaine közelében, a Pont-Neuf mellett. Megkértük

az egyik városi őr, előbb egy kis borraivalót adván neki, hogy ügyeljen majd a fogatra. Ekkor azután belemerészkedtünk a városnegyed sikátoraiba.

Milyen oduk és rejtekhelyek! A magas és ferde házak ormos tetői szinte összeértek. Nyúlós, bűzös szenny tapadt cipőinkre és zöldes nyirkosság folyt le végig a falakon. Kifürkésztük a Pourissoir-utcát és az uzsorás oduját.

Csatakos, vén asszony nyitott ajtót. Kérdésünkre, hogy Frankfurter Baruch itt lakik-e és itthon van-e, nem felelt sem igent, sem nemet, hanem betuszkolt bennünket egy kicsiny, nyomorúságos szobáscskába.

Jó ideig kellett várakoznunk. Liebegg már bizonyozta, hogy ő e bűzös oduban egy negyedórát sem tud tovább megmaradni. Végre előjött az asszonyi Cerberus és jelentette, hogy bátyja itthon van és azt kéri, hogy először az a magas, szélesvállú fiatalúr csak maga menjen be egy percre hozzá, mert négy szemközt szeretne vele beszélni.

— Semmi dolgom Frankfurterrel négy szemközt — feleltem én. De alighogy kimondtam e szavakat, villámként jutott az eszembe: hátha a zsidó észrevette valahogy a váltón a szám kiigazítását? Mi lesz akkor? Azért gyorsan hozzátettem: — De megtehetem neki e szívességet, hadd halljam, micsoda nagy titkot akar reám bízni.

Elvezetett egy szűk, sötét folyosón, csak néhány lépésnyire és ugyanazon az oldalon kinyitotta egy kicsi szobácska ajtaját. Midőn beléptem, eleinte nem láttam a zsidót. Egy fiókos asztal-féle mögött kuporgott, akár egy erősségben; mögötte félig kinyitott ajtó, amelyen könnyen beosonhatott egy mellékszobába.

Mihelyt észrevettem, rárivaltam, hogy galádul megcsaltak a lovakkal.

— Édes jó ifiúr, miért pazarulja az erős hangot, mintha az én fülem meg volna verve siketséggel? Hát nem üzentem, hogy beszélni akarok önnek egy szót négy szem között, ahogyan a barát beszél barátjával...

— Én nem vagyok a maga barátja! Feketéimet kicserélték négy nyomorúságos gebével. Rögtön adassa ide az igazi feketéket, máskülönben a rendőrség elé viszem.

— Nu, nu! Lassacskán, lassacskán! Aztat mondja ön, hogy nem barátom nekem; pedig jobb tenné, ha akarna lenni a barátom. Eljűttek ide kettő barátjával, hogy nagyon megijesszenek engemet a rendőrséggel és nem tudja, hogy nekem is vannak a szomszédszobában az én barátaim és egy kicsit se félek a policájtul. Nem gyanítja, miről akarok beszélni kegyeddel egy szót négyszem között?

Ezzel kinyitotta egy mellette álló tolvajlámpa csapófedelét, a fénysugarat ráejtette egy papírlapra, a min azonnal megismertem a Reding váltóját és nagyító üveggel vizsgálgatta a számot.

— Hm — mondá halkán — micsoda van olyan csudálatos abban, hogy lesznek büszke feketékből nem olyan finom paripák, mikor egy keresztény váltón, egy nemesembertől és tiszttől a váltón, egy éjszaka megváltozza a szám 500 louisdortul 800 louisdorra!

Megijedtem; mert világosan láttam, hogy a váltó megmásítását, amit Redinggel szemben könnyen tisztázhattam volna, mások egyszerű hamisításnak nyilváníthatják. De még volt annyi higgadtságom s lehetőleg könnyedén odavettem, hogy Reding beleegyezett a változtatásba.

Ámde a zsidó észrevette hangamon, hogy rám ijesztett, és mondá:

— Mit tetszett mondani — beleegyezett? Hát adott önnek a Reding úr írásos felhatalmazást? Tudja azt megmutatni? Hát akkor miért nem csinálta ő maga az 5-öst 8-asra, vagy egyszerűen miért nem írta egy új váltót? Nem, ön megváltoztatta, míg itthon sem volt a Reding úr! Amit tehát tetszett megcsinálni, az egy *váltóhamisítás*. És ezt akartam én önnek négyszemközt megmondani. Miért? Mert a Baruch Frankfurternek van szíve az ifiúroz! Nem akarom megtenni, hogy szégyennel és gyalázattal kilűkjék a tisztikarból. Hogy gályára vagy bitófára jusson. Nu, nem beszéltem mint a barát az ő kebelbarátjához?

Szédülni kezdtem. Meg kellett fogóznom az asztal szélébe. A zsidó egyre méregetett gonosz tekintetével és gyönyörködött ijedtségemben.

— Nu, nu! Hiszen nem tette ön eztet rosszakaratból! Bizonyosan nem gondolta meg a rossz következtetéseket. Hanem — eztet meg kell mondani — ügyesen csinálta a hamisítást. Az Úristen nagy talentumot adott önnek hozzá. Ha nem látom eztet a váltót véletlenül a lóvásárban, még én is megcsalódtam volna. Még egyszer gratulálok!

Lenyeltem haragomat e gyalázatos sértés miatt és azt mondtam, adja vissza a váltót; én készségesen aláírok egy ugyanolyan értékűt a saját nevemmel; így azután nem veszít semmit.

Vicsorogva nézett reám és mondá:

— Veszíteni? Hogyan mondhatja ilyen együgyűséget? Nyerni kell a gseftembernek!

Ajánlottam neki váltót 1000, 1200, sőt 2000 louis-dorról, tisztán aggódásból és csak, hogy időt nyerjek.

— Nos — mondá Frankfurter kezeit dörzsölve — most sokkal okosabban beszél! 2000 louis, az már volna egy kis üzlet. Hanem bocsánat, édes Muos úr, a maga neve nekem nem jó 2000 louisra, még 800-ra sem! Tudakolódtam a viszonyairól. Nanu, Muos úrnak nincsen semmi vagyona, csak a nagyon bizonytalanságos remény, hogy majd örököl a báró úr Zurlaubentül, akinek megint több az adóssága, mint sok ember aztat tudja.

Elismertem, hogy vagyonom épenséggel nincs, de igenis van reményem, hogy rövid idő múlva pénzhez és nagy tisztességhez jutok. Kérdezte, hogy talán jegyben járok valami gazdag hölgygel? Azt feleltem, nem járok jegyben senkivel. Az én reménykedésemnek, hogy pénzre teszek szert, egy más terv az alapja, amelyet most még nem közölhetek vele.

Ekkor hihetetlenül csóválta meg a fejét és mondá:

— Most már kellene nekem igazán megharagudni a hadnagy urra, mert mindenképen rá akarja szedni! Hanem én könnyen megbékülök. Nu, nu! És most megmondok önnek aztat, hogyan lehet önnek szép haszon a szép talentumaiból. Elmegyek önnel és ezzel a papiroskával a kvártélyába és ön írja nekem ugyanazon tollal és ugyanazon ténálval egy egyetlen nullácskát ide a szám mellé,

melyiket írta a Reding úr és azután írjon ide a hátára, hogy önnek helyette nekem fizesse ki a bank a summácskát. A Reding úr neve jó nekem e summára. Van neki vagyona és az apja és a bátyjaurai nem engednek ülni ötöt 8000 louisdorért! Tegye oda hátra a nullt és írjon által a váltót én rám és hagyom szaladni!

Kezdetben elállt a szavam, hogy az uzsorás zsidó ilyet is föltesz rólam. Nem, inkább a hóhér bárdja alá hajtom a fejemet, mint hogy ilyen gyalázatoságot elkövessek! Okosan tette a zsidó, hogy elsáncolta magát asztala mögött, mert első haragomban a kezemmel fojtottam volna meg. Hogy mit kiáltottam oda neki, azt nem tudom. Csak annyit tudok, hogy bösz kifakadásomra egyszerre belépett a két tisztársam.

A felvilágosítás, mely ekkor következett, amelyen rövid, épen olyan kínos volt. Én elismertem, hogy azon jó hittel, hogy Reding szándéka szerint cselekszem, megmásítottam a váltón a számot. Ekkor Gibelin és Liebegg zavartan néztek egymásra. Az egyik így szólt:

— Ez bizony nem volt galléros dolog.

A másik megjegyezte:

— Erről a haditörvényszék előtt kell majd felelnie.

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

A hadi törvényszék.

KÉT óra mulva Courboveieban ültem, a vizsgálati foglyok börtönében. Sírtam mérgemben és bosszúságomban. Mi történik most, ha Augéard hirtelen tudósítást küld, hogy a kocsi ott legyen? S túlélhetem-e a szégyent, hogy közönséges hamisítóként oda kell állnom a főbíró, az őrnagy és tisztársaim elé? És mit szól majd minderre keresztapám, Zurlauban? És Veronna? És szegény, beteg anyám? Ah, ez bizonyos halála lenne!

Egy dolog vigasztalt kissé bosszankodásomban: a zsidónak a kára. Ő ugyanis alaposan megcsalódott re-

ményeiben. A kezébe jutott váltó, most, hogy én azt hamisnak nyilvánítottam, egészen értéktelenné lett és ugyan törhette a fejét, miképen jut majd pénzéhez, amelyet nekem arra hitelezett. Milyen szerencse, hogy Reding a nagy sietségben, mellyel a váltót megírta, mégis annyira óvatos volt, hogy azt az én személyemre állította ki s hogy én nem hagytam rábeszélni magamat és nem írtam át a váltót a zsidóra! Másként ez bizonyosan odatette volna a nullát.

De az Istenért, hol maradt Reding! Komoly bajának kellett esnie, másként legalább írt volna.

Beállt az éj. A fáradtság és búslakodás végre elaltattak s midőn fölébredtem, fényes napvilág özönlött be ablakom rácsozatán. Végzetes napja életemnek!

Tíz óra tájban egy tizedes és két közlegény elvezettek börtönömből az alezredes szobájába. Ott találtam Keyser főhadbíró-t hivatalos öltözetében. Zöld asztal mellett ült, előtte tinta és papír. Mellette ültek Maillardoz alezredes és a derék Bachmann őrnagy, kinek becsületes katonarcán nagy szomorkodás látszott. Ő benne bíztam leginkább; mert Keysert, miként rögtön éreztem, vétségem mint rokont és legközelebbi földimet egyénileg a legkínosabban érintette. Okos szeme sujtó tekintettel mért végig, mely keresztül cikázott egész lelkemen.

Oda kellett állnom a zöld asztal alsó végéhez és felelnem a kérdésekre, amelyeket a főbíró és a két magasabb rangú tiszt intéztek hozzám. Feleleteimet maga a főhadbíró vette jegyzőkönyvbe. A kihallgatás, szerencsére, nem sokáig tartott. Elismertem az eredeti összeg megváltztatását, de erősen hangsúlyoztam, hogy ezt abban a meggyőződésben tettem, hogy Reding szándékának megfelelően cselekszem, amit ő, ha jelen volna, bizonyosan megerősítene. Hiszen a pénzt nem a magam számára vettem kölcsön, hanem a kocsi és a lovak megvételére, amivel pedig ő bízott meg.

Feleletem Bachmann őrnagyra kedvezően hatott.

A főhadbíró erre azt kérdezte, mi szüksége volt Reding kapitánynak arra a kocsira és a négy lóra?

Erre azt feleltem, hogy a dolognak ez a része titok, melyet most semmi szín alatt föl nem fedezhetek, még ha az életembe kerülne is.

Kérdés: Mutathatok-e Reding állítólagos megbízására nézve írásos fölhatalmazást?

Felelet: Nem. Azonban Reding kapitány bizonyítani fogja, mihelyt megjön.

Kérdés: Tehát hol van Reding?

Felelet: Ha útközben baja nem esett, Etampesban kérdezősködhetnek felőle. Egy nemesi család, amelynek tagjait kastélyuk égése alkalmával megmentettük, kéréste hirtelen és sürgősen magához.

Kérdés: Mondhatom-e becsületszóval, hogy a kocsi és a lovak vásárlása valamiképen e családra való tekintettel történt?

Felelet: Nem. Egyáltalában nem.

Ekkor a főhadbíró így szólt: «Nos hát majd én megmondom önnek, mi végett vásároítottak — épen olyan nevetséges, mint bosszantó leányszöktetés végett! A trianoni majorosleányra fájt a derék úrfinak a foga. Az én meggyőződéseim szerint nemcsak a szám hamis a váltón, hanem az egész váltó hamisított. Ön rúdul visszaélt Reding úr távollétével.»

— De bátyám...!

— Én itt nem vagyok az ön bátyja! Cáfolja meg, ha tudja, amivel vádoló!

Gondolkodtam egy percig. Úgy tetszett, hogy helyzetemben a királyné megmentésére vonatkozó titkot egyetlen megbízható férfiúnak, természetesen a legszigorúbb hallgatás kötelezettsége mellett, elmondhatom. De a vizsgálóbírónak és két tanu előtt, kiknek azonkívül rögtön kutatást kellene megejteniök s így a titkot veszélyeztethetnék — nem, ezt nem tartottam megengedett dolognak. Késznek nyilatkoztam tehát, hogy titkomat privatim közlöm az őrnagy úrral. Ő azután kinyilatkoztatja az uraknak, mint bírótársainak, hogy közlésem kielégítette-e vagy sem.

Ajánlásom, miként rögtön észrevettem, megbosszan-

totta az alezredes urat, már azért is, mert nem őt választottam bizalmasomnak. Keyser szintén elégedetlenül fogadta. Mindhárman kinyilatkoztatták, hogy kívánságomat nem teljesíthetik.

Keyser ezután azt mondta, hogy mivel a titkos utazókocsiról nem tudok beszámolni, ő majd tanukkal derítteti föl a célt. Erre szembesítették velem Gibelint és Liebegget s mindketten azt állították, hogy én tegnap, midőn a kocsi-val a neuillyi úton találtak, épen nem titkoltam előttük, hogy azzal valami szöktetés vagy ilyesféle a célom.

Én ugyan erősen állítottam, hogy tegnap ezt csak tréfából mondtam. Nem ért semmit. A főhadbíró az elővizsgálat eredményét röviden így foglalta egybe: először bevallottam, hogy Reding kapitánynak egy váltóját önhatalmúlag megmásítottam, azaz meghamisítottam; másodszor bebizonyítottnak látszik, hogy a pénzt a trianoni Valy Jeannette megszöktetésére akartam használni; harmadszor gyanús vagyok abban, hogy a váltót nemcsak megmásítottam, hanem azt egészen hamisítottam és végre negyedszer, hogy szökést és ezzel a zászlóra tett esküm megszegését terveztem.

Maillardoz alezredes megkérdezett, van-e megjegyzésem? Azt feleltem, ha lehetséges, halasztást kérek addig, míg Reding kapitány hazajön avagy legalább tudósítás érkezik tőle váltójáról és megbízásairól.

Bachmann őrnagy pártolta kérésemet és rövid tanácskozás után elhalasztották az ügyem tárgyalását három napra, míg Etampesből fölvilágosítást szereznek.

A börtönben ráértem töprenkedni sorsomon. Különösen kínos volt, mikor eszembe jutott Augeard úr terve.

Hátha épen az én elfogatásom miatt meghiúsul a királyné és gyermekeinek menekülése?! Mi lesz akkor?!...

Órák hosszat gyötörtem hiába agyvelőmet, hogy valamely segítő utat-módot kieszeljek. Végre az elítéltetésemet megelőző nap előestéjén elhatároztam, hogy magamhoz kéretem tábori papunkat, a jóságos kapucinusatyát. P. Secundust.

Csakugyan eljött, még aznap késő este, midőn már

sötétedett. Meggyóntam neki és megható intése, hogy mindent, amit bírám esetleg rám kimondanak, Isten kezéből eredő büntetésként fogadjak bűneimért, nagyon megindított. Mégis az a gondolat, hogy ártatlanul elítélhetnek és talán még becsületemtől is megfoszthatnak, szinte elviselhetetlen volt reám nézve és egész bensőm föllázadt ellene.

Mielőtt P. Secundus búcsuzni készült, megkértem, maradjon még egy pillanatig; egy titkot kell még közölnöm vele. Miután megígérte, hogy arról bárkinek csak az én engedélyemmel szól, avagy halálom után is majd csak akkor, ha a közzététel már senkinek sem árthat — mindent elmondtam neki. Gondolkodott egy ideig s eleinte úgy vélekedett, hogy helyesen cselekedném, ha bíráimmal legalább sejtetném az utazókocsi megvételének célját; hiszen a becsületem, egész életpályám megmentése, sőt talán még ennél is több forog a kockán!

— Ha kinyilatkoztatná, hogy Redinget és önt egy nagyon előkelő család kérte meg, hogy számára kívándorlás céljából titkon egy utazókocsit szerezzenek, azt hiszem, ez a célzás elégséges lenne, — mondá.

Nem fogadhattam el vélekedését. Mivel akkor még a kívándorlást semmiféle törvény nem tiltotta, nem lett volna okunk, hogy a «nagyon előkelő család» nevét eltitkoljuk. P. Secundus belátta ezt. Arra kért tehát, egyezzem bele, hogy titoktartás pecsétje alatt az egész dolgot elmondhassa d'Affry ezredesnek vagy Maillardoz alezredesnek. Megmondtam neki okaimat, hogy ezt miért nem óhajtom, de ahelyett fölhatalmaztam, hogy Bachmann őrnaggyal közölheti az ügyet, hogy ő aztán Redinggel idejekorán elkészülhessen a terv véghezvitelére.

Megegyeztünk még abban, hogy a jó kapucinus-
atya lehetőleg mielőbb megkeresi Augeard-t és értesíti a terv megváltoztatásának szükségéről. Ha pedig ez a szándék nem sikerül, a királynétól kér majd audienciát.

P. Secundus megáldott, jó reménységgel biztatott és elváltunk.

Bár csak megjönne Reding, a haditörvénytörvényészék részéről kiszabott óra előtt!

Ámde a kiküldött staféta nem hozta meg sem őt, sem bizonyos hírt arról, hogy merre van. Reding október 8-án Etampesba érkezett, meglátogatta Valdouleur urat és leányait s másnap már korán reggel ismét elindult. Tehát, ha útközben komoly baj nem érte volna, már napok óta itt kellene lennie.

Ez a szomorú bizonytalanság barátom sorsa miatt, szerfölött levert. Egészen zavart voltam, midőn beléptem a terembe, melyben a hadbírság összeült.

Az öreg d'Affry ezredes kivételesen maga eljött Courbevoieba, hogy elnököljön. Jobbján és balján ültek az alezredes és az őrnagy. Azután következtek a második és harmadik zászlóaljbeli kapitányok; közülök csak a két luzerni, Dürler és Pfyffer kapitányok, voltak jobb ismerőseim. A többi tiszt hátul állt a teremben.

Az ezredes megnyitotta a gyűlést néhány szóval, melyeket zavarodottságomban alig értettem. A főhadbíró azután felolvasta a megelőző vizsgálat jegyzőkönyvét és a vádat. Bajtársaimra való hivatkozásomat, hogy hiszen ők nem hihetik, hogy én ilyen változtatást másként, mint jó hittel cselekedtem volna, a berniek és freiburgiak, akik többségben voltak, meglehetősen hidegen fogadták. Nagyobb sikerrel gyengítettem meg a vád többi pontjait. Elmondtam, micsoda ajánlatot tett nekem a zsidó és hogy azt nyilván elfogadta volna, ha képes vagyok olyan cselekedetre, amilyent vádlóm föltételezni szeretne. Szerencsétlenségemre, lelkiismeretem most nem engedi, hogy védelmemre elmondjak egy okot, melyet egykor mindnyájunknak igen fontos ok gyanánt kell majd elismerniök. És még nagyobb szerencsétlenségemre, Reding kapitány, akinek megbízása alapján hittem, hogy így kell cselekednem, nem jelenhetett meg.

A főhadbíró azt felelte, hogy ezek pusztá állítások, nagyhangú szólások, de nem megcáfolása a vádnak, amelynek minden pontjához ragaszkodik. Amit azon titkos okról mondtam, mely, ha fölfedezném, mindent megmagyarázna, ez szintén csak hiú kifogás. Hogy Reding kapitány meg nem jelenhetett, minden bizonnyal sajnálatos, de nem a

vádlott, hanem a vád érdekében. Mert ő sohasem képzelheti, hogy a komoly és szolid Reding efféle könnyelmű szerelmi dologban segítőnek állana. A vádat összes pontjaiban fenntartja és a törvényszéket kéri, hogy a vádlottat bűnösnek nyilvánítsa és degradálásra ítélje. Másrészt azonban, tekintettel a vádlott ifjúi korára, eddigi jó magaviseletére, egyéb büntetéseknek kegyelmes elengedését ajánlja.

D'Affry ezredes megkérdezett, van-e még valami mondani valóm. Elszorult a torkom és éreztem, hogy zokogás nélkül egy szót sem tudnék kiejteni. Nemet intettem fejemmel és hagytam, hogy elvezessenek.

Jó sokáig tartott, míg újra visszavitték a terembe. Amint beléptem, az arcokon megláttam, hogy el vagyok ítélve. Az ezredes intésére fölkelt a főhadbíró és tudomásomra adta, hogy a bírák ítélete szándékos váltóhamisításban mond bűnösnek és degradálásra ítél, amely rögtön végrehajtandó rajtam. Egyéb büntetések kegyelmesen elengedtetnek.

Levezettek a kaszárnya udvarára és egy csapatnégy-szög közepébe állítottak. Megperdültek a dobok. Keyser főhadbíró vörös köpenykéjében odalépett eléem és most ő maga is remegő hangon, felolvasott valamit, amiben előfordult az én nevem és a «hamisítás» és «degradálás». Azután újra dobpergés hallatszott. A porkoláb hozzám-lépett és lecsatolta derekamról a kardot. Még mindig alig tudtam, mi történik velem. Olyasmit éreztem, mintha erősen fejbeütöttek volna és a sajgó fájdalomtól minden forgott körülöttem. De midőn a porkoláb vállrojtomhoz nyúlt és azt leszakítván, lábam elé dobta, iszonyút kiáltottam és eszméletlenül rogytam a földre.

ÖTÖDIK KÖNYV.

KÜLVÁROSOK ÉS A MARS-
MEZŐ.

HUSZONHATODIK FEJEZET.

A menekülés.

ELMÚLT két hét, de róluk semmit sem tudok. Agyvelőgyulladás vett erőt rajtam s az egész idő alatt egy tiszta pillanatom sem volt. Midőn legelőször nyitottam föl szememet némi öntudattal, Bachmann őrnagy és P. Secundus ültek az ágyam mellett. Az őrnagy nyájasan nézett reám, megsimogatta kezemet, mely a takarón feküdt és eltávozott. P. Secundus csak ennyit mondott: «Bátorság! bátorság!» És én iparkodtam összeillesztgetni a dolgot; ámde emlékezetem cserben hagyott. Behúnytam a szememet s még csak azt hallottam, hogy az épen belépő Trioson ezredorvos föltétlen nyugalmat rendelt és a kapucinus-atyát, nem igen nyájasan, elküldte. Mondani akartam valamit, de míg eltűnődtem rajta, ismét elaludtam.

Midőn fölébredtem, egyedül voltam a szobában. Az ablakra néztem és láttam, hogy odakünn hópelyhek szállingóznak; Mindenszentek napja elmúlt és a tél korán beköszöntött.

Most már időközönként gyakrabban fölébredtem. Lassankint visszatért emlékezésem és napok hosszú során elvezetett Párizsig és az utolsó időig. Ámde itt egy ponton egyszerre megakadt és szerencsére, sehogysem jutottam tovább.

Trioson doktor, egy kicsiny, fúrge emberke, veres orrán nagy, csontkeretes pápaszemmél, most már napról-napra megelégedettebb lőn és végre megengedte, hogy néha fölkeljek. Ilyenkor óraszámra elüldögéltem egy

karosszékekben és elcsevegtem Lacaze nevű kórházi szolgánkkal, aki egészen kedélyes fickó volt. Néha a doktor is odaült mellém és beszélgetett velem egyről-másról s mikor aztán elment, megcsóválta deres fejét, morgott valamit latinul és egyszer, amint távozott, halkan mondta magában: «Arra még nem emlékszik!»

Mi az, amire még nem emlékszem?

Eközben testileg jóformán megerősödtem. Egyik nap Bachmann őrnagy nyitott be hozzám; nyájasan kezét nyújtott és mondá:

— Örülök, hogy már ennyire vagyunk. E szép téli időben most már csakhamar kimehet majd a friss levegőre. Nagyon aggódtunk, hogy nem éli túl a szomorú esetet.

De melyik szomorú esetet? Ekkor szemembe ötlött az őrnagy arany vállrojtja és egy perc alatt elém tűnt emlékezetben a porkoláb alakja, amint az én vállrojtjaimat letépte.

Visszatántorodtam a karosszékekbe. Az orvos, aki a szomszéd szobában várta a próba sikerét, hozzám sietett és megfogta verőeremet. Midőn látta, hogy a szemem megtelik könnyel és heves zokogásra fakadok, megkönnyebbülten mondá:

— Hála Istennek! Meg van mentve!

Hagytak, hadd sírjam ki nyugodtan első fájdalmamat. Eközben az őrnagy, akárcsak atyám lett volna, olyan jószágos volt. Egyre ezt hajtogatta:

— Szegény, szegény ifjú! Bátorság! Majd jóvá lesz minden!

Másnap ismét eljött és ki akart vinni egy kis sétára, csak a kaszárnya udvarán át egy kertbe, melynek útjairól elsőpörték a havat. Kék flanell kórházi öltönyöm helyett a szolgálával elhozatta polgári ruhámat. Felöltöttem; már majdnem kiléptem a betegszobából, midőn egyszerre megrémített a gondolat, hátha valamelyik tiszttel találkozom. Reszketve kértem a jó őrnagyot, engedje el a sétát.

Leültünk és ő mondá:

— Kedves, fiatal barátom, de hát mi lesz most önnel?

— Nem tudom; — felelém. — De az ezrednél, közlegényként, nem maradhatok. Ezt ki nem állom! S így megbecstelenítve visszatérnem hazámba, Zurlaubennek, anyámnak és — nem, ez is lehetetlen! Nem helyezhetnének talán át egy másik svájci ezredbe? Talán a Salis-Samaden ezredbe?

— Azt megtehetjük — de nem tiszti ranggal, szegény ifjú! Különben most ne beszéljünk többet erről. Legyen meggyőződve, hogy én, személyem szerint, cselekvésének becsületességét egészen tisztán látom.

P. Secundus, megegyezésünkhöz képest, természetesen fölvilágosította az őrnagyot Augéard tervéről. Megkérdeztem tehát, hogy a királyné titkára nem küldött-e még újabb értesítést. Bachmann halkán monda, hogy a tervről még nem mondtak le. Azután beszélünk Redingről, akinek sorsa felől még mindig nem jött semmi hír.

Alig búcsúzott el Bachmann, Brunner egy levelet hozott. Megismertem rajta Keyser írását s nem mertem mindjárt felbontani. Brunner derekasan megnőtt, mióta az ezredbe állt; azt mondta, reméli, hogy nemsokára puskával cserélheti el a dobót. Csevegtünk egy ideig s ő megpróbált vigasztalni a maga módján.

Jóakarát beszélt a fiúból. Zsebembe nyúltam, hogy régi szokás szerint egy kis borravalót adjak neki. Ekkor kitűnt, hogy nincs nálam megfelelő pénzdarab s azért megkértem, menjen el régi szobámba és hozza el az erszényt, amelyet íróasztalom baloldali fiókjában talál, hozza el a vázlatkönyvemet is, talán egy kis rajzolással gyorsabban telnék az idő.

Mikor Brunner elment, felbontottam Keyser levelét. A borítékban Zurlaubennek a levelét találtam — épen, amitől féltem. Ezzel a hideg megszólítással «Uram!» három sorban tudtomra adta, hogy Keyser főhadbíró úrtól értesült becsstelen cselekedetemről és annak igazságos megbüntetéséről. «Miokért is kegyelmedet ezennel végképen kitagadom, valamint kegyelmednek a legnagyobb szigorúsággal megtiltom, hogy ezentúl akár írással, akár szóval valamikor a szemem elé járulni merészkedjék.»

Jóllehet nem vártam egyebet, a derék férfiúnak e sorai mégis nagyon megrendítettek.

Amint a borítékot még egyszer megvizsgáltam, hogy lássam, vajjon Keyser nem írt-e legalább egy sornyi vigasztalást, Veronkának egy levélkéje akadt a kezembe s ez enyhítő balzsamot tartalmazott. Foglalatja ez volt:

«Szegény, szerencsétlen Barátom!

Apám közölte velünk a rettenetes megpróbáltatást, mely Téged ért. Engem egészen lesujtott e hír. Természetesen, a reménységünknek most már vége! Atyám soha, sohasem fogja megengedni, hogy a feleséged legyek, legfőlebb, ha ártatlanságod tökéletesen kiderül — és én ezt, bár minden reménység ellenére, mégis hiszem.

Mert hogy Te ártatlan vagy, ahhoz én ragaszkodom, még ha apámmal együtt mindenki más vétkesnek tartana is. Hogy Te azt a szerencsétlen Jeannettont megszöktetni akartad, hogy Te a Reding váltóját másként, mint jó hittel, megmásítottad volna — azt én Rólad soha, soha el nem hiszem. Sokkal jobban ismerem én a Te becsületes szívedet! Anyád is egészen így gondolkozik, mint én, ami egyébiránt magától érthető.

És most mi lesz veled? Szegény, szegény Damján! Közlegény légy? Én inkább azt tanácsolom — és anyád is azt gondolja —, tanulj valami mesterséget, hogy tisztességesen megélhess. Hazajövedeledről ide Zugba, természetesen szó sem lehet. De ha majd szerencséd ismét fölragyog és e szomorú eset feledésbe merül, hiszem, megérem még, hogy édes, jó anyád aggságát jelenléteddel és szeretetteddel megédesíted.

Addig is buzgón imádkozunk, adjon a jó Isten erőt, hogy keresztedet elbírd és hozza ártatlanságodat napfényre. A rózsás virágtartót Szt.-Veronának ajándékoztam és ügyemet az ott lakó remetének imádságába ajánlottam. Imádkozzál Te is velünk!

És most, az ártatlanul meggyötört Üdvözítő és a fájdalmas Szűzanya vigasztaljanak nagy keserűségedben —
Téged és Veled gyászoló *K. Veronádat».*

Kis gyermekként sírtam, mikor e sorokat olvastam és a sírás megkönnyebbített.

— De hát mibe fogsz most? — kérdeztem önmagamtól. — Arra nem visz rá a lélek, hogy közlegénynek menjek más ezredbe. Új életpályát kell tehát keresnem!

Brunner meghozta az erszényt. Még benne volt annak a pénznek a maradéka, amelyet a zsidótól a szerencsétlen váltóra kaptam, mintegy 200 louisdor. Nem tartottam kötelességemnek, hogy ebből az uzsorásnak csak egy fillért is visszaadjak; hiszen ő annyira megkárosított, hogy azt sok-sok ezer louisdorral sem tehetné jóvá.

Eközben este lett. Az ápoló behozta a jó, erős levest és mindjárt vissza is indult, megjegyezvén, hogy jól teszem, ha korán lepihenek. Ekkor egyszerre egy gondolat villant meg agyamban; a vázlatkönyv idézte föl, mely ott feküdt előttem az asztalon.

— Menj Párizsba és keress tisztességes munkát valamelyik festőnél vagy díszítőnél! Miért maradnál csak egy órát is tovább e kínos helyzetben? Hiszen mint tisztet elbocsátottak és mint közlegény nem kötelezted magadat a szolgálatra. El tehát, még ez éjjel!

Egy percet sem haboztam. Irónnal gyorsan néhány sort írtam Bachmann őrnagynak a Zurlauben levele aljára, melyekben megköszöntem atyai szeretetét és egészen általánosságban közöltem vele elhatározásomat, hogy «új életet kezdek». A levelet hamar bepecsételtem, ráírtam a címet, egy cédulába göngyölve öt livre ezüstpénzt tettem mellé a kórházi szolga számára, fejemre csavartam a kendőt, amelyet a kerti séta közben kellett volna használnom, kabátomat szorosan begomboltam, vázlatkönyvemet a hónom alá vettem és kiosontam a sötét folyosóra.

A lépcső két perc alatt mögöttem volt. A kapuban álló őr még csak meg sem szólított és künn voltam a Párizsba vezető úton.

Természetesen nem bízhattam magamban, hogy súlyos betegségem után, hideg téli éjszakában, a majdnem két órányi utat a városig megbírom. Eszembe jutott egy kis kocsma a Mont Valérien lejtőjén, amelynek távolságát

mintegy 20 percre becsültem: oda akartam menni s ott tölteni az éjszakát.

Ámde mennyire elnyúlt az út! Azt hittem, fáradt tagjaimmal sohasem jutok el a kicsiny, fehér házhoz. Zihálva, támolyogva érkeztem meg végre és a lobogó tűzhelynél vendégszeretően fogadtak.

Azt mondtam, festő vagyok és eltévedtem. Szívesen elvállaltak éjjeli szállásra.

Amint föl akartam kelni, keservesen tapasztaltam, hogy lábaim egyszerűen mehtagadták a szolgálatot. A meg-erőltetés, oly hosszú betegség után, mintegy megbénította őket. Akarva, nem akarva bele kellett nyugodnom sorsomba és teljes nyolc napot időznöm a kicsiny kocsmában, a courbevoiei kaszánya közelében.

Napközben azzal űztem el az unalmat, hogy gyakoroltam magamat a rajzolásban. Esténként pedig gazdám-mal és virgonc feleségével elüldögéltem a tűzhely mellett. Itt hallottam meg újságként mind a nagy politikai változásokat, amelyek a nemzetgyűlésnek Versaillesból Párizsba költözése óta történtek. Az új alkotmány a király hatalmát nagyon megszorította.

— Háborúról és békéről most már csak az egész ország követeinek beleegyezésével határozhat — mondá diadalmasan gazdám. — S ezzel földerült az örök békének ideje. Ne higgye, uram, hogy én gondoltam ki e szavakat. Nem, ott hallottam a nemzetgyűlés karzatán és később az «Ami du peuple» hasábjain is olvastam!

Nagyon hittem a szavának, hogy e hangzatos frázisokat nem ő eszelte ki s azt kérdeztem tőle, tehát mit tehet még a király?

— Ha nem tetszik neki a törvény, amelyet a követek szabnak, kimondhatja a „veto“-t. De ha a követek nyakas-kodnak és a törvényt harmadszor is megszavazzák, engednie kell.

— Nos, akkor a királynak nem igen nagy hatalmat hagytak! — szóltam rá. — De hát mit tettek arra, hogy az ország adósságait fedezzék, amiért tulajképen összehítták őket?

— O, famózus dolgot! — kiáltotta gazdám. — Minden adósságunk quitt! Kibocsátanak néhány száz millió *assignátát* vagyis utalványt a nemzeti jószágokra. Még nem látott ilyent? Ime, itt van egy 10 livre értékű és itt a másik, ez 20 livre-t ér.

Elnézegettem ez első assignátákat, amelyeket még a király feje ékesített.

— Utalványok a nemzeti jószágokra — de micsoda nemzeti jószágokra? — kérdeztem.

— A papok jószágaira! Ó hiszen ezer meg ezer millióra rúg, amit a kolostorok és a püspökök és a megszámlálhatatlan templomok és kápolnák ajándékképen kikunyoráltak a királyoktól és a nemes uraktól, meg a polgároktól és a koldusoktól! Ezt most visszaköveteli a haza, mint olyan adományt, amelyet oda kell áldozniok oltárára. Biztosíthatom, hogy néhány pap is elfogadta a javaslatot; mások, az igaz, derekasan küzdöttek ellene, kivált valami Maury abbé, kivel Mirabeunak ugyancsak meggyült a baja. Való, míg az abbé beszélt, neki kellett igazat adnunk; de ha aztán megint Mirabeau beszélt, mégis csak neki volt igaza — car c'est un diable, celui-là!

— De hát a papok miből élnek majd, ha az egyházak összes régi alapítványait elkobozzák? — kérdém.

— Épenséggel ez az, amin még pörlekednek. A kolostorokat, azokat egyszerűen megszüntetik s így hát nem lesz szükségük semmire. A plébánosok, káplánok majd a hazától kapnak zsoldot.

Mihelyt eléggé fellábaltam, előkértem hazafias gazdámtól a számadást. Jó borsos volt biz az. S ami az aranyaimból visszajárt, azt néhány hitvány assignátával fizette meg. A Mont Valérien kocsmárosa volt az első, de nem az utolsó patrióta, akinél ilyen hajlandóságot tapasztaltam.

HUSZONHETEDIK FEJEZET.

A Helvét Klubban és a jakobinusoknál.

FZERHÉTSZÁZKILENCVEN újév-napja elmúlt. Egyelőre az öreg Blanchet vejénél, a Faubourg St.-Martin-ban béreltem lakást, hol is a földim igen csekély pénzért egészen nyájas kis padlásszobát adott rendelkezésemre. Az öreg Huwiler időközben meghalt. Az asszony főzelékes és gyümölcsös kosaraival egész nap kinn volt a piacon. Férjének sok dolga akadt a pincében, ahol, úgylátszik, kifogyhatatlan mennyiségben volt összehalmozva minden képzelhető főzelék- és gyümölcsfajta. Eleinte nem tűnt fel a dolog; de midőn már néhány hete laktam Huwilernél és minden reggel ott láttam a pinceajtóban az újra megtöltött nagy kosarakat, amelyeket az asszony esténként üresen hozott haza, nem álltam meg szó nélkül.

Házigazdám fürkésző tekintettel nézett végig és hosszabb szünet után megszólalt:

— Bizony, jó nagy a pincém!

— Már annak kell lennie — mondám viszont —, más-
különbben nem férne el benne annyi zöldség, amennyit e
néhány hét alatt eladtak.

— Pedig még sok van ám benne, egész télire elég
lesz — felelte Huwiler. Ha akarja, megnézheti pincéimet;
mert tudom, hogy kegyelmed a földijét el nem árulja.
Másként be sem fogadtam volna házamba. Ugyanis van
a pincémnek egy titkos ajtaja s ezen keresztül pótolom
mindig, ami elfogyott.

S ekkor mesélt nekem a folyosókról és üregekről,
amelyeket a kőfejtők ősidők óta vágtak Párizs körül és
Párizs alatt. Eszembe jutott, hogy már hallottam e föld-
alatti folyosókról; alig két éve egy nagy, a város közepén
fekvő párizsi temetőből ilyen üregbe takarították el a
csontokat s elnevezték katakombának.

Huwiler a földalatti folyosón hordta be Pantinból évek óta a zöldséget és gyümölcsöt és nem kellett a párizsi sorompónál a rengeteg vámot megfizetnie; így tudott aztán meggazdálkodni néhány garast. Most már azonban szemmel láthatóan öregszik és sokszor gyötri a köszvény; ezért egy fiatalabb társat keres, aki segítségére lenne és az üzletet tovább vezetné. És ő erre a jól jövedelmező foglalkozásra engem szemelt ki. Meglehetősen szolid fiatalember vagyok, nem is készülök hamarosan vissza Svájcba, időközben úgyis hiába kerestem festőnek való állást s így hát határozom el, hogy veteménykereskedő leszek; a közös nyereségen becsülettel megosztozik velem.

Ő eszerint a csempészt egészen megengedett dolognak hitte; én bizony rosszaltam s nem is titkoltam el gondolkodásomat. Házigazdám emiatt annyira felbőszült, hogy a pinceajtó helyett háza ajtajára mutatott és én egy negyedóra mulva vázlatkönyvemmel és egyéb aprólékos holmimmal együtt künn voltam az utcán.

És most hová? Már többször eszembe jutott Rouillé, a waadtöldi hazafi, akivel a Palais Royalban ismerkedtem meg.

A Faubourg Montmartre egyik félreeső utcácskájában lakott. A kapusné kérdésekre azt felelte, hogy igenis, az az úr itthon van. Hogy talán én is svájci vagyok? Azután megmutatta az utat egy sötét folyosón át egy vakudvarba.

— Itt, ezen a lépcsőn föl, az ötödik emeleten, jobbra az első ajtó!

Fölkapaszkodtam tehát a szűk és meredek lépcsőn s ott megállított egy ajtó ezzel a fölírással: «Helvét és Allobrog Klub». E fölött, elég keservesen festve, Tell Vilmos látszott kézíjjal és nyíllal és vadul forgó szemmel, mintha minden látogatót vissza akarna riasztani.

Megkopogtattam a jobbra eső ajtót. Kis idő mulva óvatosan kinyitották és a résben Rouillé feje látszott. Nem ismert meg mindjárt, de midőn megmondtam nevemet és emlékeztettem a Palais Royalban történt találkozásunkra, felkiáltott:

— Ah, az én zugi fiatal barátom! — és kezet adott. Néhány szóval elmondtam neki, hogy már nem vagyok a svájci ezredben és festőnek való munka után szaladgálok. Azt felelte, örül, hogy a zsarnokság csatlósait otthagytam és készségesen támogat majd szóval is, tettel is. Most azonban, bár sajnálja, kénytelenségből arra kér, hogy néhány percig türelmeskedjem, mert néhány barátja van nála. Ezzel föl vitt még egy emelettel magasabbra és betuszkolt egy kicsiny szobába.

Nemsokára azonban már visszajött, hogy majd bemutat barátainak.

— Néhány érdekes embert fog megismerni; — mondá a waadtöldi, miközben levezetett a lépcsőn.

Sötét és alacsony terembe léptem, mely a Helvét és Allobrog Klubnak egyesületi helyisége volt, egybekötve Rouillé magánlakásával. Egy függőlámpa alatt, gömbölyű asztal körül talán egy tucatnyi férfi ült, akik mind erősen szemügyre vettek.

Rouillé legelőbb Desonnaznak, az Allobrog-klub elnökének mutatott be, akinek szája egyik fülétől majdnem a másikig ért.

— Muos úr, az én fiatal zugi barátom — mondá Rouillé — hazafias szíve sugallatára otthagya a zsarnoknak pretoriánus-hadát. Az arisztokratáknak ellensége és kész közreműködni, hogy egyetlen svájci se maradjon rabbilincsben.

— Üdvözlöm önt, hűséges földink — kezdte Desonnaz a beszédét öblös mellhangon. Párizsban sok fecsegő embert ismertem meg, de olyan üres és kellemetlen egyik sem volt, mint ez a Desonnaz. Sohasem szalasztotta el az alkalmat, ha akadtak szerencsétlen hallgatói, akiket eláraszthatott hangzatos szavai özönével.

— Az ön ereiben Tell Vilmosnak a vére kering; ön nem tehet mást, mint hogy szeresse a szabadságot és gyűlölje a zsarnokságot — az ön svájci szíve úzi, hajtja erre!

Desonnaz végül megölelt és fölvatatott a testvéri csókkal, ami bizony nem volt igen kellemes; ámde nyu-

godtan eltűrtém. Volt ott egy német báró is, valami Cloots úr, aki magamagát Anacharsisnak nevezte, mert miként görög névrokona, ő is barangol, hogy az igazságot keresse. Örültebb rajongót életemben sohasem láttam. Ezt is meg kellett ölelnem. A többiek beérték azzal, hogy kezet fogtunk. Azután folytatták a tárgyalást.

Arról volt szó, hogy Svájcban a dolgoknak egészen új rendjét létesítik. A Vogt-rendszert eltörlik, az összes svájciaknak egyenlő politikai jogokat adnak; az arisztokratikus uraimat meg kell szüntetni és demokratikus kormányzással pótolni, miként az a katolikus őskantonokban és nálunk Zugban már előbb megtörtént. Azonkívül legyen Svájc egy «egységes és oszthatatlan helvét köztársasággá», amint ugyanazt Franciaországban máris erőltetik. A tervben sok jó dolog volt, ami bármelyik svájci ifjú szívét, aki szerette hazáját, könnyen megvesztegethette és lángra gyujthatta. Veszedelmes, káros oldalait csak később vettem észre. De e pillanatban hozzájárultam a helvét klub terveihez és beálltam a szövetségbe.

Rouillé azután ott tartott magánál s átadta nekem azt a szobát, amelyikbe először bevezetett. Minthogy könnyen olvasható s elég csinos frásom volt, íródéákjaként használt. Időközben egy némileg emberiesebb Tell Vilmost is festettem a klubhelyiség ajtajára, pusztá falait pedig kemény papirosra rajzolt felírásokkal és jelvényekkel aggattam tele. Ilyenformán megszolgáltam ellátásomért s egyben azt hittem, hogy dicséretes vállalkozásban dolgozom a haza javára.

Nemsokára kinyílt a szemem!

Egy napon megkérdezett Rouillé, elmennék-e vele a jakobinusok klubjába. Beleegyeztem és este elmentünk oda. Hajdan a dömések kolostora volt, most az «alkotmány barátainak egyesülete» (találkozási helyükről röviden «jakobinusok») szokott helyiségeiben egybegyűlni. Ekkor Barnave és a Lamothe testvérek voltak a vezetői, Robespierre a lelke. Az orléansi herceggel együtt eljárt oda két fia, a chartresi herceg és Montpensier herceg is.

A klub akkor még nem ülésezett a templomban,

hanem a kolostor hajdani könyvtárában. A szószékkal szemben volt a választmány és az elnök ülőhelye; mögöttük egy oltárféle állott az emberi jogok tábláival és Rousseau és Helvetius mellszobrával. Fölöttük pedig a szabadság zászlói lobogtak kigöngyölítve és a könyöklőkorlátokra nagy betűkkel volt odaírva: «Szabadon élni — vagy meghalni!»

Barnave megnyitotta az ülést. A javaslat az összes kolostorok megszüntetéséről szólt. A szerzetesek térjenek vissza családjuk körébe. A vagyont, amelyet számos rend bírt, már elvette tőlük az előbbi törvény. És most még azt a jogot is elveszik tőlük, hogy együtt maradhassanak, együtt imádkozzanak és jót cselekedjenek!

Ha még azt mondták volna, hogy aki akar, aki megbánta elhatározását, az szabadon kiléphessen és az államtól életjáradékot kapjon — ezt megértettem volna! De nem, valamennyit, — és pedig a szabadság nevében.

Nem bírtam tovább! Megkérdeztem Rouillét, aki jól látta izgatottságomat, hogy nekem szabad-e szólnom. Ő azt hiszi, ehhez csak a jakobinus-klub tagjainak van joguk, válaszolta és kért, hogy ne kövessek el valami oktalanságot. De a vérem már forrt s mihelyt a szónok bevégezte frázisait, merészen lekiáltottam az elnöknek, hogy én kérek szót.

Barnave rámkialtott, igazoljam előbb, hogy a klubnak tagja vagyok.

Azt feleltem:

— Nem részesültem még a szerencsében, hogy jakobinussá lehessek; sőt francia sem vagyok, hanem egy szabad nemzet fia és a szabadság barátja. Ennek a szabadságnak a nevében szeretnék néhány szót intézni a gyűlekezethez.

Sokan, kivált a hölgyek tetszéssel tapsoltak és kiáltoztak: — Meghallgatjuk! Beszéljen!

Az elnök tehát azt hitte, hogy tehet kivételt a szabály alól s beleegyezett, hogy beszéljek.

Egy perc múlva a szószéken álltam. Hogy mit beszéltem, ma már természetesen nem tudom. A jelmonddal

kezdtém, melyet a klub világító betűkkel állított mindenek szeme elé: «Szabadon élni — vagy meghalni!» Azt mondtam ez volt a jelszavuk azoknak a férfiaknak is, kik a Svájc szabadságát megalapították és elbeszéltem, hogy a szegény pásztorok Morgarten és Sempach mellett és annyi temérdek csatában inkább meghaltak, semhogy szabadságuk drágakincsét elrabolni engedjék.

Eddig minden pompásan ment; szavaim gyujtottak; harsogó tetszés volt jutalmam és a padokról felugrálva kiáltották mindnyájan: Szabadság vagy halál!

Amint azonban e bevezetés után áttértem tárgyamra és kijelentettem, hogy a szerzetesi életnek javaslatként kimondott erőszakos elnyomása épen e szabadságnak az arculcsapása, megfordult a kocka. Először megütdtek azután nyugtalankodtak, egyesek fütyülni kezdtek s rámkibáltak: Le vele! le vele!

Az elnök csengetyűje végre némi csendet teremtett a boszorkány-zsivajban. Tovább akartam beszélni. Ámde Barnave mennydörögve fordult felém:

— Fiatalember, hát nem hallja, hogy a kedvezéssel, amelyben a választmány részesítette, durván visszaélt? Nem érti meg, hogy a szabadság nem tűrheti, hogy nem-szabadokká legyünk? Pedig nem szabadok, rabszolgák valamennyien, akik fogadalommal kötelezik magukat engedelmességre!

Védekezni akartam e hitvány álokoskodás ellen: «Hát a szabadkőművesek nem tesznek-e szintén fogadásokat?» Tovább nem jutottam. Az undok Marat, szennyes zsebkendővel a homlokán, vadul szikrázó szemmel ugrott elő a hallgatók közül és rikácsolva üvöltött:

— Kém! A zsarnok zsoldosa! Le veled a szószékről, melyet megszentsegtelenítség! — Ezzel a karomba vágta körmeit és erőszakkal akart lerántani.

A fickó nem boldogult volna velem; mint mérges viperát ráztam le magamról, úgy, hogy elvesztette biztos állását s háttal zuhant volna le a lépcsőn, ha az utána tódulók meg nem fogják. De engem is valósággal le téptek az emelvényről s midőn az utcán magamhoz

tértem, számból, oromból ömlött a vér és hálálkodhattam Istennek, hogy élve megszabadultam.

Szerencsésen eljutottam Rouillé lakásába s kénytelen-kelletlen otthon ültem néhány napig, míg egy szegény foltozósabó valamennyire ismét összetákolta legjobb ruhámat.

Eközben ráértem elmélkedni. Hogyan? Hátha az «egységes és osztatlan Svájcban» is ilyenforma lesz a szabadság? Bizony, a Helvét Klub terve nagyon is aggasztó és én elhatároztam, hogy minél előbb megválok tőle.

Desonnaz egyik felhívása, amelyet szintén le kellett írnom, döntő elhatározásra bírta. Ebben felszólítja a svájciakat, hagyják ott a szabadság elleneit, hogy a franciákkal együtt bérceikre tűzhessék a dicső háromszínű lobogót.

Itt volt hát előttem betűről-betűre, amit P. Secundus mondott: A Helvét Klub tervei veszélyeztetik Svájc önállóságát. Mi több, hiszen ebben a felhívásban világos célzás van arra, hogy Svájcot a francia köztársaságba kebelezzék. Annak a zászlóját, a háromszínű lobogót bontják ki majd a honi bérceken!

Eldobtam a tollat és kijelentettem Rouillének, hogy ilyen gyalázatosságban sohasem működöm közre. Eleinte meg akart nyugtatni, azonban csakhamar vállat vont és azt mondta, már a multkor a jakobinusoknál is látta, hogy sokkal több katolikus fanatizmus van még bennem, sem hogy a népnek valóságos barátja lehetnék. Szabadságomra hagyja tehát, menjek, ha akarok, de ha elfogy a pénzem, arra ne is gondoljak, hogy őhöz forduljak alamizsnáért.

Két perc múlva rajzkönyvemmel és kicsiny kézitáskámmal megint künn álltam Isten szabad ege alatt.

HUSZONNYOLCÁDIK FEJEZET.

Régi ismerős.

KORA reggel volt még s a nagy boulevardon a Madeleine-templom felé ballagtam. Betegségem óta nem láttam P. Secundust; őt akartam megkeresni, mert anyámat megkértem, hogy egyelőre őhozzá küldje leveleit. Már messziről láttam, hogy sűrű ember-tömeg szorong a kapucinusok kertjének kapuja előtt. Nemzetőrök és háromszínű övvel ékes hivatalnokok álltak előtte és a kolostor templomának tornyán is ott lobogott a háromszínű zászló.

Egyik bámészkodót megkérdeztem, vajjon mi történik itt.

— Eh, hát kiszedik a kapucinusok fészket — felelte a suhanc, aki rongyos nadrágja zsebébe dugdosta kezét és dideregve váltogatta a lábát. — Ezek a fickók nem spóroltak a nemzetnek annyit, mint a st.-germaini bencések, akiknek a fészket tegnap szedték ki. Sapristi! De a kommisszáriusurak is bizonyosan zsebredugtak néhány louis, meg gyémántot, nekünk meg azt sem engedik meg, hogy egy kissé tarlózzunk. Ezek a kommisszáriusok csak olyan gonoszok, mint az arisztokraták, a lámpákra való!

— Csendesen, atyafi! — szólalt meg egy erősen pálinkaszagú atyafi — csak hadd készüljön el a nép a papokkal és az arisztokratákkal, majd sorra kerülnek ezek a ripőkök is! Nézd, ott hoznak egy csapat feketerigót! Hohó, ezek ugyan megvedlettek!

Igazán szomorú jelenet volt. Mintha foglyok lettek volna, kettenként-kettenként hurcoltak elő a kolostorból mintegy húsz szerzetest, akiket arra kényszerítettek, hogy talárlukát le vessék és a zsibvásáron összeszedett ruhákba öltözzenek. A csapat élén a provinciális, szikár, magas férfi átszellemült arccal és egy hófehér szakállú, szelid aggastyán haladtak, A provinciális lángoló szeme hirtelen

az egyik kommisszáriusra szegeződött, aki a kert kapujában állt.

— Chabot! — kiáltott reá. — Judás, hát ide mersz jönni a kolostor ajtajához, melyből esküszegőként oly gyalázatosan megugrottál?

Chabot volt elüljárója tekintetére valósággal össze-rezzent és elsápadt. De megpróbálta, rossz tréfával felelni a feddő szóra:

— Ej, — kiáltotta arcátlanul — hiszen ma valamenynyien utánam ugortok! 'sz úgy sincs már se kapucinus, se csuha, se kereszt!

— Hallgass, boldogtalan! — szólt hangosan a provinciális. — Pallost látok a fejed fölött. Ha lesujt, Isten ítélőszéke elé állsz és akkor jaj szegény, halhatatlan lelkednek! És jaj mindazoknak, akik okozták!

Azután szerzetestársaihoz fordult és szelíd hangon mondá:

— Testvéreim, fiaim, menjetek hát Isten nevében! Az Úr majd megfizet a jogtalanságért, mely az Ő neve miatt ért bennünket. Ezzel magasra emelte jobbját és megáldotta térdrehulló társait; miközben egy könny pergett végig halavány arcán.

E jelenet még azt az utcai csöcseléknépet is meghatotta. Némán nyitottak utat a szerzeteseknek. Utolsónak most hozta le néhány törvényszolga hordozható ágyon a seniort; a kilencvenéves aggastyán béna volt. Most a kolostor és templom felé fordítá még egyszer reszkető fejét és láttam, hogy egy könny csillogott félig megvakult szemében. Bátran az ágyához léptem és mondtam:

— Pater Juniperus, micsoda egy nap ez! Micsoda idők!

— Jó nap, fiam, jó nap — felelte egészen nyugodtan. — Mert mindenik nap és minden idők Isten kezében vannak. Legyen meg az ő szent akarata!

Kérdezősködtem tőle P. Secundusról s azt válaszolta, katonái közt van.

— És most hová P. Juniperus?

— Ó, a legjobb helyre! «Isten vendégfogadójába».

(Hôtel Dieu = kórház.) S onnan bizonynyal csakhamar az ő igazi házába.

A fürgeteg elől, mely most erősödött, egy közeli csapszékbe menekültem. Nem volna-e legjobb, — tanakodtam — ha utolsó pár louisdorommal, amelyekből az útiköltség még épen kifutotta volna, itt hagynám e megátkozott Babylont és haza menekülnék? Ámde visszatartott a szégyen, hogy megbecstelenített koldusként köszöntsek be anyám házába. Még egyszer meg akartam próbálni, hogy tisztességes munkát keresek.

Miután kissé megpihentem, bebarangoltam néhány utcát. A Rue Valois-ban, a Palais Royal mellett volt egy műtárgy-kereskedés, amelynek kirakatában mindig számos festmény és rézmetszet volt kitéve. Az ablak legalsó szegletében egy kis svájci tájkép ötlött a szemembe, amelyre rögtön ráismertem. A kép a kicsiny St.-Andreas várkastélyt ábrázolta Cham mellett, a zugi tó partján. És a festőt is ismertem, csak a nevét felejtettem el. És most ott láttam a nevét a képecske jobb sarkában, tiszta veres betűkkel belefestve a zugi tó kék vizébe: Perignan, peintre du Roi! Vajjon él-e még ez az ember?

Beléptem a boltba s megkérdeztem a tulajdonost, aki nyájasan jött elém, hogy talán ismeri a festőjét a csinos kis képnek, melyet eladás végett kiállított?

— Perignant? Hogyne; üzleti összeköttetésben vagyok vele. Azelőtt sok csinos kis alkotását eladtam. Azonban sajnos, most nem kelnek el annyira. Megváltozott az ízlés. Óhajtja talán megvenni a kis kabinet-darabot?

Őszintén megvallottam, hogy pillanatnyi viszonyaim miatt műdarabokat most nem vásárolhatok. Hanem igen lekötelné, ha megmondhatná Perignan úr lakását. Mindjárt teljesítette kérésemet és megmondta a Luxembourg-kert és a Sorbonne közt levő Rue de Racine egyik házsámát.

Szívem ugrált örömében és rögtön oda indultam. Egy keskeny, csak háromablakos, fehérre meszelt és zöld ablaktáblás ház elé jutottam. Meghúztam a csengetyűt s megkérdeztem a szolgálóleányt, itthon van-e Perignan úr.

— Ilyen szélben és hózivatarban csak nem mozdul ki az uram meleg kandallója mellől; — hangzott a válasz.

— Akkor hát legyen szíves és jelentse urának a «kicsiny Damján» látogatását Zugból; — mondtam.

Két perc múlva kedvesen meleg szobában, régi ismerősöm előtt álltam. Én azonnal ráismertem, jóllehet az utolsó tíz év megderesítette haját, ő azonban fejcsóválva jártatta rajtam a szemét. A nyolc- vagy kilencéves fiúcska időközben huszonegyéves ifjúvá lett. De amint mesélni kezdtem a Zurlauben-udvarról és megmutattam vázlatkönyvemben néhány rajtot Zug vidékéről, mindenre visszaemlékezett és felugrott és körültáncolt:

— Tiens, tiens! est-il possible? — mondogatta. Behíttá a feleségét, egy nyájas, gyermekszemű, gömbölyű asszonykát és megeredt a beszéd Zugról és Zurlaubenről és a többi svájci ismerősökről, hogy nem volt se hossza, se vége.

Velük kellett ebédelnem. Csak midőn már a fekete-kávét szürcsölggettük, jutottam végre hozzá, hogy jelenemről és a jövőre vonatkozó terveimről beszélhessek. Ekkor Perignan megzavarodva vakargatta fejét.

— Nem tanácsolom önnek, hogy festő legyen! Ma nem vennék képeit.

— De hát segédje valamelyik festőnek vagy díszítőnek? — kérdeztem én. — Minden tisztességes munkát örömmel elvállalok, csak kenyeremet megkeressem.

Ekkor nyájasan megveregette a vállamat és mondá:

— Bravo! Az ilyen beszédet szeretem. Ebben talán segítségére is lehetek. Marillier, a vöm, díszítő és legalább 50 segéddel dolgozik. Holnap elviszem hozzá s majd nyélbe ütjük a dolgot.

Az napra ott tartott magánál.

Az öreg Perignan nem kelt korán. Így hát ráértem levelet írni kedves anyámnak a legutóbb történetekről s megírtam neki a festő címét is, melyre a jövőben leveleit kérem. Veronkának egy csekélyke üdvözlétet sem mertem küldeni.

HUSZONKILENCEDIK FEJEZET.

A testvéresülési ünnep.

MARILLIER műterme a St.-Antoine-utcában volt. Oda vitt el Perignan és bemutatott vejének. Próba-képen felfogadott munkásai közé. Feltételként kikötötte, hogy semmiféle klubba ne járjak és minden politizálástól tartózkodjam.

E föltételt nagyon szívesen elfogadtam s egyelőre a rajzoló-terembe küldtek, ahol mintegy féltucat rajzoló készített mintákat különböző díszítési munkákhoz. Első feladatként egy híres fogorvos számára kellett megfelelő házcímet terveznem. Marilliernek nagyon megtetszett próba-munkám, jóllehet nem egészen a legújabb divat szerint készült. Kissé változtatott rajta és megcsináltatta. Engem pedig elég tisztességes hetibérrel befogadott műtermébe.

Hetek és hónapok teltek el így csendes munkásságban. Eközben végbementek a nagy politikai változások, melyeket az új alkotmány megkívánt. Franciaországot felosztották 83 új départementra, a választási eljárást újra szervezték; ösválasztók választják a tulajdonképeni választókat, ezek pedig 745 népképviselőt, az ösválasztók választották a összes hatóságokat; a régi törvényszékeket megszüntették és esküdttbíróságokat rendeltek; az örökölhető nemességet, minden címet és címert eltörölték.

Ez nagyon inyére lehetett gazdámnak — vagy miként ekkor már mondanunk kellett, Marillier «polgárnak». Párizsban száz meg száz mindenféle bolt és üzlet volt ilyenféle felírásokkal: «A Bourbon címerhez», «Franciaország liliomaihoz» és számtalan hasonló.

Ezt most mind meg kellett változtatni. Most mindenik üzlet à la Nation! à la Liberté! à la Fraternité! au Convent National! au peuple Français! s más efféle címet választott. Nyakig voltunk a dologban.

Segéd társaimmal nem érintkeztem, miért is arisztokrátának vagy, amint akkor mondták, *Ci-devant*-nak tartottak. Ehelyett esténként, ha időm engedte és vasárnaponként rendszeren meglátogattam az öreg *Perignan*t. Ott találkoztam gyakran a *St.-Jean* tiszteletreméltó plébánosával, akinek temploma közvetlenül a városháza mögött áll. Nagyon jól emlékszem, mennyire felháborodott, midőn szőnyegre került a klérusnak úgynevezett polgári alkotmánya, amely Franciaország egész egyházi szervezetét halomra döntötte. A papokat mind, a püspöktől kezdve a legutolsó káplánig, egyszerű állami szolgákká alacsonyították le. Kötelességtudó pap egy sem fogadhatta el ezt a törvényt.

— Meg kell tagadnunk az esküt — mondotta az öreg pap — az olyan alkotmányra, mely ekként tör a kereszténység alapja ellen. Ellenállásunk rettenetes üldözést fog felidézni és a papok vére özönnel fog folyni. Ám legyen! Vértanuknak a vére lesz az s bár folya az enyém is az egyház szabadságáért!

A tiszteletreméltó pap egészen a szívéből beszélt. Ámde aztán a nagyszerű testvéresülési ünnep a *Mars*-mezőn majdnem újra elvakított. Hiába, százvezrek ujjongása szinte ellenállhatatlanul hat az emberre.

A nemzetgyűlés ugyanis elhatározta, hogy a *Bastille* ostromának első évfordulóját a franciák általános testvéresülési ünnepével fogja megülni. E határozatot június elején mondták ki. A *Mars*-mezőt egyetlen óriási amfiteátrummá kell átalakítani. A rengeteg térséget harminc lépcsőzetesen emelkedő padsorral kell körülvenni, amelyeken 150.000 embernek legyen helye s az állókkal együtt körülbelül félmillió ember vehessen részt az ünnepségben. Az amfiteátrum közepén mesterséges domb emeltessék, minden oldalán lépcsőkkel s erre állítsják a «haza oltárát», mely előtt a testvéresülési eskü mondandó.

Óriási terv, melynek megvalósítását először lehetetlennek hittem. És mégis július 14-ig elkészítették! Ekkor láttam, hogy a párizsi nép mire képes, ha valamely megkapó eszme lelkesíti. Sokszor 150.000 munkás is dolgozott

és maga a király is kiment és egy targoncát megrattko földdel a haza oltára számára.

Midőn július 14-én reggel az ágyúdörgés fölriasztott, szakadt az eső és az eresz-csatornák pocsolyákká változtatták az utcákat. Ugyanis Párizs ilyen esős napokon nagyon megérdemli latin *Lutetiae*¹ nevét. Azt hittem, hogy az ünnepből semmi sem lesz. De bizony rosszul ismertem a párizsiak hazafiságát.

A départementok küldöttségei eső és sár dacára egybegyültek a téren, ahol egy évvel ezelőtt a Bastille állt és én és honfitársaim halálos veszedelemben voltunk. Innen indult el az ünnepi menet és a boulevardokon, a Saint-Martin és Saint-Honoré-utakon vonult végig XV. Lajos terére, ahol a nemzetgyűlés csatlakozott hozzá s onnan azután tovább haladtak a Szajna mentén s a hajóhídon át.

Marillier nekem is szerzett egy jegyet a nagy diadalívre, amelynek tetején elfért néhány száz pártfogolt néző. Innen legjobban látszott a bevonulás és az egész nagy-szerű színjáték. A bevonulás a színkörbe három óránál tovább tartott. Délre járt az idő, midőn a király és az udvar az aréna másik oldalán a földött emelvényen elhelyezkedett.

Most minden szem a «haza oltára» felé fordult, mely az aréna közepén, széles lépcsők fölött, szinte 60 lábnyira kiemelkedett. A magas, megaranyozott kereszt nem igen illett az oltárnak teljesen pogány formáihoz és az emelvény szegletein álló négy antik urnához, amelyekből tömjénfüst gomolygott fölfelé. Nagy csapat fehérbe öltözött s háromszínű szalaggal díszített paptól környezve, lépett az oltárhoz Talleyrand, az autuni püspök és megkezdte a szentmisét. Legalább 300 énekesfiú állt a lépcsőkön, a Kyriet és a Gloriát zengedezve.

Nem volt-e ez tilos dolog? Ez a mise pogány oltáron, e papok a forradalom színeiben, nekem sehogysem tetszettek.

Örültem, mikor a misének vége lett. Ekkor pompás

¹ A lutum (= agyag, sár) szótól.

katonai színjáték kezdődött. Az új *Oriflamme*¹ és a départementok 83 lobogója az oltár köré csoportosulnak és megszenteltetnek. Azután Lafayette átvette a király kezéből az esküformát s a párizsi nemzetőrség törzskarának és a départementokból jött tiszteknek az élén az oltár lépcsőire állt, kihúzta kardját és hűséget esküdött a nemzetnek, a törvénynek és a királynak.

Midőn a király is fölemelkedett és szintén megesküdött, hogy az alkotmánytól reá ruházott és a maga részéről elfogadott hatalommal fog kormányozni, midőn a királyné a dauphinet a népnek magasan felmutatta és ugyanabban a percben a napfény a komor felhőket szétszakította: ekkor én is belevegyültem a nép szünni nem akaró ujjongásába és vele együtt kiáltottam: «Éljen a király! Éljen a királyné! Éljen a dauphin!» Te Deum-mal végződött az ünnep. Ezernél több zenész kísérté az éneket. 300 dob pergése, 400 ágyú dörgése zúgott bele; az egész nép énekelte; Párizs valamennyi harangja hirdette, hogy a nép és a király egy szív, egy lélek.

Volt valami részegítő a százezrek ezen örömrivalgásában. Egy hajszálon mult, hogy ismét meg nem tántorított. Ámde eszembe jutott a megrendítő jelenet a kapucinuskolostor előtt; megcsendültek fülemben a provinciális megható szavai és így szóltam magamban: «Hazugság, hazugság! Bármily hangosan kiáltsák, hogy szabadság, mégis csak zsarnokság ez!»

Az események nagyon is hamar igazolták. Még nem hangzott el az örömujjongás a Bastille-téri tűzijáték és a szajnai versenyhajózás közben s Marat már osztogatta lázító iratát: «C'en est fait de nous!» Ebben felszólítja a párizsiaikat, hogy az egész királyi családot becsukják, a minisztereket mind láncra verjék, az ágyúkat és a puska-porkészletet hatalmukba kerítsék, az arisztokraták és a nép árulói közül legalább 500—600-nak a fejét vegyék, — máskülönben vége a szabadságnak!

¹ A francia királyok régi hadizászlója.

HARMINCADIK FEJEZET.

Santerrenél.

HETEK és hónapok multak el ismét csendes munkálkodásban. Marillier teljesen megbízott bennem és már szép összeg pénzt kuporgattam össze. Párizst, a maga politikai boszorkány-üstjével, mely mind-egyre veszedelmesebben kavargott, lelkemből megúntam. Hírlapot sohasem olvastam. De Perignantól mindig megtudtam, mi történt legújabbán. Azt beszéltek, hogy a király kifizette Mirabeau adósságait s most reméli, hogy e hatalmas szónok segítségével megszilárdíthatja a trónt és az egész felforgató mozgalmat nyugodtabb mederbe terelheti. A legkülönbözőbb esetekben tapasztaltam, hogy a tulajdonképeni polgári rend mennyire híve volt még a királynak s legnagyobbbrészt az egyháznak is; de azt szintén, hogy egyáltalában mindenki mennyire félt, hogy csak egy szót is ejtsen a szájaskodók és a felforgatók ellen, akiknek háta mögött mindig ott volt a vérszomjas csöcselék.

Igy jött el az ősz 1790-ben. Egy reggel hozzám jött Marillier és megkért, menjek el vele a Tuileriákba, ahol javító-munkákra vállalkozott. Nem volt inyenre a dolog; ugyanis félttem, hogy az őrség festőzubzonyom dacára is megismer. Ámde okaimat nem közölhettem Marillier-vel. Akadály nélkül haladtunk fel a nagy lépcsőn a «Száz svájciról» elnevezett fogadóterembe, amelynek újonnan való kifestésére kívántak tervezetet.

Miközben a termet méregettem, az öreg d'Hervilly is végigment ott; de nem ismert meg és szerencsésen visszakerültem műtermünkbe, ahol serényen nekiálltam a munkának. Tizenkét svájci tájképet terveztem, cikornyás rokokó keretben, virág- és gyümölcsfűzésekkel összekötve. Megrajzoltam a kartonokat olyan nagyságban, amilyenben készítenédek s a többi tervekhez csatoltam. Marillier nagyon meg volt elégedve. Külön jutalomként megajándékozott

öt louisdorral, az egészet becsomagolta egy nagy mappába és elvitte a Tuileriákba, hogy a királyi ház miniszterének bemutassa.

Már előbb észrevettem, hogy dolgozótársaim csak a Ci-devant-nak neveznek s nem igen szeretnek. A mesternek az a kitüntetése, melyben legutóbb a Tuileriák számára készített terv ötletéből részesített, olaj volt bosszankodásuk tüzére. Miért is elhatároztam, hogy megpróbálom, ha nem is baráti, legalább békességes viszonyt kezdeni velök.

Meghívtam tehát a féltucat rajzoló, akik velem ugyanegy teremben dolgoztak, egy kis esti lakomára, az én költségemre; a vendéglőt ők választhatják, csak tisztességes helyiség legyen. Meghívásomat elfogadták és a Santerre sörházát ajánlották, mely közel volt műtermünkhöz, amelybe ők gyakran eljártak. Ez a Santerre név akkor még nem igen volt ismeretes.

Munkánk végeztével azután együtt elballagtunk Santerrehez. A gazda szétterpeszkedve állt az étkező ajtajában és a «polgár-művészeket» öblös, stentori hangon köszöntötte. Magasságra körülbelül egyenlő volt velem, de testi terjedelme és súlya legalább kétakkora.

Az étkező-helyiség tömve volt mindenfajta néppel, amely a Saint-Antoine külvárosból összeverődhetett. Engem sokan ellenséges szemmel méregettek, mert valamivel jobb öltözetem már gyanús volt előttük. Ámde kalapomon ott volt a háromszínű kokárda s baj nélkül bejutottunk a szomszéd szobába, ahol Santerre a megrendelt vacsorát feltálaltatta.

Bármily egyszerű volt az egész, mégis sok éhes szem sóváran nézte a kolbászt és sonkát, a kenyeret és a kerek briei sajtot, amely asztalunkra került.

Ekkor a kíváncsiak között hirtelen egy arcot láttam, melyben lehetetlen volt tévednem — Frankfurter Baruch zsidónak az arcát! Már amint az étkezőn végighaladtunk, ismerősnek tetszett az alakja, ámbár csak hátulról láttam. Vajjon ő rám ismert-e a festőzubbonyban? Mi lesz akkor? Hogy bosszúvágya nem kímélne, azt bizonyosra vettem.

Fontolgattam, mit tegyek. Társaim közül most se-

hogyan sem távozhattam. Megszóltottam tehát a vendég-lőst, ki ott járkált körülöttünk, hogy amennyire tehetem, szeretnék egy kis örömet szerezni a künnlevő «polgároknak»; ugyanekkor egy aranyat csúsztattam Santerre kezébe és megkértem, hogy adasson az embereknek egy darab kenyeret, meg kolbászt és egy-egy korty sört «Franciaország jóvoltára». Ilyen kölcsönös megvendéglés és testvéri lakoma akkoriban nagyon szokásos volt.

Santerre vizsgálódva nézett a szemembe és az aranyat megcsörgette az asztalon. Azután beletette mellényzsebébe, kitérta az üvegajtót és harsogó hangján kikiáltott:

— Polgárok! Egy fiatal honfitárs van a hajlékomban. Ime, itt áll, ez a festő-polgár! Egy aranyat szerzett művészetével és azt leteszi a testvéri szeretet oltárára. Azt akarja, hogy e pénzből közösen igyunk Franciaország jóvoltára. Ez az adománya becsületére válik neki és nekünk. Éljen az ifjú polgár-honfitárs!

Ez volt aztán az éljen-kiáltás!

Az evés-ivás javában folyt és én tanakodtam, hogy micsoda ürüggyel távozzam; mert a zsidónak az arca még mindig előttem lebegett és úgy éreztem, hogy valami kellemetlenség közeledik.

Ekkor egyszerre megnyílt az ajtó és belépett a békebíró a zsidóval és fegyveresek állták el az ajtókat.

— Itt vagyon ő, polgártárs békebíró, itt vagyon ő, aki megcsalta engemet 800 louisdorral! aki tette engemet szegény emberré! Mert az övé gyönyörűséges barátja, aki vagyon egy ci-devant báró Reding, vonakodta akceptálni a hamisított váltót, amelyikért adtam én 800 louisdorokat. Fogja meg őtet, hogy kerüljön oda, ahová való, a La Force tömlöcbe és az akasztófára vagy a kerékre!

A zsidónak egész beszédjéből csak egy részlet ragadta meg figyelmemet, hogy Reding vonakodott a váltót elfogadni. Tehát még élt ő, kit én már régen megholtnak hittem. Csakis eziránt intéztem egyetlen kérdést a zsidóhoz s mihelyt e váratlan örömhírt tenger szitkozódással újonnan megerősítette, egy szót sem vesztegettem többé Baruchra, hanem a békebíróhoz fordultam és mondtam:

— Teljes készséggel követem önt a vizsgálati fogságba. Ártatlanságom ki fog derülni. Én ennek az embernek egy souval sem tartozom és ki fog majd tűnni, hogy ő a hamisító, nem pedig én.

— Mit mondott, én vagyok egy hamisító? — ordított Baruch. — És itt a zsebemben van a váltó, melyet hamisította ő 800 louisdorra!

Most azonban közbekiáltott a kis provençalei:

— A mi pajtásunk nem hamisító! Lehet arisztokrata vagy Ci-devant, de hamisító nem. És ha egyitek akasztófára-való, neked van meg hozzá az igazi ábrázatod! Ezzel a zsidóra rohant és püfölni kezdte.

— Minden jóra való polgár tiszteli a törvényt! — kiáltottam. — Polgárok, hadd menjek el nyugodtan a békebíró polgártárssal és a törvény őreivel. Könnyű dolog lesz kitisztáznom magamat a vád alól. Nyissatok hát utat nekünk!

Santerre is a békebíró pártjára állott s így azután kijuthattunk a sörházból. Kísérőim kívánságára, meg hogy a nép dühétől is megmentsük, a zsidót is foglyul vittük magunkkal.

Végre elértük a nagy fogházat, amelybe leginkább a fizetni nem képes adósokat csukták s mely azért mindig zsúfolva volt. A porkoláb a zsidóval együtt akart elzárni egy kicsiny cellába: azonban a békebíró közbenjárására és egy kis borra valóért, amelyet a börtönőr kezébe csúsztattam, mégis külön szobácskát kaptam, fenn az egyik toronyban.

Rózsásnak nem nézhettem helyzetemet. Minthogy Reding élt, természetesen hivatkozhattam tanuskodására, hogy midőn a számot a váltón kiigazítottam, az ő szándéka szerint cselekedtem. Ámde ez a bizonyosság, amely a haditörvényszék előtt kétségtelenül megmentett volna, megment-e majd a váltótörvényszék előtt is? Azután, mennyire haladt a királyné menekülési terve? Hogy végre nem hajtották, az bizonyos. De lemondtak-e róla? Nem tudhattam meg semmit. Ha valósággal sikerülne is a hamisítás vádját megcáfolnom, hogyan fizethetem meg a zsidó-

nak követelését? A 370 louis a lovakért természetesen elesik. Ám a legjobb esetben is még mindig marad 200—300 louis fizetni való; én ezt aligha bírom meg s barátaimat, Redinget és Bachmannt, szintén nem szívesen venném igénybe.

Álmatlanul henteregtem a kemény szalmazsákon. Lelkem elé ismét megjelent az én szegény, beteg anyám képe; láttam jóságos két szemét tele fájó könnyel és szinte megszakadt a szívem!

HATODIK KÖNYV.
HÔTEL DE MALTE.

HARMINCEGYEDIK FEJEZET.

Elégtétel.

HÁROM napja raboskodtam már a La Force börtönben és hiába vártam, hogy majd kihallgatnak. Végre negyedik nap reggel levittek a toronyból és bevezettek egy földszinti szobába, a fogház kapuja mellett.

Mennyire elcsodálkoztam, midőn a vizsgálóbíró helyett — igen, igen, nem csalódtam! — d’Hervilly márkít pillantottam meg!

A királyné ugyanis véletlenül meglátta terveimet, amelyeket Marillier beterjesztett. Az egyik kartonon első pillantásra megismerte az én vázlatkönyvemből való képet, amelyet ő felségének Trianonban magyarázgattam.

— Ezt az a fiatal svájci tiszt rajzolta, akit hónapok óta hasztalan keresünk! — kiáltotta és rögtön előhívatta d’Hervillyt.

— Ime itt van végre fiatal pártfogoltjának a nyoma, akit Augeard szerencsétlen menekülési terve olyan nagy bajba sodort, — mondá. — Gyorsan fürkéssze ki a mestert, aki e terveket hozta; kérdezze meg tőle, hol lakik a rajzoló, aki e karton-vázlatot készítette. Remélem, így majd sikerül a szegény ártatlanul elítélten esett jogtalanságot erőnkhez képest jóvátennünk!

A királyné, néhány nappal azután, hogy a courbevoiei betegszobából megszöktem, P. Secundustól megtudta sorsomat. Azonnal maga elé rendelte Bachmann őrnagyot és meghagyta neki, hogy a hadi törvényszéknek reám mondott ítéletét visszavonassa. A menekülési tervet a ki-

rályné időközben elejtette; Augeard pedig, akit gyönyörűséges öccse elárult, tömlőcbe került és később a külföldre szökött. Bachmann őrnagy, sajnos, csak megszökésemet jelenthette a királynénak. Közben a haditörvényszék, mihelyt az igazi okot meghallotta, cselekvésemet egészen becsületesnek nyilvánította és teljes elégtételt ígért.

D'Hervilly tehát az én kartonommal Marillierhez sietett, akinek nevét a királyi ház minisztere adta tudomására. Ott azután meghallotta elfogatásomat és annak az okát is. Erre d'Hervilly kieszközölte az igazságügy-miniszter írásos parancsát, hogy a La Force porkolábja engem rögtön szabadon bocsásson.

D'Hervilly először is lakására vitt és a komornyikjára bízott, hogy más ruhába öltöztessen; mert festőzubbonyomban lehetetlen volt a királyné elé mennem. Monsieur Jaques — ő ugyanis még mindig így nevezte magát, az új törvény dacára, mely az «úr» címezést a «polgártárs» névvel cserélte el — ugyancsak erőlködött is, hogy «*praesentabilissá*» tegyen.

— Uram — mondá végre, midőn urasan felöltöztetett, aztán három lépést hátrált és műértő szemmel végignézett —, kegyed most maga a tökéletesség, egy szóval, — *praesentabilis*.

Midőn az érdekes komornyik kezéből mintegy újjászületve kiszabadultam, a kocsiba ültünk és a király kapuja elé hajtottunk. Gibelin hadnagy, alighogy meglátott, megismert és a szolgálati szabályzatról egészen megfélemlkezvén, fölkiáltott:

— Muos hadnagy! Ezerszer bocsánatot kérek! Ön akkoriban, becsületszavamra, rém gavallérosan cselekedett! Ezzel nekem rohant és a kezemet szorongatta.

Fölmentünk a széles márványlépcsőn a «Száz svájci-ról» elnevezett terembe, amelybe most egészen más érzéssel léptem, mint néhány hete. Azután befordultunk a palotának a Szajna felé hajló szárnyába, ahol a királyi család lakott. A testőrség termén keresztül eljutottunk a király tulajdonképeni előszobájába, az ú. n. Oeil-de-

Boeuf-be. E pompás fogadóteremből jobbra a király dísztermei nyíltak, balra a követek csarnoka, XIV. Lajos rendesen itt fogadta az idegen követeket. Itt kissé várakoznunk kellett.

Kis idő múlva egy kamarás a felső helyiségekbe vezetett minket.

— Ő felsége, a királyné legkegyelmesebb kitüntetéssel, magánkönyvtárában fogadja önöket, — mondá az úriember s kitárta az ajtót.

A nem túlságosan nagy szobának szinte egyedüli ékessége azok az üveges szekrények voltak, amelyekben, kék selyemfüggönyökkel óva, szépen bekötött könyvek sorai látszottak. Közel a kandallóhoz, amelyben fahasábok égtek, egy karosszékekben ült a királyné és körülötte gyermekei. Mögötte egy, kissé feszes tartású hölgy állott, De Tourzel hercegnő, a királyi gyermekek nevelőnője.

Mária Antoinette nyájasan fölemelkedett, élénk jött és csókra nyújtotta kezét. A dauphin azonnal rám ismert és faggatni kezdett, hogy mit csinálnak a kecskék Trianonban, és anyját is zaklatta, hogy menjenek ki már egyszer megint Trianonba, ahol minden sokkal, de sokkal szebb, mint itt az unalmas Tuileriákban. Azután el kellett mondanom kalandjaimat, amelyekbe Augeard menekülési terve miatt keveredtem; és sikerült a dolgot olyan humorral előadnom, hogy a gyermekek, akiknek főképen beszéltem, jót mulattak rajta.

— Nagyon szép öntől — mondá végre a királyné, — hogy az eseményeket, amelyek bizony elég szomorúak voltak önre nézve s melyeket miattam kellett eltűrnie, ilyen jókedvűen beszéli el. Hála Istennek, hogy mind a sok bajért legalább némiképen kárpótolhatom. Katonai rangját természetesen vissza fogja nyerni, sőt ő felsége kegyelmesen elő is léptette. A pénzbeli kárt, amely miattam érte, kincstárnokom fogja megtéríteni — semmi ellenmondás! Még egyet. Augeard a menekülési terv miatt majdnem életével lakolt és a külföldre kellett szöknie. Szerencsére az írásos tervezetben, amelyet öccsének áru-
lása ellenségeink kezébe juttatott, senki sem volt meg-

nevezve. Óvatos legyen tehát; máskülönben igen könnyen Augéard sorsára juthat.

Azt feleltem, hogy a királyné, az ő gyermekei és a király jóvoltáért mindenkor örömet feláldozom életemet.

— Felségtek foglyoknak érzik itt magukat, — mondtam. — Nem gondolt még felséged arra, hogy erőszakkal törjék szét e bilincseket? A svájci gárda-ezredre számíthatnak.

Mária Antoinette jelentős tekintettel nézett reánk.

— Fogadják köszönetemet, — monda. — Ismerjük hűségüket. Az erőszakos menekülés tervét már többször megbeszéltük. Talán út majd az óra, amidőn nemeslelkűségüket igénybe vesszük.

Ekkor fölkelte és két kis dobozt adott a kezembe.

— Ez kedves anyjáié, ez meg a derék leánykáié, akit magának választott. Kívánom, hogy egykoron kedves, hűséges hitvestársa legyen!

Nyájas főhajrával elbocsátott bennünket. Midőn D'Hervilly marsall lakásába értünk, kinyitottuk a kék bársonnyal bélelt dobozokat. A Veronkáiában drága gyöngy-sor volt arany csukóval, amelyet a királyné zománcos címere ékesített, anyáméban pedig arany feszület, remekül készített Krisztussal. Még mindig ez ajándékokat csodáltuk, midőn egy udvari szolga egy nagy, lepecsételt levelet hozott, mely d'Hervilly címére szólt és számomra 1000 louisdort tartalmazott.

Azután újabb öröm! Gibelin hírtől adta Courbevoieba, hogy rám akadtak és Bachmann őrnagy és Reding kapitány rögtön lóra ültek, hogy üdvözöljenek. Oh milyen édes volt e viszontlátás! Azután leültünk egy üveg champagnei borhoz, a legjavából, amelyet a marsall pincéje adhatott és újra el kellett mesélnem kalandjaimat; most természetesen másképp, mint Franciaország dauphinja előtt.

Alig fogtam hozzá, a szolga új látogatót jelentett: P. Secundust és frauensteini Keyser főhadbíró. — Ők is hallották, hogy megkerültem, mert e hír futótűzként terjedt el katonáink között és siettek üdvözlésemre, P. Secundust alig ismertem meg; a kámzsás kapucinus-öltöny

helyett, melyet az új szabadság meg nem tűrt többé, más reverendát viselt.

A főbíró eleinte kissé zavarban volt. Bizonyosan attól tartott, hogy neheztelek a vitatkozásért, amely miatt a házából kitiltott. Meg aztán mindenkor gyötrelmes érzés lehet a bíróra nézve, hogy, bár hibáján kívül, része volt egy ártatlan ember elítélésében. Így hát a derék ember elfogultan álldogált a kapucinus háta mögött s egyre köszörülte a torkát anélkül, hogy az igazi szót megtalálta volna. Odasiettem hozzá, szívesen kezet nyújtottam és bocsánatát kértem, hogy viselkedésemmel annyi bosszúságot okoztam neki. Ekkor egyszerre könny csillant meg a szemében és megölelt, de nem tudott szólni. Végre megszólalt:

— Csak egy betűt mondtál volna bizalmasan az egész esetről! De az a gondolat, hogy te, aki mindig csak a Veronám kezét kérted, egy másik leánnyal kezdtél szeretkezést, kivett a sodromból. Bocsásd meg tévedésemet!

Másnap reggel Bachmann őrnaggyal kilovagoltam Courbevoieba. A tisztikar ugyanazon teremben, amelyben elítéltek, ismét egybegyűlt és Keyser főbíró javaslatára az előbbi ítéletet megsemmisítette és nekem a teljes elégtételt megszavazta. Ekkor Maillardoz alezredes kihirdette, hogy a király ő felségének közvetlen rendelkezése kapitányi ranggal aide-majorrá léptetett elő.

Azután megperdültek a dobok és a századok kivonultak a kaszányaudvarra. Milyen más érzéssel léptem most, a tiszteknek mintegy diadalmi kíséretével, a csapatok négyszögébe! Felolvasták az új ítéletet és előléptetésem; az alezredes hozzám lépett, feltűzte a kettős kapitányi vállrojtot és tisztek és katonák lelkesen harsogták az éljent.

HARMINCKETTIK FEJEZET.

Reding elbeszélése.

REDING és én csak este kerültünk együvé zavartalanul. — Neked fölösleges elmondanom — beszélte a vele történeteket — hogy Valdouleur Mártát akkor éjszaka, a kastély égése alkalmával annyira megszerettem, mint soha egy leányt sem. Nem szépsége — hiszen a huga, Izabella talán még szebb — hanem bátorsága, elszánt ragaszkodása beteg atyjához ama rettenetes éj borzalmaiban, ez vette meg a szívemet. Megfogadtam, hogyha valamikor mégis megnősülnék, csakis olyan bátor és elszánt leányt választanék, amilyen Valdouleur Márta. Ő illik hozzám és beleillik e viharos időbe. És mielőtt akkoron Etampesből Chartresba elindultunk, meg is kértem a kezét s bizonyos föltételek alatt ő is, atyja is megadták a remélt ígéretet. Midőn elváltunk, épen akkor kaptam levelet atyjától, amelyben igen sürgetően hívott Etampesba.

— Aggasztó sejtésekkel tele indultam el innen; lovamat nem kíméltem s alighogy leszállt az éj, el is értem a kis várost. Útközben semmi feltűnőt sem vettem észre; csak Lardy közelében egy útszéli kovácsnál, ahol paripám egyik patkószögét megerősíttetem, mintha láttam volna egy embert, aki ismerősnek és gyanusnak tetszett.

— Arra már késő volt az idő, hogy a Valdouleur-családot még akkor este megkeressem; megszálltam tehát egy vendégfogadóban és az izgatottság miatt álmatlanul töltöttem az éjszakát. Másnap, mihelyt illendően tehettem, jelentkeztem Valdouleur úrnál. Tárt karokkal fogadott, kedves fiának nevezett és az mondta, az ő drágagyöngyét, Mártáját, készségesen bízza reám.

— Egyúttal azonban sürgette, hogy az esküvő mielőbb megtörténjék. Leánya természetesen velem jön Párizsba, hová a szolgálatom is köt. Azonban sem ő, sem fiatalabbik leánya, Izabella, nem szeretnének megválni

Mártától s azért azt kívánta, hogy valamennyiünk számára, lehetőleg közel a Tuileriákhoz, közös lakást rendezzek be, ahová ők mielőbb beköltöznenek.

— Nem akarok itt maradni — mondá — ahol a csöcselék őseim kastélyát elpusztította. A király ügyének győznie kell; sőt, a császár, nem hagyhatja magára; fitestvére, Artois gróf és az emigráltak bizonyára sereget gyűjtenek. Szeretném, ha együtt harcolhatnék velük. *Pro Deo et Liliis!*¹ ez a mi jelszavunk. De azt legalább megtehetem, hogy, mihelyt lábaim csak némileg javulnak, miként sok más hűséges nemes, én is testemmel fedezzem a királyt, ki a Tuileriákban nem biztos életéről.

Ekkor behívatta Mártát és összetette a kezünket. Izabella és atyja voltak az egyedüli tanúk. S alighogy a kézfogó ilyen egyszerűen megtörtént, mindjárt kijelenttem, hogy szolgálatom búcsúzni kényszerít. Az én férfinas Mártám semmit sem akadékoskodott.

— Ha a király szolgálata hív, menj! — mondá egyszerűen. — Hiszen nemsokára viszontlátjuk egymást.

Jövendőbeli apósom csak ebéd után bocsátott el áldásával. Én megígértem neki, hogy mihelyt a lakás rendben lesz, rangjukhoz illő utazókocsival megyek el értük. Mikor indultam, még utánam kiáltott:

— Sok szép üdvözlét kedves barátjának, a svájci medvének, aki akkoriban levitt a lépcsőn. Ma foi — derék fiatalember! Köszöntse hát a medvémet! Kár, hogy nem nemesember; máskülönben semmi kifogásom sem volna, ha megkérné Izabellát.

Hangosan felkacagtam. De Reding bizonykodott, hogy az ifjabbik leány atyjának e szavaira úgy elpirult, hogy az ő meggyőződése szerint, nem közönséges hatással lehettem reá.

— Kár, hogy félig-meddig a főbíró leányának vagy már a jegyese — folytatta Rudolf. — Máskülönben sógorok lehetnénk.

¹ Istenért és a liliomokért. Köztudomás szerint a liliomok a francia királyok címere.

— Nos és mi történt aztán? — kérdeztem.

— Gyorsan fölnyergeltem lovamat, — folytatta Re-
ding. — Tisztán szokásból megvizsgáltam pisztolyaimat és
íme, mindegyiknek a serpenyőjéből hiányzott a puskapor,
pedig azután ráakadtam, hogy a gyújtólyuk mindakettőn
parányi kis fadarabkával volt bedugaszolva. Kivettem a
fácskákat, a két pisztolyt újra megtöltöttem, jól elláttam
gyujtóval és visszatettem a nyeregkázába.

— Uram, ez a dolog a pisztolyokkal nekem nem
igen tetszik — mondá a szolga. — Vannak talán ellenségei?

— Azt feleltem, hogy ellenségem tudtommal nincs
és a készpénzem is olyan kevés, hogy azért nem érdemes
vesződniök a zsványoknak. S amint ezt mondtam, eszembe
jutott egy kis csomag, amelyet Márta búcsuzáskor reám
bízott. Hamarosan egy kis abrakot adattam még a lovam-
nak és felsiettem szobámba, hogy kibontsam a selymet.

A cédulán, mátkám határozott kezeírásában, ezt ol-
vastam: Megfelelő lakás kibérelése talán nagyobb költsé-
geket igényelhet, amire atyja, szokása szerint, nem is
gondol. Attól tart, hogy esetleg nincs annyi készpénzem
és azért, egy selyemővbe szorgosan bevarrva, átadja meg-
boldogult anyja gyémántjait, amelyeket a kastélyégés alkal-
mával megmentettem. Az övet kössem a ruhám alatt szo-
rosan derekamra, hogy valamiképen el ne vesszen; mivel-
hogy a megmentett vagyonuknak jelentékeny részét tar-
talmazza.

— Legelőször azt gondoltam, hogy visszaviszem az
övet a gyémántokkal együtt. De éreztem, hogy ez rosszul
esnék neki. Derekamra csatoltam tehát és lementem az
udvarra, ahol a lovász már készen állt paripámmal. Ny-
eregbe ugrottam és ügetve mentem ki a városból Lardy felé.

— A nap már előbbre haladt, mint szerettem volna.
Ha besötétedés előtt akartam eljutni csak Arpajonba is,
ugyancsak meg kellett eresztenem a kantárt.

— Midőn a lardy-i kovácműhelyhez értem, éjszaka
lett. Ámde a hold fenn ragyogott az égen s ha el nem
takarták a felhők, melyekkel a csipős őszi szél kergetőzött,
elég világos volt a tájék. Félóránnyira a falu mögött kereszt-

útra értem. Lovam nyugodtan indult abba az irányba, amelyet én is az igazinak gondoltam. Ekkor azonban lát-szólag véletlenül, egy férfi jött velünk szembe s azt kér-dezte, Arpajonba megyek-e? Akkor hát balra tartsak. A másik útra fordultam és jó darabot ügettem előre.

— Most egyszerre, nem tudom hogyan, eszembe jutott az a férfi, akit tegnap a kovácsműhelynél láttam és immár emlékeztem reá: abban a bandában volt, amely Valdouleurt felgyújtotta. A fickót, aki sebesülten feküdt a várudvarban, én vittem ki, hogy oda ne égjen. Hátha törbe akarnak csalni? Pisztolyaimhoz nyultam és felhúztam a ravaszt. A hold épen kibújt ismét a felhők alól és észre-vettem, hogy az út sűrű fenyőerdőnek vezet. Erre az útra sem emlékeztem. Meg akartam fordítani lovam fejét, midőn egy bokorból szorosan előttem lövés dördült el; a golyó elvitte kalapomat; lovam felágaskodott, úgy, hogy csak nehezen tudtam a nyeregben megmaradni s a követ-kező pillanatban egy gazfickó megragadta a kantárszárat. Én előrántottam a pisztolyt és rákiáltottam: «Elereszd vagy lelőlek!» «Csak lőjj!» gunyolódott az ember. Meg-nyomtam a ravaszt és a zsvány átkozódva rogyott a földre. Ekkor megsarkantyúztam lovamat és igyekeztem kiszabadulni a mély útból. Ámde jobbról-balról lövések villannak meg; paripám megsebesülve elbukik és esése közben össze-zúzza jobb lábamat, hogy a fájdalomtól szinte elájultam; a másik percben egy ütés éri fejemet és minden elsöté-tedett előttem.

— Midőn ismét föleszméltem, egy alacsony kamrában feküdtem egyszerű szalmazsákon és egy öreg pásztor, meg a felesége bajlódta velem. A lábam szára rettenetesen fáj; de a fejemben is, amely durva kendőbe volt gön-gyölve, szintén tompa fájást éreztem. Az asszony vigasztalt.

— Bizony ifiúr, kegyetlenül helybenhagyták — me-sélte a pásztor, miközben a zszindelyekbe kötözte a lába-mat. — Vagy holtnak tartották már kegyelmedet vagy a kiabálásomtól futottak el, midőn a lövésekre odasiettem. Most csak maradjon szépen csendesén, majd minden jóra fordul!

— Ekkor, azt hiszem, valami altatót itattak velem; mert alig emlékszem, hogy ezen és a következő napokon mi történt. Midőn ismét kissé jobban magamhoz tértem, természetesen a legnagyobb nyugtalansággal gondoltam reád és Mártára. Az őv a drágaságokkal szerencsére nem veszett el. Mindjárt meg akartam írni Etampesba s írószereket kértem. De bizony írószer nem akadt a pásztorkunyhóban. Csak amikor az idő jobbra fordult, hozott írószert Dourdanból és írhattam Etampesba, meg neked. De levelem természetesen csak akkor ért oda, midőn te Courbevoieből már elmenekültél és seholsem találhattak.

— És Valdouleurek most itt vannak Párizsban? — kérdeztem.

— Igen. Az én volt lakásomban, a Hôtel de Malteban, — felelte Reding.

— És Márta kisasszony időközben Redingné lett?

— Még nem, — de remélhetőleg hamarosan megkérlek a szívességre, hogy a mi svájci szokásunk szerint vőfélyként kísérj bennünket az oltár elé Izabella kisasszonnyal, mint első nyoszolyóleánnyal.

HARMINCHARMADIK FEJEZET.

Estély a Diesbach-Hôtelben.

MÁRKI és leányai a Hôtel de Malteban igazán a legszívesebben fogadtak. Az öreg úrnak pompás kedve volt; köszvénye Párizsban kevésbé gyötörte. Jó időben bátran elmehetett a közeli Tuileriákba és elidőzhetett ott a király csarnokaiban és előszobáiban, mint az úgynevezett «törös lovagok» egyike. T. i. így nevezték a párizsiak azokat a nemeseket, akik mintegy önkéntes testőrökként környezték a királyt.

E látogatás alkalmával tudtam meg azt is, micsoda nehézség akadályozza Reding esküvőjét; ha olyan pap áldja meg a jegyeseket, aki az új alkotmányra meg nem esküdött, a törvény nem ismeri el érvényesnek a házasság-

kötést; viszont a pápa és a püspökök azoktól a papoktól, akik az esküt letették, megvonták a felhatalmazást, hogy a szentségeket kiszolgáltassák.

Különben Valdouleur amúgy sem engedte volna meg soha, hogy leánya olyan pappal áldassa meg a házasságát, aki lelkiismerete csúfságára az új alkotmánynak hűséget esküdött. Csak várjunk, gyermekeim! — mondá. — Nem sok időbe telik és a császár hadsereggel jön a testvére és sógora megsegítésére. És akkor, gyermekek, víg lakodalmat ülünk és újra fölépítjük Valdouleurt és a boldogság és öröm lesznek lakótársaink!

Én épenséggel nem láttam ilyen biztatónak a legközelebbi jövőt és azt gondoltam, hogy ilyenformán a szegény Rudolf talán még tovább várhat a lakodalmára, mint akár Veronka meg én.

E látogatás közben meggyőződtem, hogy Reding nem nagyított és Valdouleur Izabella csakugyan vonzódik hozzám. Egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy különösen szíves szóval ki ne tüntessen. Elhatároztam magamban, hogy legközelebb szép szerével megvallom, hogy én a szívemet már másnak adtam; mert a világért sem akartam félreértéssel megkeseríteni a nemes hajadont.

Reding és én még ugyanazon a héten hivatalosak voltunk egy estélyre a Diesbach-Hôtelbe. A Freiburgból származó gróf Diesbach-családnak, amely több ágra szakadt, több mint egy évszázad óta mindig számos tagja szolgált tisztként a svájci gárdában. Miért is a Champs-Elysées-től északra, a Rue de Saussayesban külön családi házat építettek maguknak. Mivel Reding kedvéért Valdouleur márkit és leányait is meghívták, barátom kérésére én is szívesen elfogadtam a meghívást. Együtt mentünk oda.

A kapu előtt néhány naplopó verődött össze és az öreg Valdouleur bosszúságára el-elkiáltották: «Le az arisztokratákkal!» Félttem, hogy majd köveket is dobálnak; mégis a két kisasszonyt szerencsésen bevittük a kocsiból. Rudolf a menyasszonyával, én meg annak kedves hugával fölfelé indultunk a márványlépcsőn; előttünk paszomános inasok lépdeltek, ezüst tartókban égő viasz-

gyertyákkal. A fényes megvilágított termekből, amelyekben már egész sereg vendég forgolódott, víg nevetés és élénk beszélgetés zivaja hangzott felénk. Két ifjú hölgyünk belépése általánosan szembetűnt. Valóban ők voltak a legszebb esti csillagpár.

— Ön az éj királynőjét és a bűbájos hajnalt hozta el leányaiként — mondá de Lescures asszony —, a későbbi de La Roche-Jaquelinné, aki Diesbach grófnál mint házi-asszony szerepelt. A jól megtermett hölgy, hatvan éve dacára, szinte fiatal leánynak volt öltözve, tele virággal és ékszerekkel, hajporosan és kipirosítva.

Ő is igen nyájasan üdvözölte a Valdouleur kisasszonyokat és Redinget és engem bemutatott magának. Valdouleur Reding bárót az ő kedves Mártája völegényének nevezte s mindkettőnk életé megmentőjének, az én nevemet pedig ilyenforma dicsérettel említette: Igen kedves fiatalember és vitéz katona.

Teát hoztak à l'anglaise. Az előkelők akkor mindenben az angol divatot utánozták. Az ember csészével a kezében járt csoportról csoportra s közben a hölgyeket finom süteménnyel kínálgatta, amelyet egy büfféből hoztunk számukra.

A szomszéd teremben megszólalt a zene. A párok táncra sorakoztak; Reding menyasszonyával, én Izabellával álltam a sorba s egy csinos menuette üteme szerint csakhamar ott ringatóztunk a táncolók között.

Milyen könnyed, enyelgő, csillogó lett egyszerre a táncterem és a szomszédos helyiségek képe! Az aranyos stuccomennyezet festményeiből a pogány Olympus istenei és istennői néztek le reánk; a csodásan cikornyás, rokokokeretekbe foglalt nagy tükrök tízszeresen szórták vissza a kristályos csillárok fényét s az urak és hölgyek alakjait, akik táncolva és sétálva, csevegve és nevetgélve hülámzottak fel és alá.

Nekem nem volt otthonos ez «ancien regime»-beli emberek környezete, csak úgy, amint Rouillé és társai sem tudtak kielégíteni, — belül üresek és fásultak voltak. Istenről a régi államformának e hívei, legalább a leg-

többen, szintén nem akartak tudni; túlnyomóan nagyobb részük Voltaire elveit vallotta és ajkai a legfrivolabb tréfákat mondták a keresztény hitről és keresztény erkölcseiről.

Magamba elmélyedve álltam be egy ablakfülkébe. Egyszerre egy kéz simult gyengén a karomra. Valdouleur Izabella volt. — Jöjjön kérem — mondá —, én is megelégettem a táncot és szeretnék kissé csevegni önnel.

Leültem mellé az ablakfülkébe és ő beszélni kezdett: «Ugyebár, Reding barátja és ön is, önök ketten jó katolikusok? Épen az imént szörnyen megijedtem. Amoda át igen jó családbeli egyének olyan rettenetesen gúnyolják az Istent és a vallást. És minél többször kerülök e társaságba, annál inkább tapasztalom, hogy a legelőkelőbb nemesekben sincs már nyoma sem a hitnek. De úgy-e, ön és Rudolf igazán katolikusok?»

Megnyugtattam és ő egy «hála Isten»-nel láthatóan megkönnyebbült. Azután kért, meséljek neki valamit anyámról és ifjúkoromról. Szívesen engedelmeskedtem. A legnagyobb részvétellel hallgatta szavaimat. Ekkor ifjúkori szerelmemet is meg akartam említeni; mert kegyetlenségnek tartottam, hogy Valdouleur kisasszonyt, aki leplezetlen szerelemmel vonzódott hozzám, idejekorán ki ne ábrándítsam.

Már ajkamon lebegett a szó, midőn Márta megzavart bennünket.

— Egy barátja, Keyser hadnagy, keresi önt — mondá. — Ime, itt van kedves földije s ha megengedi, hugomnak is bemutatom.

Keyser Feri már ott állt előttünk. Otthon volt szabadságon s most, mielőtt Nancyba visszatért volna, eljött Párizsba, hogy ezredének folyton tűrhetetlenebbé váló helyzetét atyjával megbeszélje. Midőn felőlem kérdezősködött, egyvalaki azok közül, akik szavaik következményét sohasem fontolják meg, azzal a meglepő újsággal fogadta, hogy én a gazdag és csodaszép Valdouleur kisasszonynak, Reding menyasszonya testvérének udvarolok. Ez a hír természetesen kedvét szegte Veronka bátyjának és hogy olyan egyedül talált Izabellával az

ablakfülkében, csak megerősíthette a haszontalan fecsegő hírmondását. Keyser Feri tehát azt hitte, hogy én a gazdag és nemes kisasszony kedvéért hűtlen lettem testvérehez. Ezért a bemutatkozás nagyon hideg volt.

A két testvér eltávozott, Keyser pedig átadta édes jó anyám levelét, aminek természetesen igen megörültem; néhány sort keresztapámtól, aki örömét nyilvánította, hogy becsületemet és jóhíremet visszaszereztem.

— És Veronka? — kértem — hugodtól nem hoztál levelet számomra?

Összeráncolta szemöldökét és szárazon mondá:

— Hiszen ha nem hoztam is levelet hugodtól, bizonyára könnyen megleled a vigaszt. Legalább úgy látszik, időközben gazdag kárpótlást találtál.

Bosszús feleletadásra készültem. Szerencsére megakadályozott Reding, aki Keysert üdvözölte s azután tudtomra adta, hogy Valdouleur márkí haza szeretne menni. Ott hagytam tehát Keysert, elbúcsúztam de Lescures asszonytól és Reding a menyasszonyát, én meg Izabellát levezettük a kocsizhoz. A Hôtel de Malte előtt elváltunk.

Vajjon Veronka csakugyan nem küldött bátyjával sem üdvözlést, sem levelet, vagy a testvéreért fellobbanó féltékenység, ami Valdouleur Izabella láttára elfogta, bírta Keyser Ferit arra, hogy Veronka üdvözlését és levelét eltitkolja?

Szerettem volna emiatt okvetetlenül beszélni Ferivel, de nem lehetett, mert sietett Nancyba ezredéhez, ahol jelenléte nagyon szükségessé vált. Az ezred két zászlóalja a nyáron fellázadt. Ez az egyetlen eset a francia forradalomban, hogy svájci csapatok megszegették hűség esküjüket, amire a jakobinusok izgatásai csábították őket. De keményen megbűnhődtek. A hadbíróság hazánk törvényei szerint mondott ítéletet a bűnösökre. A főcinkost kerékbekötésre, 22-öt kötélre és 41-et gályarabságra ítélték. A rettenetes dráma elvette barátom kedvét, hogy a szerencsétlen ezredben tovább szolgáljon; atyja jóváhagyásával elbocsáttatását kérte és 1791 végével visszatért hazájába.

Bárcsak eloszlathattam volna félreértését, mielőtt Nancyba távozott! Veronka és én sok keserű órától megmenekedtünk volna!

HARMINCNEGYEDIK FEJEZET.

Kézfogó.

MINDEN jelentősebb esemény nélkül telt el néhány hét. Ekkor egy levélkét kaptam Veronkától, amely szerint egészen szavahihető embertől tudja, hogy én egy igen szép és igen előkelő leánynak a kezét akarom megkérni. Ez a hír ugyan igen elszomorította, de Isten segítségével képes lesz kedvemért ez áldozatra és most komolyan töprenkedik, hogy miután e világ hiúságáról és hűtelenségéről immár eléggé meggyőződött, vajjon ne lépjen-e be a frauenthali kolostorba. Nem panaszképen írja, mert neki nincs más óhajtása, mint az én boldogságom.

Szegény Veronka! Szinte magam előtt láttam, amint a haragnak és nemeslelkűségnek e vegyülékét könnyes szemmel és fájdalmasan vonagló ajakkal leírja. Nem, ez nem volt kacér duzzogás; komolyan elszánta ő magát ez áldozatra, az én kedvemért, akit hűtlennek tartott.

Menten leültem és megírtam Veronkának, hogy hamisan értesítették; hogy hű maradtam hozzá és az ő hűségére is számítok; de legyen még kissé türelmes velem; remélem, hogy néhány év múlva boldog menyasszonnyá tehetem.

Miután a levelet sajátkezűleg postára adtam, a Hôtel de Malte-ba siettem, hogy minden további kísértés elhárítása végett Veronka sorait Izabellának megmutassam.

Az utcákon feltűnt a népnek rendkívüli izgatottsága. Azt beszélték, hogy Lafayette erős csapatokkal kiment Vincennesbe, ahol a csöcselék fel akarja dúlni a kastélyt.

A középkorban épült vincennesi várkastély körülbelül egy órányira feküdt Párizstól kelet felé. A legutóbbi

napokban a nép között a legcsodálatosabb meséket terjesztgették róla, hogy új Bastillet akarnak belőle csinálni és sok más efféle dőreséget. Az én ismerősöm, Santerre serfőző, egy csapat külvárosbeli daliával kirohant Vincennesbe és már meg is kezdték a rombolást, midőn Lafayette a nemzetőrök élén megérkezett és a nyugalmat fegyveres erővel helyreállította.

A vincennesi csetepatéről szóló híradás nem is igen aggasztott engem. Ámde annál komolyabbnak tartottam egy másik hírt, hogy a Tuileriákban a király ellen akarnak merényletet elkövetni. Én tehát odasiettem. A lépcsőcsarnokban, a fogadótermekben, a követek csarnokában, már mindenütt nyüzsgöttek az emberek, akik öltönyeik alól kardokat, töröket és pisztolyokat húzogattak elő, készen arra, hogy a királyt megvédelmezzék.

Ott találtam Valdouleur márkít is, ki a hideg idő dacára — 1791 február vége felé történt — mihelyt meghalotta a király veszedelmét, rögtön odasietett.

Midőn meglátott, rám kiáltott:

— Kedves mackóm, hozza ide gyorsan a derék svájciakat! E gaz sansculottok a király életére törnek. Mi a testünkkel ótalmazzuk, míg segítség érkezik, vagy meghalunk vele együtt!

De épen ekkor jött le a lépcsőn d'Hervilly a palota marsalljával, Villequier herceggel és kihirdette, hogy a király ép és egészséges; elfogtak ugyan tévedésből egy nemesembert, aki gyanúsán viselkedett; ámde a gyanú egészen alaptalan volt; a király köszönetet mond hű nemeseknek és kéri őket, hogy nyugodtan távozzanak a palotából.

Erre a legtöbbben csakugyan el is mentek a Tuileriák-ból, de az öreg Valdouleur nem. Ő és mintegy száz rangbéli társa nem akartak megnyugodni addig, míg legalább Vincennesből meg nem jön a hír, hogy a néplázadást leverték.

Ezalatt Lafayette, épen midőn Vincennesből számos fogollyal visszatért, Gouviontól, a palotaőrség parancsnokától, megtudta, hogy a király előszobáiban igen sok

nemes gyűlt egybe. Hogy vajjon valami ármányt gyanított-e ebben az udvari párt részéről, vagy kapóra jött az alkalom, hogy a nemességre mért csapással visszaszerezze a népszerűséget, melyet a csőcselék ellen való kivonulása erősen megingatott, az bizonyos, hogy azt parancsolta, a nemeseket le kell fegyverezni.

A nemzetőrök régóta halálos ellenségei voltak a «törös lovagoknak» s azért Lafayette parancsát nemcsak szívesen, hanem durván teljesítették. A nemesek eleinte vonakodtak és csak a király parancsára tették meg, némelyek pedig csak az erőszaknak engedtek. Eközben ütötték-verték őket.

Hiába szóltam az őrségnek, hogy védelmezze a szerencsétleneket, akiket megvérezve és szétrongyolt ruhában taszigáltak lefelé a lépcsőkhöz. A tiszttalált volt és a katonák azt kiabálták, úgy kell az arisztokratáknak, valamennyien a haza ellenségei. E percben megláttam az öreg Valdouleur, amint ökleit dühösen emelte a katonák ellen. Ekkor puskaaggal és szuronnyal estek neki, majd lelőtték a lépcsőn és eszméletlenül ott maradt kiömlő vérében.

Én odaugrottam és eleinte azt hittem, meghalt; de csakhamar észrevettem, hogy még lélegzik. Karjaimra vettem tehát, mint egy gyermeket és kivittem a tolongásból egy seborvoshoz, ki a palota közelében lakott.

A seborvos nyakig volt a dologban; mert máris igen sok sebesült volt nála, akik várták, hogy bekötözze őket. De mielőtt Valdouleur meglátta, a többi mind a faképnél hagyta. — Ime egy eset, aminőt én többé-kevésbé komolynak szoktam mondani! — kiáltá. Szúrás az oldalában, lehet, hogy a lépet találta; zúzás a mellkason, egyik borda kettétörve, veszedelmes agyrázkódás. Hm, hm! Érvágás föltétlenül szükséges és piócák a nyakára. Meg kell előzünk a calorest, különben vége!

— Én természetesen úgy gondoltam, hogy az aggastyán máris elegendő vért veszített, mivelhogy a seb feje hátsó részén igen erősen vérzett. Ámde a kirurgus, midőn ezt megjegyezni merészelt, amúgy félvállról megvetően

végignézett és dörögve mondá: Odi profanum! Hagytam hát Isten nevében cselekedni és siettem a Hôtel de Malte-ba, hogy a gyászos esetet hírül adjam leányainak.

Már megjelenésem és egész külsőm elárulta nekik, hogy baj van.

— Istenem! megsebesült? — kiáltotta Izabella és elsápadt.

— Megölték atyánkat! — kiáltott Márta.

— Nem, meg nem ölték... Hanem megsebesült.

— Hol van? Rögtön vezessen hozzá! — sürgetett az elszánt Márta.

— Nyomban hazahozzák. Én előre siettem, hogy meg ne ijedjenek és mindent elkészítsenek, amire a sebesültnek szüksége lesz. Van valami jó házi orvosuk? Azonnal ide kell rendelni. Mert a kirurgust, aki az első bekötözést végzi, közönséges kuruzslónak nézem.

Eszembe jutott, hogy azt az orvost, aki engem Courbevoieban kezelt, újabban Poissonnière-utcai kaszárnyánkba rendelték. Gyorsan odasiettem tehát és szerencsésen meg is találtam. Midőn vele együtt a Hôtel de Malte-ba visszatértem, a sebesültet épen ágyba fektették.

A doktor nem igen biztatott. Mártának ismételten elmondta, hogy a sebeket hogyan hűsítse az éjjel és megígérte, hogy másnap korán reggel ismét eljön. Én ajánlkoztam, hogy majd virrasztok a beteg mellett. Márta azonban hallani sem akart erről, tehát a doktorral együtt elmentem. Közölte velem, hogy nagyon kevés a remény, figyelmeztessen holnap a kisasszonyt, aki olyan erős lélekkel segített munkánkban, hogy a beteget idejekorán elláttassák a szentségekkel.

Másnap elvittem P. Secundust, aki ellátta a márkit a haldoklók szentségeivel. Ugyanő egy gyakorlott betegápoló apácát is hozott, ki a két leánynak segítségére volt az ápolásban. Én, ha szolgálatom nem akadályozott, naponként ellátogattam hozzájuk, s mindegyre jobban megismertem és becsültem a két kisasszonyt. Vaknak kellett volna lennem, ha Izabella szemeiből a pusztá hálánál valamivel többet nem olvasok és lelkiismeretem sürgetett,

hogy a jó gyermeknek végre megmondjam, hogy már le vagyok kötve.

Azonban napról-napra hiába lestem a kedvező alkalmat. Ekkor levelet kaptam Zugból. Nagy örömmel bontottam fel, mert a címen Veronka kezeírását láttam. Ámde mily keserűen csalódtam! Hozzá intézett utolsó levelem esett ki felbontatlanul a borítékból. — Egy papírlapocskán e néhány szót olvastam: Kedves Damján! Már elszántam magamat az áldozatra. Miért tépjük föl újra a fájó sebet? Kérlek, ne írj többé. V.

Ez hát a jutalmam! Bosszúságomban most már igazságtalanná lettem és Veronka cselekvését olyan oknak tulajdonítottam, amely atyjánál talán igen, de nála bizonyosan nem volt a döntő. — Mióta keresztapám vagyoni állapota olyan rosszra fordult, nem tartanak többé kíváncsú kérőnek — mondtam magamban. Nos, Damján, ne légy bolond; ha ő a lelkére veheti, neked is el kell bírnod!

És mégis majdnem meghasadtaszívem. Tűnődtem, hogy talán atyjához fordulok. Ámde kevélységem ellenmondott.

És épen lelkem ilyen háborgása közben hoztak egy levélkét Valdoupleur Mártától, amelyben kér, hogy délután látogassam meg atyját. Ma kissé jobban van és valami fontos dologról szeretne beszélni velem.

A beteg előszobájában Izabella fogadott. Elpirult, midőn üdvözöltem és kezet fogtam vele és azt kérdezte, nem lepett-e meg kissé a Márta levele. Van benne egy kis talány — mondtam —, melynek megfejtését némi kíváncsisággal várom. Tehát épenséggel nem találtam-e ki, hogy miről van szó? — kérdé megzavarodva és még jobban elpirult.

De mielőtt válaszolhattam volna, kinyílt a betegszoba ajtaja és Márta intett, hogy bemehetek. Egy perc múlva ott ültem a márki ágya mellett.

A beteg kiaszott kezét nyújtotta felém és így szólt:

— Kedves mackóm, ön egyszer megmentette az életemet és másodszor legalább derekasan akarta megmenteni. Nagyon köszönöm jóakarátát. Tulajdonképen örmestebb haltam volna meg a Tuileriák lépcsőin, mint

hogy itt küzködjem előbb hetekig a legborzasztóbb kínokkal s azután mégis bele vesszek a sebekbe, melyeket e gaz nemzetőrök ejtettek egy védtelen aggastyánon.

Vigasztalni akartam. Megcsóválta a fejét és mondá:

— Nem, én már a végét járom. És bele is nyugodtam egészen. Istenemmel megbékültem; a világgal, amilyené most vált, úgysem tudnék megbékülni. Márta el van látva. Reding báró gondos, jó férje lesz. Itt van még Izabella. Nos, Márta azt mondja, ti ketten szeretitek egymást. Hé, nem kell azért elpirulnia! Jól tudom, tulajdonképen az ön dolga volna, hogy megkérje leányom kezét s nem az apáé, hogy azt önnek felajánlja. De hát igen rendkívüliek a körülmények. Ne szakítson félbe! Semmi ellenmondás! Tehát kedves mackóm, jer, csókolj meg, légy derék fiam és tedd boldoggá az én kedves Izabellámat! Ah! Ez a szuronydöfés mennyire éget!

A jó ember csak úgy vonaglott az ágyon kínjában és én nem mertem neki ellenmondani. És tulajdonképen nem voltam-e szerencsés ember, hogy ugyanaznap, amikor Veronka tőlem elszakadt, egy olyan szép, művelt, jólelkű teremtés rendeltetett számomra, amilyen Valdouleur Izabella? De mégsem tudtam egészen megnyugodni. Éreztem, hogy Izabellát soha úgy nem szeretethetem, ahogyan Veronát szerettem.

Midőn Valdouleur a kínos roham után annyira magához tért, hogy meghallgathatott, elmondtam neki, hogy én a leányának csak igen szerény sorsot ígérhetek; hogy helyzetem a mostani viszonyok között mennyire bizonytalan, ő maga is jól tudja. Ekkor félbeszakított és mondá:

— Az én gyermekeim nem szegények. Ők azt hitték, hogy összes vagyonuk azok a csecsebecsék, amelyeket várkastélyunk égése alkalmával megmentettek. Meghagytam őket e naiv hitükben. Halálom után majd meglátják, hogy tízszer, sőt húszszor annyit hagyok nekik egészen biztosan elhelyezett bankpapirokban. És most tartsuk meg a kézfogót. Hívd be a gyermekeket.

Márta és Izabella bejöttek. Valdouleur a kezembe tette Izabella kezét és megáldott bennünket. Izabella

könnyeket ontott e szomorú kézfogónál, halálosan beteg atyjának ágya mellett.

— Rendben vagyunk; — mondá a márki. — Most már nyugodtan meghalhatok. Gyermekeimet elláttam.

S csakugyan egészen elégedettnek és vidámnak látszott, sőt midőn elbúcsúztam tőle, még tréfált is:

— Hallod-e, ha a király lovaggá tenne, a címeredbe bevétesd ám a medvét.

HARMINCÖTÖDIK FEJEZET.

A menekülés Varennesbe.

REDING először nagyot nézett, midőn elmondtam neki, hogy sógorok leszünk. De amint megmagyaráztam a dolgot, szívből gratulált. Vajjon a főbíróval tudassam-e kézfogómat? Ez bizony nagyon kínos lett volna reám nézve s azért biztattam magamat, hogy most még nem szükséges szólnom. Azt hittem, Veronka megírta atyjának, hogy szakított velem. P. Secundus, akinek elmondtam a dolgot, nem igen volt megelégedve velem. Azután olyasmit mondott, hogy igen örülne, ha anyámnak az én új, előkelő mátkámban is olyan kedve telnék, mint a zugi leánykában. Az anyámnak! Erre én még nem is gondoltam. Vajjon menyasszonyom egyáltalán beleszokik-e majd a mi szerény viszonyainkba?

Megkérdeztem még P. Secundust vajjon hiszi-e, hogy Keyser Veronka egészen komolyan elszakadt tőlem? Erre P. Secundus felhúzta a szemöldökét és mondá: Édes kedves Muos uram, hát honnan tudjam én ezt? Meglehet, hogy Veronka maga sem tudta, teljes komolysággal akar-e lemondani vagy sem. De hát a dolog megtörtént és most kegyelmednek a Keyser leányzót ki kell vernie a fejéből s tiszta, erkölcsös szerelemmel ragaszkodnia Valdouleur kisasszonyhoz.

Meg akartam írni anyámnak a dolgot, de a levél sehogysen sikerült. Egyelőre tehát elmaradt.

1791 április elején meghalt Mirabeau, akinek támogatásában volt a királyi udvar utolsó reménye, hogy a monarchiát Franciaországban megtarthatja. Nagy pompával temették el és szinte úgy tetszett, mintha e nagy-szerű gyász a francia királyságnak szólna.

Egy fiatal svéd gróffal, — akivel Diesbachék esti mulatsága közben találkoztam először — mentünk együtt a temetés után a Notre-Dame-hídon. Hirtelen csak azt mondta, hogy velem és Redinggel, ki szintén velünk jött, nagyon szeretne megbeszélni valamit, de bizalmasan. Megkértem hát őket, hogy jöjjenek a lakásomra; ez a Seewis-féle régi lakás volt a Saint-Honoré-utcában, ahová előléptetésem után visszaköltöztem. A svéd grófot Fersen Axelnek hívták.

Midőn a szobámban voltunk, Fersen megkért, hogy csukjam be az ajtót s miután azt is megkérdezte, nem leshetnek-e meg valahogy bennünket, nagy óvatossággal kezdett beszélni a királyi család egy újabb menekülési tervéről. A királyné megmondta neki, hogy Reding és én be voltunk avatva egy korábbi menekülési tervbe és ugyanő kívánja, hogy ebben a vállalkozásban is segítségére legyünk. Azután megmagyarázta a tervet. Arról volt szó, el lehet-e észrevétlenül jutniok Châlonsba. Onnan azután, vélekedésük szerint, bizton mehetnek tovább, mert az utat az argonnei erdőn keresztül St. Menehould, Clermont és Varennes felé a Lauzun-huszárezred fedezné, amelynek tisztjeiben megbízhatnak. Varennes közelében Montmédy mellett pedig Bouillé áll hűségesezredekkel. A legnehezebb dolog természetesen Párizsból észrevétlenül távozniok és annyira elhaladniok, hogy Lafayette lovasai a kocsit többé utól ne érhessék. Ehhez kellene a mi segítségünk.

Fersen kifejtette, hogy nekünk egy csapat egészen megbízható emberrel két pontot kellene megszállanunk: egy házat a saint-martini sorompó mellett, ahol az útleveleket láttamozzák és egy másik házat a Tuileriák közelében. És embereink ne legyenek egyenruhában, hanem sanscoulottoknak öltözve és fölfegyverezve. Feladatuk

pedig, hogyha a nemzetőrség a Tuileriákból való kimenet alkalmával vagy a sorompónál akadékoskodnék, ők belekössenek és az örök figyelmét vagy valamely más kocsira irányítsák, vagy a király kocsijának erőszakkal is utat nyissanak.

Ez sok tekintetben kényes földadat volt. De azért magunkra vállaltuk és elhatároztuk, hogy az alkalmas helyeket azonnal kikeressük. A Porte Saint-Martin mellett, a főhadbíró lakásához egészen közel, ismertem egy csapszéket, amely alkalmasnak tetszett. A Tuileriák közelében nehezebb volt megfelelő helyiséget találnunk. Végre megállapodtunk egy borozóban, magának a Carroussel-térnek a sarkán, hová természetesen a nemzetőrök is eljártak, de elvégre is a legjobb helyen volt.

Mindegyikünk kiválasztott egy-egy tucatnyi markos, megbízható legényt a Colonelle zászlóaljából, amelynek a Poissonnière-utcában volt a kaszárnyája. A zsibárusoknál polgári ruházatot vétettünk velük s majd az egyiket, majd a másikat magunkkal vittük a kiszemelt csapszékek egyikébe. Ekként megismertettük velük a színhelyet anélkül, hogy feltűnést keltettünk volna.

Fersennek tehát hamarosan hírvül adhattuk, hogy mi készen vagyunk. De a felelet az volt, hogy várjunk.

Valdoupleur márki állapota a tavasz beálltával tetemesen megjavult. Doktorunk csakhamar kijelentette, hogy túl van a veszélyen; nyugalmas vidéki tartózkodás, mondá, okvetetlenül egészen helyreállítja. Márta tehát rábeszélte, hogy megfogadja e tanácsot. Körülbelül egy órányira Etampestól, csendes erdőség közepette, volt egy szép falusi jóságuk, amelynek bérlőjét Menardot, még nem kapták el a forradalmi eszmék. Márta oda akarta vinni atyját és hugát és a lábbadozó végre beleegyezett.

Nagyon szerette volna, hogy Reding és én vagy legalább egyikünk vele menjen. Mi azonban szolgálatbeli kötelességeinkkel mentegőztünk.

— Eh mit! — mondá. — Nem látom, hogy ezredetek olyan túlságosan el volna halmozva szolgálattelvéssel!

Nem mondhattuk meg neki az okot, mely Párizsban

marasztott s így hát azzal az általános kifogással védekeztünk, hogy a király helyzete miatt naponként várhatjuk, hogy ótalmazására szólítanak. Ez az ok megnyugtatta és elbúcsúztunk egymástól.

Ez volt az első alkalom, hogy bensőbb érzéssel szóljak menyasszonyomhoz. Igaz, hogy kézfogónk napja óta majdnem naponként láttam, de sohasem egyedül. Most, amidőn búcsúzásul megcsókolt, mégis kellett néhány enyelgő, kedveskedő szót mondanom, miként az jegyesek közt egészen természetes. Ámde csak nehezen nyílt meg rá az ajkam; éreztem, hogy szívem mennyire vonzódik Keyser Veronkához. Izabella észrevette zavarodottságomat, de egészen másként magyarázta.

— Damján — mondá — hiszen a jegyeseknek szabad megcsókolniok egymást.

Elkisértük a kocsit ki a városból egészen Sceauxig. Itt még egyszer kezet fogtunk és elváltunk.

Otthon Fersennek a legénye várt bennünket egy cédulával, rajta e két szó: «Holnap este!»

— Tehát mégis! — mondá Redig. — Szerencse, hogy rá nem álltunk Valdoupleur kérésére s nem kisértük el birtokáig.

Sorsot húztunk, ki melyik őrállásra menjen s nekem jutott feladatul, hogy a Tuileriákból való kimenetelt fedezzem. Megkerestem Fersent s most már megmutatta a helyet is, ahová a kocsi állni fog.

A Tuileriák palotájának Galerie des Louvre szárnya alatt három nagy kocsibejáró, azaz mindig nyitott ívboltos kapu kötötte össze a Szajna partját a Carrousel-térrel s a középső íves kapuval szemközt volt a Rue du Doyen utcácska.

Ebben a csendes utcácskában akart Fersen két kocsit készen tartani; egyet a királyi család számára, melyen ő maga hajtott volna ki a városból és egy másikat, mely, ha szükséges, az első üldözőket hamis nyomra vezesse.

A menekülés idejét Fersen másnap estére, 11—12 óra közt tűzte ki.

Vasárnap volt, nyárelő hava 19-ike. Esti 9 óra és

még meglehetősen világos volt, midőn tizenkét emberemmel a Saint-Nicolas kikötőnél találkoztam. A köparton, a hídon és magán a folyón még nyüzsgött az ember-tömeg. Szemközt a Theatinusok partján, a Hôtel de Mailly nyitott, fényben úszó ablakaiból vidám zeneszó hangzott. A boltos kapuk alatt, a Rue des Orties felé csoportosan jártak-keltek.

— Nagyon jól van — gondoltam magamban, — minél nagyobb az elevenség a parton és a kapuk alatt, annál kisebb a veszedelem, hogy a nemzetőrség künn álló emberei megakasztják a menekülőket.

Amint besötétedett, elhelyeztem embereimet; kettő-kettő elmegy a legfelső és a legalsó kapuhoz, kettő-kettő a parton és a des Orties utcában őröklik, a többit pedig, nem egészen húsz lépésnyire a kocsitól állítottam igen jó rejtékhelyre. Mindegyiknek megvolt az utasítása: egyetlen éles füttyöm egy perc alatt egyesíthette valamennyit.

Féltizenegyet ütött. Ekkor odajött Fersen gróf és így szólt hozzám:

— Holnapra halasztották. Váratlan dolog jött közbe; az egyik komorna megbetegedett.

Képzeltető, hogy mindkettőnknek nagyon megcsapant a kedvünk!

— Itt már olyan jól elrendeztünk mindent! — dörögtem én.

— Itt ez hagyján, — szólt viszont a gróf. — Hanem az egész úton, egész Montmédyig, ahol mindenütt megrendeltük a postalovakat és a huszárok a «hadipénztárt», melyet fedezniök kell, meghatározott órára várják. Rögtön lovas hírmondót kell küldenem, hogy 24 órával későbbre halasztódott minden.

Másnap idejekorán ott voltunk helyünkön. A folyamparton és a Carrousel-téren sok ember járt-kelt s nekem úgy tetszett, mintha a belső udvarokban több volna az őr.

Pont féltizenegykor ismét megjelent Fersen gróf, először nem ismertem meg. Kocsisnak volt öltözve és kitűnően játszotta szerepét.

— Jönnek! — súgta a fülembe, azután felült a bakra

és szemenszedett párizsi kocsis-nyelven pattogott, hogy milyen nyomorúságos manap a bérkocsis-üzlet.

Midőn tizenegyet ütött, a középső kapuból fáklvás kísérettel egy kocsi gördült ki a Carroussel-térre.

— Lafayette! — súgta halkan Fersen. — Esti sétáját végzi a palotában, hogy lássa, vajjon féltett rabja itt van-e még. Vajha ne távoznék a király időnek előtte lakosztályából!

A városban már híre jár a vállalkozásnak — mondám én. — S azt látom, az öröket is megsziporították.

— Én is hallottam ilyesmit a fodrászomtól; egyébként efféle hírek már gyakran keringtek és utóvégre senki sem hitt nekik. Épen azért kell megpróbálnunk!

Vártunk és vártunk. Elütötte a negyed, a felet és Lafayette kocsija fényes fáklvilágban még mindig ott időzött a Tuileriák nagy vasrácsa előtt. Én a Carroussel-tér szegletén álltam, ahonnan a kocsit és az első kaput is jól megfigyelhettem. Ekkor észrevettem, hogy a magas épület árnyékából előlép egy férfi egy hölggyel s a kapun ki a kőpartra siet vele. — A királyné! — gondoltam és szívem hangosan dobogott. Csakhamar ezután megjelent egy vaskos úriember, aki szintén kísérővel nyommon követte az elül haladó párt. — A király! — mondám magamban. Az ór nem állította meg őket.

Ekkor odasiettem a kapuhoz, amerre a partról bejönniök kellett és mindjárt magammal vittem legényeimet is, akik a des Orties-utcában örködtek.

E percben jött be a középső kapun három férfi. Kettőjüket a boltozaton függő lámpa világánál első tekintetre megismertem: Danton volt és Desmoulins Camille.

Megálltak és a palota felé néztek.

— Minden csendes — mondá Danton. Valószínűleg vaklárma az egész, Fréron.

— Hé, polgártárs, miféle kocsi az ott a fáklvásokkal? — kiáltott rám Desmoulins.

— Lafayetteé — válaszoltam és elsiettem.

— Micsoda fickó volt ez? — nagyon ismerősnek tetszik — mondá Danton. — Azonban mindegy! Látjátok,

Lafayette itt van a palotában és lesz gondja rá, hogy a madár ki ne röppenjen. Nyugodtan visszamehetünk a klubba. A hóbertos Marat bizonyosan álmodta a dolgot; ő mindig kísérteteket lát!

— Milyen szerencse, hogy a középső lámpás kapu kikerülését elhatároztuk! A király másként egyenesen a főfő forradalmárok körmei közé szaladt volna — gondoltam magamban s még épen jókor jutottam a harmadik boltozathoz. Hanem az őr itt is akadálytalanul kibocsátotta a hölgyet a férfiúval és a vaskos úriembert is kísérőjével. Két perc múlva a hölgy és az úr is a kocsiban ültek.

— Hála Istennek! — sóhajtottam megkönnyebbülten és vártam, hogy Fersen rögtön elindul.

Azonban nem — a kocsi még mindig állt! Oda settenkedtem a bakhoz és halkán kérdeztem: Mire vár még?

— Toinettere!

— Hát nem ő szállt be az imént?

— Nem, ez Erzsébet volt... Szeretném, ha már jönne. Soha életemben nem ültem ennyire tűkön.

Erzsébet! A király testvére! Ő rá nem is gondoltam. És én már a legényeimet is elhoztam az első kaputól s hátha az őr az egymást követő hasonló párokat gyanúba veszi és a királynét megállítja? Amily gyorsan feltűnés nélkül tehettem, visszasiettem. És láttam, hogy a királyné épen ekkor lépett elő az épület árnyékából és ugyane pillanatban indult meg Lafayette kocsija is a kapubolt felé, a köröskörül mindent megvilágító fáklyákkal! Reszkettem, mint a nyárfalevél. Odaléptem tehát a királynéhez.

— Asszonyom — szoltam — ön eltévesztette az utat. Engedje meg, hogy én vezessem tovább!

A királyné megismert, elfogadta karomat és én mérészen vezettem keresztben át a Carroussel-téren, hogy az ellenkező oldalon menjünk be a kis Doyen-utkába. A sötét, szűk utcában már-már azt hittem, hogy eltévedtünk. Felelősségem tudatában hideg verejték lepte el homlokomat és őrzőangyalomhoz fohászkodtam, hogy megsegítsen. Végre kijutottam a Louvre előtti térre és most már ha-

mar megtaláltam St.-Louis-t és Fersen kocsiját. A király és mindnyájan halálos aggodalomban voltak. Alighogy Mária Antoinette beszállt, a kocsi tovarobogott.

Azután a Porte Saint-Martinhoz siettem. Ott is pompásan ment minden. Az útlevelet ugyan előkérték. A kiállító az orosz követ volt és a maire is aláírta. Reding a tisztviselő mellett állt, midőn az írást vizsgálta; egy bizonyos Korff úrnőre és kíséretére szólt, aki Frankfurtba utazik; a svéd nagyot cserdített ostorával és künn voltak. A Saint-Martin-csatornán túl állt a nagy utazókocsi hat lóval és most már bizonyosan az országúton haladnak Meaux felé.

Az éjszaka gyönyörű volt. Elhatároztuk, hogy Pantinig eléje megyünk Fersennek.

Valamivel Pantin mögött szembe jött velünk Fersen kabriolettje és mi beültünk hozzá. Minden úgy történt, ahogyan kívántuk. A gróf Clayeben, Párizstól több mint három órányira, elbúcsúzott a királyi családtól; ők most már bizonyosan megérkeztek Meauxba és kora délután Chalonsban lehetnek.

Eközben megvirradt a kora nyári hajnal, mert hiszen június 21-ike volt, az év leghosszabb napja. Elhajtattunk a városháza előtt, vissza a Pont-Neuf-ön, le a Louvre előtti parton; mindenütt csend.

— Most már nem érik utól! — mondá diadalmaszkodva Fersen.

HARMINCHATODIK FEJEZET.

Következmények.

AZ IZGATÓ éjszaka után ruhástul együtt lepihen-tem kissé. Reggel 8 óra felé felköltöttek és házigazdám rémülettől sápadtan kiáltott be hozzám: A király megszökött!

— Bánom is én! Elég bolondul bántak vele —, válaszoltam.

Alvásról többé szó sem lehetett. Egész Párizs az utcákon tombolt. Elsütötték a vészjelző ágyút. Mindenfelé riadó hangzott. A kerületek mind fegyverkeztek.

Kaszárnyánkba siettem, mert nagyon valószínűnek tartottam, hogy ezredünket útnak indítják. A király talán parancsot is hagyott számára.

A Poissonnière-utcai kaszárnyában már ott találtam Bachmann őrnagyot és a tisztek nagy részét. Bachmann megszorította a kezemet és súgva szerencsét kívánt. Azt mondta, parancsokat vár d'Affry ezredestől. Az ezrednek útra készen kell állania, mert a király, mihelyt eléri Bouillé csapatait, melyeket Montmédy táján vontak össze, bizonyosan magához rendeli. Veszedelemes út lesz ez a forrongó Franciaország közepén végig; de bízik katonai bátorságában és férfias fegyelmezettségében.

A többi tisztek is ekként gondolkoztak. Stafétákat küldtünk Courbevoieba és Rueilbe, hogy ott is teljesen elkészüljenek az indulásra. Délután az egyik ujság közölte a király manifesztumát, amelyet a nemzetgyűlés számára hátrahagyott. Az őrnagy a kaszárnya udvarán beszédet intézett a katonákhoz a király meneküléséről és felolvasta a manifesztumot. Sokan könnyeztek hallatára és valamennyien újra megfogadták, hogy a zászlójukra tett esküt megtartják és a svájciak ősi jelszavával: «Bátran és híven!» csatlakoznak a királyhoz, bárhová szólítsa is őket.

Másnap reggel Etampesba meglehetősen hosszú levelet írtam, tele politikai ujságokkal, a király meneküléséről és Damjánnak meg Rudolfnak abban való közreműködéséről. Iparkodtam úgy írni, hogy még ha kinyitnák is, ne árthasson nekünk és nevem helyett csak M. D. betűkkel írtam alá; mert akkoriban sohasem volt biztos az ember, hogy valamelyik jakobinus postás nem törí-e föl levelét. Ilyenforma politikai tartalmú szerelmeslevelet többször is írtam azután Izabellának; ezzel kikerültem, hogy olyan szerelemről írjak neki, amely a leány kedvesége dacára még mindig nem jelentkezett szívemben.

Levelemet magam vittem a postára. Az épület előtt temérdek ember tolongott és rendkívül izgatottnak lát-

szottak. Midőn közelükbe értem, ilyenforma kiáltásokat hallottam: Megcsípték! Már hozzák is vissza!

— Kit? — kérdeztem.

— Természetesen a királyt! A posta, amely épen most érkezett Chalonsból, hozta meg a hírt, hogy az éjjel az argonnei erdő egész környékén minden faluban kongott a vészharang és St.-Menehouldból egy lovas hírmondó jött a jelentéssel, hogy a királyt megismerték és üldözik. S ha már üldözik, annyi, hogy el is fogják.

Ott hagytam a fecsegőt és a gyászos hírrel Keyser főbíróhoz siettem, mert ilyentájt Bachmann őrnagy is nála szokott lenni. Csakugyan együtt üldögéltek és tudósításom villámcsapásként hatott reájuk.

A király e nem sikerült meneküléssel lehetetlenné tette magát. Nevetségessé lett és ezt a franciák sohasem fogják neki megbocsátani — minden mást, de azt nem! Le fogják őt tenni. Látszólag talán trónra ültetik ezt az Orléanst, vagy talán azonnal kikiáltják a köztársaságot. És mi lesz akkor a mi kötelességünk?

— Mi a király zászlójának esküdtünk hűséget, nem egy bitorlónak és nem egy köztársasági elnöknek! — mondá Bachmann. — Én sem az egyikért, sem a másikért ki nem rántom a kardomat. A szövetség, amelyet a király a svájci kormányokkal kötött, csak róla és törvényes utódjáról szól. A szerződés felbomlik, Svájcnak vissza kell hívnia minket, mihelyt a királyt erőszakkal letaszítják trónjáról.

— És ha lemond — esetleg a fia javára? — kérdeztem én.

— Ó, az egészen más, akkor hűséggel tartoznánk a fiának. De ha az az Orléans, ez a szörnyeteg venné kezébe a kormányt, beadnám lemondásomat.

— S hátha egy még nagyobb szörnyeteg jut a kormányra — mondá a főhadbíró. — Marat az ő «Népbarát»-ja mai számában diktátort követel.

— Én nem hiszem — veté közbe Bachmann — hogy ezt az indítványt már most elfogadják. S ha elfogadnák, nekünk természetesen az lesz a kötelességünk, hogy az

ilyen diktátornak megtagadjuk az engedelmességet, még azzal a veszedelemmel is, hogy a túlnyomó erő az utolsó szál emberig lever bennünket.

— Mindenre készen kell lennünk. D'Affry mindezen eshetőségekre azonnal kérjen a svájci szövetséggyűléstől utasítást. Legjobb lenne, ha Svájc haladéktalanul visszahívna bennünket —, vélekedék Keyser.

— Nem addig, míg XVI. Lajos a trónon ül. Mi neki hűséget esküdtünk és gyávaság, becstelenség volna, ha őt e legnagyobb inségében elhagynók.

— Helyes — mondá Keyser. — Amíg a reménynek csak egy halvány sugarát látjuk, meg kell maradnunk helyünkön. De ha a király dolgán még halálunkkal sem segíthetünk, vajjon akkor is tilos volna, hogy Svájc a királytól elbocsátásunkat kérje?

— Igen, ha bizonyos, hogy életünket haszontalanul áldoznók fel! — felelé az őrnagy. — De arról most még szó sincs.

A főhadbíró egyideig hallgatott. Azután így szólt: — Még egy dologra nézve szeretném meghallani az ítéletét, kedves barátom. Ezredünk okirattára, amelyért felelnem kell, igen sok gondot okoz. Kimondhatatlan kárnak tartanám, ha esetleg elvesznék. Föltéve tehát, hogy a király elfogatásáról szóló hír valóban bizonyul és minket itt a forradalom kétségtelenül elnyom, — hogyan menthetjük meg az irattárt?

Ismét eszembe jutott a Huwiler pincéje. Elmondtam tehát az uraknak, mennyire alkalmasnak tartom és mindketten rögtön elhatározták, hogy a házat vagy kibérelik vagy megveszik. A főbíró már másnap reggel csakugyan bérbe is vette.

Időközben megbizonyosodott a király elfogatásának szomorú híre. Köztudomású, hogyan történt a dolog. Drouet postamesternek a fia, egy buzgó jakobinus, megismerte XVI. Lajost, éjszakai időben előre elvágatott az argonnei erdőn végig, Varennesben fellármázta a polgárőrséget és Sausse, a helység mairje, megállította a királyt. A királyi családot kísérő huszárok egy része átpártolt a

polgárőrséghez és Bouillé csapatai, melyek csak néhány órányira voltak, megkéstek. A király különben erőszakról most sem akart hallani és így a legjóságosabb fejedelmet szitok és gúny között hozták vissza rabként Párizsba.

E szomorú bevonulás június 25-én történt. Szakasztott mása volt a versailles-párizsi menetnek. Az út mindkét oldalán, több órányi távolságig, kettős sorban álltak a nemzetőrök, némán és dacosan. Egyetlen fegyver sem tisztelgett, egyetlen zászló sem hajlott meg a legfőbb hadúr előtt. Lovasság környezte és kísérte, és a csőcselék, amely a polgárőrség sorfala mögött tolongott, a gyalázkodások és gúnyolódások özönét zúdította a királyra.

Én a forgóhíd közelében, amely XV. Lajos terét a Tuileriák kertjeivel összeköti, néztem a gyalázatos menetet. Mi, tudniillik Reding, Dürler, Keyser, Gibelin, Diesbach, Maillardoz, Erlach és még mintegy tizenkét tisztársunk, polgári öltözetben, de pisztolyokkal és törős botokkal fölfegyverkezve, azért álltunk e legveszedelmesebb helyre, hogy ha merényletet terveznének a király ellen, testünkkel fedezzük. Midőn láttam és hallottam a csúfságot, amelyet az emberek még sokkal inkább a királyné, mint a király ellen elkövettek, nem bírtam haraggal és néhány, nem igen hízelgő megjegyzést tettem e hitványkodásra.

Ekkor hátrafordult egy vállas férfi, ki néhány lépésnyire állt előttem a tömegben — Danton! A bulldogg-képű embert lehetetlen volt eltévesztenem.

— Itt van egyike a gazoknak — üvölté, — akik az esküszegő királyt megszöktették. Ragadjátok meg, azt ott, azt a magas, szőke gazfickót!

Reding, Dürler és Gibelin visszarántottak és elém álltak, épen midőn a dühöngő megragadni készült.

— Fuss — mondá Reding —, különben véged!

Én hirtelen lebuktam és társaim földözete alatt sikerült elosonnom.

Jónak láttam, hogy néhány napig rejtekben maradjak, és pedig a Faubourg Saint-Martin-beli házikóban. Ezt az időt pedig arra használtam, hogy Huwiler segítségével

a földalatti folyósokban kissé tájékozódjam. A csapóajtót, amely a pincéből a katakombákba nyílt, egy üres hordó takarta, ezzel olyanképen volt összekötve, hogy ha a hordót félretoltuk, az ajtó kinyílt és viszont, ha az ember a csapóajtót betette maga mögött, a hordó is megint régi helyére fordult. Az ajtóból néhány lépcsőn egy sötét boltozatba jutottunk.

Huwiler itt egy fülkében megmutatta a gyújtószerszámot és egy tolvajlámpát. A lámpavilágnál észrevettem, hogy balra a kis lépcsőtől, mely fölfelé a pincébe vezetett, egy mély akna tátongott s Huwiler itt húzta fel csigán a zöldsárga kosarakat.

— A kosárban is leereszkedhetünk a mélységbe, — mondá. — Azonban ez némi gyakorlottságot kíván és ha nem sürgős a dolog, jobb a létrát használnunk.

Egy embermagasságnyi sziklafolyósóba értünk, melyből oldalfolyósók ágaztak el.

— Hogy a chaumonti kőbányákba eljusson — magyarázta vezetőm — meg kell jegyeznie a következőket: Mindig egyenes irányban haladjon és csak kétszer forduljon jobbra, ott, ahol a kőbe egy-egy keresztet véstem. Természetesen, amikor visszajön, a keresztelnél balra kell fordulnia, különben egészen más folyósókba jut és eltéved.

Egy helyütt víz csurgott alá a kőfalon és csepegett a boltozatról.

— Itt a Saint-Martin-csatorna alatt vagyunk — mondá vezetőm. — Innen kezdve nem lehet többé eltévednie; egészen Chaumontig nincs több útelágazás. Tíz perc alatt elérhetjük a kijárót.

Azután Huwilerrel ismét fölmentünk a házba.

— Ah! — sópáncodott — igen rossz időket élünk. A királyság alatt olyan könnyű és biztos kenyérkeresetem volt! Remélhetőleg hamarosan jobbra fordul a dolog s újra elrendelik majd a vámot.

Nos, a jobb időkre még soká várhattunk. A királyt egyelőre minden jogaitól megfosztották és igazi rabként őrizték a Tuileriákban. Örök álltak minden folyósón, minden ajtó előtt. Az épület számos kijáróját a három-

színű szalaggal pecsételték le. A kertek és udvarok való-
ságos táborokká lettek. De a királyt forma szerint letenni
még nem merték. Midőn ezt a jakobinusok egy nép-
csődülettel kieroszakolni akarták, Bailly a Mars-mezőn
szétoszlásra szólította föl a tömeget. Ez azonban egy-
szerűen kigúnyolta a hatóságot és kővel dobálta meg a
katonákat. Ekkor Lafayette végre is sortűzet adatott;
néhány száz ember elesett és a köztársaság kikiáltása ez
alkalommal meghiusult.

Ez 1791 július 17-én történt, tehát majdnem pon-
tosan egy évre a testvéresülési eskü letétele után, a «haza
oltárának» ugyanazon lépcsői előtt. A vezérek: Danton,
Santerre, Robespierre és hasonló bajnoktársaik, bölcsen
őrizkedtek a téren megjelenni.

HARMINCHETEDIK FEJEZET.

Szabadságon.

NEMZETGYŰLÉSBEN előhatározták, hogy mindazo-
kat, akik a királynak segítségére voltak, az alkot-
mány és a haza ellen elkövetett árulás címén tör-
vény elé idézik. Midőn Keyser főbíró nekem e határoza-
tot a «Gazette de France»-ból — az egyetlen hírlapból,
amelyet, mert még némileg konzervatív volt, házában meg-
tűrt — egy este előolvasta, mindjárt hozzátette:

— Öcsém, ez magának szól. Danton, ha megismerte,
meg is tudja majd találni. Legjobb, ha egyidőre itt hagyja
Párizst. A házi fogságot, amelyben itt élnie kell, a föld-
alatti sétálgatások dacára sem lehet sokáig elviselnie.

Még erről beszélgettünk, midőn megérkezett Reding-
nek egy küldöttje, aki szabadságlevelet hozott számomra
és néhány sornyi meghívását, hogy menjek el vele az
Etampes melletti Menard-majorba. A főbíró tudta, hogy
Valdoupleurékkel jó barátságban élek, de noha fogalma
sem volt eljegyzésemről, e látogatás mégsem volt nagyon
a kedve szerint.

— Én mást ajánlanék kegyelmednek, amiről az utóbbi napokban már egyre gondolkozom — mondá. — Szeretnék egynémely üzeneteket küldeni Svájcba, amelyeket nem szívesen bíznék a postára. Hivatalosan nem fordulhatok a szövetségtanácshoz, de befolyásos barátaim útján szeretném rábírní, hogy a tanács intézkedjék derék svájci katonáink érdekében, akiknek életük forog kockán. Nem volna-e kedve szabadságidejét egy kis svájci kirándulásra használni? Legelőször Bernbe kellene mennie, ahol nagyon számítok Erlach generális és Steiger bíró segítségére. Azután pedig Luzernbe és Zugba, ahol egy Zurlaubennek szóló politikai íráson kívül a leányomnak is átadna egy levélkét.

Nekitüzesedtem. A Svájcot, Zugot, anyámat viszontlátni — ezer örömet! ... És Veronkát is! Ám ezt csak a szívem legmélyén vallottam meg magamnak. Elfogadtam Keyser ajánlatát.

Már másnap este elindultam lóháton. Keyser leveleit Blanchet bevarrta kabátom bélésébe. Pénzem volt bőségesen; az ékszerdobozt is, a királyné gyöngyfűzérével, elrejtettem nyeregtáskám egyik titkos fiókjába; a táskába festőkésztségemet tettem. Festőként kellett utaznom, az útlevélen, amelyet a főbíró számomra szerzett, ez a név volt: Damian Menier, Peintre-artiste.

Utam Troyes felé és a langresi fennsíkon végig Besançonnak haladt és onnan a Jurán át Bernbe. Az aratás már véget ért s a korai őszt megtarkította az erdők színe. Szállásul rendszerint kisebb helységbeli korcsmákat vagy vendégszerető parasztházakat választottam. A nagyobb községeket, amelyekben jakobinus-klubokat gyanítottam, szépen elkerültem. A pórházakban kicsivel-naggyal hamar megbarátkoztam, mert megmutogattam és magyarázgattam nekik képeimet, néha egy-egy papírlapra le is rajzoltam valamelyik gyermeket. Ilyenkor azután a vacsoráért vagy éji szállásért semmit sem akartak elfogadni.

Gonoszabb világba jutottam a Franche-Comté-ban, vagy miként a vidéket akkor már nevezték: a Doubs departementban. Ott már a parasztok is nagyon meg voltak

vadítva; számos várnak a romjai tanuskodtak erről, amelyeket porrá égettek.

Szeptemberre szokatlanul forró lett a nap. Lovam nyugtalankodva hányta-vetette a fejét és farkával egyre kergette a bögölyöket.

— Zivatar közeledik; — mondá egy ballagó földmíves, midőn köszöntöttem.

Azután így folytatá:

— Nem javallom, hogy tovább lovagoljon. Le Bussey még messze van — és az útja nagyon rossz! Igaz, hogy nálunk se lesz valami nagy békessége.

— Hát mi van a falutokban? Búcsúnap vagy lakodalom?

— Az ám, takaros búcsúnap! Ma érkeztek oda a polgárdeportáltak Besançonból.

Megkérdeztem, mit keresnek e «deportáltak» a falukban.

— Hogy mit keresnek? Hm, uram, nem tudhatom, hogy kegyelmed hogyan gondolja; hanem furcsán forog manap a világ. Hát van nekünk itt a faluban, több mint ötven esztendeje, egy jámbor plébánosunk. Valamennyi szegény embert gyámolította. Ugy hallik, ott fenn Párizsban csináltak most valami konstrukciót, vagy hogyan is nevezik, és a mi plébánosunk azt mondja, az egész dolog nem ér egy batkát s ezt egyik prédikációjában apróra bebizonyította. Most azt akarják, hogy jó öreg plébánosunk esküdjék meg erre a konstrukcióra. Ő meg azt mondja: Ezt nem szabad cselekednem és nem cselekszem. És épen így mondja a többi pap is a környéken, egy-kettő kivételével. Erre az éhenkórász iskolamester, akit pedig a mi jó plébános urunk a sajátmaga pénzén taníttatott ki, bepanaszolta őt Besançonban a kormánynál s most ezek a polgár-deportáltak azért járnak itt, hogy a jó öregembert a plébániájáról erőszakkal elker-gessék.

Amint a faluba értem, a szerény plébániához mellett bizony szomorú látvány tárult elélem. Egész sereg ember tolongott a ház előtt, leginkább asszonyok és gyermekek,

férfiak kevesen, és olyan jajveszékelés hallatszott, hogy a köveket is megindította volna; ugyanis a tiszteletreméltó plébános épen ekkor jelent meg két zsandár között az utcai lépcsőn.

— Ne sirassatok, gyermekeim — mondá az ezüst-hajú, nyájas, ártatlan szemű aggastyán. — Nem prédikáltam-e nektek, hogy mit mondott az Úr: «Aki az én nevemért elhagyja apját, anyját, feleségét és gyermekeit, a házáat és udvarát, én százszorosán visszaadom neki és ráadásul az örök életet?» Nem lesz tehát káromra, ha Isten és lelkiismeretem kedvéért el is kell most szakadnom tőletek. Ah, hiszen nemsokára úgyis meg kellene válnom. Ne engem sirassatok tehát, hanem sirassátok magatokat és ezeket a gyermekeket! Mert szomorú idők következnek édes francia hazánkra, szomorú idők.

— Micsoda, ez a vén szenteskedő, ez a hazaáruló, a szent szabadságnak és egyenlőségnek és testvériségnek ez az ellensége, még prédikál is? — Ekként szakította félbe egy tagbaszakadt fickó, aki háromszínű övével hivatalnoknak látszott és eléggé szemtelen volt, hogy a tiszteletreméltó aggastyán papi ruháját megragadja és ráncigálja. Erre azonban a felháborodásnak egyhangú kiáltása zúgott fel a tömegben. Két markos parasztasszony menten megrohanta a vakmerőt, körmüket az arcába vágták és kegyetlenül elbántak volna vele, ha maga a plébános le nem csillapítja őket.

— Ez is fénylő bizonyosága a népboldogításnak, amelyet a szabadság nevében terjesztenek! Szeretném, ha Salis is látta volna! — mondám magamban és komoly gondolatokkal ügettem tova.

Még félórányira sem jutottam a falutól és kitört az orkán. Lehetetlenség volt, hogy a zivatarban Le Busseyt elérjem. Bármennyire nem szívesen, vissza kellett mennem a faluba.

Bőrig ázva értem a Korona vendéglőbe, amelynek tábláját «Polgári korona» címre festette át a tulajdonosa, amin mosolyognom kellett már az előbb.

A korcsmáros, kicsiny, köpcös és tarfejű, de okos

nézésű emberke, elég szívesen fogadott. Midőn a lovamat együtt az istállóba vezettük, ledörzsöltük és jó melegen betakartuk, így szólt hozzám:

— Vannak-e passzusai, uram? Nem magam miatt kérdezem, hanem e polgár-kommisszáriusok miatt, kik a korcsmaszobában dőzsölnek.

— Igen jó passzusaim vannak — felelém. — Adjon csak, kérem, egy szobát, ahol átöltözöm, egy pohár forró fűszeres bort megiszom és lefekszem.

— Hm, ez a második bökkenő — mondá a gazda. — Tulajdonképen csak két igazán jó vendégszobám van, ágyakkal s azokat e polgár-kommisszáriusok fogják majd követelni.

— Elfoglalták már? Még nem? Jó. Én elfoglalom az egyiket.

Gyertyát gyújtott tehát és felvezetett a szobámba, mely kicsiny volt ugyan, de tiszta; azután elment, hogy a fűszeres bort megcsináltassa. Alighogy valamennyire átöltözködtem, megzörgették ajtómat és bekiáltottak:

— A törvény nevében! Ha rögtön ki nem nyitja az ajtót, betörjük.

Két zsandár volt, láthatóan részegek.

— A polgár-kommisszárius kívánja, hogy azonnal megjelenjen előtte.

Mit tehettem? Követtem a zsandárokat le a korcsmaszobába. A főkommisszárius és két kollegája a tanítóval, aki az öreg plébánost bevádolta — jól megrakott asztal mellett üldögéltek.

— Hm — mondám — a polgár-kommisszáriusok ugyancsak jól élnek. Ha az erényes Robespierre, államunk Catója, ilyesmit látna. —

— Jakobinus ön? — kiáltotta az iskolamester — s ijedtében elejtette a villát.

— Nem vagyok egészen idegen az Alkotmány Barátainak párizsi klubjában. Ismerem legkitűnőbb vezéreit és ők is ismernek engem. Ha a jakobinusokhoz legközelebb beszólok, a besançoni polgár-kommisszáriusok viselkedéséről aligha mondhatok kedvező jelentést.

— Ó! nyöszörgött a főkommisszárius és ijedtében feldöntötte burgundi borral telt poharát.

— Igenis, aligha — mondtam még egyszer. — A klub ugyan megkívánja, hogy az eskütételt megtagadó papokat eltávolítsuk és olyanokkal pótoljuk, akik az esküt letették. Ámde ennek nem szabad olyan durván történnie, ahogyan itt láttam.

Mennydörgő hangon mondtam ez utolsó szavakat és a gyönyörűséges trio, az iskolamesterrel együtt, elsápadt ijedtében.

— És ez még nem minden — folytattam tovább. — Kommisszáriusi hatalmukkal visszaélést akartak elkövetni, hogy erőszakkal elvegyék egy utasember szobáját, akinek a legjobb passzusai vannak. Mit szól majd ehhez a szigorú Robespierre, mit az erényes Pétion, ha majd a jakobinus-klubban elbeszélem?

Ez hatott. Hebegtek valamit a jóakaratukról; mentegőztek valamely híreszteléssel, mely engem menekülő Cidevantnak jelzett; kértek, hogy bocsássak meg nekik, hogy tiszteljem meg őket s legyek vendégük, csak azt ígérjem meg, hogy tévedésükről a párizsi testvéreknek semmit sem szólok.

Irtóztam attól, hogy ilyen ripőkök asztaltársa legyek s hidegen megjegyeztem, hogy a haza igazi barátja az illetén dorbézolásnak sohasem barátja. Holnap, ha kissé józanabbak lesznek, talán majd mondok még nekik egyet-mást. Ezzel a szobámba mentem.

A «Polgári Korona» köpcös kis gazdája, ki a korcsmaszoba háttéréből végignézte e jelenetet, nyomon jött utánam, betette a szobaajtót és hunyorgatva mondá:

— Pompásan csinálta, uram! De tanácsolom, hogyha nem igazán a jakobinusok küldöttje, holnap hajnalban kereket oldjon.

Korán reggel, még alig szürkült, már felköltött korcsmárosom, amint meghagytam neki és jelentette, hogy lovam fölnyergelve áll az istállóban. Reggelizés közben megkértem, hogy az iskolamestert rögtön hívassa elém.

— Az még bizonyára javában hortyog, csakúgy mint a polgár-kommisszáriusok.

— Csak verje ki nekem az ágyából azt a polgár-tanítót! Tíz perc múlva itt kell lennie!

A szánalmas ember a megszabott határidőre valóban előttem állt, természetesen még félig mámorosan. Azonnal velem kell jönnie La Busseybe, parancsoltam rá kurtán; útközben fontos titkot és némely oktatásokat kell közölnöm vele. A gyáva ripők baktatva indult el lovam mellett, noha hidegen csapkodott az eső.

Amint az út, jó negyedórányira, a tarlók közül egy sűrű cserjésbe fordult, hirtelen leugrottam a nyeregből és galléron ragadtam a nyomorultat, aki atyai jótevője ellen vádaskodott. Rémtünetében térdre rogyott és felkiáltott: Jaj, ne öljön meg!

— Eszem ágában sincs — az ördög elég jókor elviszi majd a Júdás-lelkedet. Hanem megigérttem, hogy egy titkot bízik reád és oktatást is adok. Nos, a titkot, félig már úgyis kitaláltad, t. i. hogy nem vagyok jakobinus. Az oktatás pedig pedagógushoz illő lesz.

Ezzel egy göröngyös fűcsomót téptem ki a földből, beletömtem a gazfickó szájába, hogy kiabálásával esetleg hivatlan nézőket oda ne csődítsen és lovaglókorbácsommal addig dőngettem a hátát, míg féregként hempergett az út sarában és a karom is elfáradt. Azután odakötöttem egy bükkfához, felugrottam a nyeregbe és gyorsan tova-nyargaltam; ugyanis legfőbb ideje volt, hogy a svájci határon túl legyek.

HARMINCNYOLCADIK FEJEZET.

Anyámnál.

Az út a Jura szorosain keresztül! meglehetősen rossz volt. Mint őszi zivatarok után rendesen, nagyon mélyre esett a hó és a hegyoldalokon mindenütt szürke ködfoszlányok lebegtek. Estefelé kitisztult az idő és íme, lábam alatt ott csillogott a nagy tó,

neuchateli tó, délen és keleten pedig a lemenő nap ragyogásában, csodálatosan szép alapi fényben megdicsőülve meredezett ég felé a berni alpok láncolata. Nem kell festőnek lennünk, hogy ily nagyszerű kép elbűvöljön.

Másnap este Bernben voltam Erlach generálisnál és átadtam neki Keyser főbíró levelét. A generális, igen tiszteletreméltó aggastyán, mindenáron hosszabb ideig magánál akart tartani; én azonban siettem Zugba s miután egy napot pihentem és az öreg úrnak a párizsi eseményekről sokat mesélgettem, az Entlebuchon keresztül Luzernbe lovagoltam. Itt is időznöm kellett egy napot és leveleket átadnom, valamint Bernben is a kijelölteknek és mindenki úgy vélekedett, hogy Svájcnak vissza kell minket hívnia, mihelyt XVI. Lajost a tróntól megfosztják; addig azonban nem szabad elhagynunk helyünket.

Szent Mihály hava 15-én, későn este érkeztem Zugba.

Midőn édesanyám házikójához értem, láttam, hogy a szobában még világosság van, lovamat egy kerítéshez kötöttem s a pallón keresztül két ugrással ott voltam a házajtóban. Kopogtattam s kis idő múlva az öreg Vronek szolgáló hangját hallottam, hogy ki az. Odasúgtam neki, hogy ne üssön lármát; no ugyan jónak beszéltem. Amint megismert, elkiáltotta magát: — Muos asszonyság, Muos asszonyság, itt a Damján! és örömeiben és ijedtében elejtette a konyhalámpát.

Egy perc alatt ott térdepeltem édes jó anyám ágya mellett és csókokkal leptem el kedves arcát. Nevetett és sírt, midőn biztosítottam, hogy jövetelem nem jelent semmi újabb bajt.

Minthogy semmiképen sem várhatott, tehát nem készülhetett. Vronekot az «Ökör» fogadóba küldte, hogy vacsorát rendeljen.

Ekkor eszembe jutott szegény lovacsám is, amely künn maradt az úton és az öreg szolgáló minden protestálása dacára kimentem, hogy a nyeregtáskát lecsatoljam és lovamat magam vezessem le az «Ökör» fogadó istállójába.

Midőn visszakerültem, az asztal már meg volt terítve

édesanyám ágya mellett és ő biztatott, hogy egyem és igyam. El kellett beszélnem bőven mindazt, amit leveleimben csak röviden említettem. Azután egyszerre azt kérdezte tőlem, hogy most hát hogyan vagyok Keyser Veronkához való szerelmemmel?

Ettől a kérdéstől és a Veronkával való találkozástól az egész úton féltem. De itt volt az alkalom, hogy elmondjak anyámnak mindent: Veronka elszakadását, hogy visszaküldte a leveletem s én ezért mennyire megharagudtam, hogy a márki milyen különös körülmények közt kínálta nekem leánya kezét s hogy P. Secundus mit szólt a dologhoz; hogy milyen szép, művelt, gazdag és jószívű az én mátkám, hogy a szívem mindezek dacára még mindig Veronkához vonzódik.

Midőn elvégeztem, anyám megsimogatta kezemet:

— Szegény fiú! Szegény Damján! Kis szünet után pedig azt kérdezte: — És P. Secundus úgy gondolja, hogy eljegyzésed ez előkelő kisasszonnyal érvényes?

— Igen, azt mondta. Ha csak kölcsönös megegyezés vagy egyéb fontos ok föl nem oldoz.

— De hiszen nem illetek egymáshoz, legalább nem úgy, mint ahogy te meg Veronka összeillenének!

— De ha Veronka nem akarja, mit tehetek más?

— Ha Veronka nem akarja! Ámde Veronka, ezret teszek egy ellen, azt a kis féltékenykedését már régen keservesen megbánta és megsiratta. Hiszen te voltál egyetlen szerelme, úgyszólván gyermekkorra óta. — Nos, Damján, ne búsulj! Bízd csak anyádra a dolgot. Most menj, fiam, fekjüdj le nyugodtan és aludj jól. Holnap tovább beszélünk erről.

Letérdeltem ágya elé és ő keresztjellel érinté homlokomat, mint gyermekkoromban. Sokkal nyugodtabban mentem fel kicsi szobámba és aludtam, míg az egyházi a közeli Szent Oszvald-templomban a reggeli misére harangozott. Épen iskolásgyermek miséjére értem oda.

Amint a mellékajtón, az asszonyok oldalán, belépni akartam, az ajtóban majdnem beletüköztem Veronkába. Milyen szépséges hajadonná lett e harmadfél év alatt!

Mivel a szűk átjáróban akaratlanul is odaértem ruhájához, rám tekintett, megismert és örvendő ijedtség látszott a szemében. Ámde arca rögtön komoly, szinte szigorú lett. Szemét lesütve s ajkát erősen összeszorítva nyujtotta felém a szenteltvizet és hirtelen kissurrant az ajtón.

Reggeli után siettem ki a Zurlauben-udvarba. Hazajöttöm híre, mely futótűzként terjedt el a kis városban, már megelőzött. Az öreg báró türelmetlenül várt kabinetjében. A rövid idő alatt legalább tíz évvel megöregedett.

Nyájasan üdvözölt és hosszasan elbeszélgettünk Franciaország politikai helyzetéről. Csodálatos, hogy mily kevéssé tudta az új viszonyokat elképzelni. Majdnem azt hitte, hogy ebben mi is hibásak vagyunk; nekünk néhány-szor, a király parancsa nélkül is, becsületesen oda kellett volna lőnünk a nép közé, miként Lafayette cselekedte legutóbb a Mars-mezőn. Akkor sohasem jutottunk volna ennyire.

Azután magánviszonyairól kezdett beszélni. Bizony azok elég szomorúak voltak. Mióta a szép évi penzió elmaradt, alig volt miből élnie. A Zurlauben-udvart már régóta nagy adósságok terhelték, amelyeknek a kamatját sem győzte. Új kölcsönökhöz kellett folyamodnia.

— Tulajdonképen alig van már egyebem, mint nagy könyvtáram, mely, igaz, nem csekély értékű — mondá Zurlauben. — Egymagát a több, mint 400 folio-kötetből álló kéziratgyűjteményt, a legritkább dokumentumokkal és eredeti okiratokkal, 50.000 forintnál többre becsülöm. Felajánlottam már megvételre a városi hatóságnak; a tekintetes urak azonban kinevettek. Most egyik barátommal, a fekete-erdei Szent Balázs-kolostor apátjával alkudozom, aki 7000 forint készpénzt és halálomig évenként 2000 forint életjáradékot kínált érte. És a Zurlauben-udvar, amelyet pedig neked szántam, mégis csak elvész!

Az öregembert, ki az efféle gondokat, még néhány év előtt is, hírből sem ismerte, szívből megsajnáltam. Felajánlottam neki azt az ezer louisdort, amelyet Mária Antoinette királynétól kaptam ajándékba.

Megcsóválta fejét s kezemet nyájasan megszorítva, mondá:

— Damján, köszönöm jóakaratomat! Nem. Ezt a tartalékösszegedet, amelyet elég keservesen szereztél, nem dobom a hitelezőim torkába. Hanem azért segíthetsz rajtam. Megmondom, hogyan. Áldozatodba fog kerülni, de neked is, nekem is javunkra válik.

Sejtettem, mi következik és megijedtem. Kissé megköszörülte a torkát és folytatta:

— Damján, neked gazdag leányt kell feleségül vened. Tudom, hogy megteheted, ha akarod. D'Hervilly, akinek mindenütt ott van a füle s aki, mellesleg mondva, igen sokat tart rólad, megírta hódításodat. Hogy milyen szép és jó a leány. Valóságos angyal. Örülök, Damján, gratulálok! Valdouleurt pedig nagyon gazdagnak tartják. De hát miért vágsz olyan savanyú képet? Vedd el és hozd ide kedves leányomnak. D'Hervilly útján majd kieszközölöm, hogy nevemet és a szokásos változtatással címeremet is örökölhess és akkor az új gally üdén fog tovább zöldegni és virágozni a vén Zurlauben-törzsön és a Zurlauben-udvar a legszebb nemesi birtok lesz a mi kedves kis tartományunkban.

Az én jó keresztapám, egészen szokása ellenére, szinte ifjúi tüzzel beszélt. S hogy én nem válaszoltam, bosszúsan folytatta:

— Tudom, micsoda bogár motoszkál fejedben! A Keyser főhadbíró Veronkája! Az ilyen bohókás gyermekszerelem nagyon tetszetős lehet a regényekben, de a gyakorlati életben semmit sem ér.

Suter épen jókor jelentette, hogy tálatlak, mert a tárgyalgatás gyötrelmessé lehetett volna. Így fölvezettem keresztapámat a terembe, hol a francia vendégek már vártak bennüket. Sohasem esett oly nehezemre, hogy az urak udvarias megszólításaira nyájas mosolygással és ügyes szavakkal feleljek; szívből örültem, midőn kíváncsiságukat nagy nehezen kielégítettem és a társaságból illendően távozhattam.

Tulajdonképen most Frauensteinba kellett volna men-

nem, hogy átadjam Veronkának atyja levelét. Ámde előbb vissza akartam szerezni lelkem egyensúlyát, amelyet keresztapámnak oly sürgetően kifejezett óhajtása oly nagyon megzavart.

«Kötelesség és ész azelső», mondtam magamban, «szív és érzés csak a második». És P. Secundus azt mondja, hogy kötelességem az eljegyzéskor adott ígéretet beváltanom. — S azután kötelez a háladatosság is, hogy jószágos keresztatyámnak, aki saját költségén neveltetett és mindenkor fiának tekintett, inségében, amennyire tehetem, segítségére legyek. Miért ne áldozzam fel tehát szívem vonzalmát, hogy a jó öregember élete alkonyát megédesítsem?

Ekként igyekeztem panaszos szívemen erőt venni s midőn azt hittem, hogy diadalmaskodtam, elmentem Frauensteinba.

Kathri nyitotta ki az ajtót és már a folyosón megmosdatott. Először, hogy csak most jövök, pedig Veronka már egész nap várt, most meg épen elment. Másodszor, hogy én a kisasszonynak igen sok szomorúságot és könnyhullatást okoztam párizsi életemmel, amelyről bizony sokat megtudtak ám és nem mindig épületes dolgokat. Hogy megszabaduljak nyelvétől, megkérdeztem, vajjon keresztanyám itthon van-e. Igen, odafenn van a szobájában s ő is megmondja majd nekem a magáét, el lehetek készülve rá.

Szokása szerint kötögetve ült régi karosszékén az ablakmélyedésben. Valóban, körülbelül ugyanazt a prédikációt mondta el, mint a Kathri, csakhogy szelidebb hangon. Azután sokat kellett neki mesélnem fitestvéréről, a főbíróról és a rettenetes párizsi állapotokról. Végül meg kellett vele innom egy csésze kávé és megennem egy darab kalácsot s azután még egy ideig vártunk; ámde Veronka nem jött.

A nap már lenyugodni készült és legfőbb ideje volt, hogy kedves anyámmal hazasiessék. S kit találtam nála, mint Veronkát?

— Damján — mondá sírással küzködve —, anyád elmondott mindent. Bocsáss meg, kérlek! Mindennek én vagyok az oka. Sohasem kellett volna elhinnem, amit rólad

rágalmazással mondtak. Legalább meg kellett volna kérdezniem anyádat és elolvasnom a leveledet. Most már el kell és el is akarom érte viselni a büntetést. Légy boldog, Damján! Majd imádkozom érted! S most Isten veled! Tudom, hogy a te szíved is vérzik. De a jó Isten és az édes Szűzanya majd lelnek talán még balzsamot a mi megsebzett szívünkre is!

Ezzel hirtelen testvéri csókkal illette homlokomat, miközben szeméből forró könnycsepp esett az arcomra.

— Légy boldog! Isten veled! Ne jöjj többé hozzánk; csak újabb fájdalmat okoznál. Isten veled!

E szavakkal, könnyeit gyorsan letörölve, kisietett a házból.

Anyám is sírt, midőn ágyához visszamentem.

— Jóvá akartam tenni és elrontottam mindent — sopánkodott. — De légy nyugodt, gyermekem, Isten majd tudja az utat és módot, hogy mégse veszítsd el ezt a drágagyöngyöt.

HETEDIK KÖNYV.
A TUILERIÁK.

HARMINCKILENCEDIK FEJEZET.

A katasztrófa közeledik.

OKTÓBER első hetében levelet kaptam Keyser főbírótól. Ebben közölte, hogy a király ünnepélyesen elfogadta az új alkotmányt. A király ezzel és beszédével, amelyet ekkor mondott, nagy tetszést aratott; ismét visszaadták összes jogait és úgy látszik, Párizsban hamarosan békésebb lesz az állapot. A nemzetgyűlés feloszlott és október 1-én a törvényhozó gyűlés lép helyébe. Egyelőre tehát nincs ok, hogy a svájci ezredek visszahívását sürgessük.

Elhatároztam tehát, hogy visszatérek ezredemhez. Zurlauben, aki előtt célzást tettem, hogy hitvesem megválasztásában a kötelesség szava lesz vezetőm, sürgette elutazásomat. Édesanyám áldásával indultam el és baj nélkül értem Párizsba, hol a főbírónak részletesen elmondtam Erlach és a többi államférfiak vélekedését.

Csakhamar találkoztam Redinggel is, aki sokat mesélt az Etampes melletti Menard-tanyáról. Nagyon szeretett volna mindjárt megesküdni Mártájával. De nem tudta rávenni a márkit, hogy házassága megkötését «alkotmányos» pap előtt megengedje.

Én mindjárt az első napokban hosszú levelet írtam Izabellának utazásomról és két aquarell-képet csatoltam hozzá. Zug városkáét a tóval s a háttérben a pompás bércoszorúval és a Zurlauben-udvarét a kerttel, dél felől tekintve. A levelet is, képeket is nagyon megköszönte; azt írta, hogy atyja majdnem halálra nevette magát, midőn elolvasta, hogyan játszottam a jakobinust és hogyan lec-

kéztettem meg a gonosz tanítót. A zugi tájkép fenséges, a Zurlauben-udvar persze nem valami nagyszerű. De azt hiszi, a mézeshetek azért egészen kedélyesek lesznek e «vén kalitkában».

Hogy keresztapám szerény kastélyát «vén kalitkának» nevezte, mégis bosszantott kissé.

Télen át elfoglalt szolgálatom. Ha nem volt dolgom a kaszárnyákban, otthon töltöttem az időt rajzolással és festéssel. Néha meglátogatott Perignan, hogy műveimet megszemlélje és kiigazítsa; még gyakrabban én vittem el a vázlataimat hozzá, mert csak egészen enyhe időben mozdulhatott ki lakásából. Tájképfestés helyett most az arcképfestést próbáltam meg. Néhány tisztársamon, legelőször Redingen kezdtem. Reding menyasszonyának akarta elküldeni a képet és felszólított, hogy a magamét is készítem el Izabella számára. Megpróbálkoztam tehát, hanem szörnyűséges valami lett belőle. Csak a harmadik kísérleten látszott legalább némi hasonlatosság. S mivel éppen küszöbön volt az újév, Reding rábeszélte s a két arcképet egy fahengerre göngyölítve elküldtük Etampesba.

A szerencsétlen politikával keveset foglalkoztam. A törvényhozó-gyűlés, amely most a nemzetgyűlés helyett működött, napról-napra szemtelenebb hangon beszélt a királlyal. Már utáltam olvasni a szabadságról és egyenlőségről, zsarnokságról és papi követelésekről szóló üres frázisokat. A törvényhozó-gyűlésben a jobbpárt, amely a királyhoz hűséges és alkotmányos érzésű képviselőkből, az úgynevezett «feuillant»-okból állt, kezdettől fogva kisebbségben volt és naponként gyengült.

A hatalom 1792-ben, tavasz elején a girondisták kezében volt, mert közülök kerültek ki a miniszterek. Ezek április végén kényszerítették a királyt, hogy Ausztriának, mely Poroszországgal szövetkezett, háborút üzenjen. Ekkor a hadügyminiszter minket a határra akart küldeni. A felforgatóknak régi tervük volt, hogy minket a király közeléből eltávolítanak. Mi azonban nem mentünk el a határra, hanem hivatkoztunk a Svájccal kötött szerző-

désre. A gárda-ezred csak akkor köteles a harctérre menni, ha a király is személyesen elmegy.

Az 1792-iki nagyhéten történt egy eset, amelyet nem szeretnék elhallgatni. Köztudomás szerint édes Üdvöztőkönk töviskoronáját a Sainte-Chapelle-ben őrzik, amelyet szent Lajos építtetett. Franciaország királyainak régi, jámbor szokásuk volt, hogy e szentélyt minden nagypénteken meglátogatták és ott ájtatoskodtak. XVI. Lajos ez évben sem akarta elmulasztani e jámbor szokást és jóllehet veszedelmes volt Párizs utcáin megjelenie, csekély kísérettel mégis elment a Sainte-Chapelle-be. Fedezetképpen egy csapat lovas zsandár kísérte kocsiját. A mi gárdánkból való őrségek állták el a Pont-Royal-t és a «szent kápolna» bejáróját, hogy így legalább némiképen gondoskodjunk a király biztonságáról.

Én Bachmann őrnaggyal és több tiszttel a kápolna ajtajában álltam, amely bizonyára a legszebb és legtisztetreméltóbb szentélyek egyike a világon. Amire egy szent király kincsei, a középkori mesterek művészete és jámborsága képesek lehettek, az minden egyesült itt, hogy megteremtse a gót építészet legremekebb drágagyöngyét — egy ereklyetartót érc helyett kőből.

Lelkem mélyéig megindultam, midőn szent Lajos utóda, Franciaország szegény királya, akinek fejéről már majdnem letépték a koronát, alázatos tisztelettel térdrehullt a szentély előtt. Sokáig imádkozott az arany lilomokkal hímzett térdeplőn, amelyet egy szolga helyezett számára az oltár elé. A papok szent Bernát gyönyörű énekét zengték: Ave caput cruentatum.¹ Két káplán leemelte az oltárról a szent töviskoronát és odavitték a királyhoz, aki megcsókolta és megáldatta magát vele. Minket is megáldottak és megcsókolnunk is szabad volt a drága kincset.

A törvényhozó-gyűlés ugyanazon a nagypénteken feloszlatta az utolsó szerzetesrendeket is, amelyek neveléssel és betegápolással foglalkoztak és két évvel ezelőtt még megkíméltek. Így lettek az irgalmas testvérek is

¹ Vértől ázott drága fő.

az új «szabadság» áldozatai. Egyidejűleg a papi öltönyt és a kolostori fogadalmakat büntetéssel eltiltották és végre kimondták minden pap deportálását, aki az alkotmányos esküt le nem teszi. Több mint 50.000 pap jutott volna a «szabadság» nevében nyomorúságba. Azonban a király bátran kimondta vetőjét. Ekkor a törvényhozó gyűlés 20.000 önkéntesnek Párizsba hivatását követelte, azzal a nagyon kitetsző szándékkal, hogy a királyt engedékenységre kényszerítsék, avagy trónját és életét elrabolják. A 20.000 között, akiket Franciaország összes kantonjai követekként küldtek volna a testvéresülési ünnep megújításához, legalább 19.000 jakobinusra lehetett számítani. A király ez ellen is kimondta vetőjét.

A választ erre megadta június 20-ika, midőn Santerre a törvényhozó gyűlésbe és onnan a Tuileriákba vezette lándzsás csapatait. Tizennégy zászlóaljnál több nemzetőr védte a palotát és a kerteket; de ezek annyira megbízhatatlanok voltak, hogy a csócselék a bemenetelt mégis kieroszakolta, üvöltve és tombolva s a lándzsákkal hadonázva, órákhosszat vonult végig a király és királyné előtt, fenyegette életüket s a legdurvább gyalázásokkal illette őket. Legendre hentes szemtől-szembe árulónak nevezte a királyt. A csócselék ordított: «Le a vetőval!» De a királynak dicsőségére válik, hogy e dühöngések meg nem ingatták s nem vontak vissza vetőjét.

A harctérről érkező hírek növelték a párizsiak izgatottságát. Már a hadjárat kezdete az osztrákok ellen Belgiumban szégyenletes volt Franciaországra nézve. Most pedig a braunschweigi herceg 80.000-nyi osztrák és orosz katonaság élén átlépte a határt.

Július 11-én a törvényhozó gyűlés kijelentette, hogy «a haza veszélyben van». Brissot pedig azt állította, hogyha ez igaz, csakis azért van veszélyben, mert egy ember megbénítja a nemzet erőit. Ahelyett, hogy a porosz és a magyar királytól rettegnek, mérjenek egyetlen csapást a Tuileriákra. Ez elég világosan volt megmondva: először a belső ellenséget, a királyt és mindazokat, akik vele tartanak, azután a külső ellenséget.

A testvéresülési ünnep, amelyet július 14-én ülték meg, kedvező alkalom volt, hogy mindenünnen fegyvereseket vonjanak össze. Az önkénteseknek, akik a hadseregbe ajánlkoztak, csak egy részük ment a harcmezőre és már július 26-ára fegyveres támadást terveztek a Tuileriák ellen. Midőn pedig néhány nap múlva egy marseillei zászlóalj Párizsba bevonult, nyíltan hirdették, hogy ezek fogják a svájci ezredet lefegyverezni és a Tuileriákat megtámadni.

Bachmann őrnagy ezredünk tisztjeit tanácskozássra hívta a Poissonniere-utcai kaszárnyába. Megmagyarázta a helyzetet és nem titkolta veszedelmünket. Elhatároztuk, hogy kaszárnyáinkat is védelmi állapotba helyezzük, továbbá intézkedünk, hogy több lőszert kapjunk és lehetőleg a nyolc ágyút is visszaszerezzük, amelyeket a hadügyminiszter már két éve elvett tőlünk.

A tisztikarnak egy küldöttsége, melynek én is tagja voltam, még akkor este elment d'Affry ezredeshez. A csöcselék az egész úton üldözött bennünket és majdnem kardot kellett rántanunk ellenük.

Az ezredes nagyon kedvetlenül fogadott bennünket. Igazán szálnalmas egy alak volt, midőn nyafogó hangon először is megdorgált minket, hogy fölösleges csapatos jövetelünkkel felingereltük és háza elé csödsítettük a köznépet. Bachmann azonban nem ijedt meg és világosan kifejtette előtte helyzetünket. Az ezred szívesen meghal a királyért; de hogy magát e csöcseléktől a kaszárnyákban védtelenül lemeszáróltatni hagyja, az oktalanság lenne. Az ezredesnek kötelessége, hogy legalább elegendő lőszert adasson nekünk.

Amde a csökönyös vén emberrel semmire sem mehetünk. A királynak nincs mitől félnie — mondotta — és a gárda-ezrednek sem, maradjunk nyugton. Az ilyen nem politikus követelés pedig, hogy több lőszert kapjunk, csak izgatottságot okozna és ő azt soha alá nem írja.

Elhatároztuk, hogy magunk cselekszünk. De a hadiszertárban azt felelték, hogy az egész készletet a hadseregnek kell elküldeniök; a marseillei zászlóaljnak pedig

ugyanakkor tömérdek éles töltést adtak! Csak nehezen kaptunk pár ezer vaktöltést; magunk vettünk azután ólmot és gyorsan és titkon a kaszárnyákban öntöttünk golyókat.

Másnap elkísértem az őrnagyot Courbevoieba és Rueilbe. A zászlóaljakat kivezényeltette a kaszárnyák udvarára és beszédet mondott nekik, amelyben veszedelmes helyzetünket titkolózás nélkül feltárta. Mindnyájuknak készen kell lenniök, hogy bármelyik órában vért és életet áldozzanak hűségesküjökért.

— Válaszszatok tehát — végezte beszédét az őrnagy — aki nem akar meghalni az esküjéért és becsületéért, lépjen ki a sorból!

Bachmann beszédét lelkesen fogadták. Senki sem kérte a megajánlott szabadságot. Az őrnagy végiglépdelt a sorok előtt és minden egyes embernek a szemébe nézett. Mindenikkel váltott egy szót és kezét fogott vele. Nem egynél megállt és mondá:

— Kegyelmed házasember, van felesége, gyermeke, — téged öreg, beteg anyád vár otthon — sem én, sem társaitok közül akárki, nem vádolunk gyáváknak, ha szabadságot kértek. Ámde a derék emberek megrázták fejüket és mondák:

— Nem, őrnagy úr, én nem így értettem az esküt!

— Jól van tehát! — mondá az őrnagy — maradjatok. Mindnyájan híven megmaradunk őrhelyünkön. A jakobinusok talán követelni fogják, hogy tegyük le a fegyvert; megkapják, de csak életünkkel együtt és drágán! Zászlóinkat pedig, hogy e marseillei és sansculott csöcselék szennyes érintésével meg ne becsstelenítse, elássuk, míg majd jobb napokban ismét diadalmasan lobogtat-hatjuk őket.

Megszóltak a dobok ünnepies, komoly hangon. A zászlótartók kiléptek az arcvonal elé és a győzelemhez szokott jelvények szabadon lobogtak a napvilágában; fehér, arany liliumokkal az ezred fő hadizászlója, vörös és kék csíkosak, a fehér svájci kereszttel ékesítve, a csapatok lobogói. A zászlótartók háromszor meghajtották.

— Bátran és híven mindhalálig! — kiáltotta az őrnagy.

— Bátran és híven mindhalálig! — ismételték a tisztek és katonák. Azután leeresztették a zászlókat, összegöngyölték és mintha koporsóba tették volna, egy ládába zárták. Tompán, mint temetéskor, szóltak a dobok, miközben a ládát a zászlókkal együtt egy boltozatba elásták és befalazták.

NEGYVENEDIK FEJEZET.

Még egy menekülési terv.

ÁSNAP Erlach kapitánnyal és több társammal a Tuileriákba rendelték szolgálatra. Az Oeil de Boeuf teremben álltunk. D'Hervilly odajött hozzánk és mindenféle szomorú híreket sugdosott fülünkbe. Marseille követei mindjárt a legutóbbi testvéresülési ünnep után javaslatot nyújtottak be, hogy a király letétessék. A braunschweigi hercegtől egy kiáltvány érkezett, amely a legvégsőig fokozza az elkeseredést. A marseilleiek most már nemcsak a király letételét követelik, hanem elfogatását is, túszt gyanánt; sőt, hogy a királynét, mert őt okozták leginkább az osztrákok beütéseért, egy kalitkában vigyék végig Párizs utcáin a La Force börtönbe.

— Mihelyt a királyt leteszik — mondá Erlach — a mi eskünk nem kötelez többé. Akkor a svájci kormányok rögtön visszahívnak bennünket.

— De a király nem fogja engedni, hogy letegyék. Ez esetben merni fogja, mernie kell a harcot trónjáért, sőt életéért — mondá d'Hervilly.

— Annál jobb — felelte Erlach. — Ő érte igenis harcolunk és ha kell meg is halunk.

— És önök nem egyedül állnak ki a síkra. Én és velem együtt sok száz nemes sorakozik, halálra szántan, őfelsége szentséges személye köré. A propos, Muos úr! Valdouleur márkí tegnap este szintén megjött és leányai-val együtt régi lakásába, a Hôtel de Malte-ba költözött. Elvárják önt, mihelyt a szolgálatból megszabadul.

Még beszélgettünk, midőn Maillardoz alezredes és Bachmann őrnagy is a terembe léptek és d'Hervilly, miután a királynak jelentést tett, bevezette őket hozzá. Nem sok időbe telt s Erlachot és engem is beszólítottak a kabinettbe, társainknak nem csekély ámulatára.

A király és királyné egy drága mozaikkal kirakott asztal mellett ültek, amelyen tervek, térképek és papírlapok hevertek tarka összevisszaságban. A király azt mondta, Bachmann őrnagy épen az imént beszélte el neki, hogy ezredünk milyen odaadással szánta el magát érte és trónjáért, ha kell, a halálra. Hűségünk mélyen meghatotta és azért hivatott szobájába, hogy előttünk, mint a tisztikar képviselői előtt, szintén kifejezze királyi köszönétét. A svájciak hűsége annál inkább megindítja, mert, sajnos, a francia csapatok részéről már sok esetben épen az ellenkezőt tapasztalta.

Midőn XVI. Lajos meghatottságában kissé elhallgatott, a királyné is köszönetet mondott a hűséges svájci ezrednek és megjegyezte, hogy nagyon aggódik sorsuk miatt.

— Ha elkerülhetjük, -- folytatta a király — miattunk egy csepp vér se folyjon. D'Hervilly még mindig úgy vélekedik, hogy a forradalmat leverhetnők, ha el tudnám tőkéltni, hogy a jakobinus-klubot körülfogjuk és a fő lázítókat megfenyítsük. A tömeg természetesen felzúdulna, de néhány hű ezred, melyekre még számíthatok, élükön az önöké, utcai ágyúzással egy percre talán leverhetné még a zendülést. Ámde ez esetben isszonyú vérontás keletkeznék! Nem tudom rászánni magamat... A braunschweigi herceg kiáltványa, amely ma jutott a kezembe, és holnap már bizonyosan ismerni fogja egész Párizs, tüzzel-vassal fenyegeti ugyan a várost, ha a királyi család valamelyik tagját bántalmazták. Félek, hogy e fenyegetésnek épen ellenkező hatása lesz a franciákra.

A legvégső mód, hogy a vérontást elkerüljük, vagy lemondásom, vagy újabb kísérlet, hogy ez erőszakos emberektől szökéssel meneküljek. Ha csak ellenem történének, nagyon szívesen lemondanék a koronáról. De ezzel

nem érik be, hitvesemet és ártatlan gyermekeimet is fenyegetik.

A király mindezt igen nyugodtan és világosan terjesztette elő. Arca eközben komoly elszánást mutatott.

A királyné nyugodtan hallgatta, de midőn újabb menekülési tervet említett, elutasító kézmozdulattal kiáltotta:

— Sire, inkább a halált, mint még egyszer a varennesi rettenetes megaláztatást!

A király szomorúan tekintett reá.

— Készen kell lennünk, hogy gyermekeinkért és híveinkért nemcsak a halált, hanem a megaláztatást is elszenvedjük; — felelt neki.

Feláldozzuk-e hasztalanul híveinket? S emellett megkockáztassuk-e azt, hogy e palota ostroma, talán égése közben gyermekeink is elpusztuljanak? És megaláztatásunk ekkor sem fog elmaradni!

Mária Antoinette kezébe temette arcát. Ó, — gyermekeink! — kiáltott föl. — De hátha őket e derék tiszték valamelyikével biztos helyre vihetnők?

— De ha el kellene tőlük szakadnom, az megint halálom lenne.

— Jó — mondá a király. — Utazzék el ön a gyermekekkel! Csak önt és a dauphinet és kedves leányomat biztonságban tudjam! Magam miatt nem aggódom.

Ámde a királynét nem lehetett rávenni, hogy férjétől elszakadjon.

— Sire, az én helyem ön mellett van életben-halálban egyaránt! Együtt maradunk, akár a menekülést választja, akár itt halunk meg. Mit gondolnak az urak?

Maillardoz alezredes kijelentette, hogy a marseillei zászlóalj és a külvárosi lándzsás tömeg támadását minden bizonnyal visszaverjük, ha a nemzetőrség a lázadókhoz nem csatlakozik. Bachmann őrnagy erre a következő felteteleket szabta: 1. Elegendő löszert és legalább három napra való eleséget kell a Tuileriákba hozni; 2. az ezrednek vissza kell kapnia az ágyúit; 3. a parancsnoknak feltétlen hatalmat kell adni, hogy az erőszakra erőszakkal feleljen.

A király látható rossz kedvvel hallgatta az előterjesztést. Nem tudott megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy véres döntésre kerülhet a sor. Ő inkább a menekülési kísérletet választja. Ez alkalommal Normandián keresztül vennék útjukat. Megmutatta a térképen a kiszemelt utat és Bachmann följegyezte a kijelölt helységeket. Harmadnap éjjel a Szajna lépcsőzeténél, a királyné kertje mellett, egy nagy szállítóhajó fog készen állni, amelyre a terrasszfalon át könnyen eljuthat. Őrségként e helyen a mi ezredünk legényei álljanak. Innen azután nyugodtan ereszkedhetnének le a Szajrán körülbelül St.-Cloudig, ahol kocsi várna a királyt és onnan családjával együtt St.-Germainen át Evreuxbe vinné. Mihelyt a király St.-Germaint elérné, mi az egész ezreddel nyomon követnők. Hogy Evreuxból merre szándékozik menekülni, azt nem közölte velünk. Mi örömet megígértük segítségünket, és a felségek a legnagyobb kegyességgel bocsátottak el bennünket.

D'Hervillyvel lementünk egy lépcsőn a félemelet egyik szobájába, ahol tovább tanácskoztunk a terv megvalósításáról. Én legnehezebbnek tartottam a kertből való kimenetelt, azonban d'Hervilly megmagyarázta, hogy a királyné e tikkasztó nyári napokon majdnem minden este hosszabb ideig sétál gyermekeivel a saját kertjében, a Szajna felé. A királyi család, a megállapított éjjeli óráig, egy a cserjék közé rejtett kicsiny kertházban időzhetne. Sokkal nehezebb magát a királyt a kert e félreeső részébe elhozni és az őrt megtévesztetni. De d'Hervilly bizakodott, hogy a király helyett az egyik komornyik, aki termetre nagyon hasonlít hozzá, az esthomályban könnyen visszakísértetheti magát az örrel a palotába.

A terv megvalósíthatónak látszott, kivált ha sikerül, hogy a palotának a kertbe nyíló egyik ajtajához a mi embereinket állíthassuk örököül. S ha a király egyszer a Szajrán van, könnyen eljuthat St.-Cloud közelébe, ahová a kocsi őrzésére erős csapatot rendelnénk.

Az őrnagy azután lediktálta nekem a szükséges parancsokat. A solothurni Karrer lovag lesz a 300 főnyi csapat

főparancsnoka. Engem megkérdezett, hogy szeretnék-e Karrerrel Evreuxbe menni, én azonban megkértem, hagyjon az ezred zöménél; ugyanis titkon osztottam vélekedését, hogy mégis csak a Tuileriákban kerül majd döntő küzdelemre a sor és nem akartam magamat épen a veszély órájára mintegy szabadságoltatni.

— Jó — mondá Bachmann — itt marad velünk. Reméljük, hogy a királynak ez utolsó menekülési kísérlete sikerül. Máskülönben közülünk sem érik meg sokan a jövő hét végét.

NEGYVENEGYEDIK FEJEZET.

A házassági szerződés.

HELYT felváltottak, siettem a Tuileriákból a Hôtel de Malte-ba, hogy jegyesemet és atyját üdvözljem. A társalgószobában Redinget találtam a két testvérrrel. Kölcsönös üdvözlések után Rudolf és Márta az egyik, Izabella és én a másik ablakfülkébe huzódtunk.

Izabella szebb volt, mint valaha. Leültem melléje egy alacsony tabouretre, megcsókoltam a kezét és enyelgő nevekkel szólígtattam, amit eddig soha, még levélben sem tettem. Ő nevetett, tréfásan megpacskolta az arcomat és azt kérdezte, hogy olvadoz-e végre a svájci jégár, amelyet, mint testvére mondja, keblemben hordozok. Azután megpirongatott, hogy annyira elhanyagoltam. Egyetlen egyszer sem mentem ki hozzájuk a Menard-majorba. Ha ő azalatt hűtlenné lett volna hozzám, azt egyesegyedül magamnak tulajdoníthatnám. És ne gondoljam, hogy ilyenforma kísértés nem kerülgette. A fiatal Chevalier de Montpierre, egy távoli rokona, aki az egész tavaszt náluk töltötte, meg is kérte.

— Montpierre! — kiáltottam. — Egy Montpierre lovaggal én is találkoztam keresztatyámnál, Zurlauben bárónál.

— Az Henri nagybátyja. És Damján, én megsúgom neked, hogy az az úriember igen csúf levelet írt rólad

atyámnak. Atyám pedig annyira megharagudott rád, hogy rögtön minden érintkezést meg akart szakítani veled. Márta és én csak nehezen tudtuk meggyőzni, hogy aljas cselszövés az egész, amellyel kezemet — és vagyonomat! — Montpierre Henri számára akarják megszerezni.

Összeráncoltam homlokomat és mondtam:

— Jó. Feloldom a márkít szava alól.

Izabella halkan felsikoltott, befogta kezével a száját és mondá:

— Te gonosz! Ezt nem teszed meg! Mert én sokkal jobban szeretlek téged, mint Henrit. Henri csúf szörnyeteg. Jó fiú, de ha ragyás arcára nézek — puh!

Nekem keresztülvillant a fejemen: S hátha én is megkapnám a himlőt? Mi lenne majd szerelmünkkel? Ez-e az igazi szerelem? Nem hiszem, hogy Veronkát és engem a himlő elszakíthatott volna egymástól! Ezen tűnődtem és hallgattam.

— Mi lelt, Damján? — folytatta Izabella.

— Eszembe jutott, hogy tudnál-e engem is még szeretni, ha a himlő elcsúfítaná arcomat, vagy mostanában egy golyó nyomorékká tenne? — válaszoltam és kérdőleg néztem reá.

— Hu! — kérlek, ne beszélj ilyen iszonyút! — felelte megborzadva. — Gondolni sem akarok ilyesmire. Mondd el inkább, hogyan is volt az — igazán volt Zugban egy másik menyasszonyod, akiről az én kedvemért lemondál, miként Montpierre atyámnak megírta?

Éreztem, hogy a vér az arcomba szökött. — Nem volt menyasszonyom, nem voltam eljegyezve — felelém.

— De lám, hogyan elpirultál!... Valami mégis van a dologban.

Elmondtam tehát nyíltan és becsületesen ifjúi szerelmem rövid történetét és nem titkoltam el azt sem, hogy halálosan beteg atyjának ajánlatát csak azért fogadtam el, mert azt hittem, Veronka már hallani sem akar rólam. Izabella e kijelentésemre elsápadt. Egyideig hallgatott. Azután fürkésző tekintettel nézett reám.

— Akkor hát igaz a másik dolog is — mondá, amit

Montpierre atyámmal közölt: hogy csupán vagyonom miatt választasz inkább engem, mint e Keyser kisasszonyt?

Megnehezteltem és fölkeltem. Ámde Izabella megfogta karomat és feleletet kért.

— Midőn atyád magához hivatott, még nem is sejtettem, hogy csak jómódú is vagy. Akkor azt hittem, az ékszereken kívül nincs más semmitek. Később megtudtam atyádtól, hogy gazdag vagy; ámde ennek az eljegyzéskor mondott igen szavamra semmi befolyása sem volt.

— Lásd, ezt gondoltam én is. Önzőnek sohasem tartottalak. És Márta szintén azt mondta apának, hogy Montpierre rágalmaz téged. Ő ugyanis azt állította: te csak azért akarsz engem elvenni, hogy pénzzel kifizessed keresztatyád adósságait és némileg lakhatóbbá tessed azt a vén vityilló-kastélyt.

Forrt bennem a harag az aljas fondorkodó ellen.

— Ezeket írja a chevalier úr, akkor, mikor a keresztapámnál lakik és az ő kenyerét eszi! — pattantam föl.

— Gyermekek, ne pöröljetek! — szólt reánk Márta a szomszéd ablakfülkéből.

— Hiszen nem pörölünk, — felelte Izabella. — Damján megharagudott Henri nagybátyjára és jogosan. Jer, édesem, ülj megint ide mellém, szépen, nyugodtan. Lásd, én nem szeretem a heves embereket s ha majd hitvestársak leszünk — ami hamar, igen hamar meglesz — nem szabad ám többé ilyen haragosnak lenned. Most még valamit mondok. Mit gondolsz, ki van odabenn atyánk szobájában és mit csinálnak ott? Nos, megsúgom: De la Picoterie, a châteleti jegyző van odabenn és két házassági szerződésen dolgoznak: egyik a Rudolfé és Mártáé, a másik a mienk. Rudolf és Márta talán sokkal jobban járnak, mint mi. Nem irigyled majd barátodtól, hogy apa majdnem mindent neki juttat?

Rövid gondolkodás után azt feleltem, ha ő megelégszik a szerény móddal, öröksége miatt egy szót sem vesztegetek. Igaz, hogy keresztapám udvarházát, ha ugyan még megmarad nekünk, nem rendezhetem be olyan otthonosan, miként ő miatta szerettem volna. Sőt meglehet, hogy

beteg édesanyám kicsiny házikójában kell majd meghuzódnunk s nekem festéssel, vagy ha jól megy a sorunk, városi irnokként tollammal kell megszereznem a mindennapit.

Izabella vidám nevetéssel mondá:

— Muos festőné asszonyság! Muos városi irnokné asszonyság — köszönöm szépen az efféle címeket! Ó nem, ezredes, tábornok, Maréchal de Camp lesz majd belőled! A király lovaggá üt és kinevez a Szt.-Lajos-rend commandeurjének! Nemességre emel! És mi sohasem megyünk Svájcba, legfőlebb a mézesheteket fogjuk ott tölteni.

— Milyen légvárakat tudsz te építeni, Izabella! Nagyon sok időbe telhet, míg a király ismét rendjeleket és nemességet osztogat és büszke versaillesi palotájába bevonul.

— Épen nem sok időbe telik, azt hiszem — felelte buzgólkodva. Apa tegnap is azt mondta, hogy a braunschweigi herceg, akit korunk legnagyobb hadvezérének tartanak, két hét alatt bevonul ide és rettenetes bírja lesz a jakobinusoknak. És a király ismét megkapja teljes hatalmát. És akkor téged előléptetnek és vígságos lakodalmat ülünk, ha minden jól sikerül.

Mielőtt válaszolhattam volna, kinyílt a márki ajtaja és az öreg Valdouleur jogi tanácsadójával együtt a szobába lépett. De la Picoterie úr; — fordult az apró emberkéhez, akinek ráncos arcát szinte félig eltakarta rengeteg nagy, csontkeretű, kéküveges pápaszeme, amely folyton ide-oda csúszott hosszú, hegyes orrán. Fejét paróka fedte, jóval nagyobb, mint akkoriban viselték: De la Picoterie úr, kezdte el újra Valdouleur márki, ezennel bemutatom önnek két jövődöbeli vőmet: Reding-Biberegg Rudolf bárót, kapitány ő felsége svájci gárdájában, aki idősebbik leányommal, Mártával való egybekelése napjától a Reding-Valdouleur nevet fogja használni és a megfelelő címert, miként azt majd ő felsége címer-heroldja megállapítja és — hm — Muos urat, aki szárnysegéd szintén ő felsége svájci gárdájában, s akinek, mihelyt Franciaországban a dolgok új rendje megvalósul, nagy érdemei alapján reméllem, mindjárt megszerez-zük a nemesi

levelet. Chevalier de Muos, amiként már most is nevezhetjük, kisebbik leánnyal, Izabellával lép majd oltár elé.

Ez ünnepélyes bemutatás után leültünk az asztalhoz. De la Picoterie úr szétrakta írásait és megkezdte egy végtelen hosszú, a Châtelet régi iskolájának legnyakatekerőbb francia hivatalos stílusában szerkesztett dokumentum felolvasását. Valami hitbizomány-féléről volt szó, amelyet a márki idősebbik leánya, illetőleg Reding javára akart létesíteni. Izabella 100.000 livre hozományt és életjáradékot, gyermekeink meghatározott évi pótlékot kapnak, nekem csupán feleségem életjáradékának haszonélvezete jut, rokonaim pedig bármily körülmények között sem igényelhetnek semmit.

De la Picoterie úr nem győzött csodálkozni, hogy az ő Châtelet-féle, klasszikusnak elismert franciáját meg nem értem, a márkit pedig türelmetlenné tették kérdéseim.

— Azt hiszem, jól érted te az egészet, hanem bizonyára megcsalódtál kissé. Talán bizony azt gondoltad, hogy csak úgy könnyű szerrel megkapod a fele vagyont s azt azután elviszed az idegenbe?

— Én már kijelentettem menyasszonyomnak, hogy silány pénzkérdés miatt nem bontom föl eljegyzésünket — válaszoltam, szintén kissé ingerülten. — Azt persze gondoltam, hogy a vagyoneelosztás valamivel méltányosabb lesz.

— Micsoda? méltányosabb? — kiáltotta Valdouleur és homlokán megdagadtak az erek. — Méltányosabb? Én Mártát elsőszülött fiamként tekintem, Izabellát pedig másodszülöttként. És ez méltánytalan? Még egy szót és felbontottnak nyilvánítom eljegyzésedet!

Egy hajszálon múlt, hogy e szót ki nem mondtam. De Izabella gyengéden meglökött és gyönyörű szeme olyan esdeklően nézett reám, hogy mégis lenyeltem a szót és mondám: — Bocsánatot kérek. Azt hittem, jövődöbeli hitvesem érdekében kötelességem ezt megjegyezni. — És hátha a körülmények úgy alakulnának, hogy a hitbizomány létesítése Franciaországban lehetetlenné válik és a király seregében való szolgálattételről egyáltalán szó sem lehet?

Az öreg márkí majdnem leesett a székről.

— Micsoda — kiáltott reám — elég vakmerő vagy, csak gondolatként is kimondani, hogy ő felsége a király szent ügye elveszhet? Hadnagy úr, ön megmentette ugyan az életemet, de érzülete dolgában megtéveszt!

Én mégis bizonygattam, hogy csak észszerűen cselekszik, ha olyan esetre is intézkedik, amelyet egyáltalán lehetőknek sem gondol. És ebben Reding, sőt de la Picoterie úr is támogattak. Pictorie annyira merészkedett, hogy éleslátásomat bókkal is megdicsérte. Ő ugyan nem tartja lehetőknek a király letételét, de igenis, bár csak a messze jövőben a hitbizományi jognak, miként az a régi jogrendben fennállott, megváltoztatását. Bocsánatot kér, hogy e fontos momentumot nem gondolta meg eléggé és a márkí úrnak erre vonatkozó kívánságait majd egy külön kodicillusban csatolja a két házassági szerződéshez. Reméli, hogy azt két-három nap alatt szintén elkészíti és akkor az egészet egyszerre terjesztheti elénk aláírás végett.

Valdoupleur bosszúsan távozni készült és félig hangosan korholta ostobaságomat, amellyel a tintanyalónak új munkára és díjzebelésre adtam ürtügyet.

— De la Picoterie úr — mondta azután — ön holnaputánra elkészül kodicillusával. Este nyolc órakor ugyanitt aláírjuk és mindjárt azután következik a házasságkötés. Én így akarom. De la Picoterie úr megmagyarázta, hogy a svájci ezredben egy kapucinus-atya a tábori pap, akinek az istentelen alkotmányra nem kellett megesküdnie. A házasságok, amelyeket az ezred katonái ő előtte kötnek, polgárilag is, egyházilag is érvényesek. Tehát ő fog benneteket itthon megáldani. És ezzel punctum!

A márkí fölkelte és mindjárt el is búcsúztunk egymástól, mert későre járt az idő. Az én búcsúzásom Izabellától kissé hideg volt. Egészen új oldaláról ismertem meg és elhatároztam, hogy mégis megfontolom, vajjon szabad-e ily elhamarkodottan feloldhatatlan kötélekkel hozzá csatlódnom.

NEGYVENKETTEDIK FEJEZET.

A legközelebbi napok.

NEKÜNK, tiszteknek, mivel minden pillanatban készen kellett várnunk a riadót, tilos volt az éjszakát magán szállásunkon a városban töltenünk, hanem valamelyik kaszárnyában kellett időznünk.

Reding elkísért. Szívből gratuláltam neki a nagy szerencséhez, amely valósággal az ölébe esett. Ő megszorongatta a kezemet és mondá:

— Damján, tudom, hogy őszintén beszélsz. Pedig a boldogság, amelyet Valdouleur nekem szánt, nem lesz az enyém. Határozott sejtéssel érzem, hogy a kitörőben levő orkánt nem élem túl. Meg is beszélem a márkival, hogy a hitbizományt halálom esetén ruházza át Izabellára és reád.

— Már megint az a dőre sejtés! — válaszoltam. — De még azt akarom mondani, arról, hogy a hitbizomány Izabellára átruháztassék, szó sem lehet. Azonfelül neked bizalmasam megmondom, hogy épenséggel nem elhatározott szándékom Izabellát elvenni, legalább nem ilyen hamar és hirtelen.

— Damján — tehát az örökségi osztály mégis...

— Ne légy igazságtalan, Rudolf! Bármennyire jól esett volna egy szép kerek összeg, beteg édesanyám és keresztapám miatt, aki pénzzavarokkal küzd, azért e körülmény nálam sohasem lehet döntő.

— De hát mit akarsz?

— Egyelőre a házasságkötést kissé elhalasztani. Mindenekelőtt tisztában kell látnom Izabella jellemét.

— Ő jó és ártatlan — ennyiben kezeskedem érte. Azt hiszem, szerető és hűséges hitvesed lesz, ha kedélye talán nem is olyan mély, mint az én Mártámé. Azután azt is fontold meg, hogy Valdouleur az ő heves természetével sértésnek venné, ha egészen kényszerítő okok nélkül halasztást kívánnál.

— Utóvégre gondoljon amit akar; én nem tudom elszánni magamat, hogy állandóan itt maradjak és legalább Izabella jelentse ki azt, hogy azokkal a szerény viszonyokkal is megelégszik, melyeket neki otthon Svájcban ajánlhatok. Ki tudja meddig tart itt még a dicsőség? Azt hiszem legjobb lesz, ha mindezt holnap levélben tudatom vele és nagyon szeretném, hogy e levelet te magad add át neki és Mártának a szívére kösd, hogy azt pártolja.

Reding megígérte, hogy teljesíti kérésemet. Ekkor nehéz esőcseppek kezdtek paskolni a vadgesztenyék leveleit.

— Itt a zivatar — mondá Reding, — siessünk!

Néhány ugrással a kaszárnnyába értünk. Ekkor már pattogva hullt a jég a háztetőkre és szakadt az eső. Majd olyan dörgés, üvöltés támadt a levegőben, mintha az egész pokol elszabadult volna.

A katonák, akik velünk együtt nézték az elemek bösz háborgását, mind megrettenve mondták, hogy ilyesmit még sohasem láttak.

— Az Úristen végre is eltörli ez istentelen Párizst a föld színéről, miként hajdan Sodomát és Gomorrhát — mondá az Uriból való derék Müller Ferenc és ismételtén keresztet vetett magára. Ez egyszer még Brunnernek sem volt tréfálkozó kedve. Csak midőn, több mint egy óra múlva, megcsillapodott a zivatar mérge, kezdett ismét könnyelműen bohóskodni. Jelentették, hogy a villám a városban sok helyen gyújtott. Fölmentünk a padlásra, hogy ablakaiból megnézzük a tüzeket és magában Párizsban legalább 40—50 helyen láttunk magasra lobogó lángokat. Emberemlékezet óta ez volt a legiszonyúbb fergeteg. Valóban azt hittük, hogy letelt a kegyelem ideje és az Úr haragos ítélete éri a bűnös várost, mielőtt másnap egy új, rettenetes gonoszsággal terhelné meg lelkét.

Ugyanis a most ránk virradó augusztus 4-ike volt a kijelölt nap, hogy végrehajtsák a női kolostorok ellen az égbekiáltó törvényt, amelyet a törvényhozó gyűlés nagypénteken kimondott. A legdurvább erőszakkal fogtak a munkához.

Midőn aznap reggel, a Palais Royal közelében, a Rue

des Bons Enfants-ba befordultam, ugyanolyan szívszaggató jelenetnek lettem szemtanúja, mint amelyet a kapucinus-kolostor kiürítésekor láttam. Csakhogy ez még meghatóbb volt, mert itt több száz árvagyermek, akiket szent Orsolya leányai az ottani árvaházban neveltek, hangos sírással és jajgatással kapaszkodott az apácákba, mintha csak édes szüleik lettek volna. Zsandárok és lándzsások szitkozódással és ütlegetéssel szakították el őket ápolóiktól.

— Éljen a szabadság! — ordította a csöcselék. — Nincs szükségünk apácákra! Pusztuljanak a fanatizmus rabszolgái!

A nézők között mégis sok könnyezőt láttam; ámde mindnyájan gyáván álltak ott s még megbotránkozásukat sem merték nyíltan kimondani az égbekiáltó durvaság miatt, amellyel a kolostor kiürítése történt.

Keyser főbiróhoz indultam s útközben a közeli Place des Victoires kútjánál egy szegény, kiűzött apácát láttam üldögelni. Néhány könyörületes lélek állt körülötte s ő elmondta nekik, miként töltötte egész életét misszióban a távol Kanada huron-népei között.

— Csak most a tavasszal küldtek haza elüljáróim Franciaországba — folytatta elbeszélését, — hogy a honi levegőn kigyógyuljak súlyos betegségemből. Bár haltam volna meg ott! Kitzsítottak ötven év múlva az utcára és nem tudom hová menjek! Itt maradok e kútnál s itt várom meg, hogyan gondoskodik rólam az Úr.

Az elaggott nő egyszerű szavai mélyen meghatottak és szívesen adtam neki a csekély összeget, amely épen nálam volt. Ekkor ismerős hang hallatszott a hátam mögött s valaki megszólította az apácát:

— Jöjjön velem, anyókám! Ne bizakodjék hiába Isten gondviselésében! — Megfordultam: Valdouleur Márta volt. A tömeg tetszésmoraja közt karonfogta az öreg apácát s elvitte a Hôtel de Malte-ba.

„Vajjon a huga is képes volna-e ily nemes és bátor cselekedetre? Csak legalább ezt tudnám — gondoltam magamban — és mentem Keyser főbiróhoz.

Az őrnagy megbízásából közöltem vele a király új

menekülési tervét és ezredünknek abban való részvételét. Hogy ő is az ezreddel megy-e vagy Párizsban marad, egészen tőle függ. Komoly megfontolás után az utóbbira szánta el magát.

— Biztos tudomásom van arról — mondá, — hogy az ostromot a Cadran bleu-ben, még pedig a mult éji zivatar folyamán elhatározták. Ha Bachmann szabadon rendelkezhetik és elégséges lőszere van, épenséggel nem tartom reménytelennek a király dolgát. Csak sikerüljön a támadást erősen visszavernetek, meglátjátok, hogy ez a Robespierre és a jakobinus-hősök mind milyen hamar elbújnak. Ha legalább két hétig kibírnók! Addig is jó lesz, ha segítesz, hogy a ládát az írásokkal a pince alatti boltozatba levigyük.

Ezt rögtön meg is tettük. Azután egy pohár jó bordeauxi mellett még kissé csevegtünk. Egyszerre így szólt a főbíró:

— A propos! Micsoda bohóságokkal zavartad meg ismét a leánykám fejét? Én azt hittem, szépen megértitek egymást és a testvérem most olyasmit ír, hogy mióta otthon voltál Zugban, leányomnak eltökélt szándéka, hogy kolostorba megy. Veronka legutóbb már volt is Frauenthalban és az apátnő beleegyezett, hogy Mindenszentekkor befogadja az ujoncnövendékek közé.

Ez a hír nyílként járta át a lelkemet.

— Az lesz a vége, hogy itt elveszítem menyasszonyomat és ott azt a derék, jó leánykát, akit évekig szerettem! — mondtam magamban és jobban éreztem, mint bármikor, hogy még mindig mennyire csüggök Veronkán.

A főbíró kérdésére elhatároztam, hogy nyíltan és őszintén elmondok neki mindent. Nagyon elcsodálkozott. Nos, ő belátja, hogy Veronka elhamarkodott lemondásával szintén hibás kettőnk meghasonlásában és nem akar feddeni engem. De mégis jobb lett volna, ha neki is szólok egy szót, hiszen hallgatagon eléggé megértette velem, hogy szívesen nekem adja leánya kezét. Végre azt mondta Keyser, hogy hiszen ilyenformán gratulál nekem, mert a Valdouleur kisasszonnyal sokkal jobban járok, mint az ő leánykájával.

— Fényesebb lenne az életem — válaszolám, — de aligha boldogabb! Még nem határoztam el, hogy elveszem Valdouleur kisasszonyt. Ha nem igéri meg, hogy hajlandó velem Svájcba költözni és szerényebb viszonyok közt élni, valószínűleg felbontom mátkaságunkat. S kegyelmed mit tanácsol?

Keyser nem igen akart színt vallani. Mégis abban igazat adott nekem, hogy az olyan gyors és hirtelen házasságkötés, aminőt Valdouleur kíván, nem igen tanácsos. Ezzel elváltunk. Melegebben szorította meg a kezemet, mint máskor és azt mondta, örül, hogy a pénznek nincs reám döntő befolyása.

Délután megírtam az Izabellának szánt levelet s épen el akartam küldeni Redinggel, midőn megjött a parancs, hogy az ezredet a Tuileriák megszállására előkészítsük.

Katonáink örültek, hogy most valahára megkezdődik a harc. A rueili zászlóalj az éj beálltával megérkezett Courbevoieba s ekkor mindahárom zászlóalj együtt a Porte Maillot-n és a Champs-Élysées-n keresztül bevonult a Tuileriákba, ahol első zászlóaljunkkal találkoztunk. Az éjszakát fegyverben töltöttük. Azonban üres láрма volt az egész; a támadás elmaradt.

Söt vasárnap, augusztus 5-én, mintha mégegyszer megcsillant volna egy reménysugár a király számára. Két forradalmi kerület óvást tett a király letételéről szóló javaslat ellen, amelyet Pétion álnokul az összes kerületek javaslataként terjesztett elő és az elnök hangsúlyozta «a tiszteletet az alkotmány és a törvény iránt». Az udvarnál utoljára volt vasárnapi fogadás. Sok nemes ember tolongott a csarnokokban, hogy a királyt mindhalálig tartó hűségükről biztosítsák.

De már másnap ismét sötét fellegek tornyosodtak a Tuileriák fölé. A városi tanács elhatározta, hogy a naponkénti palotaőrség a polgárőrök valamennyi zászlóaljából állítandó össze, hogy így mindegyik kerületnek legyenek emberei a Tuileriákban. Így akarták a király menekülését lehetetlenné tenni. Ütött tehát az utolsó óra.

Augusztus 7-én reggel 300 ember 8 tiszttel útra kelt

Normandia felé. Megindultan szorongattuk a kezüket és mondogattuk: «Viszontlátásra!», pedig nem igen bízunk a jövőben. Más csapatok egészen csendben mentek el Saint-Cloudba, Saint-Germainbe és a megállapított út egyéb pontjaira, hogy a király menekülését fedezzék. Én meg jó korán elmentem a Tuileriákba, hogy megbízható legényeimmel elfoglaltam a kerti terraszmelletti őrhelyet. De mennyire megijedtem, midőn a Szajna kőpartjára kiértem! Csak úgy hemzsegtek rajta a nemzetőrök és a lándzsások, sőt őrtüzeket is gyújtottak mindenfelé.

Titkos szökésre ezen a helyen gondolni sem lehetett. Elhatároztam, hogy megkeresem Bachmann őrnagyot és a királyi család erőszakos megszábadítását ajánlom neki. Ha a közeli kaszárnnyákból összevonjuk a már indulásra kész csapatokat, a folyam partját hamar megtisztíthatjuk a csőcseléktől és a legközelebbi kapukat még túlnyomó erő ellenében is megvédelmezzük addig, míg a király elegendő távolba eljuthat.

A kaszárnnyába siettem. Röpke szavakkal elmondtam az őrnagynak tervemet.

— Ezt gondoltam én is; — mondá. — E percben jövök a Tuileriákból, ahol a királyt erre a vállalkozásra rávenni akartam. Hiába. Erőszakról hallani sem akar. Most az a fő, hogy a szétszórt csapatokat Saint-Cloudból és az Evreuxbe vezető út minden pontjáról, amelyeket még elérhetünk, a lehető leggyorsabban ismét a kaszárnnyákba gyűjtsük. Sajnos, a 300 főnyi legerősebb csapatot már nem érhetjük el. Holnap este az egész ezrednek a Tuileriákba kell vonulnia. Nyargaljon ön azonnal Courbevoieba és Rueilbe s legyen gondja rá, hogy a zászlóalj holnap estére lehetőleg teljes erővel készen legyenek.

Én tehát lóra kaptam s még éjnek idején elvágtattam Courbevoieba és Rueilbe.

NEGYVENHARMADIK FEJEZET.

A Tuileriákba!

SZÉTKÜLDÖTT csapatok augusztus 8-án este együtt voltak Courbevoieban; az evreuxi csapatosztályt természetesen már nem érhettük el. Éjjeledni kezdett s én P. Secundusszal künn álltam a kaszárnya előtt és megtudtam tőle, hogy tegnap este a Hôtel de Malte-ba kérettek, két házassági frigy sürgős megáldása végett.

— Nem értem rá — folytatta. — A gyónás most fontosabb, mint az esketés! Nos, a mi katolikus legényeink megértették ezt s e három nap alatt majdnem mindnyájukat meggyóntattam. Szent Péter ugyancsak elcsodálkozik majd, hogy mennyire kitártam nekik a mennyország kapuját. Ha harcra kerül a dolog, nem maradok el az ezredtől és remélem, akkor még megmenthetem majd egyik-másik juhocskát.

Még beszélgettünk P. Secundusszal, midőn a párizsi úton egyszerre lódobogás hallatszott és Glutz szárnysegéd vágatva jött felénk.

— Rögtön doboltassatok riadót! — kiáltotta. — Hajnali 3 óra előtt az egész ezrednek a Tuileriákban kell lennie.

Tehát megperdültek a dobok. A két zászlóalj sorba állt. Elosztották a készletben levő lőszert, egy-egy embernek csak mintegy 30 töltést, és mihelyt a rueili zászlóalj is megérkezett, elindultunk. Csupán a legszükségesebb kaszárnyaőrség maradt otthon, amelybe Bachmann őrnagy néhány öregebb katonát szemelt ki, akiknek feleségük és gyermekeik voltak.

Akár csak ellenséges földön, óvatosan és előőrsök nyomában haladtunk. Várhattuk ugyanis, hogy kivált a forgóhídnál, megpróbálják elállni utunkat s ez esetben, a parancs szerint, ki kell azt erőszakolnunk. Azonban

harc nélkül eljutottunk a Tuileriák kertjébe, ahol az első zászlóalj már fel volt állítva. Maillardoz alezredes és Bachmann őrnagy a Porte Maillot-ig elénk lovagoltak. A Tuileriák kertjében rövid szemlét tartottak fölöttünk; körülbelül 900-an voltunk, az ezred három év óta nem kapott ujoncokat.

A Tuileriák kertje XV. Lajos tere, később Concorde-tér és a palota között hosszan elnyúló derékszöget alkotott, amelynek hosszabb oldalait a Szajna felé a folyam-terrassz, a város felé pedig a Feuillantok terrassza képezik. Ez a név egy cistercita-kolostortól származik, mely, most már felosztatva, ennél a terrassznál végződött. A forgóhídtól az egész kert hosszában széles fasor vezetett a Pavillon de l'Horloge-ig, amely a palota közepében állt.

A pavillon órája épen hármat ütött, midőn mélységes hallgatással a fason végig e középső épületrész nagy csarnokába bevonultunk.

A legerősebb támadást a Carroussel-térről és nem a kert felől várhattuk. Ott négy tágas udvar volt, egymástól és a Carroussel-tértől falazattal és magas vasrácsokkal elkülönítve. A Flóra-pavillon és a Louvre-galériának reá támaszkodó szárnya előtt volt a Cour des Princes (fejedelmek udvara); a középső épületrész előtt a Királyudvar, mindannyi között a legnagyobb; azután következett a Svájciak-udvara, amelyet majdnem egészen elfoglaltak a lovas zsandárok istállói és a katonáink számára épített barakkok és végre a kicsiny Marsan-udvar az ugyanolyan nevű észak szeglet-pavillon előtt. A Hôtel de Brionne, mely e pavillonra támaszkodott, még nehezebbé tette a védekezést.

Katonáinkat éjszakára az imént említett barakkokba szállásolták. Napkeltekor Galiot de Mandat, a nemzetőrségnek ezidőszerint főparancsnoka, vitéz és elszánt férfiú, haditanács-félébe hívta össze a tiszteket és kifejtette előttünk tervét, hogy a zendülőket nem is engedi a palotáig előnyomulni, hanem már odajövetelük közben szétriasztja őket e célra a Szajna hídját tűzérsséggel akarja elzárni, hogy így a balparti Saint-Marceau és a jobbparti Saint-

Antoine külvárosok egyesülését megakadályozza. A terv jó volt és a siker bizonyos, ha Mandat számíthat embereire.

De, miként már napközben meglátszott, épen itt volt a hiba. A 20.000 főnyi nemzetőrségből, amelyet Párizs mairejének a departement-tanács követelése szerint a közrend biztosítása végett előállítania kellett, alig jelentkezett 2000 ember és ezek is legnagyobbbrészt megbízhatatlanok. Sőt a 2000 nemes közül is, akikre számítottak, most a veszedelem órájában alig jött el kétszáz.

Ezek közt a legelsők egyike volt a derék Valdouleur márki. Botjára támaszkodva, keservesen bicegett föl a lépcsőn.

— Mit akar itt, márki? — kérdeztem tőle. — Hiszen alig áll a lábán!

— Nem is szükséges ez ahhoz, amit én akarok, mackó! Keress nekem egy széket, lehetőleg egy karosszéket, hallod-e? És állítsd ide, a király ajtaja elé. Én beleülök a karosszékebe és az ölembe teszem két dupla-pisztolyomat és a kardomat keresztbe a térdemen. Akkor azután hadd jöjjön ez a canaille! Pro Deo et Liliis! A propos, mackó! Egy levél is van a zsemben számodra, itt, itt — vedd ki magad — olyan billet-doux-forma Bellától. Azt ugyan szépen megríkáttad írka-firkáddal! Pfuj, mackó, ki is tarthatja többre a svájci hegyeket a szép Franciaországnál? Igy. Jó helyt vagyunk. Ha Isten is úgy akarja, itt halok meg királyomért.

Ott hagytam egy széken az Oeil de Boeuf teremben, a király magánszobáival szemben és először is egy ablakfülkébe huzódtam, hogy elolvassam Izabella levelét. Kedves gonoszának nevezett benne és azt mondta, hogy ha olyan szörnyen nem szeretne, csúnya levelemre nem is válaszolt volna. Hogyan is képzelhetem felőle, hogy a szép Franciaországot itthagya? Hiszen ez barbár kívánság és a papának egészen igaza van, hogy engem mackónak nevez. Hanem, mert olyan rém módon szeret, megalkuszik velem. Ha a királyt csakugyan letennék és ezek az utálatos emberek huzamosan uralkodnának Franciaországban — ami természetesen egészen oktalan föltevés, — akkor, Isten

nevében, itt hagyja Franciaországot és eljön Svájcba. De ha a király győz és a régi jó rendet helyreállítja, akkor én hozzam meg neki az áldozatot, hogy vele maradok Párizsban vagy Versaillesban. Ő majd csináltat egy egészen különös, kényelmes kocsit, amelyen beteg édesanyámat majd Párizsba hozhatom. Nos, hát nem jó-e ő? Tehát legyek én is egy kissé kedves hozzá és ne írjak neki többé olyan csúf levelet, mint ez az utolsó, amely keserű könnyekre fakasztotta. Ebben a reménykedésben marad ezután is az én hűséges menyasszonyom, Valdoulleur Izabella.

Belső zsebembe tettem a levelet és lementem az őrszobába a nagy lépcsőcsarnok mellett. Csodálkozásomra ott találtam d'Affry ezredest. Gyaloghintón hozatta el magát s a jelenlévő tiszteknek és legénységnek lelkükre kötötte, hogy csak a király írásos parancsára vagy a nemzetőrség parancsnokának utasítására kezdjük meg az elleneskedést.

Erlach kapitány kissé bosszúsan jegyezte meg, hogy a berni kormány tegnapelőtt azt írta, úgy cselekedjünk, amint a király java és az ezred becsülete megkívánja. Ha senki más nem védelmezi is a királyt, ők hívek maradnak a zászlóra tett esküjükhöz. Hasonlóan nyilatkoztak a többi tisztek. Örültünk, midőn a vén ember, aki egyik párttal sem akart ujjat húzni, végre eltávozott.

Este felé elhelyeztük az őrcsapatokat. 300 ember maradt tartalékként a Svájciak-udvarában és a szomszédos Hôtel de Brionne-ban. A többiek a nagy lépcsőcsarnokot és a királyné lépcsőjét őrizték.

A királyné lépcsőjén Salis-Zizers Henrik, legidősebb kapitányunk állt századával. Félrehítt bennünket egy ablakfülkébe és aggódo arccal mondá:

— Épen most hallom, hogy Gaudenc öcsém Párizsba érkezett. Gyanítom, hogy főhadbíránk panaszára az ezredes, mint az összes svájci ezredek generalissimusa, rendelte őt ide, hogy felelősségre vonja. Azt mondják, hogy Gaudenc, a királyt mellőzve, a francia nemzet zászlójára tétetett hűségskút századával.

— Ha ez igaz, a hadi törvényszék előtt kell majd felelnie — mondá az őrnagy. — Ez tulajdonképen esküszegés a királlyal szemben. Nos, némileg majd betudják neki, hogy poéta. Hanem idejövételének alighanem más az oka. A főbíró legalább semmi ilyenfélét nem említett. Azt hiszem, a fitestvéremmel zördültek valamin össze.

— Félek, hogy mielőtt még a hadbíróság elé kerül, itt majd szemmel láthatja, mit teremnek ábrándozásai; — mondá szomorúan Salis-Zizers kapitány.

Főparancsnokunk, Galiot de Mandat, épen ekkor jött fel a lépcsőn Maillardoz alezredessel és néhány úrral. Maillardoz felszólította Bachmann őrnagyot, Glutz szárnysegédet, engem, Gibelint és több tisztet, hogy kövessük őket. Így mentünk együtt abba a terembe, melyben XV. Lajos kiskorúsága idején a kormányzótanács egybegyűlni szokott.

Ott találtuk az egész királyi családot, a két gyermek kivételével, akiket már lefektettek. A király és királyné meglepően elszántaknak mutatkoztak és mindenképen vigasztalták Erzsébet királyi hercegnőt, Lamballe és Tourzel hercegasszonyokat.

Mandat és Röderer az asztalhoz járultak és jelentést tettek a helyzetről. Mindaketten panaszkodtak Pétionra, Párizs mairejére, hogy a palota biztonságáról nem gondoskodott eléggé. Mandat mégis bizakodott, hogy így is elbánik majd a külvárosi csőcselékkel. A király ismételte rendes kívánságát, hogy lehetőleg minden vérontást kerüljünk. Ha a palotát nagyobb fegyveres erő védelmezné, mondá igazsággal Mandat, Santerre és cinkostársai bizonyosan őrizkednének, hogy vérontást kezdjenek; azonban gyengeségünk ingerelni fogja őket.

Végre megjött Pétion, akinek Mandat ismételten megizente, hogy jelenléte a Tuileriákban föltétlenül szükséges.

— Ugy látszik, a város nagyon ingerült; — szólítá meg a király épenséggel nem kegyes hangon.

— Ugy van, Sire, nagyon — mondá Pétion és szenteskedve hozzátette, hogy azért tartotta kötelességének,

személyesen a király közelébe jönni és biztonságáról gondoskodni.

Mandat megjegyezte, hogy ezt jobban teljesítette volna, ha megszerzi neki a 10.000 főnyi polgárőrséget. Alig egy ötödrészük jött el és azoknak sincs lőszerük.

— Miként történhetett — támadta meg a mairét, — hogy az én embereim alig kaptak 4—5 töltést, míg a marseilleieknek bőségesen osztogatták a töltéseket?

Pétion a verejtéket törölgette homlokáról. Ez csak tévedésből történhetett, hebegé. Azután panaszkodott, hogy a teremben nagyon tikkasztó a hőség és engedelmet kért, hogy távozhasson. Én azt vártam, hogy a király rögtön elfogattja e gyáva embert. De ő elbocsátotta. Pétion most a kerti terrasszon várakozott, míg megbeszélés szerint a törvényhozó gyűlésbe nem hítták s ott azután, szintén megbeszélés szerint a forradalmi választmány színlag elfogatta. Az erényes Pétion ekként fedezve volt, akárhogy végződjék is a támadás a Tuileriák ellen.

Egyébként ez az éj a forradalomnak még más hőseire nézve is tikkasztó lett. Barbaroux mérgett hordott a zsebében; Robespierre elbújt; Marat, miután hiába kérte Barbaroux, hogy lovasznak öltözve Marseillebe küldje, Dantonnál egy pincében rejtőzött el. Magát Santerret is Westermannak kivont karddal kellett kényszerítenie az indulásra: mind féltek a maroknyi svájciaktól.

NEGYVENNEGYEDIK FEJEZET.

A döntő viadal.

ALAMIVEL éjfél előtt, midőn a királyi család visszavonult, Bachmann meghagyta nekem, hogy az őrségeket a kerti oldalon végigjárjam. El is mentem Gibelinnel és gránátosaink egy kicsiny csapatával. Mindenütt rend volt. Egyszerre éles harangszó sívított az éjszakába.

— Ez a Saint-Roche vészharangja! — mondá Gibe-

lin. És legott sok, igen sok templom harangja csatlakozott hozzá s a béke áldozata helyett véres zendülést hirdettek.

Most a mi dobosaink is általános riadót vertek. Mindenki fegyverkezett és sorba állt. A Király-kapu őrségét megerősítették. Azután töltöttek. Dobpergés, paripák nyerítése, az ágyúk tompa dübörgése, megszámlálhatatlan néptömeg kiáltozása s mindezek fölött, majdnem az összes templomok tornyából, a harangok síró csengése — verte föl az éj csendjét. Borzadalmasan seép jelenet volt.

Ámde még órákba telt, míg a harc megkezdődött. Legénységünk nyugodt várakozással állt rendben. A nemesek két csapatba sorakoztak s az egyik a két öreg marsallt, d'Hervillyt és Viomesnilt, a másik a velük egy rangban levő Maillyt és Pont-l'Abbét választotta parancsnokának. Az öreg Valdouleur, kit időnként megnéztem, még mindig a régi helyén üldögélt. Mandat és tisztjei nem szívesen látták ez önkénteseket s el akarták távolítani őket a palotából; ugyanis féltek, hogy a hiányos fegyverzetű úri néptöbb zavart okoz majd, mint amennyit segít. De a királyné pártolta a trónnak e régi, hűséges szolgáit.

Végre megvirradt; vérvörös hajnalpír gyúlt ki az égen. Hírmondók jöttek egyre-másra, hogy Mandat főparancsnokot sürgősen a városházára hívják. Nagy nehezen rábeszélte magát, mert remélte, hogy megbékítheti a «commune»-t. Mindegyre nyilvánvalóbb lett, hogy a nemzetőrség mennyire megbízhatatlan. Legkívált gyanús volt a tűzértség. A legutolsó órában ugyanis hat ágyút hoztak, amelyeket nyílásukkal a Carroussel-tér felé fektettek talpaikra. Legénységük azonban olyan gyűlölködést mutatott a király ellen, hogy Bachmann erős őrséget állíttatott eléjük, mely megakadályozza, hogy az üteget az ellenség kezére játsszák.

A király, hogy a nemzetőrségben jobb érzületet keltsen, elhatározta, hogy személyesen végigjárja a csapatokat. Legelőbb megjelent a Carroussel-térre nyíló nagy kapuzat fölötti erkélyen. Hangos éljenzéssel köszöntötték.

Ezen felbátorodott és lement az udvarra. A folyosók, melyeken kíséretével végighaladt, visszhangzottak a kiáltástól: «Éljen a király!» és nagy kíséret csatlakozott hozzá. De már a lépcsőcsarnokban a pattantyúsok gonosz tekintettel és némán fogadták. Mentől messzebb ment a király, annál gyakrabban fogadta a dacos kiáltás: «Éljen a nemzet!» És az épen akkor érkező, új segédcsapatok már fegyvereikkel és kardjaikkal fenyegetőzve köszöntötték: «Éljen Pétion! Le a királlyal!»

A király az őt jellemző nyugodtsággal fordult el tőlük a mi csapatainkhoz, amelyek feszesen, katonai tisztelgéssel fogadták. Azután a kerti oldalra ment, ahonnan csakhamar hasonló, sőt már életét fenyegető kiáltásokat is hallottunk. A csöcselék egyre nagyobb számmal toladott a kertbe, végre is kényszerítette, hogy szemleútját abbahagyja. Kedvetlenül és szomorúan tért vissza XVI. Lajos a palotába.

És ekkor jött a városházáról a hír, hogy ugyanott Mandat főparancsnokot orozva agyonlőtték és pedig Danton izgatására, mint később kérkedve mondogatta. A «Commune» Mandat-t, mint a «nép ellenségét» hivatalától megfosztotta és elfogatta; azután a lépcsőn, kis fia mellett, meggyilkolták és holttestét rögtön a Szajnába vetették. Forradalmi bizottság Santerret nevezte ki a polgárőrség főparancsnokának.

Ezzel kétségtelenné lett, hogy a támadás megtörténik.

Ekkor merült föl először az a gondolat, hogy a királyi családnak a küszöbön álló harc elől a törvényhozó gyűlésbe kellene menekülnie. A király némi vonakodás után erre is ráállt, megint az ő sajátjaos eszméjének engedve, hogy így talán meggátolhatja a vérontást és neje és gyermekei életét bizonyosabban megmentheti.

A lépcsőcsarnokban tehát gyorsan egy védőcsapatot kellett összeszednünk a királyi család oltalmára, Erlach kapitány vezetése alatt. Az udvar tagjai közül csak a királyné, a két királyi gyermek és Erzsébet hercegnő mehettek a királlyal. A miniszterek, a département-beli

és városi tanácsosok, d'Hervilly, továbbá a mi törzskarunkból Maillardoz és Bachmann a katonai kísérethez csatlakoztak.

A Carroussel-térről nagy lármá hallatszott, mire az egyik ablakhoz siettem és láttam, hogy a lázadók főcsapata a Rue Saint-Nicaise felől most fordult be a térre. Sokan a marseilleiek új dalát kurjongatták, a többiek üvöltöttek:

— Le a királlyal! Le a pohos Vetóval! Halál a zsarnokra! Halál a cékla-seregre!

Egy perc alatt elárasztották a térséget. És sok ágyút hoztak magukkal és valamennyit a kapuzatnak szegeztek. Azután kiáltoztak, hogy menten nyissák ki nekik a nagy rácsoskaput s a feleletet meg sem várva, erőszakkal igyekeztek azt kifeszíteni.

Ugyanakkor rémülettel láttam, hogy a nemzetőrségi zászlóaljak elhagyják helyüket. Sokan átmentek az ellen-séghez, legelőször a tüzérek, akik ágyúikat rögtön a palotára irányították. Ekkor a nagy kapu mindkét szárnya csörögve zuhant le sarkából a földre és a tömeg ordítva hömpölygött a Király-udvarba.

— Végünk van! — mondtam és siettem a nagylépcsőre, egyben Valdouleurt még egyszer figyelmeztettem, hogy meneküljön. Felelet helyett föl húzta pisztolyait és némán maga elé tette.

Midőn a lépcsőcsarnokba értem, De Boissieu marsall éppen azt parancsolta a svájciaknak és a helyén maradt csekély számú nemzetőrségnek, hogy az udvarokból vonuljanak vissza a palota belsejébe. Dürler kapitány és százada csak nagy nehezen teljesítették e parancsot. Katonáink elszánt magatartása, a csillogó szuronyok és puskacsövek egyelőre még visszatartották a zendülőket; nem merték a harcot megkezdeni. Mi pedig felhasználtuk a szünetet és a lépcsőt gerendákkal eltorlaszoltuk.

De Boissieu marsall még egyszer megpróbálta az egyezkedést. Ámde az ordító tömeg, amely a palotába való bebocsátást követelte, túlharsogta beszédét. Ekkor a zsandárok is, akik még a lépcsőházban voltak, átmentek az

ellenséghez. Kalapjukat szuronyukra tűzve, kiáltozták: «Éljen a nép!» és a csőcselék ujjongással fogadta őket.

Ekkor Westermann, a Saint-Antoine-beli csapatok vezére, odalépett elénk — a «vitéz» Santerre ugyanis a városházán forgolódott és lándzsásainak vezetését az elsassi Hagenau hajdani íródeákjára bízta. Westermann megragadta Dürler kezét és mondá:

— Csatlakozzatok hozzánk! Jól bánunk veletek. Meg kell adnotok magatokat a nemzetnek!

Dürler felháborodással utasította vissza ez ajánlatot; hasonlóan cselekedett Reding és mi tiszték, akik a közelben álltunk, valamennyien.

Westermann dühösen fordult el tőlünk és csakhamar megkezdődött a harc. Néhány marseillei odakúszott a fal mentén és a közeli Szajnáról előkerített hajós-csákyákkal akarták embereinket a kapuzatról lerántani. Ekkor az óriás termetű disentisi Kastelberg gránátoshadnagy kettéhasította az egyik támadó koponyáját; most megszólaltak a Carroussel-térről az első lövések és megkezdődött a véres tánc. Megdőrdültek a palota ablakai is és egy jól irányzott sortűz a lépcsőházból megtette hatását. Ordítva menekültek a marseilleiek és Westermann emberei. Katonáink gyorsan kirohanásra sorakoztak; mintegy kétszázan, Dürler legelül, szuronysegezve nyomultunk le a Király-udvarba. Hej, de kereket oldottak előttünk a hősök! A hat ágyú az udvaron egy perc alatt a mienk volt. Sajnos, nem vehettük hasznukat; nem volt lőszerünk. Tehát legalább beszőgeztük. Tovább a Porte Royale-hoz. Egy sortűz a menekülők hátába! Hogyan szaladnak és bújnak az utcákban és sikátorokban! A Carroussel-téren is elfoglaltunk és beszőgeztünk hat ágyút; a Porte-Royale-t pedig 60 emberrel megszálltuk. A luzerni két Zimmermann, Emánuel, az apa és Sándor, a fiú, voltak olyan szerencsések, hogy a többi udvarokban három még ki nem lőtt ágyút foglaltak el. Ezeket a katonák ujjongva vonszolták a lépcsőház aljába. Most próbáljanak még egy támadást!

Velünk egy időben Salis-Zizers Henrik kapitány is kirohant a kerti oldalon és bátran előrenyomult a lovagló-

csarnok kapujáig, ahol szintén kézre kerített három ágyút. Azonban századát a Feuillantok terraszáról jött tüzelés erősen megtizedelte. Segítségért küldött hozzánk, hogy a zsákmányul ejtett ágyúkat visszahozhassa. Mi a másik oldalon annyira voltunk tőle, hogy Reding, Glutz Antal, Gibelin és én körülbelül 100 emberrel oda siethettünk. A golyók ugyancsak vígan fűtyörésztek fejtünk körül. Ekkor egyik elfoglalt ágyúnkat akartuk a tűzbe vinni. Reding egyszerre fölkiáltott:

— A karom!

Egy golyó eltörte felsőkarját. Én támogattam. Ő azonban fogait összeszorítva mondá:

— Sebaj! Sortüzet nekik, barátaim!

A sortűz eldőrdült és a Feuillantok terraszán szétrebbentek az emberek. Rudolf odaszólt:

— Kösd a zsebkendődöt jó szorosan a karomra. Így. Most legalább harcolhatok még a balkezemmel!

Eddig mindenütt győztünk. Ámde az ellenség felocsudott első rémületéből és ismét előbbre nyomult. Nekünk pedig fogytán volt a lőszerünk! Kikutattuk az elesettek és sebesültek töltenytáskáit — körülbelül 100 embert vesztettünk a kirohanások közben — és tartalmukat elosztottuk legjobb lövőinknek.

— Ha ezek a töltések is elfogynak, a puskaagy és szuronyaink egyetlen reménységünk! — kiáltottam a legényeknek.

A golyózápor közepette hajadon fővel és lélekszakadva futott eléink az öreg d'Hervilly marsall. Integtetett, kiáltozott és egy papírlapot lobogtatott a kezében.

— A király parancsára! — lihegett. — Hamar! A svájciak menjenek hozzá a nemzetgyűlésbe! Siessetek! Mentsétek meg a királyt!

Így és ilyenformán hangzottak szavai, melyeket heves taglejtésekkel ismételtetett jobbra-balra. Jöhetett-e volna kedvesebb parancs? Megkísérelni, hogy a királyt megmentjük és eközben meghalni — ennek legalább van értelme!

Salis kapitány tehát megparancsolta, hogy gyülekezőt

doboljanak. Aki meghallotta a dobpergést, odasietett és a golyózápor közepette, akár csak parádéra, szépen sorakozott. Körülbelül 200 ember gyűlt egybe a nagy lépcsőházban. Salis, Dürler, Reding, Pfyffer kapitányok és egy fél-tucatnyi tiszt rendezték a menetet, amely az elfoglalt ágyúkkal együtt dobszó mellett hagyta el a palotát.

Én azt a parancsot kaptam, hogy hamarosan egybe-gyűjtsem és utóvéd gyanánt Salis csapata után vezessem a felső emeleten levőket. Embereink mindenfelől futva jöttek a dobszóra, mely tompán hangzott végig a termen és folyosókon. Akikkel találkoztam, leküldtem, hogy a lépcsőház őrségét szaporítsam.

Az Oeil de Boeuf-terembe értünk. Az ablakoknál itt is, ott is holtak és sebesültek, akiket az ellenséges golyók leterítettek. Katonáink mellett számos nemest is láttam a saját vérükben. Szemem aggódva kereste a helyet, ahol egy órával előbb az öreg Valdouleur márkít hagytam és fájdalmas kiáltással rohantam oda. Az aggastyán keresztül-lőtt mellel feküdt a földön, mellette P. Secundus térdelt s épen az utolsó kenetben részesíté. A haldokló még egyszer föltekintett:

— Pro Deo et Liliis! — mondá halkan.

Megismert és odanyujtotta kezét.

— Teljesítsd kötelességedet és köszönts nevemben leányaimat! — suttogta elhaló hangon.

A padláson, a tető balusztrádjai mögött, mindenütt voltak még embereink; most is bátran lövöldöztek az ellenségre. Diesbach Hubert gróf, az utolsó tiszt, akit a legfelső erkélyen, szorosan a középső épület kupolája előtt találtam, épen biztatta embereit, hogy utolsó töltéseikkel a pattantyúsokat vegyék célba és ekkor közöltem velük a parancsot, hogy a palotát el kell hagynunk.

— Kár — mondá —, előbb mégis jó volna e semmi-házi tűzereket elpusztítanunk — de a parancs parancs!

Átsiettem még a másik oldalra, ahol szintén puskások álltak a tető-balusztrádok mellett. Egyszerre megdördült lenn az ágyú, amely a lépcsőház bejáratát védte. Tehát új támadás. Előre!

Midőn a második emelet lépcsőjére értünk, néhány menekülővel találkozunk a Diesbach századából.

— Erre már ki nem mehetünk! — kiáltották. — A csarnokot és a lépcsőházat elfoglalták. A kapitányt és bajtársainkat agyonverték. A lépcső, a kápolna, a csarnok tele van hullákkal. Jöjjön, uram, velünk! Még a mészárlás tart, elrejtőzünk a padláson vagy a fedélzeten!

Minden áron le akartam menni a lépcsőn. Erővel visszatartottak.

— Hasztalanul rohanna vesztébe, uram — mondá Brunner, ki szintén a menekülők közt volt. — Gondoljon édesanyjára és mentse meg magamagát és minket, ha lehetséges!

Igaza volt. Velük mentem. Egyelőre felszaladtunk a legfelső erkélyre a kerti oldalon és becsuktuk hátunk mögött a kicsiny ajtót.

NEGYVENÖTÖDIK FEJEZET.

Ég és föld között.

AZ ERKÉLY, amelyre léptünk, egyúttal lapos födele a néhány ölnyre kiugró kapuzatnak, amely három óriási emelettel épen a kupola tövéig ér föl. Ez utóbbinak négyoldalú, boltozatos teteje közvetlenül mögöttünk nyúlt a magasba, köröskörül meglehetősen magas balusztráddal, úgy hogy a kupolát veszedelem nélkül megkerülhettük és átmehettünk az udvari oldal megfelelő erkélyére. Az északi és déli épületszárny teteje több ölnyi mélyen volt alattunk és lehetetlennek látszott azokat elérnünk, ha esetleg üldöznek.

— Itt vagyunk hát ég és föld között, — mondám s némi borzadással tekintetem le a szédítő mélységbe. — Hogyan kerüljük ki e gyilkosokat, ha ide is feljönnek utánunk?

— Nos, egyelőre elég dolguk akad még odalenn — mondá Brunner. — Azt hiszem, a latrok nemcsak gyil-

kolni, hanem rabolni is szándékoznak. Megkeresik a pincét is bizonyára. Ha pedig amúgy igazán teleszárták magukat, nem ajánlom nekik, hogy itt fenn mászkáljanak. S mihelyt bejjeledik, majd csak lesompolyoghatunk valahogy a lépcsőn.

Valóban, ez látszott a menekülés egyetlen útjának. Eltorlaszoltuk tehát, amennyire lehetett, az erkélyajtót s őrt állítottunk eléje; azután a balusztrád mellett átmentünk az udvari erkélyre s ott hasonlóképen cselekedtünk.

A kerti oldalon a nagy fasort a forgóhídig egészen ellepték a halottak és sebesültek, mind a mi vörös, svájci egyenruhánkban; láttuk, hogy férfiak és asszonyok karddal és lándzsával miként gyilkolták sorra, aki még élt. A forgóhídon túl, XV. Lajos terén lövöldözés, kiabálás, kivont karddal vágató lovasság.

— Micsoda harc lehet amott? — kérdeztem.

— Testvéreinket kaszabolják! — felelte az unterwaldeni Wirz.

— Ne mondjunk egy «Üdvözlég Máriaát» szegény lelkükért? És az én bátyám szintén ott van! — szólt a kis Jost könnyes szemmel.

Letérdepeltünk tehát és kiterjesztett karokkal elmondunk öt Miatyánkat és Üdvözlég Máriaát és hozzátettük: Adj, Uram, nekik örök nyugodalmat.

Ámde imádságunknak borzalmas kísérete volt. Lövöldözés, átkozódás, halálhörgés nemcsak a kertben, az udvarokban, a terrasszokon, közvetlenül alattunk, hanem a palota folyosóin és termeiben is, ahol a dühöngők mindenkit legyilkoltak, aki útjukba akadt. A szerteúzott ablakokból holtakat és élőket vegyesen dobáltak le a mélységbe; azután hamar következtek a szekrények, asztalok és a legdrágább bútorok töredékdarabjait magas halmokba rakták és meggyújtották. S ekkor a furiák elővonszolták agyonvert testvéreinket, hulláikat belevetették a lángokba és férfiak és asszonyok vértől és bortól ittasan kezdtek e tüzek körül táncolni, rekedten üvöltözve *Ça ira* nótájukat.

A rémes jelenetek a tűzvilág mellett tovább folyta-

tódtak az éjszakába. És ekkor a lángok belekaptak az istállókba és fa-barakkokba a Svájciak-udvarán. A tűzcsóvák csakhamar nyaldosva csúsztak fel a Marsan-pavilonra és a szomszédos épületszárnyra.

— Az Isten szerelméért! — kiáltottam. — Végünk van. Egy negyedóra múlva ég a palota. Mi lesz akkor velünk?

Társaim rémülettel nézték a rohamosan növekvő tüzet.

— Bizony hozzá kell látnunk, hogy miképen szabadulhatunk — hagyta helyben Wirz. — Idefenn nincs maradásunk.

Rövid haditanácsban elhatároztuk, hogy a kis Jost, aki erre bátran ajánlkozott, előörsként lemenjen a lépcsőn.

— Csak a legközelebbi emeletig — mondtam. — Ha oda eljuthatunk, remélem, a Flóra-pavillon közelében megtalálom a titkos lépcsőt s azon megmenekülünk.

A kis fiúval levettettük katonai zubbonyát, hogy mindjárt rá ne ismerjenek, gyorsan elszedtük a köveket, amelyekkel az erkély ajtaját eltorlaszoltuk és óvatosan ki-osontattuk a lépcsőre. Alig néhány perc múlva már visszajött hozzánk.

— Jönnek! — suttogá. — Legalább 20 ember, vödörökkel.

Gyorsan eltorlaszoltuk megint a lépcsőt.

— Mi lesz most? — kérdeztem. — Ezek alighanem városi tűzoltók. Megadjuk-e magunkat nekik?

— Semmi áron! — felelték társaim. — Ha ők meg nem gyilkolnak is, agyonvernek azok az ördögök odalenn.

— Akkor csak egy út van, amelyen már az előbb is tünődtem — mondá Brunner. — Hamar utánam a másik oldalra!

Követtük őt és belülről máris döngették és rázták az erkélyajtót.

Midőn a túlsó oldalra értünk, a leleményes fickó megmagyarázta tervét. Közvetlenül az erkély alatt volt egy nagy, háromszegletes homlokfal, amely a kapuzat három sorban egymás fölé emelkedő oszlopainak záradékát képezte. E homlokfalnak ferdén találkozó két felső széle

lenyúlt az oszlopok legfelső gerendapárkányáig és ezen, úgy tetszett, nem lehetetlen elérni a balusztrádokat, amelyek a két nagy épületszárnyat környezik. Szédülni természetesen nem szabad. A fal szélessége épen három lábnyi volt.

— Egészen könnyű a dolog; — biztatott bennünket Brunner. — Ha egyszer lenn vagyunk a sima párkányon, a többi gyerekjáték. Hiszen olyan széles, akár egy kocsit. Csak ne nézzetek le a mélységbe!

Wirz és Krisztián menten ráálltak. Unterwaldenben, zergevadászatok alkalmával, a Brisennek és Titlisnek sok gonoszabb sziklacsúcsait megmászták.

Brunner már felugrott a balusztrádra és ereszkedett lefelé a homlokkal csúcsára. A nyaktörő útnak tulajdonképpen ez az első része volt a legveszedelmesebb; mert ha az ember, kezével a balusztrád egyik oszlopocskájába fogózva, kívül leereszkedett, lába még nem érte el a homlokkal csúcsát, hanem még jó két lábnyit esnie kellett. Azonban egy óriási, aranyozott rézből készült korona, amelyet két génusz tartott a homlokkal tetején, épen e helyen olyan korlátfélét képezett, hogy az ember kevésbé tartott a szédüléstől.

Brunner merészen megpróbálta a csekély ugrást és felkiáltott:

— Egészen szilárdan állok itt. Adjátok le a Jost gyereket!

A fiú bátran ugrani készült. Ámde mi nem engedtük, hanem karjánál fogva bocsátottuk le a mélységbe.

— Jól van! — hangzott alulról. — Most azonban harmadik ember itt el nem fér. Majd én előre megyek és megkeresem az utat e figurák mögött. A Jóska velem jön és ha kiáltok, csak ereszkedjenek le bátran a falra.

A fehér márványból faragott génuszok, amelyek az óriási koronát tartották, részint a falra nehezedtek, részint szabadon lebegtek a levegőben.

— Most! — kiáltotta Brunner.

A boldogságos Szűz és őrzőangyalom oltalmába ajánlottam magamat s néhány percnyi rettegés után a homlokkal tetején álltam. De ha a koronába meg nem kapasz-

kodhatom, azt hiszem, lezuhantam volna a mélységbe. Azután keresztülmásztam az egyik géniusz vasrúdjain és magasra emelt szárnyai alatt. De midőn az alsó végére értem, veszedelmes hely következett. Mintegy két ölnyire odább, a kapuzat homlokzatával együtt, véget ért a ferde fal. Ott azután kiugró szegletét megkerülve át kellett lépnem a gerendapárkányra, amely az épület előrésznének keskeny oldalán és a középső épület jobboldali harmadrésznél huzódott el és végre ennek sarka körül a palotaszárny fedeléhez csatlakozott.

Csüggedten kapaszkodtam a géniusz lábába és a kis Jostnak és Brunnernek biztatása is aligha vett volna rá, hogy tovább menjek. Ekkor segítségemre jött Wirz. A rettenthetetlen zergevadász odanyújtotta nekem kezét s míg most ő maga fogódzott bele a géniusz lábába, amelyet én eleresztettem, támogatásával szerencsésen eljutottam az architráv sík és meglehetősen széles koszorúpárkányára.

Már megkönnyebbült a lelkem és azt hittem, legyőztük a nehézségeket; mert csakugyan nem volt olyan nyaktörő dolog, lassan kúszva és a falnak fordulva előrehaladnunk és baj nélkül elértük a középső épület jobb oldalát.

— Megálljunk; — mondá itt Brunner. — Itt megint utunkban áll egy ostoba figura. No de ez nem olyan veszedelmes. Jobb lábadat tedd a talapzatra, fogd meg a karját és dobd át magadat — így! Majd előbb megcsinálom én.

— Ide át vagyok már; — kiáltotta a fiú. — Tessék csak bátran utánunk, egy szikrát sem veszedelmes.

— Tehát Isten nevében előre! — Főlegyenessedtem, lábamat a talapzatra feszítettem, megragadtam az embermagasságnál nagyobb alaknak csípőjére hajló egyik karját és szerencsésen átjutottam a másik oldalra. Tudtam, hogy még egy második kariatid alak is elállja utamat és siettem, hogy ezt az utolsó akadályt szintén legyőzzem.

Ekkor azonban oly pillanat következett, amelynek pusztá emléke is megborzogat. Épen elértem a kariatidot, midőn az erkélyről hangok hallatszottak.

— Itt mászkálnak az átkozott cékla-vitézek! — kiáltotta az egyik. — Lövöldözzük le őket, mint a csókákat!

A szobornak ezen az oldalán egészen fedetlen cél-táblájuk voltam; sőt a csekély távolság miatt szinte lehetetlen volt, hogy elhibázzanak. Gyorsan kiléptem tehát a talapzat szélére és átvetettem magamat a szobor háta mögé. Már eközben is két golyó sivított el fülem mellett, a harmadik pedig a márványalakot érte. Azonban szerencsésen átjutottam a fedett oldalra és meglapultam mellette. A gyilkosok csak engem láttak. Brunner és a kis Jost már átkapaszkodtak a pavillon másik oldalára, a két unterwaldeni és az entlebuchi pedig éppen alattuk álltak, úgy hogy csak akkor láthatták volna őket, ha kihajolnak az erkély balusztrádján.

Midőn a lövések eldördültek, Wirz éppen elhagyta az első szobrot és Krisztiánnal együtt entlebuchi bajtársukat készültek átsegélni a veszedelmes helyen. Ekkor azonban igazságos haragja egy percre elfeledtette vele az okosságot. Lekapta puskáját, amelyet a zergevadászok szokása szerint hátára vetve hordott, célozott és mielőtt rákiálthattam volna, hogy az Istenért ne tegye, már eldördült lövése. Természetesen talált is, amit áldozatának halálordítása bizonyított. Ámde ekkor az erkélyen levő csapat valószínű irtó tüzelést kezdett ellenünk.

— Krisztián, nyujtsd által a fegyveredet, onnan úgysem lőhetsz rájuk — kiáltotta Wirz és menten eldördült a második lövés, szintén halálos eredménnyel. Ekkor én is előrántottam pisztolyomat és mindkét csövét egymásután kilőttem üldözőinkre. Azt hiszen, az én lövéseim is találtak; annyi bizonyos, hogy a latrok gyors tüzelésünkre átkozódva húzódtak vissza a balusztrádtól.

— Most gyorsan ide hozzám, mielőtt a gyáva fickók új sortűzzel támadnak reánk! — kiáltottam át társaimnak és kariatidom mögül kémleltem, hogy a derék unterwaldeniek miképpen segítik el a szobor mellett a szegény entlebuchit, kit az udvarról felhangzó kiabálás és lövöldözés még jobban megszádított. Wirz átnyujtotta neki a

kezét, Krisztián pedig támogatni akarta. A derék ember azonban így szólt:

— Nem. Ha bajom esik, titeket is haszontalanul magammal rántalak a mélységbe. Majd megpróbálom magam!

Még láttam, amint lábát a talapzatra tette, azután hallottam, amint halkan mondá: Uram, könyörülj meg szegény lelkemen! — s mindjárt utána hangtalanul lezuhant a szédítő mélységbe. Lezuhanása annyira megrémített, hogy ha a kariatid karjába nem fogódzom, bizonyosan utána estem volna. A két unterwaldeni közrefogott és szerencsésen elvitt a tető ótalmazó balusztrádja mögé.

Brunner és a Jost fiú már ott vártak bennünket. Néhány percnyi pihenés után a balusztrád mentén elsompolyogtunk a Flóra-pavillon felé, hogy biztos helyre jussunk a golyók elől.

Végre elértük a palotának azt a részét, amelyben a királyi család lakott.

— Itt valami padlásablakot kell keresnünk, vagy pedig felszakítanunk a háztetőt — mondám.

Brunner és a két unterwaldeni hozzáláttak a kereséshez és a pirosuló tűzfénynél, amely eközben hatalmasan fellobbant, csakhamar találtak egy nyílást. Tágas padlásra jutottunk. Óvatosan tapogatóztunk előbbre.

Brunner ráakadt egy kicsiny padlásablakra s midőn kiteszította tábláját, a beeső tűzfény rettenetes képet tárt elénk. A küzdelem és mérszárlás erre a padlásra is felhatott. A királyi ház számos szolgáját verték itt agyon.

Brunner azt tanácsolta, hogy katonakabátunkat cseréljük el a meggyilkoltak véres zubbonyával és tegyük fejünkre vörös sipkáikat; csakis így szabadulunk meg elevenen a palotából. Noha borzongó ellenkezéssel, de kénytelenek voltunk megtenni.

Ekkor valamelyik alattunk levő szobában zavaros zsvajt hallottunk.

— Részegek, akik még javában dőzsölnek — mondá Brunner, a földre szorítván fülét. — Halljátok csak, hogyan ordítják rekedt torokkal a marseillei nótát!

Mielőtt még közbeszólhattam volna, Brunner már fölfedezett egy lépcsőt, épen ahhoz az ajtóhoz, amely mögött a tivornyázók daloltak és kiabáltak. És csakugyan, kinyitja az ajtót és a két unterwaldenivel belép. Én a kis Josttal és a bicegő aargauival künn maradtam a lépcsőn.

— Vive la Nation! — rikoltották a sansculottok.

— Vive la Ration! — felelte Brunner és minden teketória nélkül felkapott az asztalról egy üveget és jót húzott belőle. Azután odakínálta a két unterwaldeninek és elég ostobán, igazi svájci néketséggel mondá:

— E' jobb itóka ám, mint a walchwili vagy a rote-trotte!

A sansculottok és marseilleiek, kik még nem voltak mind egészen részegek, egyszerre fülelni kezdtek és összevissza kiabáltak:

— Micsoda! Hát ezek nem franciák? — Erre rájuk rontottak.

Természetesen, nem hagyhattam cserben honfitársaimat. Kivont karddal ugrottam tehát melléjük. Mintegy tizenketten lehettek hatunk ellen — a kis Jostot is számítom, mert olyan bátran verekedett, mint akármelyikünk. Csakhamar felülkerekedtünk. A két unterwaldeni hirtelen felborította az asztalt s így vagy hat embert részint alája temettek, részint elzárták őket a többiektől. Azután pedig olyan erősen csapkodtak maguk körül a puskaagglyal, hogy néhány perc alatt több ellenfelünk derekasan helybenhagyva hevert a földön. Egyszerre egy hórihorgas fickó, ki valahogyan kikászolódott az asztal alól, oldalvást egy palackot suhintott felém. A csapás, amelyet halántékomra mért, kétségtelenül halálos lett volna, ha a kis Jost fiú épen az ütés pillanatában kissé félre nem hártja azzal, hogy a dühöngőnek lába közé futott s ekként elejtette. De a palack mégis megsértette orromat és a bal szemem fölött szilánkokra pattant. Vérrel borítva, egyetlen jajkiáltással tántorodtam a falnak.

Társaim segítségemre siettek. A marseilleieket és a sansculottot, aki megsebesített, harcképtelenné tették. A többiek kegyelmet kértek és meg is kapták, jóllehet

mást érdemeltek volna. Ekkor Krisztián kiszedte az üveg-szilánkokat, amelyek az arcomba s talán a szemembe is furódtak. Víz hiányában borral mosta ki a sebeket és biztatott, hogy magam is igyam egy kortyot; ugyanis csepp híja volt, hogy el nem ájultam. Azután bekötözte a fejemet és megpróbáltuk, hogyan juthatunk ki a palotából.

Legyőzött ellenségeinkre rázártuk az ajtót, azután lementünk a csigalépcsőn. Szerencsésen leértünk a földszintre és az egyik ablakon át ki a kerti terrasszra s ekként elkerültük a nagy kaput és az udvart, a hová a tűzvész a tömeget csábította.

— És most hová? — kérdezték társaim.

— Ti valamennyien a Faubourg Saint-Martinba mentek Keyser főbíróhoz, Brunner tudja a házat. Valamelyik pedig kísérjen el lakásomra!

NYOLCADIK KÖNYV.
A SAINT-GERMAINI APÁTSÁG.

NEGYVENHATODIK FEJEZET.

Két különböző testvér.

FOSZTOTT és rettenetesen megcsonkított hullák fölött végre eljutottunk a narancsosba, a kert legtávolabbi részébe. A kerítésnél szolgáló vasrács előtt egy nő álldogált. Midőn a fakó holdvilágban jakobinus-sipkáinkat és rongyos zubbonyainkat megismerte, el akart rejtőzni a magas oleander-cserjék mögé. De ugyanabban a percben meghallotta, amint Brunnernek valami üzenetet mondtam a főbíró számára és megismerte hangomat.

— Damján! — kiáltotta és gyorsan odalépett hozzánk — téged a jó Isten küldött és a Boldogságos! Hamar, segíts hazavinnem Rudolfot!

Valdouleur Márta volt.

Midőn az ágyúk megdördültek és a Tuileriák felől puskák ropogása hallatszott, bátor szívének nem volt otthonmaradása. Községes asszonynak öltözve, dacára Izabella ellenzésének, kötszerekkel a vész helyére sietett.

Midőn odaért, a tulajdonképeni harcnak már vége volt s megkezdődött a védtelenek és sebesültek iszonyú lemészárlása. Egyetlenegy megsebesült svájcit vagy nemesembert sem hoztak ki a palotából, csupán véres tagjaikat és fejüket, lándzsákon és dorongokon. Bármilyen erőslelkű volt Márta, ezekre nem mert fölpillantani, mert félt, hogy öreg édesatyja vagy a Rudolf fejére ismerne köztük.

Órák hosszat marasztották így a Rue Saint-Nicaise egyik földszinti helyiségében. Csak késő délután sikerült a sebesültektől távoznia, azzal az ürüggyel, hogy új

vásznat és tépést hoz. Ebben is a nemzetőrség egyik tisztje volt segítségére; máskülönben a durva fickók a szép polgárnőt erővel ott tartóztatták volna.

— Itt már nincs mit kötöztetned, galombom — szól az. — Hanem itt mellettünk, a Svájciak-udvarában vígan járja a tánc és ha kedved van velük tartani — allons!

Vértócsákon és hullákon keresztül eljutott a nagy lépcsőcsarnokba. Magát a lépcsőt valósággal elzárta a sok holttest; ugyanis ezen az egy helyen mintegy 80 svájci esett el, szorosan egymás mellett. Tudta, hogy atyját a király előszobájában kell keresnie; nekibátorodott tehát és fölment a vérrel csepegő lépcsőkön. Azonban nem találta meg és csak tőlem hallotta hősi halálának biztos hírért.

Ekkor abban a hitben, hogy atyja megmenekült, lement a kertbe és ott kereste az elesettek közt vőlegényét. Már sötétedett, midőn végre megtalálta a lépcső mellett, amely a Feuillantok terrasszára vezet. Márta rögtön megismerte újján a jegygyűrűt. Midőn letörölte a vért homlokáról és megcsókolta sápadt ajkát, érezte, hogy él. A nagy vérvesztés ejtette halálszerű aléltásba.

Márta hiába próbálgatta, hogy Redinget a kertből kivigye. Csak nagy erőfeszítéssel sikerült a halálra bágyadtat az oleander-cserjék mögé rejtienie, ahol valamivel nagyobb biztonságban volt a csőcselék dühétől.

Magától értetődik, hogy Márta a maga és Rudolf viszontagságait akkor nem mondhatta el nekem olyan bőven, amint azt később hallottam és most elbeszélem. Néhány röpke szóval csak annyit mondott, hogy vőlegénye súlyosan megsebesült és odavezetett hozzá. Reding kezét nyújtott nekem és örült, hogy én is megmenekültem.

— De szintén megsebesülve; — mondá és bekötött fejemre mutatott. Veszedelmesen?

— No, veszedelmesebb is lehetne! — válaszoltam. — Köszönjük meg a jó Istennek, ha elevenen és félszemmel kilábalhattunk a bajból.

A két unterwaldeni néhány karóból, amelyekkel a kertész máskor dísz-cserjéit igazgatta és fűzfavesszőkből meglehetősen hordozóágyat tákolt össze. Ráfektettük Redin-

get. Azután merészen elindultunk a narancsos kis kapuján a ferdén szemközt levő Saint-Florentin-utca felé. Ott belénk botlott a polgárőrség egy cirkáló csapata.

— Megállj! Mit cipeltek, polgártárs? — kérdezte az őrjárat vezetője.

— Egy megsebesült testvért; — felelte egészen arcátlanul Brunner, aki ingujjban ment legelül.

— Hah, ezt is gonoszul helybenhagyták az átkozott céklások! — kiáltotta a banda egyik tagja.

És útnak eresztettek.

Minden további kaland nélkül szerencsésen eljutottunk a Hôtel de Malte-ba.

Redingnek abban a szobában vetettek ágyat, amelyikben azelőtt az öreg márki lakott.

Menyasszonyomat, Izabellát, atyja halála és bizonyosan a rajtam és Rudolfon esett sebesülés miatt is, annyira elfogta a fájdalom, hogy csupán panaszt és jajgatást hallottam ajkairól. Kezét tördelte és pörölt az éggel, hogy ilyen csapást bocsátott ő reá s testvérére, mireánk és a királyra. Egészen másképen viselkedett az erőlelkű Márta. Ő is sírdogált csendesen, magában, de egyetlen panaszszót sem ejtett; ehelyett, amennyire tehette, gondozta sebeinket addig is, míg eljön az orvos, akiért nyomban elküldött. Mindeneelőtt lágy szivaccsal és tiszta vízzel óvatosan kimosta Rudolfnak kardcsapástól származó sebeit. Reding karját, amelyen még mindig rajta volt a kendő, amelyet én csavartam reá, nem merte bántani.

Most reám került a sor. Márta óvatosan leoldozta a kendőt sebesült szememről. A seb láttára annyira elrémült, hogy nem fojthatott el egy halk sikoltást. Izabella meghallotta, odafutott s midőn erősen megdagadt, vérrel borított szememet, vagyis a daganatot, amely a szemgolyót ellepte, megpillantotta, a szegény leány ájultan rogyott a földre. Mártának előbb őt kellett Brunner segítségével a szomszéd szobába vinnie, ott ecettel és egyéb szerekkal magához térítenie, csak azután foglalkozhatott velem. Márta mentegette hugát, hogy még gyermek és holnap már szőgyelni fogja gyöngességét. Keserűen elmosolyod-

tam és azt mondtam, el tudom képzelni, hogy ez az ütés a szememen épenséggel nem tehet szebbé és Izabella kisasszonyt nem is fogom kényszeríteni, hogy ilyen fél-szemű legényhez menjen feleségül.

Amint ezt mondtam, megjött végre a doktor. Ugyanaz a méregkeverő, a «Menekvő Halál» gazdája, aki Valdouleur márkít először bekötözte. Mást seholsem találtak.

A kurta emberke pulykakakasként fújt és dohogott a bánásmód miatt, amellyel egykoron ugyanezekben a szobákban illették. Csakis tisztán az emberszeretet bírta rá, hogy nagy művészetét a szenvedő emberiségnek ezekben a szobákban még egyszer rendelkezésére adja.

Ilyetén beszéd után, amelyet az előszobában hallatott, belépett hozzánk sebesültekhez, a fejét hátraszegve s aranyfogantyús nádpálcáját orrára illesztve. De amint ránk nézett, felkiáltott:

— Micsoda? Hiszen ezek svájciak! Igen, igen, ismerem ezt a nyurga, kékszemű, embert. — De hát hogyan kívánhatják tőlem, hogy ezekre az emberekre, akarom mondani, ezekre a gyilkosokra, akik az erényes nép közé tüzeltettek, pazaroljam a tudományomat?

— Nos, az erényes nép lőtt először mireánk, azután pedig a védteleneken, sebesülteken és a holttesteken olyan undokságokat követtek el, amelyeket még az irokézek is szégyelnének; — szóltam vissza.

Azonban Márta kisasszony sokkal ügyesebben cáfolta meg a kuruzslót, mint én. Két louisdort tett az ágy mellett levő asztalkára és mondá:

— Mirevaló a disputálás, doktor úr? Az ön tiszta emberszeretete bizonyosan elfelejti kissé e két sebesültnek nemzetiségét és csak az embereket látja bennök, akik segítségére szorulnak.

A doktor mélyen meghajolt Márta felé és mondá:

— Ha erről az oldalról támad ellenem, szépséges kisasszony, megadom magamat. Az emberiség nevében sohasem appellálnak hiába hozzám!

Ezzel mellényzsebébe dugta a két aranyat.

Felgyűrte a kabátja két ujját és Reding sebeit kezdte

vizsgálni. A fején levő sebeket nem tartotta okvetlenül halálosaknak, néhány öltéssel összevarta és tapasszal le-
ragasztotta a sebeket. A kar sérülése gonoszabb. A csont
eltört, talán szilánkokra hasadt. Helyre akarta igazítani,
a mi szegény Rudolfnak iszonyú fájdalmakat okozott, mert
az egész meg volt dagadva és gyulladva. Végre zsindelyek
közé illesztette karját és erősen lekötözte.

Azután az én szememet vizsgálta meg a jeles férfiú.
Rettenetes kínokkal gyötört, midőn erőszakosan próbál-
gatta, hogy dagadt és sebes szemhéjamat fölfeszegesse.
Egyszer azt gondolta, sikerült szándéka és megkérdezett,
látok-e valamit?

— Szó sincs róla! — mondtam.

— Akkor vége a szemének; — válaszolta.

Hallottam, hogy Izabella a szomszéd szobában han-
gosan felsikoltott.

Ezzel a doktor elment.

Márta nem engedte, hogy a házból elvitesssem magamat,
azért a felső emeleten levő üres szobába helyezett el,
épen Reding fölött.

Rég elmúlt éjfél, midőn végre én is lefekhettem
ágyamban. A heves fájdalom, amelyet hideg borogatással
próbáltam enyhíteni, elűzte szememről az álmot; Reding
nyöszörgése, melyet egészen tisztán hallottam, szintén
zavart. És minő gondolatok kavargtak lelkemben! A rémes
nap minden borzalmassága; azután meg sorsom bizony-
talansága. Visszajutok-e még házamba? Félszemmel —
vakon? Természetesen Valdouleur Izabella nélkül. S vajjon
Veronka már a kolostorban lesz? Vajjon ő sem szeretné
többé a félszeműt, ha ugyan magát Istennek még el nem
jegyezte?

Azután eszembe jutottak derék bajtársaim, akik bizo-
nyára majdnem mind meghaltak és szégyeltem, hogy a
szörnyű csapás közepette, amelynek szép és derék ezre-
dünk áldozatul esett, én enmagammal és Valdouleur Iza-
bellához való viszonyommal bibelődök.

NEGYVENHETEDIK FEJEZET.

Csendes esküvő.

ÁSNAP jelentékenyen megenyhültek fájdalmaim, úgy hogy több órát meglehetősen nyugodt alvásban töltöttem. Midőn este felé fölébredtem, annyira jól éreztem magamat, hogy lemehettem Redinghez. Aránylag az ő állapota is megjavult; melancholiája mindazáltal nem hagyta el, megint közeli haláláról beszélt.

Brunner szörnyű híreket közölt velem. A csőcselék azokat az őrségeket, amelyeket a három párizsi kaszárnyában hagytunk, kézrekerítette és szekereken a Grève-térre hurcolta, ahol mind a 85 embert lekaszabolták. Ugyanez lett az őrcsapatok sorsa minden állomáson. Ha tehát elárulna bennünket valaki, mi is a legrosszabbat várhatnók s én bizony rettegéssel gondoltam a minket gyógyító méregkeverőre. Mert nagyon képesnek tartottam arra. Megemlítettem ezt Valdouleur Mártának és ő megígérte, hogy pénzzel és egyéb busás ajándékok ígéretével megvásárolja majd hallgatását.

Ezekben a napokban, minthogy életünk kockáztatása nélkül az utcára ki nem mehettünk, igen jó hasznát vetjük a kis Jostnak. Őt küldtem el Keyser főbíróhoz, hogy elmondja állapotunkat és abbeli kérésemet, hogy a főbíró úr ne várokozzék reánk, hanem mihelyt jó alkalom kínálkozik, hagyja el Párizst.

Keyser annyira jóságos volt — és e bátor cselekedetét az ő nagy óvatossága mellett kétszerre többre becsültem — hogy a következő éjjel személyesen eljött hozzánk a Hôtel de Malte-ba. Elmondta, amit bajtársaink sorsáról megtudhatott. A tiszteknek majdnem felerésze elesett a harcban s tíz-tizenkettő hadifogságba jutott. Az egész királyi családot is szigorú rabságba vitték a «Temple»-ba, a templomos vitézek régi várkastélyába.

— A király ügye elveszett; — végezte szavait Keyser.

Még ha a braunschweigi herceg diadalmasan vonulna is be Párizsba, a franciáknak ez a király már nem kell. Nincs meg benne az a határozottság, a mi ilyen zavaros időkben szükséges. Reánk nézve pedig az lesz a következés, hogy a svájci kormányok haza rendelnek bennünket; sőt talán a törvényhozó gyűlés még előbb is elbocsátja a svájci ezredeket. Ez esetben a hadi fogságba esett tiszteket és legénységet is szabadon bocsátják. Az én szándékom az, hogy elrejtőzve nyugodtan bevárom visszahívásunkat vagy elbocsátásunkat. Akkor majd útlevelet is kell adniok és biztos fedezettel és a népjog ótalma alatt távozzhatunk Franciaországból.

Mi helyeseltük ezt, hozzátevéen, hogy aligha merik Svájcot kényszeríteni, hogy Ausztriához és Poroszországhoz csatlakozzék és Franciaországnak hadat üzenjen. A főhadbíró rábólintott. Mi tehát nem igen félhetünk. Azonban egy valakit mégis féltek — s ez a mi nagyon kedves barátunk, Bachmann őrnagy. Őt a jakobinusok személye szerint gyűlölik. Robespierre, Marat, Danton a fejét követelik. Bachmann adta ki a parancsot az öldöklésre. Már egy külön forradalmi törvényszék kinevezéséről is suttoznak, hogy ez elé állítsák majd őt és a többi tiszteket. Ki kellene őt valahogy szabadítanunk körmeik közül; — és én ezért jöttem hozzátok. Salis-Servis kapitány Párizsban van, azt kell megnyerni szószólóul.

— De hiszen azt mondják, főbíró úr, hogy a kegyelmed vádjára rendelték ide, hogy a hadbíroság kérdőre vonja, amiért megszegte a királynak fogadott hűségesküt; — szóltam.

— Nem úgy van! — felelte Keyser. — Én nem tettem panaszt ellene. Igaz, hogy történt valami ilyesféle, de már egy évvel ezelőtt; akkoriban, midőn a szerencsétlen királyt Varennesből visszahozták, aláírt egy «hűségesküt a nemzetnek». Emiatt kellett nyilatkoznia százada előtt s azután elnézték neki a dolgot, mivelhogy poéta és fantaszta. Nem mint vádlott, hanem mint vádló jött most Párizsba. Bachmann alezredes, a mi kedves őrnagyunk fítestvére, őt és néhány hasonló érzésű társát a szabad-

ságért való illetén rajongásuk miatt az ezred színe előtt kérdőre vonta. És most Salis idejött és d'Affry útján ki akarja eszközölni, hogy az alezredes őt nyilvánosan megkövesse. Azt mondják, eltökélt szándéka, hogy ez esetben a hadügyminiszterhez, sőt ha szükséges, a törvényhozó gyűléshez fordul; ezért van itt.

— És mi most megkérjük, hogy közbenjárjon ugyanannak a fitestvéreért, akit halálos ellenségének tart? — mondá Reding.

— Salis-Seewist ismerem — kiáltottam én. — Ő minden izében nemes lélek. Elméje az új eszméktől megkábultan tévedhet, de a szíve nem!

— Ezt tartom én is felőle; — mondá Keyser. — Azért jöttem ide és kérem kegyelmedet, kedves Muos, nyerve meg szószólónak a jó Bachmann őrnagy ügyében. Ha Bachmann a tervezett forradalmi törvényszék elé kerül, elveszett. Siessenek tehát s az Isten áldja meg fáradozásukat.

Tudakozódtam Keysertől még P. Secundus felől, akit a Tuileriákban a haldokló Valdouleur márk mellett láttam utoljára.

— A derék kapucinus szinte csodálatos módon megmenekült; — beszélt Keyser. — Midőn a király parancsára a legutolsó nagyobb csapat a Tuileriákból eltávozott, ő a haldoklókat vigasztalgatta a lépcsőházban. Katonáink ekkor közrefogták s így majdnem erőszakkal kiragadták a biztos halálból. Künn a téren nem bántották, mert nem volt egyenruhája s így egyszerű polgárnak nézték, aki véletlenül került a dulakodásba. Ekként menekült meg. Tudom is lakását a Rue de Grenelle-ben.

Márta kisasszony elkérte a páter címét, lekísérte a főbíró a lépcsőig, úgy látszik, még valamely fontos dologról is tanácskozott vele, mert jóidőbe került, míg visszajött.

Én pedig rögtön leültem és levelet írtam Salis-Seewisnek, melyben sürgősen kértem, hogy másnap este látogasson el hozzánk.

Napközben néhány szót váltottam Mártával Izabelláról. Megkérdeztem, hogy testvére bele tud-e törődni

abba, hogy elrútultságom dacára is szeressen, avagy végképen lemond kezemről?

Márta nagy szeretettel iparkodott mentegezni testvérét; hiába, igen nagy gyermek ő még és megszabdalt arcomat nem tudja nézni. Isten nevében tehát tűrjek még kissé. Ha majd a sebek behegedtek és elvesztett szememet egy kendőcskével bekötöm, bizonyosan erőt vesz majd érzésén és mint férjét szeretni fog.

Megkértem Mártát, hogy a világért se nógassa testvérét rábeszéléssel vagy szemrehányással. Ha szíve önkéntes hajlandósággal nem vonzódik hozzám, a keze is értéktelen előttem.

Alkonyatkor eljött Salis. Időnkint írtunk ugyan egymásnak, de több mint három éve, hogy nem láttam. Természetesen nem egyenruhában jött, ámde polgári öltözete is, minden egyszerűsége dacára, igen előkelő volt és elárulta a nemesembert. Első látásra elbűvölte Izabellát, aki nénjével a szobában időzött. Izabella épen nem titkolta a csodálkozást, amellyel az idegent szemlélte; Márta hasztalan intette dorgáló tekintettel.

Salis természetesen legelőször Reding állapotáról tudakozódott, meg az enyémről. Nagy keserűséggel beszélt a bánásmódról, amelyben főlebbvalója részesíté. Minden követ megmozdít, hogy a francia hadseregbe nevezzék ki kapitánynak. A Salis-Samaden ezredbe, amint d'Affry akarja, többé vissza nem megy.

Miután kissé kiadta mérgét, előhozakodtam Keyser és a magunk kérésével.

— Itt az alkalom, hogy eleven szöveget gyűjthetsz az alezredes fejére, ha megmented fitestvére életét; — mondtam végezetül. — Egyúttal mindnyájunkat a legszivesebb hálára köteleznél; mert Bachmann őrnagyot az egész ezred atyjaként becsüli és szereti.

Salis meghökkent egy pillanatra, de legott győzött nemeslelkűsége.

— Bachmann őrnagy maga a becsületesség, — mondá. — Isten látja a lelkemet, milyen örömet megmenteném ha tehetném! De nem lesz lehetséges.

— Próbáld meg, Gaudenc! — könyörögtem. — Sok befolyásos barátod van a minisztériumban.

— Igen, többen közülök szintén tagjai a «Jótékony-ság» nevezetű páholynak, amelybe tartozom. És máskor kölcsönösen segítjük is egymást. Ámde most annyira vetélkedik a szabadságnak bizonyos fanatizmusa és a különböző páholynak féltékenykedése, hogy olyan ügyben, amely a szabadság rajongóinak semmiképen sem tetszhetik, nagyon csekély támogatást remélhetek. Most mindenki gyanús, mihelyt kegyelmet kér olyan embernek, aki a nép dühét magára ingerelte.

Salis azután a legmélyebb fájdalommal mondá:

— Félek, hogy az ideálok, melyeket követtem, hiúságos lidérc-tüzek! Ama rettenetes napon, augusztus 10-én, midőn Erlach és még néhány barátom fejét ablakom előtt hurcolták végig, mintha hályog kezdett volna leesni szememről! Én a frank szabadságot olyan szépnek, olyan nemesnek képzeltem! Már remélni is alig merem, hogy ismét kiemelkedik a posványból, amelybe jakobinus-sipkás szabadsághőseink taszították. De azért megpróbálom, hogy Bachmann megmentsem. Ez lesz utolsó kísérletem, hogy vajjon szabadsághős testvéreim tudnak-e valamivel többet is, mint rombolni és pusztítani.

— Köszönöm, Gaudenc! — mondám. — Hogy te tisztességes szabadságot akartál, abban sohasem kételkedtem.

Salis most búcsúzni készült. Azonban Reding kérte, hogy maradjon még néhány percig, mert vár valakit és őt tanujának óhajtja egy fontos cselekedethez.

A két testvér, midőn Bachmannról kezdtünk beszélni, távozott; de most ismét bejött. Csodálkozva láttam, hogy gyászruhájukat levetették és a nappali szobában Brunner és a kis Jost segítségével asztalt terítettek. Mit jelent ez?

Reding megfejtette a talányt. Mivel ő nyilvánvalóan még sokáig lesz ágybanfekvő beteg és szorgos ápoló kézre van szüksége, mondá félig tréfásan, elhatározta, hogy egészen jogosan szerzi meg azt magának. Szóval, még ebben az órában megesküszik Mártával.

Salisnak és nekem alig volt annyi időnk, hogy csodálkozásunkat kifejezzük és tartós boldogságot kívánjunk. A jószágos P. Secundus megérkezett és miután előbb meghallgatta a mátkapár gyónását, összeadta őket.

A szertartás természetesen igen egyszerű volt.

A szertartás befejezése után megtöltöttük a poharakat és kocintottunk velük zavartalan boldogságra és hosszú életre és olyan vidámsággal, amilyent az esküvő gyászos körülményei megengedtek, készültünk leülni az asztalhoz, melyet Brunner az ágy mellé tolt. De P. Secundust egy percre sem tudtuk ott tartani. Azt mondta, hogy még egy másik sürgős útja is van.

NEGYVENNYOLCADIK FEJEZET.

Hivatlan vendégek.

ZERENCSEM volt, hogy P. Secundus nem maradt. Midőn a lépcsőig kísértem őt Mártával — nem, most már Menardné asszonyságnak kell mondanom; ugyanis Redinggel megegyeztek, hogy a jobb idők visszatérteig a polgárias Menard nevet használják — odalenn durva hangokat hallottunk: «A törvény nevében! Itt svájci tiszteket rejtegetnek. Polgártársnő, ha rögtön ki nem adja őket, bizony pórul járhat!»

Mártával együtt visszarohtam a szobába s elrezteltem hátunk mögött az ajtót. Röpke szavakkal elmondtam a közeledő veszélyt. Mit tegyünk? A sebesültet elrejtünk lehetetlen!

— Meneküj; — kiáltott rám Salis. — Engem holnap majd elbocsátanak, ha ma talán el is fognának. És a sebesülthöz szintén nem mernek hozzányúlai.

Brunner egyszerűen megfogott, betuszkolt a két testvér hálószobájába és gyorsan rám zárta az ajtót. Azután fölkapta a két poharat és tányért, amelyeket a kapucinus és én használtunk és egyszerűen kidobta az ablakon; a második, még felbontatlan üveget eltüntette kabátja mély-

séges zsebébe, halkan morogva: «Igy, ezt is megmentettük. Ezek a korhelyek ugyan nem isznak belőle!»

A mellékszobában tisztán hallottam mindent, amit beszéltek. Salis fogadta a belépőket, kérdezőn, hogy kicsodák és mit akarnak.

— A Butte-des-Moulins (azelőtt Palais Royal) szekciónak megbízottjai — hangzott a felelet. Két svájci tisztet keresnek, akik itt bujtak el a büntető igazságosság karja elől.

Salis megkérdezte a keresett tiszték nevét. Megnevezték Redinget és engem; tehát elárultak bennünket, valószínűleg a «Menekvő halál» kuruzsló gazdája.

Reding súlyos betegen fekszik sebei miatt, amiről a polgárbiztosok meggyőződhetnek, Muos pedig nincs itt. Arra gondolni sem lehet, hogy a sebesültet ágyából avagy pláne a házból elvigyék. Egyébiránt ő kezeskedik érte — mondá Salis.

Ezt az ajánlatot gúnnyal fogadták. Hogy hát kicsoda ő, aki a népnek ilyen gyilkolójáért kezességet ajánl?

Salis azt mondta, hogy ő Dantonnak ismerőse, Gensonnénak és még néhány miniszternek a barátja. Azután odalépett az egyik kommisszáriushoz s miként a kulcslyukon keresztül láttam, különös módon kezét fogott vele és halkán a fülébe súgott valamit. Az illető rögtön megszelidült és nagyon udvarias lett Salis iránt. Annál bárdolatlanabban viselkedett a két másik biztos. Őket bizony semmiképen sem fogja megakadályozni kötelességük teljesítésében. Redinget ezennel fogolynak nyilvánítják és haladéktalanul a Saint-Germain-apátságba viszik.

Salis hevesen tiltakozott. Ilyetén barbárság egy súlyosan megsebesülttel szemben vétek az emberiesség ellen — kiáltotta. Rögtön elmegy Dantonhoz és követelni fogja a parancs visszavonását.

Az első kommisszárius azonban ragaszkodott a rendelet végrehajtásához.

— Ugyan ki teketóriáznék annyit e gaz svájccal? — kiáltotta és az asztalra ütött. — Holtan vagy elevenen, de még ma zár mögé kell kerülnie. Ha aztán kegyelmed

holnap kieszközli Dantonnál, hogy e népgyilkoló szabadon bocsáttassék, semmi közünk hozzá.

Polgárok, rajta! Vigyétek ez embert, nem bánom, a derékaljon, amelyen fekszik, de el vele!

Ekkor a két testvér hangos jajveszékélést kezdett. Mártát erőszakkal kellett elszakítani szenvedő urától. Salis felháborodva fenyegetőzött, hogy panaszt tesz a miniszteriumnál, a törvényhozó gyűlésben, hogy megbélyegzi e barbár kegyetlenséget a hírlapokban. Hiába. Láttam, hogy a latrok miként hurcolják szegény Redinget. Azután hangos zörrenést hallottam a lépcső felől és velőtrázó sikoltást. Az embertelen fickók talán szándékos gonoszsággal leejtették Rudolfot a derékaljról, miközben megsérült karja másodszor eltörött.

Én annyira megfélekedtem magamról, hogy a folyosóra nyíló ajtón kirohantam a lépcsőre s ekként egyenesen a szobából kilépő biztosok kezébe. Egyikük, aki leginkább kitűnt durvaságával Salis ellenében, nyomban meg is ragadta karomat és el akart fogni. Hanem ugyan emberére akadt! Törődtem is én a háromszínű övvel? Egyszerűen felkaptam jó magasra és mérgemben az övvel együtt levágtam a lépcsőre. Bizonyosan eltörött néhány csontja és bordája, mert veszett állatként ordított dühében és fájdalmában. Nos, a kollégája, akit Brunner nyomban utána dobott s aki valamivel puhábban esett a másíkra, mindjárt vigasztalhatta. A harmadik kegyelemért könyörgött.

Salis közbelépett és mondá:

— Mit cselekszel, boldogtalan? Veszedelembe döntöd magadat és mindnyájunkat!

Beláttam, hogy felháborodásom a Redinggel való bánásmód miatt oktalanságra csábított. De ezen már nem segíthettünk.

Brunner karon fogott és fülembe súgta:

— Mi kettőnkre nézve itt a legfőbb idő!

Csakugyan már hallottam is, hogy a poroszlók, a két kommisszárius kiáltozására rohannak fel a lépcsőn. De jobban ismervén a helyiséget, mint üldözőink, egy hátulsó

lépcsőn s a Hôtel udvarát kerítő kocsiszfíneken és istállókon keresztül, Brunnerrel együtt kimenekültünk a szűk sikátorok tömkelegébe. Egy óra múlva a főbfró házában voltunk biztos rejtekhelyen.

A következő napokon semmit sem hallottunk Redingről, sem Salisról és a két testvérről. Augusztus 18-án azonban a kis Jost egy levélkét hozott Salistól, amelyben szomorúsággal tudatja, hogy hiába járt Dantonnál Reding megszabadítása ügyében. Azt felelték neki, hogy valamint a többi tiszteket, akik közt szintén vannak sebesültek, őt is kellő ápolással gondozzák majd az apátságban.

A Jost-gyerek Mártától is hozott néhány sort. Más lakásba költözött hugával, egészen az apátság közelébe, a Rue de Bussi-be; egyrészt, mert eddigi lakásukon nem lehettek többé biztonságban, másrészt, mert lehetőleg közel akar lenni kedves urához. Kért, hogyha lehet, menjek el hozzájuk, de ki ne tegyem magamat semmiféle veszedelemnek. És hogyan vagyok a szememmel?

Szemem jelentékenyen javult. Ugyanis a főbfrónál ott találtam ezredorvosunkat, Triosont, aki rögtön kezelésébe vett. Eltávolított egy vékony, de majdnem hüvelyknyi hosszú üvegszilánkot, amely a szempilla fölött furódott be és iszonyú fájdalmakkal gyötört. A daganat a szilánk eltávolítása után két nap alatt annyira lelohadt, hogy, épen mielőtt a kis Jost Márta levelével beállított, sikerült az orvosnak a szempillát kissé megemelnie. És, ó öröm! láttam, jóllehet a fényes világosság nagy fájdalmat okozott. Trioson nagyon meg volt elégedve; a szem ugyan még erősen gyulladt, de reméli, hogy megmentheti.

Megírjam-e Izabellának e reménykedést? — Meggondoltam a dolgot és elhatároztam, hogy egyelőre nem közlöm vele.

Az óvatos főbfró napközben valamennyiünket a pincébe rejtett. Hiszen bizonyos volt, hogy mihelyt meglátnak, kivétel nélkül börtönbe kerülünk.

A hírek, amelyek e napokban hozzánk jutottak, kétségbeejtők voltak. A forradalmi törvényszéket augusztus 17-én csakugyan életbeléptették s a Carroussel-téren már

egy nappal előbb felállították a guillotinet. E kivételes törvényszékeknek az volt a feladata, hogy minden «árulót» sommás eljárással kivégeztessen. «Árulónak» nyilvánított pedig minden arisztokrata, minden pap, aki az alkotmányos esküt megtagadta, mindenki, aki a fogoly királyt pártolta és mindenki, akiről azt hitték, hogy a poroszokkal és osztrákokkal a királyság helyreállítására kész kezet fogni. Bachmannak az első áldozatok közt kellett volna szerepelnie.

Salis tudatta velünk, hogy minden fáradozása reménytelenül meghiusult. Vérözönnel akarják most megrémíteni az arisztokratákat; — írta. Nagyon félnek, hogy a választási küzdelemben legyőzetnek; mert a király ügye a tulajdonképpen vett nép szívében még igen mélyen gyökerezik. Borzadással fordulok el Párizstól s ott hagyom benne az ideálokat, amelyekért rajongtam.

— Igaz, igaz — mondá a főbíró, midőn e levelet elolvasta. Ámde ő és az ő páholytestvérei kovácsolták e nehezebb láncokat, midőn szét akarták törni az Istentől származott rend könnyebb bilincseit. — Különben én már néhány napja vártam a hírt, hogy fáradozása sikertelen maradt. Utolsó reményem most már csak az, hogy talán a Conciergerie valamelyik porkolábját vehetjük majd rá egy kis szívességre. Az aranyos kulcs sok börtönnek megnyitotta már ajtaját.

Ekkor Blanchet azzal a hírral jött haza, hogy a következő éjjel az egész városban általános házmotozás lesz a fegyverek és gyanús egyének ellen. Utcai hirdetésekben olvasta, hogy esti 4 órától mindenkinek otthon kell lennie. Kocsinak nem szabad járnia, senkinek a városból távoznia.

— Általános öldöklés lesz az éjjel; — jajgatott az öregasszony.

Keyser vigasztalta őt és biztatta, hogy minket bizony meg nem lelnek. Ő minden gyanús dolgot már régen elrejtett a földalatti aknában és az éj beálltával mindnyájan lemegyünk oda.

Délután Brunner is megjött a Rue de Bussi-ből.

A ravasz fickó — mint mondá — megszagolta, hogy nálunk igen jó egerlyukat talál és mert az éjjel Párizs valamennyi kandurja egerészni készül, jobbnak gondolta, ha nálunk éjtszakázik. Máskülönben soká tartóztatták és bizonyára igen veszedelmes írásokkal is megterhelték volna, nem ugyan a fiatalabbik, aki most abban fárad, hogy Salis kapitány urat megkaparítsa, hanem az idősebbik, akit mostanság ismételten elkísért már Redinghez.

Ekként fecsegett Brunner. Amit Izabelláról beszélt, őszintén megvallom, bosszantott. Igen jól ismertem Salist és tudtam, hogy nem udvarol a leánynak. Jól tudtam hűségese szerelmét is dalainak kedves «Berenice»-je (Pestalozzi Ursina) iránt. Nem, ha Brunner fecsegésében van valami igazság, a hiba egyesegyedül Izabellára hárul. És ezt egészen hihetőnek gondoltam. Hiszen Salinak egész valójában volt valami megbűvölő, ami olyan leányra, mint az én menyasszonyom, nem maradhatott hatás nélkül.

Természetesen őrizkedtem, hogy Brunnertől egy szóval is kérdezősködjem Izabella kisasszonyról, ehelyett tudakozódtam a Redingnél tett látogatásokról és ekkor szinte hihetetlen regét hallottam. Márta Brunnerral egy zsidóháznál polgárőrségi uniformist vásároltatott a maga és az ő számára és ez álöltözetben egy igazolvánnyal, amelyet Salis szerzett neki, ismételten ellátogatott az apátság börtönbe. Eleinte alig hihettem a dolgot. De Brunner igazat beszélt.

Brunner elmondta azután, hogyan találták meg Redinget. Nyomorúságos szalmazsákon feküdt egy boltozott helyiség egyik szegletében. Állapota javulásnak indult; fején a sebek már majdnem begyógyultak és karja, amelyet ismét helyretettek, szintén nem gyötörte túlságosan. De természetes, hogy a nagy vérvesztés következtében még igen gyenge volt.

— Csak legalább valamennyire használhatná a karját — mondá Brunner — nem volna boszorkányság, hogy megmentsük. Én már ki is eszeltem a tervet. A sekrestye ablaka nem igen magasan nyílik egy udvarra, amelybe a

szomszédos kertből létrán könnyen bejuthatunk. Egy jó reszelőt már becsempésztünk hozzá. Ha sikerül az ablakrostély egy-két rúdját keresztülvágnia, egy sötét éjjelen kiemelhetjük. Hanem most még várakoznunk kell, míg a karját legalább egy kicsit használni tudja.

Várakozniok kell! Vajjon ki kezeskedhetik arról, hogy az egyre fenyegetőbben közeledő katasztrófa kitörése előtt csak egy hetük, sőt csak egy napjuk is bizonyos-e?

NEGYVENKILENCEDIK FEJEZET.

A Rue de Bussi-ben.

MEGJÖTT a rettenetes éj, augusztus 29-ről 30-ra. Őrjáratok cirkáltak a város utcáin. Ahol a gyanúnak csupán az árnyéka érhette a lakosokat, mindent fenekestül felforgattak, a szekrényeket és ládákat fölszaggatták és a gyanúsokat foglyokként hurcolták a börtönökbe. Mintegy 8000 embert vetettek fogságba és nagy részüket már a legközelebbi napokban ki is végezték.

Mi e rettenetes időt a földalatti boltozatban töltöttük, menekülésre készen, ha a pince csapóajtaját véletlenül fölfedéznék. Végre szeptember 1-én, midőn Párizs lát-szólag csendesebb lett, ismét kimerészkedtünk a pincébe s azután föl a házba. Mennyi mindent mesélt ekkor a jó öreg Blanchet! Hogy ijedtében szinte szörnyet halt, midőn alig éjfél után puskaaggal kezdték döngetni az ajtót és meztelen karddal fenyegették, ha menten elő nem adja az öreg svájcit, meg a cinkostársait, akik itt rejtőzködnek. Ő azonban szigorúan ragaszkodott a szavakhoz, amelyeket a főhadbíró úr a szájába adott és készen nyilatkozott szentséges eskütételre, hogy a gazdája nincs a házban. Erre aztán elvezette a kommisszáriusokat minden helyiségbe, minden zugba és szegletbe; mindent össze-vissza forgattak. Élete csupán egy hajszálon függött.

-- Ha száz esztendeig élnék, amitől ilyen gonosz

időkben Isten mentsen, ezt az éjszakát akkor sem fogom elfeledni! — mondotta.

Pedig ez az éjjel a még következő borzadalmaknak csupán bevezetése volt.

Szombaton, szeptember 1-én, először mertem elküldeni a kis Jostot, hogy a Rue de Bussi-ben kissé körülnézzon. Késő este jött vissza és nem egyedül. Mindnyájunk örömeire magával hozta néhány évvel idősebb bátyját, akit a Tuileriákban lefolyt küzdelem óta nem látott. Mindig mondta ő, hogy még megtalálja; mert mindennap imádkozik Szent Józsefhez, hogy elveszett fitestvére keresésében megsegítse.

— És én tudtam, hogy meghallgatja könyörgésemet — ujjongott most.

Benedeknek el kellett beszélnie kalandjait. Ifjúkora dacára őt is le akarták szúrni, jöllehet térdre hullva és fölemelt kézzel könyörgött életéért.

— Ez is csak svájci! ez is haljon meg! — kiáltották az embertelenek. De egy Tasset nevezetű derék ember saját élete kockáztatásával kiragadott a gyilkosok kezéből és egy paróka-csináló könyörületességből megfogadott inasának, — mesélte.

A két testvér viszonttalálkozásán való örvendezés egy percre elfeledteté velem, hogy a Rue de Bussi lakóiról kérdezősködjem. A kis Jost fiú mindkettőjüktől hozott levelet. Először a Mártáét bontottam fel. Sürgősen kért, hogy az éj beálltával elküldjem hozzá okos legényemet, vagy ha lehetséges, magam is elmenjek. Dolgát ugyanis nem halaszthatja tovább, miként az «Ami du peuple» mellékelt darabja bizonyítja. Ebben Marat felszólítja a népet, hogy mind a gyanúsakat, az arisztokratákat, az esküt megtagadó papokat és mindenekelőtt valamennyi svájcit, a börtönökben meggyilkolják. A vészjelző ágyúval adnak majd jelt.

Az újság egy másik helyén, melyet Márta szintén megjelölt, közzé volt téve, hogy a fő-fő árulót, Bachmann őrnagyot, szeptember 2-án — tehát már másnap — állítják a forradalmi törvényszék elé.

Ezt a helyet megmutattam a főbírnak. Szomorúan bólintott.

— Én még mindig kormányaink erős jegyzékétől vártam a megmentést. Ámde most félek, hogy a jegyzék nem jön, avagy megkésik, bármennyire sürgetően írtam Bernbe. És a másik terv is majdnem reménytelen. A porkoláb, akit megbizottam segítségével találtam, 10.000 livret kér előre aranyban. Barátomért szívesen kockáztatnám ez összeget; de ügynököm maga is azt mondja, hogy az az ember a pénzt zsebre dugná és nekünk fittyet hányna; ötven louisdor foglalót még megajánlok neki utoljára. — Keysernek igaza volt. Mást nem tehetünk. Azután megkérdeztem a másik dologra nézve, amely engem a Rue de Bussi-be szólít. Azt felelte, hogy mivel Reding feleségének máris szabad bejárása van az urához, itt többet remélhetünk. De azért tanácsolja, hogy ott is inkább vesztegessünk meg egy ápolót, mint hogy veszedelmes szökési kísérletet merészeljünk.

Szemem gyorsan gyógyult; a daganat majdnem egészen lelohadt. Csupán a bőr ragyog még a szírvárny összes színeivel. De ennek magától kell elmúlnia. A fő dolog, amit Istennek eléggé meg nem hálálhatok, az, hogy látásom megmaradt.

Keyser szívből szerencsét kívánt és úgy gondolta, hogy most már Valdouleur kisasszony sem fog akadékoskodni, hogy hitvesemmé legyen.

— Ő talán nem, de én igen, — válaszoltam. Hiszen megmutatta, hogy csupán külső tulajdonságaim miatt választott. Eltökéltem, hogy lemondok e házasságról.

— Nem mondhatom, hogy nincs igazad, legalább részben; — mondá a főbíró. — Ámde másfelől meg a menyasszonyod hozománya esik a mérlegbe. És hátha asszonylétére nemesebben szeret. Fontold meg!

-- Már megfontoltam. És remélem, találok más leányt, aki méltóbb hozzám — a kegyelmed leánykáját, nagyra becsült, atyai barátom!

Keyser meghatottan szorította meg a kezemet. Félek, hogy elkéstél. Én augusztus 10-ike után mindjárt megírtam

haza, hogy egyik szemedet elvesztetted. És nem csodálnám, ha e hír siettetné Veronkát, hogy a kolostorba lépjen.

— Talán mégsem — feleltem én. — De még ebben az esetben sem tudnám elhatározni, hogy Valdouleur kisasszonnyal kössek holtig tartó frigyet. Különben a kis Jost egy levelet hozott tőle. Hadd lássuk, mit ír.

A levélben számos ah! és ó! és hélas! sopánkodással azon nagy szerencsétlenség miatt, mely bennünket ért és arra kér, oldozzam fel házassági ígéretétől, mert . . . Nem is olvastam tovább, hanem átadtam a levelet a főbírónak, akitől gyorsan elbúcsúztam és megkértem, hogy ha valami emberi dolog történnék velem, köszöntse nevemben anyámat, keresztapámat és Veronkát.

Brunner és én igazi sansculotte-oknak öltöztünk. Egy rongyos carmagnole, a mellőzhetetlen vörös jakobinus-sípka, ráadásul egy nem igen tiszta vörös zsebkendő, amellyel bekötött szememet s arcomnak több mint fele-részét eltakartam, fölismerhetlenné tettek bennünket. Kezünkben egy-egy otromba, megvasalt füttykőst szorongattunk és egészen eltökéltük, hogy szükség esetén igénybe is vesszük és életünket minden körülmények közt lehetőleg drágán adjuk oda.

A Rue de Bussi-ben alig tudtunk bejutni a két testvérhez. A kapuőrző asszony sehogysem akart beereszteni. Csak midőn Brunner a lámpavilágba tartotta arcát, valahára mégis megismerte s bejelentett bennünket.

Márta nagyon szívesen, Izabella nagy zavarral fogadott. Mint később hallottam, alighogy elküldte nekem a levelet, valamiképen megtudta, hogy Salisra már nem számíthat. Azt hiszem, ha most megmondtam volna, hogy miként vagyok a szememmel, visszavette volna lemondását. De kijelentettem, hogy kérését már előre teljesítettem. Sohasem volt szándékom, hogy érzelmeit rám kényszerítsem. Hebegett valamit, azután heves zokogásra fakadt és visszahúzódott a mellékszobába.

Márta vigasztalni akart, mondván, hogy Izabella nagyobb fájdalmat okozott önmagának, mint nekem. És ő nem is érdemel meg engem.

Salis megérkezte félbeszakította e beszélgetést. Most Brunnert is behívtuk a szobába és tanakodtunk, hogyan menthetnők meg Redinget, talán még az utolsó percben. A szökés megpróbálását teljesen reménytelennek láttuk. Az örök és ápolók megvesztegetése már azért is kétséges, mert azokat, mint Salis hallotta, épen felbérelt gyilkosokkal fogják felváltani.

Vége megállapodtunk a következő tervben, amelyet Reding hitvese terjesztett elő és a leleményes Brunner némely pontjaiban kiigazított. Mihelyt a vész-ágyúval jelt adnak az öldöklésre, mi egész vakmerőséggel jelentkezünk Reding ápolóinál és jelentsük ki, hogy a sebesültet, felsőbb meghagyásra, haladéktalanul a törvényszéki palotába kell vinnünk, hogy ott Bachmann őrnagy perében tanuként kihallgassák. A rettenetes zürzavarban, amely a fogházban a gyilkolás megkezdésekor szükségképen keletkezik, senkinek sem jut eszébe, hogy felhatalmazásunkat szorgosabban vizsgálgassa.

Most a szerepek elosztása következett. Brunner és én, sansculottoknak öltözve, fogjuk kihozni a sebesültet az apátságból. A Rue Saint-Benoit sarkán egy bérkocsinak kell készen állnia. Mihelyt Rudolfot szerencsésen a kocsiba tettük, egyikünknek a kommisszáriussal együtt be kell ülnie hozzá, a másiknak a kocsis mellé ugornia a bakra s aztán előre! — természetesen nem a törvényszéki palotába, hanem amellet el a Faubourg Saint-Martin-ba. De ki lesz a kocsis? Márta követelte, hogy mint Reding felesége, ő legyen az. Ámde tudja-e annyira elváltoztatni hangját, hogy férfihangnak vehessék? Megpróbálta, de bizony nem sikerült. Salis azonban rátermett teljesen. Valamelyiknek a kommisszáriust kell játszania. Vége megegyeztünk, hogy Brunnerben van meg ehhez a legtöbb vakmerőség és arcátlanság. Én pedig vállalkoztam, hogy a sebesültet egymagam is kiviszem a fogházból a kocsiba.

Brunner még fölvetette azt a kérdést is, vajjon miképen szabadulunk meg mi magunk, ha balul találna végződni a dolog.

— Keresztül kell magunkat vágnunk; mert ha elcsúsznak, biztos a halálunk. Te pedig, Gaudenc — mondtam Salisnak, — mihelyt ujjamon fűttenek, Menardné aszszonnyal rögtön elvágatsz. Ő és testvére, ha merészkedésünk rossz véget ér, amitől Isten mentsen, legjobban teszik, ha lehetőleg mielőbb itt hagyják Párizst és Etampes melletti csendes erdei majorjukban várják meg a jobb időket. Mi is elmenekülünk Svájcba.

Ebben mindnyájan megegyeztünk és ez éjjelre elváltunk egymástól. Brunnernek és nekem ott a házban adtak szállást.

ÖTVENEDIK FEJEZET.

Az apátságban.

SOKA életemben nem volt vasárnapom, amely első pirkadásától kezdve annyira szomorú lett volna, mint ez a szeptember 2-ika. Párizs számtalan templomának egyetlen harangja sem jelentette jövetelét jámbor csengéssel. Az elmúlt héten valamennyit ledobálták a tornyokból, hogy a törvényhozó gyűlés parancsa szerint ágyúkká öntsék. Csak vészharangok legyenek immár Franciaországban!

Imádkoztam egy keveset. Azután levelet írtam anyámnak és Veronkának, hogy legalább kapjanak még valamit tőlem, ha életemnek a mai napon esetleg vége szakad.

Valahára dél lett és végre megjött Salis és jelentette, hogy a kocsi készen áll. Fölkészültünk tehát, mert a vészjelző ágyú minden percben az apátságba szólíthatott. Midőn Brunner magára vette Salisnak egy zöld kabátját és arra a háromszínű övet és föltette a kalapot a nagy nemzetiszín kokárdával, mindjárt megjött régi kedve. A nagy pecsétetes papírlapot két ujjnyi szélességben kikandikáltatta kabátjából.

Az óra kettőt ütött és a vészjelző ágyú eldördült, — Előre Isten nevében! — mondá Márta.

A kocsi olyan szorosan állt a ház ajtaja előtt, hogy a járókelők nem igen láthatták, midőn Márta és Brunner beletültek. Salis kocsisnak öltözve felugrott a bakra és a kocsi elrobogott a Rue de Bussin végig és a sarkon befordult a Rue Saint-Benoit-ba. Én kezemben a nehéz, megvasalt fűtykösszel szűk sikátorokon keresztül rövidebb úton a kocsival majdnem egyidőben értem oda.

Az ódon romántornyú, régi bencés kolostor előtti tér már tele volt emberekkel a város söpredékéből. Mindenki a főbejáróhoz tolongott; a mellékajtók, köztük az is, mely az oldalkápolna sekrestyéjébe nyílt, be voltak zárva. Ez úgy látszott, tervünk megvalósítását előre is lehetetlenné teszi. Megérkeztek a Commune részéről «bíráknak» jelzett gyilkosok és a tömeg «Halál a papokra! Halál az arisztokratákra! Halál a svájciakra! Éljen a nemzet!» kiáltásokkal köszöntötte őket.

Midőn a kolostorba léptek, nagy csapat kardos és lándzsás sansculotte tolakodott utánuk. Gyors elhatározással én is e szörnyetegekhez csatlakoztam. Hallottam, hogy az előttem haladók a «La Force!» nevet mondják az őrségnek és kitaláltam, hogy ez valami jelszó. És csakugyan, mint nemsokára hallhattam, az áldozatokat «à la Force» szavakkal adták a halálnak.

— La Force — mondtam tehát én is és bejutottam a kolostor főépületszárnnyába.

A bírák veszekedtek, hogy hozzáfogjanak-e vagy sem? ugyanis több kommisszárius még hiányzott. Végre az egyik így szól:

— Annál rosszabb reájuk nézve, ha a nép bosszújában résztvenni nem akarnak. Be fogjuk vádolni őket a Commune előtt. Különben itt vagyunk mi. Kezdjük a papokkal; ők a legvétkesebbek!

Üvöltő helyeslés hallatszott és az elnök intésére a lándzsások egy része eltávozott, hogy a fogoly papokat előhozzák. Én e bandához szegődtem, mert hallottam, hogy a legtöbb pap abban a kis kápolnában van elzárva, amelynek szomszédságában Reding feküdt.

Végimentünk a kolostori kert egy részén, azután

különböző folyosókon keresztül-kasul. A gazfickók mindegyik szentképet megszurkálták lándzsáikkal. Midőn végre az egyik, aki mellettem jött a menet végén, egy csodaszép fájdalmas Szűzanyára emelte lándzsáját, mindakét kezemmel olyan hirtelen megkaptam a nyakát és úgy megszorítottam a gégéjét, hogy egyetlen hangot sem tudott kiejteni. A folyosó épen e kép alatt jobbfelé hajlott és mert a banda szerencsére már befordult a sarkon, a nagyon megérdemelt büntetést a szentképgyalázón végrehajhtam anélkül, hogy rámismertek volna. Bedobtam a gazembert egy üres cellába s otthagytam a földön. Cinkos-társait épen a kápolnánál értem utól.

Az embertelenek már a kápolna előtt megkezdtek gyilkos üvöltésüket. Midőn kitárult az ajtó, megrendítő jelenetnek voltam tanuja. Száznál több pap térdenállva fogadta egy tiszteletreméltó, ezüsfürtű aggastyántól a végső feloldozást. Maguk a gyilkosok is meghökkentek egy pillanatra. Ámde azután vad ordítással tódultak a kápolnába, hogy a papokat az ebédlőbe hajtsák, hol a már kimondott halálos ítélet várta őket.

Az iszonyatos zürzavarban, mely ekkor keletkezett, könnyű volt bejutnom a szomszédos sekrestyébe. Ott találtam Redinget félig ülő helyzetben szalmazsákján.

— Itt öljetek meg, itt a Megfeszítettnek lábainál! — kiáltotta felém.

— Nem, nem megölni, megszabadítani akarlak, Rudolf. Csak azt nem tudom még, hogyan?

— Damján, te vagy? Az Isten szerelméért! Hasztalanul áldozod föl életedet!

— Remélem, hogy nem. Hadd látom csak ezt az ajtót! — Félretoltam a nehéz vasreteszeket és ki tudtam nyitni. Néhány lépcső vezetett le egy kicsiny udvarba, melyből átjárót találtam a nagy kertbe és a keresztfolyosóra. Ámde igazolás nélkül nem mertem őt az ott álló őr szemeláttára elvinni. Visszamentem tehát Redinghez, biztattam, hogy hamarosan visszajövk; hűséges felesége odakünn várja.

Rudolf mindenre kért, hogy a magam és barátaim

életét ne áldozzam föl hiába. Ő még ma is meggyónt az egyik áldozópapnak és olyan jól elkészült, hogy nem fél a haláltól.

Az ajtót gondosan betámasztva, az udvaron keresztül a kertbe siettem. Meglehetősen rejtett helyen, egy kerti házikó mellett észrevettem, hogy az ott levő léckerítésről könnyen fel lehet jutni a kert falára. Felülről aztán lekémkedtem a falak közt elnyúló utcácskába és egy kedvező pillanatban le is ugrottam. Egy kövel megjelöltem a helyet s azután a kolostort megkerülve kisiettem a Rue Saint-Benoit sarkára, ahol megtaláltam a kocsit és Salisnak intettem, hogy hajtson előre. A csöcselék most a nagy bejáróhoz és a porta felőli kertbe tolongott, mert ott már megkezdték a rettenetes mészárlást.

Ezek az órák iszonyúak voltak. Az áldozatok halálkiáltása egészen mihozzánk elhallatszott. És ablakunk alatt már dübörögtek a véres hullákkal telerakott szekerek!

Végre eléggé besötétedett. Brunner és én megkerestük a megjelölt helyet a kertfalak közt és szerencsésen átmásztunk a kertbe. Néhány perc múlva a sekrestyében voltunk és a szegény lefogyott Rudolfot, aki még mindig nem tudott járni, erős karjaimra vettem. Keresztül mentünk a kápolnán, mely most egészen üres volt és elhagyatott. Kiléptünk a kolostor sötét folyosóira. Egy gyertyaszál a kápolna oltáráról világította meg kissé utunkat. Brunner, aki előttem lépdelt, kezével oltalmazta az éjszakai szél ellenében, mely egy-egy rohammal besurrant a szétrombolt ablakokon. De hirtelen, egy sötét folyosó közepén, olyan erős lett a szélfúvás, hogy gyermekünk elaludt.

— Az Istenért! — sóhajtottam. — Hogyan jutunk ki e sötétségben a végtelen és zeg-zugos folyosókból?

Brunner hiába próbálta, hogy tűzkövel és kénese kanóccal új tüzet gyújtson. Ekkor egyszerre egy közeli cellában zörgést és kiabálást hallottam.

— Ahá — mondtam — itt van a gazfickó, aki a fájdalmas Szűzanya képét keresztüldöfni akarta! Most már a sötétben is eligazodom. Itt e hosszú folyosón le s ez

elvezet majd a keresztfolyosóba, ahol a holdfény elég világosságot ad!

Valóban, könnyen elértük a barátságos belsőkert felé nyitott folyosót.

Rudolf megszólalt:

— Igen, azt hiszem, az út már nem igen hosszú. Egy sötét kapun visz keresztül — s azután senki sem árt-hat nekünk!

Megértettem, mire gondol. Az örökkévalóság kapujára. A keresztfolyosóban egy percre megpihentem s most ismét a karomra vettem Rudolfot.

— Előre!

Beléptünk az ebédlői folyosóba, melyből a tömeg vad kiáltása hangzott felénk. Füstölgő fáklyatűz világította meg sötétvörös fénnel. Tömve volt emberekkel, akik nagy kancsókból itták a bort. Egyik ablakból leláttam az udvarra, hová az ekként halálraitélt áldozatokat a refektórium egyik oldalajtáján kidobták s ott mindjárt kardcsapásokkal és lándzsadöfésekkel fogadták őket. A Tuileriákban lefolyt küzdelem óta nem láttam ehhez hasonlót. Brunnernek odaszóltam:

— Gyorsan! Előre!

— Polgártársak, helyet a törvény nevében! — kiáltotta most Brunner.

Az ajtóig eljutottunk. Itt azonban a tolongás igen nagy volt és Brunner hiába erőlködött, hogy nekünk utat nyisson.

— Halló, polgárok, tisztelet a háromszínű övnek! — kiáltottam én is és szabadon levő kezemmel félre akartam tolni néhány elázott embert.

— Hová viszitek e beteg jómadarat? — dadogta az egyik.

— A törvényszéki palotába! Tanuságot kell ott tennie — adjatok helyet polgárok!

— Eh, kell is ott nekik tanuság! — nevetett a másik. — Nekünk itt nem kell tanuság és mégis elbánunk velük, pompásan elbánunk, barátocskám!

— És mi a manónak fárasztanád magad ezzel az

arisztokrata kutyával? — kiáltotta a harmadik. — Majd én megszabadítlak a tehertől, pajtás!

És mielőtt kezemet védekezésre emelhettem volna, a hóhér keresztülmetszte szegény Rudolf nyakát.

Rémületemben szinte elkábultam. Ha Brunner ott nincs, vagy inkább, ha özöngyalom meg nem segít, egész bizonyossággal elárulom s ekként biztos halálnak adom magamat. Brunner, hogy miképen, magam sem tudom, szegény barátommal még mindig a karomon, kivitt a keresztfolyosóba és a szomszédos kolostorkertbe. A gyilkosság különben az ittas embereknek alig tűnt fel; ők e napon egészen másfajta véres jeleneteket is megszoktak.

Kedves halottunkat a kert egyik szögletében letettem a fűbe. Arca csak igen kevésbé változott el. Könnyeim lassan hullottak le rája. Letérdepeltünk mellé s a lelke üdvösségeért elmondtunk egy Miatyánkot. Jegygyűrűjét lehúztam ujjáról és vértől ázott zsebkendőjét eltettem emlékül.

Akadály nélkül eljutottunk haza a Rue de Bussi-be, ahol vártak bennünket. Külsőnk és tekintetünk elmondtak mindent. Hosszas beszéd helyett odaadtam hitvesének a gyűrűt és azt mondtam:

— Elköltözött Istenéhez!

Ugyanakkor, amidőn az apátságban, az összes többi fogházakban is legyilkolták a áldozatokat. Számukat mintegy öt-hatezerre becsülték. Legborzasztóbb volt a papok lemészárlása a kármelitáknál; két óra alatt 185 holttestet hurcoltak el. A La Forceban megölték Lamballe hercegnőt, a nőpáholy nagymesternőjét és vele sok más udvari hölgyet. A Conciergerieben Maillardoz alezredesünk, az oroszláncént küzdő Salis-Zizers Rudolf, Zimmermann Lajos és még számosan szenvedtek véres halált. Ugyanekkor állt a derék Bachmann őrnagy is a vérbrák előtt és kimondták rá a halálos ítéletet. Másnap reggel végezték ki a verpadon, még pedig szemben a Tuileriák palotájával, amelyet ezredével olyan bátran és híven védelmezett.

Salis-Seewist egészen megtörték e rémhírek, amelyek

csapást csapás után mértek reá. És Danton és Pétion, e példátlan tömeggyilkolás főkozói, az ő páholytestvérei voltak, valamint Desmoulins Camille és a forradalom többi bajnokai.

Elhatároztuk, hogy Salis a két testvért, mihelyt a nyugalom Párisban csak némileg helyreáll, elkíséri Etampes melletti erdei birtokukra. Azután elbúcsúztam Mártától. S ekkor átadta nekem megboldogult anyjának egy értékes gyűrűjét «a menyasszony kezére, akit valamikor boldogítani fogok». Izabella testvére útján még egyszer bocsánatot kért tőlem, de arra nem volt bátorsága, hogy személyesen elbúcsúzzék. Azután kísérőmmel, ki egy jó tele erszényt kapott borraivalól, még akkor éjjel visszatértem a Faubourg Saint-Martinba.

Előbb én mondtam el a főbírnak a szörnyű eseményeket, amelyeknek csak az imént szemtanuja voltam, azután pedig ő beszélt el Bachmann ügyének törvényszéki tárgyalását, melyet a tribünön a legaljasabb söpredéknép közt, bizony élete kockáztatásával, végighallgatott.

— Derék barátunk bajnokhoz illően állt ott e gázfickók előtt, kik a «bíró» nevet csúffá teszik — mondá Keyser. — Hivatkozott, hogy ez a törvényszék nem illetékes bírója. Gúnyosan mellőzték e kifogását és guillotinehalálra ítélték. Bachmann arcán egy izom sem mozdult, midőn az ítéletet kimondták. Én holnap P. Secundusszal együtt, ki őt halálos útján a végső feloldozásban részesíti, jelen leszek kivégeztetésén. Téged meg arra kérek, hogy azalatt itthon mindent készíts el az utazásra; ugyanis mihelyt P. Secundusszal hazajövök, rögtön indulunk.

Nagyon kértem, hogy elkísérhessem. Erről azonban hallani sem akart és azt mondta, nekem itt kell maradnom, és ha őt baj érné, a nála levőket megmentenem, Erre az esetre egy papírlapon pontos és kimerítő utasítást írt össze, igen nagy szorgossággal. A passzusok valamennyiünk számára készen vannak, a szükséges úti-pénzt mindenkinek odaadta.

Midőn Keyser másnap reggel a Carroussel-térre indult, így szólt:

— Bachmannak 9 órakor kell meghalnia. Ha 11 órára P. Secundusszal itt nem leszünk, torlaszold el a házat és mindnyájan menjetek le a pincébe. Ez esetben, ha csak a Jost fiúval más üzenetet nem küldök, mentsd meg magadat, embereinket és az archivumot!

Megtettük a végső intézkedéseket. A jó öreg Blanchet, bármennyire sírt és könyörgött, nem tudta rávenni a főbíró, hogy magával vigye. Ami különben lehetetlen is volt. Kárpótlás fejében én biztattam, hogy mihelyt saját tűzhelyem lesz, majd elviszem Zugba. Ez a biztatás megvigasztalta némileg és végre keserves sírással elbúcsúzott, hogy a Rue Taitbout-ban lakó leányához menjen. A jó lélek! Most már sehogysem tudott megbékélni Párizssal és a párizsiakkal.

Az órák lassan multak. Midőn kilencet ütött, kedves őrnagyunkért közösen elimádkoztunk egy olvasót. Egy óra múlva megjött a kis Jost és könnyes szemmel beszélt el, hogyan halt meg Bachmann. Olyan feszesen állt a vérpadon, mint az ezred frontja előtt.

— Ártatlanul halok meg! Majd ítél az Isten! — kiáltotta. Azután keresztet vetett magára. Odakötözték a deszkára és a kés alá tolták, amely rögtön leesett és megölte. És a nép ordított:

— Éljen a szabadság! Éljen a nemzet!

Megindulással hallgattuk; azután megkérdeztem, hol van hát Keyser és P. Secundus.

— Keyser úr azt mondta, fussak előre haza — felelé; — bizonyosan ők is jönnek mindjárt.

Elmult 11 óra, mikor egyszerre kocsik álltak meg a ház előtt. P. Secundus és Keyser ugrottak ki belőle és berohantak a pitvarba.

— Hamar! Üldöznék bennünket! Hiába próbáltam a pribékeket kerülőutakon hamis nyomra vezetni! — lihegett a főbíró.

Az ajtót egy perc alatt eltorlaszoltuk és siettünk a pincébe. A lépcsőn már hallottuk a dörgő ütéseket.

— Az ajtó csak kibírja néhány percig? — kérdezte P. Secundus.

— Kétszer, sőt háromszor annyi ideig, mint amennyire szükségünk van, hogy biztonságban legyünk; — feleltem én.

— Csak le a létrán! — sürgette Brunner. — Aztán jöhetnek utánunk.

ÖTVENEGYEDIK FEJEZET.

Ismét otthon.

ÉT hét mulva szerencsésen átléptük a svájci határt. Az a körülmény, hogy a törvényhozó gyűlés a francia szolgálatban levő összes svájci csapatokat elbocsátotta és útlevelekkel ellátva hazaküldte, megkönnyítette utazásunkat, amely máskülönben aligha végződött volna nagy veszedelmek nélkül.

Luzernig együtt utaztunk. Ott elváltak tőlünk Wirz és Krisztián, hogy hazamenjenek Unterwaldenbe, előbb azonban föl Rickenbachba a Szűzanyához. P. Secundus, a főbíró és én szintén elhatároztuk, hogy mielőtt együttesen visszatérünk Zugba, teljesítjük a fogadott zárandoklást az einsiedelni kegyelmi kápolnához. Brunner és a két Jost fiú velünk tartottak. Steinenben elénk jött Reding Alajos, Rudolfnak fitestvére, Schwyzből. Nagyon szeretett volna elvinni bennünket vendéglátó hajlékába. Ámde hazatérésünket nem akartuk tovább halasztani. Az einsiedelni kolostorban is hiába próbálta a kegyelmes apátúr, hogy Keysert és engem néhány napra ott marasszon. Vágyódtunk Zugba. A két Jost fiút azonban az apátúr magánál tartotta. Az egyik páter legközelebb úgyis elmegy Disentisbe s az majd haza viszi őket.

Gyönyörűséges őszi nap volt. Kora délután érkezünk meg a pompás bükkfaerdőbe, amely fél hegymagasságban huzódik el a városka fölött. Midőn a tó kék vizét s később a Szt.-Oszvald-templom sugár tornyát megpillantottuk, valami különös érzés szállt meg nemcsak engem, hanem, amint észrevettem, korosabb társaimat is. Maga a

jókedvű Brunner, akinek pedig minduntalan volt fecsegni valója, szintén elcsendesedett.

Én ekkor nekibátorodtam és megszólaltam:

— Főbíró úr, mielőtt hazaérünk, egy kérésem volna kegyelmedhez. Engedje meg, hogy most már forma szerint megkérjem leánya kezét.

— E kérés természetesen nem érhet váratlanul; — felelte Keyser. — Most már készséggel rád bízom Veronkát. Természetesen, ha ő is akarja!

Örvendezve ragadtam meg a főbíró kezét és köszöntem jóságát.

— Ami csak kitelik tőlem, hogy Veronkát boldogítsam, bizonyosan megteszem, még ha éjjel-nappal kellene is fáradoznom. Mert földi javakat bizony nem hozhattam e szerencsétlen Párizsból, miként kegyelmed igen jól tudja.

Keyser feltűnő furcsán hunyorgatott. Azután megszólalt:

— De hátha Veronkának, miként egy bizonyos más valakinek, szintén nem kell a félszemű.

— Ettől nem félek; — feleltem én. — Egyébiránt a szemem majdnem egészen meggyógyult és hála Istennek látó erejéből semmit sem vesztem. A köteléket, amely még oltalmazza, mielőtt a városba érünk úgyis leveszem.

— Semmiesetre! Én kívánom, sőt parancsolom, hogy a szemedben hagyd és hogy félszemű légy, mert látni akarom, milyen hatással lesz a dolog leánykámra.

Szinte megneheztem e próbálgatás miatt; mert én olyan bizonyosra vettem, hogy Veronka szerelme egészen más, mint Izabella hajlandósága. Azonban Keyser ragaszkodott kívánságához.

Midőn kijutottunk az erdőből, előttünk volt a terebélyes diófáktól nyájas árnyékba rejtett remeteség és Szt.-Veronika kisdud temploma. A deres szakállú erdei remete az útszélen ült és szalmából méhkastronofont fonogatott. A katolikuskok szép köszöntésével: «Dicsértessék a Jézus Krisztus!» üdvözölt bennünket és midőn P. Secundus breviáriumát becsapva azt felelte neki: «Mindörökké ámen! Antoni testvér!», örvendező ijedtséggel hangosan felkiáltott és

elejtette a méhkast, amely legurult az úton. Azután minket is megismert és vidáman köszöntöttük egymást.

— Keyser úr — szólta a remete — némely asszony-népek vannak a kápolnában és ha nem tévedek, a kegyel-med leánykája is. Majd mindjárt előhívom.

— Hagyja csak! Nem akarjuk megháborgatni ájtatosságukat, hanem leülünk egy kissé kegyelmedhez, ide a fa alá a padra és megvárjuk, míg kijönnek a kápolnából.

És ekként cselekedtünk. Végre elhangzott az utolsó könyörgés: «Krisztus, hallgass meg minket» és az ájtatoskodók kijöttek a kicsiny templomból. Legelsőnek jött keresztanyám, fodros fejkötőjével; utána Veronka és karját nyújtotta neki. A lenyugvó nap körülsugározta aranszőke haját; szebb volt, mint bármikor. A két hűséges öreg szolgáló, a Kathri és Vronek, szép egyetértésben követték őket.

A templom eresze alól már le is fordultak az útra, anélkül, hogy minket észrevettek volna; ekkor P. Secundus megszólította őket:

— Itt is van még néhány búcsús, akik csatlakozni szeretnének és ha szépen sorba állunk és ha Antal testvér előremegy a kereszttel, egész processzió lesz belőle.

Föltekintettek és Kathri, akinek a korához képest még igen jó a szeme, elkiáltotta magát:

— Jézusom, P. Secundus.

Ámde Veronkának még jobb volt a szeme, ő mindjárt megismert bennünket is, jóllehet kissé hátrahúzódtunk és szintén felkiáltott:

— A Damján! és az édesapa! — és odaszaladt hozzánk és atyja szemeláttára majdnem a nyakamba borult.

Elhatároztam, hogy végét vetem zavarának és röviden elmondtam neki, hogy ismét szabad vagyok és ha most úgy, amint előtte állok, elfogad férjéül, itt ezek előtt a tanuk előtt kérem igen-szavát.

A főbíró gyorsan közbevágtott és mondá:

— Leányom, csak nem választasz férjednek egy fél-szemű embert?

És ekkor Veronka szép nagy szemepárja olyan rész-

véttel és szeretettel nézett reám, hogy a szívem ugrált örömében és mondá:

— Csakugyan elvesztetted a szemedet? Szegény kópé te! Ah, milyen kínod lehetett vele!

— És úgy-e most már nem kellek neked, egy ilyen félszemű, aki azonfelül penzió nélkül jön haza idegen szolgálatból!

— Ugyan, Damján! És ha férjem volnál és mindakét szemedet elvesztetted volna, mégis kellene, hogy szeresselek!

Most nem állhattam meg tovább és eldobtam a köteléket.

— Akkor mégis inkább mindakét szememmel nézlek kedvesen és jószágosan; — kiáltottam, és ő nevetett és sírt örömében és pirongatott, hogy szeretetét ilyen szükség-telen próbára tettem.

Eközben pedig keresztanyám is odajött a két szolgálóval és nem tudta, hogy pörölgjön-e fitestvérével és velünk fiatalokkal, a nyílt utcán való ilyen illetlen viselkedésünk miatt, avagy örüljön megmenekülésünknek és szerencsés hazajöttünknek.

Épen esteledés előtt értünk a kis kapuhoz, a puska-poros-torony mellett. Ekkor az én Veronkám atyjával, néniével és Kathrival a körfal mentén balra Frauensteinba mentek; mi pedig, t. i. P. Secundus, a Vronek és én bementünk a városkába. Brunnert kiküldtem a Zurlauben-udvarba, hogy keresztapám is rögtön megtudja szerencsés hazatértünket. Három perccel utóbb átmentünk a pallón és édes jó anyácskám házába léptünk. Ah, édes Istenem, milyen öröm lehet egykoron a viszontlátás a mennyországban, ha már itt a földön olyan gyönyörűséggel tölti meg a szívet!

Zurlauben, akinek másnap mindenről számot adtam, belátta, hogy Valdouleur kisasszonnyal szemben helyesen cselekedtem és megadta beleegyezését Keyser Veronával való házasságomhoz.

— Hanem ti lássátok, hogy miből fogtok élni — mondá sóhajtván. — Könyvtáram és drága kézirataim megvétele a Szent-Balázs apátura részéről szinte bevégzett dolog. A vételárból meg lehet élnem; s ameddig élek,

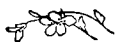
ti is itt lehettek nálam; ámde halálom után nem sok marad. Nos, a főbíró úr majd megtesz valamivé.

Még tanakodtunk, midőn az öreg Suter Keyser főhadbíró urat jelentette.

— Lupus in fabula! — kiáltotta Zurlauben és örömmel sietett jövendőbeli apósom elé. — Épen kegyelmedről beszélgettünk, öcsémuram! és a fiatalok boldog frigykötéséről. Meg hogy miképen juttassuk Damjánt városi őrknéként hivatalba. Mert az én pénzügyeim ugyan csehül vagynak és a lurkó Párizsból a bőrét is alig hozta haza épen.

— No mégsem jött ő olyan szegényen haza — mondá csodálkozásomra Keyser és elővette jegyzőkönyvét. — Ugy látszik, fiam, elfelejtetted a királyné 1000 luisdorját, amelyet két éve őrzésemre bízál. Én nem hagytam e pénzt a szekrényben penészedni, hanem meglehetősen jól forgattam, miként e számadásból megláthatod. Az összeg igen gyümölcsözően van elhelyezve és az eddigi kamatokkal és kamatos kamatokkal egészen csinos kis évi jövedelmet biztosít, amellyel egy szerény ifjú párocska szépen meglehet, kivált ha az őrkné fizetés is hozzájárul. És majd én is adok ám Veronkának egy kis gombostűpénzt. Így aztán az eljegyzésnek semmi akadályát sem látom. Ha tehát a bíró úr beleegyezik, Szent Mihálykor megtarthatjuk a kis ünnepséget; akkorra majd Ferenc fiam is hazakerül.

Ebben maradtunk. És így Szent Mihálynak, Zug városunk és tartományunk védőszentjének, nemsokára elkövetkezett ünnepén kedves keresztapám az egész atyafiságot és összes barátainkat egybegyűjtötte ünnepi lakomára a nagy Zurlauben-terembe. Veronka és én ültünk a fő helyen, két oldalt a jó P. Secundus mellett. Azután jobbra édesanyám és a főhadbíró, balra Zurlauben és keresztanyám s úgy a többi rokon. Keresztapám igen szép köszöntőt mondott ránk, a mátkapárra és mindnyáján koccintottak velünk és sok áldást és szerencsét kívántak. Mi pedig hűséges szeretetet fogadtunk egymásnak itt a földön és mindörökre.

TARTALOM.

	Oldal
Visszaemlékezés. (Előszó helyett)	5
<i>Első könyv. — A Zurlauben-udvar.</i>	
1. fejezet. Az író...	15
2. « Frauensteinban ...	16
3. « A Zurlauben-udvarban	22
4. « Az elhatározás ...	25
5. « Búcsúzás ...	30
6. « Párizs felé	33
<i>Második könyv. — Versailles és Trianon.</i>	
7. fejezet. Az első est Párizsban ...	41
8. « A Notre-Dame tornyában	47
9. « Versailles ...	54
10. « Trianon ...	57
11. « A nagy körmenet ...	66
12. « A meudoni erdőcskében	71
<i>Harmadik könyv. — A Bastille és Valdouleur.</i>	
13. fejezet. A katonai börtönben	81
14. « Adjutáns!	88
15. « A Bastilleba	94
16. « Az ostrom ...	100
17. « Portyázás a vidéken ...	104
18. « Valdouleur ...	109
19. « Az «emberi jogok» ...	115
20. « Jóslások ...	122
<i>Negyedik könyv. — Courbevoie.</i>	
21. fejezet. Vérmes remények ...	131
22. « A versaillesi veszedelem ...	138
23. « Saját szakállamra ...	144
24. « A váltó ...	150
25. « A hadi törvényszék ...	157

Ötödik könyv. — Kútvárosok és a Mars-mező.		Oldal
26. fejezet.	A menekülés	167
27. «	A Helvét Klubban és a jakobinusoknál ...	174
28. «	Régi ismerős	181
29. «	A testvéresülési ünnep... ..	185
30. «	Santerrenél... ..	189

Hatodik könyv. — Hôtel de Malte.		
31. fejezet.	Elégtétel	197
32. «	Reding elbeszélése... ..	202
33. «	Estély a Diesbach-Hôtelben ...	206
34. «	Kézfogó	211
35. «	A menekülés Varennesbe	217
36. «	Következmények	224
37. «	Szabadságon	230
38. «	Anyámnál	236

Hetedik könyv. — A Tuileriák.		
39. fejezet.	A katasztrófa közeledik ...	245
40. «	Még egy menekülési terv	251
41. «	A házassági szerződés	255
42. «	A legközelebbi napok	261
43. «	A Tuileriákba!	267
44. «	A döntő viadal	272
45. «	Ég és föld között	279

Nyolcadik könyv. — A Saint-Germaini apátság.		
46. fejezet.	Két különböző testvér	291
47. «	Csendes esküvő	296
48. «	Hivatlan vendégek	301
49. «	A Rue de Bussi-ben	307
50. «	Az apátságban	312
51. «	Ismét otthon	320

